

2014

Danske Studier

Udgivet af Merete K. Jørgensen
og Henrik Blicher
under medvirken af
David Svendsen-Tune

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 586
Omlagsdesign: Jakob Brandt-Pedersen

Printed in Denmark by
Tarm Bogtryk A/S
ISSN 0106-4525
ISBN 978-87-7674-879-1

Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag, universitypress.dk

Udgivet med støtte fra Det Frie Forskningsråd | Kultur og Kommunikation.

Dette bind har været underkastet anonym fagfællebedømmelse.

Alle årgange af Danske Studier fra 1904 til 2013 er nu frit tilgængelige på
www.danskestudier.dk

Bidrag til tidsskriftet sendes til:

lektor Henrik Blicher
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S

seniorredaktør
Simon Boeck Skovgaard
Gammeldansk Ordbog
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
1219 København K

Redaktionen foretrækker at modtage bidrag elektronisk, og disse kan sendes til ss@dsl.dk. Bøger til redaktionen bedes sendt til Simon Boeck Skovgaard.

Manuskripter (inkl. resume) skal være redaktionen i hænde inden 1. april 2015.

Indhold

<i>Vibeke Sandersen</i> , fhv. seniorforsker, dr.phil.: Ole Hansen Frølundes barndomserindringer og rejsedagbog fra Treårskrigen	5
<i>Lars Brink</i> , professor, cand.mag., København og <i>Jørgen Schack</i> , seniorforsker, cand.mag., Dansk Sprognævn: Tale er sølv. Om begrebet syntaktisk ellipse	45
<i>Sune Gregersen</i> , cand.mag.: Delt infinitiv i dansk	76
<i>Flemming Conrad</i> , fhv. universitetslektor, dr.phil.: En diktat om dansk litteraturhistorie	88
<i>Flemming Lundgren-Nielsen</i> , docent, dr.phil, København: Ludvig Holbergs spejlkabinet. De fiktive udgiverapparater: satire, parodi og mystifikation	111
<i>Mads Sohl Jessen</i> , postdoc, ph.d., Københavns Universitet: Det naive og sentimentale geni. Om Schillers og Goethes betydning for Oehlsenschlägers og Baggenses satiriske konflikt 1802-1807	144
<i>Claus Esmann Andersen</i> , lektor, ph.d., A.P. Møller Skolen: Lutherdom og teatralitet i Blichers »Præsten i Vejlbj«	168
<i>Jens Lohfert Jørgensen</i> , adjunkt, ph.d., Aalborg Universitet: Skriften og døden. Tre positioner i J.P. Jacobsens sene forfatterskab	200
<i>Anders Ehlers Dam</i> , ph.d.: Fragmenternes liv. Paul la Cours vitalistiske poetik	227
FORSKNINGSOVERSIGT	
<i>Minna Skafte Jensen</i> , professor emerita, dr.phil., Syddansk Universitet: Forskningen i dansk nylatin ca. 1970-2014. En oversigt	249
MINDRE BIDRAG	
<i>Erik M. Christensen</i> , professor emeritus, dr.phil., Humboldt- Universität zu Berlin: Ewalds Felix culpa	270

ANMELDELSER

<i>Kjeld Kristensen</i> , konsulent, cand.mag., Det Danske Sprog- og Litteraturselskab:	
Malene Monka: Sted og sprogforandring – en undersøgelse af sprogforandring i virkelig tid hos mobile og faste informanter fra Odder, Vinderup og Tinglev	280
<i>Else Bojsen</i> , fhv. seniorredaktør, cand.mag.:	
Bent Holm: Holberg på tværs. Fra forskning til forestilling ..	288
<i>Poul Behrendt</i> , adjungeret professor, mag.art., Københavns Universitet:	
Marianne T. Stecher: The Creative Dialectic in Karen Blixen's Essays. On Gender, Nazi-Germany and Colonial Desire	289
FRA REDAKTIONEN	
Universitets-Jubilæets danske Samfund	303
Tilsendte publikationer	304

Ole Hansen Frølundes barndomserindringer og rejsedagbog fra Treårskrigen

Af Vibeke Sandersen

This article is composed of two parts. The first part consists of a precise transcript of a manuscript written by a private soldier during the Three Years' War 1848-51. The manuscript contains the soldier's recollections of his childhood and early adolescent years, and a diary which was kept during the first two years of the war. The soldier belongs to the lower social class of the village society. Motherless since birth he spends his first eight years with a drunken grandfather. This upbringing influences the boy who develops the same tendencies. He becomes an unruly youngster who truants from book-learning which results in him not being recommended for confirmation. He goes into service early on, does his job poorly, gets his wage in advance, and spends it on drinking and card-playing. But then his conscience is awakened and henceforth he lives his life as Christian conscious of his sin. He gets married, is drafted into the military, and begins keeping the diary. The second part contains a description and evaluation of the soldier's spelling, language, and linguistic style. It is demonstrated that his orthography is influenced by his Zealandic dialect and lower social upbringing, but it is also shown that he makes efforts to comply to the accepted written language standards. The article concludes by putting the manuscript into the perspective of language history, given that reflections about the origins of the low-status forms are made.

Indledning

Originalmanuskriptet til den tekst som her vil blive gengivet, beskrevet og analyseret befinder sig i historikeren C.F. Allens arkiv NKS 1123zm, 4°, kapsel 21 på Det Kongelige Bibliotek i København. Erindrings- og dagbogen findes i en stor samling breve fra især menige soldater i Treårskrigen. Disse breve blev på opfordring af C.F. Allen sendt til ham i løbet af krigsårene med henblik på afskrift og udgivelse. Den aktuelle tekst blev ifølge Allens notater, som også findes i kapsel 21, indsendt af skolelærer Skaarup i Flakkebjerg pr. Slagelse. De første sider af erindringerne foreligger desuden afskrevet med normaliseret retskrivning, formentlig foretaget af indsenderen. Originalen er skrevet med gotisk håndskrift. Den vil i det følgende blive gengivet i translittereret form, men med bevarelse af originalens ortografi og tegnsætning. Hvor der er tale om oplagte skrivefejl, vil manglende bogstaver og ord blive tilføjet i kantet parentes, ligesom fejlskrivninger, fx forkerte bogstaver, fx *n* for *m* vil blive rettet. Oplysninger af betydning for forståelsen af teksten bringes i slutnoter. Jeg har ved hvert sideskift i originalen angivet originalens sidetal i øverste venstre hjørne af afskriften, og i behandlingen af teksten er det originalens sidetal der er

henvist til. Efter translitterationen følger en gennemgang af tekstens ortografi og en tolkning af denne, specielt med henblik på tekstens dialektale og sociale præg og skribentens sproglige bevidsthed. Dernæst beskrives tekstens stil og syntaks. Til sidst overvejes tekstens sproghistoriske og andre historiske perspektiver.

Om manuskriptets indhold

Teksten består af barndomserindringer og en rejsedagbog, der følger forfatterens deltagelse i Treårskrigen's to første år, 1848 og 49. Den starter med forfatteren, Ole Hansen Frølund's indkaldelse i marts 1848, og gennem hans øjne følger vi så krigens gang. Han deltager i alle de store slag og mindre træfninger i 1848, sejren ved Bov 9. april, nederlaget ved Slesvig 23. april osv. Dagbogen slutter med sejren ved Fredericia 6. juli 1849. Forfatter og skribent er som det vil fremgå af teksten, en menig soldat, konstabel Ole Hansen Frølund (OHF). Han er født og opvokset i Frølund ved Korsør, dvs. i Sydvestsjælland. Han er allerede inden han bliver indkaldt til militæret, gift og bosat i Flakkebjerg, Sorø Amt, dvs. på Midsjælland. Han opgiver ikke årstallet for sin fødsel, men nævner at han bliver indkaldt til militærtjeneste i 1844. Da har han antagelig været 22 år gammel. Det er i alle tilfælde i 22-års-alderen at en bondekarl blev indrullet i lægdsrullen og kunne indkaldes til aktiv militærtjeneste. Han er derfor nok født ca. 1822 og er således en af de ældre deltagere i krigen. Hans undervisningspligtige alder, 7-14 år, har ligget ca. 1829-1836, dvs. få år efter Skoleloven af 1814, efter hvis bestemmelser alle danske børn skulle undervises i at læse – og skrive. Den sidstnævnte bestemmelse var ny, og det er af betydelig interesse at undersøge hans ortografiske og stilistiske færdigheder. Man ved at mange af dem der underviste i landsbyskolen, ikke selv kunne skrive. Og da der yderligere var forløbet o. 10 år siden skribenten var 14, kunne dette yderligere bidrage til en forringelse af hans skrivefærdigheder. Hans rekruttid varer fra 10. maj til 28. august 1844. Efter en kort permission vender han tilbage til København og fortsætter uddannelsen til artillerist. 3. oktober hjemsendes han på ubestemt tid, men indkaldes atter 1. januar 1845. På grund af sygdom hjemsendes han dog straks, og efter et nyt forgæves forsøg på at få ham indkaldt 1. april 1845 hjemsendes han og forbliver hjemme til krigsudbruddet marts 1848. På dette tidspunkt er han som sagt gift, og parret har, som det fremgår af teksten, en datter, der er født i eftersommeren 1844. OHF kommer til at gøre

tjeneste ved 3. Batteri, og det er dette batteris bevægelser og deltagelse i kampe og træfninger som er beskrevet i dagbogen.

Vi ved ikke andet om erindringerne og rejsedagbogens tilblivelse end hvad der fremgår af selve fremstillingen. I indledningen til erindringerne giver han udtryk for at initiativet er hans eget: *Da nu Leilighed kangives og Thiden er mig saa God saa vil jeg øve Mig lit i at skrive. Kan man ikke faa andet at Skrive om saa kunde man jo fortelle lit om sit Levnets Løb* (s. 1). Barndoms- og ungdomserindringerne kunne fx være skrevet i tidsrummet mellem hjemsendelsen og krigsudbruddet, hvor han atter bliver indkaldt. Rejsedagbogen er antagelig skrevet i relativt umiddelbar forbindelse med begivenhederne. Følgende passage om begivenheder i 1848 er tydeligvis også nedskrevet i 1848: *Vi gik derfra i det Haab og den Mening at det ei skulde vare Ret lenge før vi Skulde komme igen men det træker saa langt tid hen der med. Saa det seer snart ei ud til at det Skalblive nogen ende i nu i Aar* (s. 7). Hele manuskriptet er skrevet med samme hånd, den samme som også har skrevet de breve med OHF som afsender, som ligeledes findes i C.F. Allens arkiv. Ortografien er også den samme i hele teksten. Det er samme typer afvigelser fra datidens accepterede norm der præger hele manuskriptet.

Når OHF formår at skrive så godt som det er tilfældet, skyldes det næppe den smule skolegang han har haft. Det fremgår af erindringerne at hans læse- og skrivefærdigheder ikke var tilstrækkelige til at han kunne blive konfirmeret: *Nu kom den Vinter som jeg Skulde gaa til Comfirmatsion jeg kunde nu værken Læse eller Skrive alsa der blev ingen Comfirmatsion det Aar for mig* (s. 2). Kravet var formuleret i Skoleloven. Men det følgende år blev han så konfirmeret, skønt hans færdigheder stadig var ringe: *Nu kom Vinteren igen og jeg Skulde nu Begønde min Comfirmatsion som jeg og fiklovtil men med megen Svaghed gik jeg det og igemmel Skjønd jeg hafte det ei fortjent* (s. 2). Citatet vidner om hvor lemfældigt datidens præster tog implementeringen af de nye bestemmelser i Skoleloven. Sine skrivefærdigheder må han have erhvervet på et senere tidspunkt. De skyldes antagelig hans forbindelse med instituttet Flakkebjerg ved Slagelse. Det var en opdragelsesanstalt for »forvildede og forsømte Dreng« (Salmonsens bd. 8). Anstalten blev oprettet 1836 af en komité med grev Adolf Holstein-Holsteinsborg som leder og Christian Christensen Møller som forstander, en stilling han beholdt til sin død 1890 (Salmonsens bd. 17). OHF var nært knyttet til Møller. Flere af de breve han skrev fra Treårskrigen, og som også befinder sig i Allens arkiv, er adresseret til institutforstander Møller og stilet til »Kjere Christian«. OHF har nok ikke boet på Flakkebjerg.

Snarest er det gennem sin kone at han er kommet ind i den kristeligt vakte kreds omkring forstanderen. Et af brevene er således adresseret til *Broder Christian Møller*, et signal om det kristelige tilhørsforhold.

Ole Hansen Frølundes manuskript

En meget Sandferdig Histaarie og Levnets Løb fra min Tilige Barndoms tid af og en lidn Reisebeskrivelse af Krigen for Aaret 1848 og 1849.

Dannebrogsmand¹ Ole Hansen Frølund Boende i Flakkebjerg Bye Sorø Amt pr Sjælland 1849.

Reisebeskrivelse og Levnetsløb for Constabel² Frølund³ ved Batteriet von Jessen

En kort fortelling over mit Levnetsløb

s. 1

Da nu Leilighed kangives og Thiden er mig saa God saa vil jeg øve Mig lit i at skrive. Kan man ikke faa andet at Skrive om saa kunde man io fortelle lit om sit Levnets Løb vorledes det har Gaaet os her i Verden. Jeg var et meget Fattig Barn Født af Fattige Foreldre. Og da jeg var 3 Dage Gammel saa Døde min Moder og min Fader taa saa til at Tjenne igen og jeg kom i Pleie hus hans Foreldre vor jeg var i 8 Aar. Der blev jeg temmelig Got Opdragen i alt Udgudeligheder. Han var Vedebrødsmand⁴ og hafte Brendevin tillige han var saa Hengiven til Drik og Suiir saa hans lige var neppe at finde. Nu var jeg kons et Barn men jeg skulde allerede leres til han naar og saa saa vidt med mig at jeg mageligt kunde tage min Snaps om Morgenen tillige med ham Skjønt jeg var kuns ung i nu dengang thi jeg hafte i nu ikke Fult mine 5 Aar. Vad synes i vel der om det var vel paa en Daarlig maade at opdrage Børn men Gud verelovet at jeg kom der fra før jeg fik regtig Forstand der paa. Nu Døde min Farfader og min Fader blev Gift igen med en Enke som hafte 2 Sønner. Saa nu var vi io 3 Sønner men der iblant var jeg den Minste. Vorover jeg saa tid blev jagen til side og motte bige⁵ til Sidst. Thi det Gaar som man siger naar man faar Stedmoder faar man og Stedfader thi saaledes gik det mig. Men det var og paa en Daarlig maade at opdrage Børn thi den der bliver Skut fra han finder paa mange andre Udgaadelige⁶ ting. For dig at jeg nu blev Skut fra saa tid saa Løb jeg min Vei jeg Gjorte mange Spetakler vor jeg kom. Gik i Folkes Haver og tog Frogter og Ødelad meget mere. Der for Kjere Venner vil jeg bede

jer om at see jer for vorledes i opdrager eders Børn tid det Gaar med Børn som med den Unge Qvist paa Træerne. Thi Bøies den meneden men den⁷ er Ung saa Knekker den ikke og saaledes Gaar det ogsaa med Børn der som dig Opdrages i Tugt og Aarden fra Smaa af saa bliver det Gode Børn

s. 2

Jeg var nu jemme en til jeg var 12 Aar Gammel saa kom jeg ud at Tjenne og det var paa en Hergaar der var jeg i 2 Sommer og var jemme om Vinteren for dig jeg skulde Lese da det nu begønde at Lakke af den tid at jeg skul Gaa til Comfirmatsion men see vad jeg Lerte om Vinteren det forglemte jeg om Sommeren og til sidst Glemte jeg det hele og jeg var et Stort Fæd. Nu kom den Vinter som jeg Skulde gaa til Comfirmatsion jeg kunde nu værken Læse eller Skrive alsa der blev ingen Comfirmatsion det Aar for mig. Men nu blev jeg for Gammel til at Gaa jemme saa jeg maatte ud at Tjenne Bønder. Jeg kom nu til at Tjenne en Bunde og der Skulde jeg Vogte Lam og det kom jeg temmelig godt udaf. Om Morgenen naar jeg Skulde i Marken til Lammene sagde Manden har du din Bog med Ole jo jeg har svarede jeg strax Leser du noget i den ja jeg Leser verdag i den Sagde jeg. Men det var langt fra thi naar jeg kom i Marke saa gemte jeg bogen og saa den heller ikke mere før Aften og saaledes gik det ver Dag den Sommer. Nu kom Vinteren igen og jeg Skulde nu Begønde min Comfirmatsion som jeg og fiklovtil men med megen Svaghed gik jeg det og igemmel Skjønd jeg hafte det ei fortjent thi jeg kunde Snart intet antet en vor der var 2 Samled til Spedtakler var jeg gerne den 3 og der var jeg ikke den Ringeste. Nu kom jeg atter ud at Tjenne for at Passe Kreaturer den Mand Tjente jeg i 2 Aar men med stor Udtrolighed⁸ imod hans Kreaturer som han og merkede vorover vi blev Udenige og jeg skulde Reise der fra. Nu Skulde jeg ud at høre mig om en anden Kondsond⁹ jeg Gik i 2 Søndage og Spurte mig for men traf ingen. See nu kunde[jeg] see vad det var at vere Udtro thi hafte jeg veret Trov saa kunde jeg bleven vor jeg var men saa dan var det ikke indrettet for mig

s. 3

Jeg fik mig da saa endelig en Kondisond som jeg ogsaa var i 2 Aar og der hafte jeg det temmelig Godt men jeg Benøttede mig og affeiligheden. Jeg skulde nu begønde at gøre Karls Arbeide thi jeg var Stor af Vegst og jeg [fik] ogsaa en temmelig God Lønd. Sommeren gik meget Got men da Vinteren kom og Aftensederne¹⁰ begønde saa vilde jeg gjerne i Byen Vor Kaarmessen¹¹ kik¹² forsig tidder hafte jeg altid Løst til at vere med. Der

skulde nu ogsaa Spilles kordt det var iust min Løst at vere med der. Vor-
 over jeg fik nogle Penge af min Lønd men dig var Snart forbie og saa fik
 jeg atter nogle flere og saaledes gik det med hele min Vinterlønd saa den
 Gang jeg naade Maidag¹³ saa hafte jeg Aldri en Skilling til Gode saa den
 Vinter Tjente jeg ikke saa Daarlig¹⁴ og Someren Gik det ligesaa¹⁵. Nu kom
 jeg itanker om at det var Galt saa det motte høre op med saa dan et Spil-
 lene og Trikkene¹⁶ ellers vilde det Gaa for vidt saa jeg maaske snart vilde
 forderve mit hele Liv og Legeme. Jeg lod mig nu tegne¹⁷ og vilde Gaa til
 Alters tilligemed mange Flere. Men teng vad her skjede da jeg Knelede
 ved Herrens Alter saa kom der en Røst i mit Jerte som Sagte til mig vad vil
 du her er du beret til at Nøde Sakkrementet har du fortrøt alle dine Sønde
 saa du kan nøde det til Søndernesforladelse. Ja kjere Venner her lod jeg
 saa dan og Kjempedes med mig sel entel Pressten hafte Uddelt Herrens
 Legeme og Blod og han sagte Fred vere med eder alle vor på[a] vi Reiste
 os og Gik vek der fra. Men da jeg kom jem fra Kjerken saa begønde jeg at
 Kjempes med mig selv igen og saa ledes motte jeg vedbleve i flere Dage
 entil jeg fik Magten over den Gamle Vane. Nu blev det mig en Vederstøk-
 kelighed at Bande som før hafte mit Messte Behag see her med blev ogsaa

s. 4

en Sver Kamp for mig før dette blev aflagt thi det falt mig saa tid i Munden
 som i nok ved at den Gamle Vane falder Best men saa ved Guds Naade
 og Jelp saa faldt det snart og jeg begønde et helt Nyt Levnet og Levede
 saa i 5 Aar og var Ret Gladt og Fornoiet med det Levnet som jeg nu hafte
 begøndt. Men da disse 5 Aar var forbie saa blev jeg kjed der af og begønde
 paa min Gamle Vane igen. Der gik et Aarstid hen der med og imillertid
 blev jeg Forlovet med en Pige. Og et halt Aar der efter blev jeg tagen
 til Saal dat og Skulde Tjænne Konge som Artellerist men det vesste jeg
 Slet ikke vad det var eller vad det betøde men jeg har nu fodt det at Vide.
 En kort tid efter at jeg nu hafte vered til Sessiond vor jeg blev Indskrivet
 til Saaldat kom jeg i Tanker om at jeg vilde Giftes før jeg Skulde Tjene
 Kongen som Saaldat dels for dig at hun ikke Skulde Tvivle om at jeg vilde
 Narre hinde Men ogsaa fordig at jeg trode at der var en Rarhed der ved.
 Men den Rarhed blev jeg saa snart opmærksom paa at der som jeg ikke
 hafte vered Gift da jeg kom i Tjennesten saa kunde det have vered meget
 Lettere for mig at Gaa igemmel. Der for vil jeg Bede enver saa vidt som
 muligt at passe paa med sig selv og vide vad dig gør intil dig faar Over-
 staaet Kongens Tjenneste. Jeg kom til Kjøbenhavn d 9de Mai i Aaret 1844
 og Skulde Lære som Artelerist. Da jeg kom til Kjøbenhavn og saa denne

Store Bye og disse store Huse saa begønde jeg at Glov og Stirre saa mine Øigne haftet ner falden ud af Hovedet. Jeg gik nu og saa mig Lit om kring i byen. . men da jeg nu hafte Gaaet saa dan at see mig om saa mente jeg at jeg vilde vende om igen og gaa tilbage til den Gesgiver Gaar¹⁸ vor jeg hafte mit Tøi. Jeg vente nu om for at Gaa tilbage jeg gik nu et Lille

s. 5

Støkke Vei men saa vedste jeg Slet ikke vor jeg var og det var mig nu Udmuligt at finde den Gade som jeg skulde til. Vor for jeg motte spørge mig frem for at komme der til den Gade men dig viste mig Omkring saalenge saa til sidst var jeg paa Christjans Havn isteden for at komme til Vestergaden i Kjøbenhavn. Nu kunde det ei blive til noget og jeg begønde at blive Bange. Saa var der en og sagte til mig ja, naar du Giver mig 2 Skilling saa skal jeg følge med dig der op det var io temmelig meget men det jalp ikke thi selv kunde jeg ikke finde der op saa jeg Gav ham med Gleded dig 2 Skilling og saa Gik han ogsaa med der til men da vi saa kom der motte jeg give 2 Glas Paans til. Ja saaledes gaar det naar Taasser kommer til Kjøbenhavn saa faa Narrer noget at Grine af. Nu kom d 10de Mai og jeg skulde Melde mig ved Første Artilleririkkemendt Vor jeg blev strax ansadt ved 3 Batteri og der staar jeg ved i nu. Da vi nu hafte Melt os saa skulde vi have Mondderingsstøkker thi nu var jeg io Saaldat og Tjente Kongen som Artellerist skøndt jeg kjende slet intet der til saa var jeg dog stolt der af. Jeg fik og meget Smokke Kleder som var vel Lappet omtrendt over det hele og en Krigshat som linede omtrendt en Tjærkande saa jeg var en ret Smokkarl Naar jeg kom Regtig i Pussen og fik al denne Stas paa. Nu Skulde jeg til at begønde at Lære Lidt at Exsesere men det faldte mig Svert tongt thi den Tvang var jeg ikke vantil jeg var saa kjed der af da den første Timme var forbii saa dersom jeg kunde hav løben hen i et Musehul og skjult mig for dem saa hafte jeg gjort det. Thi det var mig en Kjedsommelighed at vere der. Men da jeg hafte

s. 6

vered der et Par dage til saa blev Thiden mig ikke saa Lang og aldt var mig meget lettere at Lære en som til førn og Skaalen Gik jeg meget Letigemmel Skjøndt den var Lang og Varm. Den begønde d 10de Mai og ende d 28de August saa i kan tro at det var en Lang og Varm Thid men den Gik meget Godt. En kort tid efter atvivar Prissenteeret¹⁹ med vad vi hafte Lært fik jeg en lide Permesond²⁰ paa 10 Dage og jeg Reistejem for at see til min Konne vor over hun blev meget Glad. Jeg var nu Jemme i 6 Dage og saa Reiste jeg i gen til Kjøbenhavn og mælte mig der ved Batteriet igen. Men

jeg begønde nu at Spikkelere²¹ i gen Nogle Dage men det var Snart forbi der med og saa gik det Got for mig igen. En 40tve Uger efter den Reise fik min Konne en lille Datter vor over vi bekke var meget Glade men dog Tongt fordig at vi nu var saa langt Baarte og vi kunde ei komme til verandre. Men et par Maanerstid derefter blev jeg Permeteret fra d 3 Ogtaaber og til videre men ingen fast eller Bestemt tid men kunde Indkaldes vor naar det var. Der kom nu Bud at jeg igen Skulde melde mig ved Batteriet den første Januar men det kunde jeg ikke thi jeg var meget Syg Saa der motte dig lade dem nøie med Skrivelser for den Gang. Men 2 Maaneder der efter kom der bud igen at nu Skulle jeg Møde den første April Skjønt jeg inu ikke var fulkommen Rask saa Reiste jeg dog alligevel til Kjøbenhavn men jeg hafte Store Holler i midt Brøst som i nu ikke var Legt og dig Brød op paa Reisen saa da jeg kom til Kjøbehavn blev jeg frie og fik lov til at Reise jem igen vor over jeg blev meget Glad og vel fornøiet og saa var [jeg] jemme til Krigen begønde i Aaret 1848. Vor jeg og

s. 7

Mange flere fik bud at skulde møde saa hortig som muligt Jeg fik bud d 23de Marts om eftermedagen Klokken 5 og da Klokken var 6 bedgav jeg mig paa Reisen til Kjøbenhavn og kom der til d 24de Marts om Formedagen Klokken 9 saa Gik jeg der at see mig lit om til Klokken var 3 om Eftermedagen. Saa Gik jeg ud at Melde mig ved Batteriet vor jeg strax fik Tøi og der med var den Dag endt. D 25 Marts var jeg paa Lappetoearbejde²² for at jelpo til at forfærdige Amnison. d 26de Marts var jeg paa Festnings Arbeide i Kastillet²³. d 27deMarts blev jeg og mange flere Aardret at stille om Morgenen tilig Klokken 6 med al vad vi hafte. Vi blev nu opstillet paa tov Geleder og indelt i Sjexionner²⁴ vor paa vi saa Strax Madsjerede til Tolboden. Vor Hansmaiested selv var tilstede og Bøkøskede²⁵ os paa vor Reise. Ov han Svingede sin Hat og Robte Haara for os alle og vi igen for ham og der paa Madsjerede vi til Damskibet Herta som skulde Bugseere os til Friderisia. Vi gik nu fra Tolboden da Klokken slok 11ve og Skulde nu Seile videre. Vi gik derfra i det Haab og den Mening at det ei Skulde vare Ret lenge før vi Skulde komme igen men det træker saa langt tid hen der med. Saa det seer snart ei ud til at der Skalblive nogen ende i nu i Aar. Vi Seilede nu og kom forbie Kronborg vor der blev Salutteret for os da vi Gik der forbie og vi var alle Gl[a]de og ved Rask mod tillige vor over vi alle Skrige Haara da vi Seilede der for bii Festningen. Og vi Seilede videre og kom snart ud til Romsøen²⁶ vor det begønde Døgtig at Storme og tillige begønde det at Regne

s. 8

og Natten stundede til saa det blev en Sver kulde og vi blev for knødt og forfrusne alle til Haabe som ei var Sa[a]stort at undre paa da vi ikke var van til Søen. Men da det begønde at Dages blev der varmt lit Øl saa ver Mand fik en Koppe Øl saa vidt det kunde Slaatil og det Halp os lit til rette igen. Imillertid kom der en Baad vor i der var 3 Mand og dig Gav den efterretning at Frederisia var bedsadt med Tødskere saa vi motte tage os iag at ikk komme der. Der blev nu Stragx befalet at en af dem skulde stige fra Baaden og Gaa ombor paa Damskibet for at fornemme vad det var fo en Fyr naar vi kom til Friderisia. Nu kom vi da ind til Frederisia og der blev vi vel motaget som Venner og ham vi hafte Ombor blev Arresteret vad der side blev afham det ved jeg ikke. det var d 28de Marts at vi kom i Land ved Frederisia. Her var nu Meget for os at Tage i vare før vi nu fik Alt i stand vi var der entil d 3 April saa Reiste vi derfra og til Kolding vor vi kom om Natten i mellem d 3 og 4de April hen ved Klokken 12 og Alle Gaderne var Oplyste saa det var en løst at see der paa thi der var snart Aldrig et Vindvee undtagen det var Oplysed med 2 eller 3 Lys. Vi fik nu Batteriet indsadt i Stutteris Gaarden og Hestene i Stalden og vi blev Indkaateret²⁷ i Byen hus Borgerne. Og om Morgenens skulde vi møde ved Batteriet for at Øves lit i Exsesisen for di vi ei skulde Gleme den thi nu Gjal det Snart om at Bruge den. Og om Eftermedagen var vi Samled og Svergede til Kongfrederik d 7de at vi vilde Tjenne ham hol²⁸ og Trov til Døden. Der blev ogsaa oplest for os at nu var vi Snart paa dig steder vor vi kunde vende Fjendens Modstand. Og nu motte

s. 9

[vi] ei Gaa paa Gaden uden Sabbel. Vi begønde nu at Spisse Øren thi det var vi ei vand til men det falt Snart af sig selv Nu kom dagen at vi Skulde Reise der fra og til Hadersløv. Vi Reiste nu der fra Kolding d 6te April og kom til Hadersløv imellem Klokken 9 og 10 om Aftenen vor Batteriet blev hensat paa Taarvet og Mandskabet blev Indkaatered i Byen jeg blev nu indkaateret hus en Gulsmed vor jeg fik ret God Spise og en God Seng at likke. Men vad jeg nu var Haardest iknibe for det var Penge thi Alle mine Penge bedstod af 24 skjelling og jeg skulde nu have mig et pund Smør men det kostede 28 skjeling. Danu Dagen kom igen Saa tog jeg min Smørkasse for at Kjøbe mig lit Smør Jeg kom nu hen til en Konne som hafte Smør at Selge jeg Spurte nu efter vad et pund Smør Kostede hun sagte 28 skilling saa siger jeg om jeg da kunde faa et halvt pund ti mine Penge var ei til mere. Men da Konnen hørte det saa Gav hun mig et Pund og Vil ei have der

for men ve[m] der nu blev Glad det var nok mig thi nu hafte jeg fot Smør og hafte enda lige mange Penge saa jeg blev saa Glad. da jeg kom uden for saa jeg Hoppede af Gledede for mit Smør Dagen der efter som var 8de April Reiste vi der fir[a] og til Aabenrade vor der blev gjort holt ved Kirken og Hesstene fik et lidet For saa motte vi paa Farten i gen efter en Bundebye²⁹ som lad³⁰ en Miilsvei der fra. Da vi nu Kjørte fra Aabenrade begønde det at Regne temmelig stærk og vi blev helt Gemmelbløt. Vi kom nu til den Bye men der var ei Plas for os saa vi motte videre frem. Vi skulde nu til

s. 10

en Hergaar som heder Søgaar³¹ den lod nu en halv Miel fra Bundebyen. Vi kom nu til den Gaar om Natten mellem d 8de og 9de April da Klokken var et. Batteriet blev nu Sat i Gaarden og vi fik lov at Søge Kaateer [i] Stalden eller i Laden vor vi Synes det Besste kunde vere. Saa Vaade som vi nu varre Krøb vi ned i nogen Halm og der lad vi til det begønde at Dages saa motte vi op igen og Frukost blev der ikke thid til at Holde men paa Veien efter Bov³² motte vi strax. Men en Fjering vei før vi kom til Bov blev der Gjort holt og Uddelt Beskjøiter³³ og Brendevin saa vidt det kunde naa. Jeg fik en Pel Brendevin og 3 Beskjøiter vad andre fik det ved jeg ikke. Jeg Gj[o]rte mig nu til gode med vad jeg hafte og tog mig en God Snaps af min Flaske til og der med var jeg ferdig. Det var d 9de April. Vi drog nu videre frem og kom op paa en Bakke ved siden af Bov der fandt vi nu Fjendens første Modstand men den var ei Stor og dig motte Retterere det Sterkeste at dig kunde af Flendsborg til. Men der blev en Haar Kamp for dem at gaa i møde. Thi nu var vi bag efter dem og da dig kom til Flendsborg saa lod vorres Skibe og Kanonbaade der og tog igen³⁴ dem. Saa nu sad dig som en Lues i mellem tov Negle thi nu fik dig Bank fra alle sider men der var dog nogle som Smut i mellem men den største part der af dem blev tagen til Fange. Jeg hart siet³⁵ at den Dag blev der tagen 14ten Hundrede til fange af Tødskerne for uden Saarede og Døde som Strax kom af Kjøbenhavn til med Skibene som lader³⁶

s. 11

Saa nu var der Plas for os at komme der ind. Der kom nu Ogsaa Bud fra Byens Indvaanere at di vilde med Stor Gledede taage Hele Armeen i Kaateer saa vidt det kunde tilstrække sig og saa mange dig kunde have en ver i Sær for den Nat. Vi fik nu ogsaa Bud at Røgge ind i Byen da Klokken var i mellem 5 og 6. Da vi kom til Porten blev jeg saa Glad i midt Jerte saa det er ud mulig at Beskrive den Gledede Thi saa vidt som jeg nu kunde see frem i

Gaden var den behengt med Danske Flag og det saa saa Deilig ud. Vi kom nu lit bedre frem i Gaden Der var Alle Vindver og Dører Fulde af Mene-sker og ver hafte dig sit Dansk Flak i Honden og alle Skrige dig Haarad og ønskede os til lykke og Kong Frederik den 7de Lenge Leve. Saa Kjerre Venner tror i ikke at det kunde Lette Sind og Fatte mod for en Krigsmand ia det kan i trov at det fattede mod ved dig fleste. Vi skulde nu Indkaateres men det tog ia Langt Thid da vi var saa mange. Jeg kom ikke i Kaateer før Klokken var 10 den Nat. Men da jeg kom der blev jeg og mange flere Sat til Bors med Sød Velling og Kartoffler og Steg saa i kan tro at vi Spiste os et Godt livfuld³⁷ der af. Og saa Krøb vi op [på] et Høstenge³⁸ til om Morge-nen d 10de April vor vi i gen Skulde Møde ved Batteriet. Og da vi kom der hen saa lød Aarden at vi strax skulde paa Reisen efter Slesvi. Vi Madsje-rede nu der fra men blev fordelt til alle sider og der paa Madsjerede vi fort

s. 12

Vi Reiste nu den Dag men da vi nu kom saa vidt ud til alle sider saa bl[e]v Veien meget lengere en som den virkelig var og vi kom ikke ret langt den Dag. Hen paa Eftermedagen kom vi til en Bye vor der var en Kruv³⁹ og der blev Gjort holt. Kanonerne blev sat bag Kruen i en lille Have og der stod jeg Skjelvagt ved den Nat indtil Dagen kom igen som var d 11te April og vi Madsjerede i gen den Dag og kom til en stor Hergaar som hider Fyrun[d]stehon⁴⁰ vor vi blev Natten over. Den Morgen Tilig Reiste vi igen der fra og kom saa ind til Slesvig d 12te April om Eftermedagen Klokken 3 og Kanonerne blev anstillet paa Taarvet og Hesste og Mandskab bl[e]v Indkaateret i Byen paa Vagten ner. Jeg blev nu Indkaateret hos en Kjøb-mand der hafte jeg det Temmelig godt og fik ret god Spise. Men vad der var mig nu mest Kjedelig det var for dig jeg Slet intet kunde forstaa og Mindre Tale med dem saa der var ikke et Ord at faa Indført men det Gik mig temmelig godt der Allige vel Seng hafte jeg io ikke men Bote⁴¹ ret Godt og kan ikke Klage. Der lad jeg fra den 12te og til den 20de og hafte det Ret Got og Magelige Dage vi var til Exsisis 2 eller 3 Gange i den tid og det var det hele. Den 20 April motte vi Reise derfra og ud til en Bunde bye vor vi var til d 23de April og den Bye heder Saabye.⁴² Jeg var paa Vagt Natten i mellem d 22 og 23 April. Og skulde have veret Løst af Vagt om Middagen d 23de April som var Paaskedag

s. 13

Men her blev andet at tenke paa da Klokken var hen ved 9 begønde der en temmelig Stærk Kanonnade i mellem Rendsborg og Slesvig og vi begønde

at Lure til.⁴³ Imillertid kom der Aardre til os at vi Skulde nu saa hortig som muligt i mod Fjender thi dig var ner ved Slesvig ved den ene side men ved den anden side var dig i nu ikke naat Dannevirke saa der Skulde vi til. Vi kom der ogsaa men det var bag efter Thi vi motte Retterere der frae i Gen saa hortig som det var os muligt. Thi vi var i Mitten Og ved begge Ender var dig nu Allerede kommen over Dannevirke Saa der var ei andet for os en vi motte der fra saa hortig som Muligt og fik en Stilling paa en Bakke vor vi fik Skud paa en deel Kavaleri og dig Skud virkede vest ikke saa Daarlig thi di tog nesen til dem og vi saa dem ikke mere. Men saa kom der en del Jægere Krøve nes⁴⁴ bag ved et Gerte⁴⁵ og dem kunde vi ikke komme til at S[k]jude paa og dig hafte ner gaaet omkring os saa her var ei tid at vente lengere. Men af sted der fra saa hortig som muligt til en anden Stammeplas vor vi saa Stod til det var Aften og hele Armeen drog sig til bage og Slog Leier Bag ved en Skov vor vi lad den[n]at for uden Dyer. Den Nat hafte jeg [m]it Sovekammer paa siden af en Bakke. og da jeg Vognede var jeg Stiv af Kuld og kunde neppe Røre mig. Ja Kjere Venner saa mange som ikke var med i kan tro at det var en Haar Nat at gaa i Møde for os. Da vi nu hafte Slages⁴⁶ hele Dagen

s. 14

og slet intet fodt at Spise. Men see nu fands der Leilighed dertil men der var kons faa som hafte noget at Spise jeg ved en Karl der hafte et Sieskebrød⁴⁷ og det motte han dele med sin Hest thi han hafte ei Faad til ham og saaledes Gik det med flere altsaa Aftens Moltidet for den Dag var ei Ret meget. Da Natten var forbie og Dagen Brøder frem saa kom der bud at vi Skulde Række der fra og efter Flendsborg skjønt vi i nu var Stive af Kuld og Matte af Sult saa Hompede vi dog af sted det besste vi kunde. Da det nu blev lit bedre op af Dagen begønde det at regne saa stærk saa jeg trode at der Regnede Store Skovmager Drænge ned me[n] saa hart gik det dog heller ikke. Men Gemmelblød blev jeg da og det til Skindet ti lengere kunde det ikke [n]aa. Men vi Madsjerede lige rask og kom til en Kruv vor der blev gjort holt for at see om der var noget at faa til Vederqvigelse. Vi kom nu der ind og Spurte om vi kunde faa lit at Spise for Penge. Men vi fik Svar at dig hafte Slet intet af nogle dele. Men saa begønde vi Selv at Randsage. Vor over vi strax fandt et Anker Viind et Kammer vor der var Mange Brød i en Kjelder vor der var Fidt og Flesk og nu Manglede vi intet til Lave made og det Kostede ei nogle Penge fordi han ei vilde Selge os noget. Jeg kom i Kykenet vor der stod en hel Kjedel Kaffe og Kokte den tog jeg som den var og den Drak vi uden Sukker og Fløde

s. 15

men den smagte os Godt og Varmede en del i Livet paa os. Men nu var vi ferdig der med og skulde videre frem efter Flendsbork vor vi nu kom til 24de April om Eftermedagen hen ved Klokken 4re vor over dig var en del forknøtte for dig at dig nu Frøgtede nu for Tødskerne thi nu kunde dig see at di kom igen som dig og saa Gjorte og det varte ei ret lenge før di var der. Vi holt nu der i Byen et Par Timmerstid og mente at vi Skulde vered indkaateret der men vi motte ud til en Bunde Bye vor vi bliv Indkaateret og skulde have veret der den Nat. Da vi kom i Kaateret fik vi Lit at Spise og Drikke men som vi sad best kom der Bud at nu var Prøiserne ner Flendsborg saa der var ei tid for os at bige⁴⁸ lengere tid det var kons en Halv mil fra Flendsborg at vi var. Saa hortig som muligt kom vi nu af sted der fra. Men vor Folk dig haaiede og Skrig der i Byen da vi Drog der fra. Natten stundede nu til og det blev Regneveier og Belmørmorkt den Nat. Vi Kjørte nu frem og tilbage i en Megetlangt Thid for dig at Offiseerne ei vesste regtig veien. Men saa kom vi da endelig paa den rette Vei og kom til Bov om Natten Klokken 12 men vi Madsjerede videre frem og kom til en Kruv om Morgenens Tilig d 25de April vor der blev gjort lit holt i Medens Batteriet blev samlet og det blev set lit efter om der var nogle borte der fra. Imillertid da di var ferdig dermed saa Kjø[r]te vi igen til hen paa eftermedagen Klokken 3 saa kom vi til

s. 16

Slottet Gravensteen og da vi kom der forbi blev der gjort Holt et Par Timmers tid og vi fik en lelle Smule at Spise Skjøndt det var kons lidt saa størkede det dog ti det var lenge siden at vi hafte fodt noget før. Nu kom der bud at vi skulde til Sunde vig⁴⁹ vor vi kom da det omtrent var Aften. Nu kunde vi see en Lille Øe men Kjende den ikke og det [var] Als vi stov nu der og talde om den men som vi sto der og taleder om saa kom der Bud at vi Skulde der over. Vi kom nu til Broen og Skulde settes over der. Men det var io lit seent da der var kons 2 Ferges at sette over paa saa vi kom ikke over til Als før Klokken den var 10 Og da Batteriet nu blev samlet saa skulde vi videre frem og vi kom saa paa Marsen ud til en Bundebye vor vi kom til om Natten Klokken et og den Bye heder Hørup.⁵⁰ Der lad vi den første Nat pa Als. Da Dagen kom saa Reiste vi der fra og til en anden Bye som heder Medjan⁵¹ der fik jeg Kaateer hos en Mand som hider Christjan Jakkobsen og det var Ret Flinke Folk der var jeg i 5 Dage vor paa jeg og Flere Reiste derfra og til en Bye som heder Mels.⁵² Der fik jeg ogsaa et temmelig Got Kaateer hus en Huusmand som heder Hans Ragt der lad jeg en 10 Dage og i den tid vi

lad der motte [vi] gaa til Fergestedet Hadeshøi⁵³ og Bøkke⁵⁴ Batterier men da vi fik et ferdig saa motte vi der fra i gen og ind til Sønderborg vor vi blev Indkaateret en 24 Mand hos en Borger der i Byen som heder Tommas Jessen Slikmund. Der var vi en Nat og saa var vi kjed der af og di Motte skaffe os andre Kaaterer. Nu blev vi omdelt saaledes at vi blev kons 5 Mand paa ver sted. Jeg fik nu Kaateer hus en Bøkker⁵⁵ vor jeg hafte det meget Godt

s. 17

der var jeg i 9 dage men bestemt paa Vagt ver anden Nat men ver anden Nat lad jeg i min Seng. Da disse 9 dage hafte ende Skulde vi ud paa en Stor Ladegaar vor hele Batteriet sa[a] var til d 28de Mai som vi drog over til Sundev ved for at see vor dan Tødskerne hafte det. Men di Viste dem horte imod os thi dig begønde at Skjøde efter os og det Synes jeg at det Linede ingen ting da vi kom for at see til dem men di Skjøttede ikke om saa dan et Besøg. Men vi tog Strax Magttn over dem og dig motte Retterere der fra. Men saa tog dig en stilling med 16ten Kanoner i mod os og det var paa Nofle⁵⁶ Bakker ved Møllen. Vi skulde nu frem imod dem vi kom nu Kjørenes det besste vi kunde og vesste ei vor langt at Fjenden stod borte for anos.⁵⁷ Men som vi nu Kjørte best og tente ei paa noget bedgønde dig at Skude paa Langs i Veien som vinu Kjørte paa og der med fik vi at Vide at di ei var Retlangt borte fra os. Her var nu ei tid at Vende efter vad vi skulde Gørre men strax begav vi os til at Jevne Gau⁵⁸ ved den ene side thi ved den anden side var der Bedsted.⁵⁹ Vi kom nu ind til Bekkesider og skulde til at Slaa løs paa dem det Besste vi kunde. Men her med fik vi temmelig meget at Gjøre og dig blev os for haarre og vi motte Retterere der fra med Enkkelde Kanoner af gangen i medens dig andre Fyrede vek ja det var for dig at dig ikke skulde tage dem af at vi Rettererede. Der for motte vi holde Røi og Damp velige. Di Rettererede nu efter Nommer Med Kanonerne vor over 8.tende Kanon blev den sitste vor jeg hafte mit Nommer ved. Da di nu var ude med dem til den sidste saa skulde vi ogsaa ud. Men som vi stod og skulde til at Prasse paa Skoed dig Ild

s. 18

i Forstillingskassen⁶⁰ og den sprangt i Luften men gjorde os inten Skjade og eiheller Hestene fik Skade men tog Flogten med stomperne af Kassen og dig var ei til at Støre⁶¹ men kom dog af den rette Vei til Bage. Nu stov vi 6 Constabler der og vesste ei vad vi Skulde gjørre thi Commedører hafte vi ingen af og vesste ei heller vor dig var. Saa løber dig 5 Mand med og jeg var den 6te som blev der. Nu vesste jeg verken af det eneeller det andet at sige og vesste Snart ikke vad jeg Skulde gørre. Thi jeg kunde ikke forrestille

mig andet en som jeg blev tagen til Fange med Kanon og al. Men saa lette jeg efter et Fornaglingsspier⁶² som jeg og fandt og jeg Fornaglededen og løb min Vei der fra og kom til Batteriet igen vor jeg Melte det hele og saa fik jeg Mandskab og vi motte tilbage efter Kanonen. Thi nu var 2det Batteri kommet frem og hafte begønd at Skjøde paa Langs i Tødskernes Batteri vor over dig motte Retterere der fra saa nu var der ingen fare meer og vi kom ned og fik vorres Kanon som var Fornaglet⁶³. Nu skulde vi ind til Sønderborg igen og Batteriet blev sat paa Slotsplassen den Nat og vig kunde Søge vorres Gamle Kaateer i gen og det var paa en Stor Ladegaar. Der var vi saa vel motaget saa di var del fris⁶⁴ med entn vi hafte kommet meer eller ikke. Der var lavet Molt⁶⁵ af alle Retter til os da vi kom der. Men det var paa en Underlig maade. Thi hafte vi noget Selv saa kunde vi spise det ellers kunde vi bige og vilde vi have noget at Drikke saa kunde vi Søge Vandspanden og nøies der med. Der var mange den Nat og motte Gaa Sulten til Sengs og nøies med en Drik vand. Sengen var af samme slags som Svineleier men vi Sov dog

s. 19

Got alligevel den Nat ind til Dagen kom vor vi igen Skulde møde ved Batteriet for at faa det i stand vad der manglede som vi ogsaa fik og Kanonen blev boret op og alt var nu i temmelig god stand. Nu skulde vi der over igen og Likke paa Felvagt og der var vi saa i 3 Dage. Vor vi saa blev afløst og skulde til bage til Als igen og kom til en Bye som heder Kjær⁶⁶ vor vi var en 3 Dage til den 5te Junig saa kom [vi] over igen men vi hafte en lille Batallie med dem igen men der af har dig heller ikke noget at Prale af thi dig motte Gaa af med Legen og trekke dem tilbage igen den Dag og det var det Sidste Slag vi hafte i Aaret 1848 thi der med blev der Voppenstilstand og en del af Mandskabet blev Permeteret en til den første Marts som dig igen motte Møde for at Fortsette Krigen paa Nye dader ikke var bleven Fred i nu og Maa ske det kan bleve Seent nok i nu

I Aaret 1849 da Krigen begønde igen d 3 April som vi drev dem til Gravensteen den Dag men saa frøgtede Vorres Offiseerer for en Overvelten⁶⁷ styrke vor over vi motte trække os tilbage igen dadet blev Aften indtil en Bye som heder Satterop⁶⁸ vor vi la den Nat og Frøs thi det var en Sver Kulde den Nat og Spise hafte vi intet og kunde eiheller faa noget før vi naate Dag igen. Den Nat blev jeg Syg og motte gaa paa Sygestuen vor jeg kom til d 4de April og det var paa Augustenborg der lad jeg til den 6te April vor jeg og Flere kom der fra og til Taasige Slot vor jeg saa lad til d 13de April. Saa Reiste jeg igen derfra og kom til Als og melde mig ved Batteriet igen og det var d 15tende April vor vi saa var

s. 20

til d 17de Apriel som vi Reiste fra Als og skulde til Fyen vi gik fra Als den 17de og kom til Faabaar d 18April om Forme dagen da Klokken var 10 vor vi saa blev Indkaateret omkring i Byen. Da Klokken var 2 Møtte vi igen ved Broen for at faa Batteriet op af Skibene og da vi var ferdig der med blev det Kjørt ud paa Marken vor det saa stod til d 20de April som vi saa Reiste der fra og til en Stor Hergaar som heder Brushollem⁶⁹ vor Batteriet stod den Nat. Og Dage der efter som var d 21de Apriel Reiste vi igen der fra og kom til en Anden Bye som heder Skrollinge⁷⁰ der stog Batteriet saa til den 23 Apriel. Saa Reiste vi igen der fra og til Middelfart vor vi strax blev sat over til Snovehøi og saa hortig som vi kom i Landt motte vi Strax af sted i mod Fjenden og den Dag drev vi dem til Kolding Skjøndt det var hort men dog et Stykke lenkere tilbage vor vi saa Slog Leier der paa Marken indtil den 5/de Mai vor dig saa kom imod os og drev os ind til Frederisia vor vi saa var til d 14tende Mai som vi blev sat over til Fyen og kom til en Byee med Batteriet som heder Gamborg⁷¹ jeg blev saa Indkaateret i en Bye som heder Viibye⁷² her lad vi nu og hafte det Temmelig godt. Men saa motte vi til at Gaa til Striv⁷³ og Betjenne det Faste Batteri og der Motte vi blived en 3 Uger. Saa da vi var ferdig der med og kom tilbage i gen der fra. Saa motte vi gaa til Exsesis ver dag og lere hel ny Exsesis og det varte til den 3 Julig vor vi saa Reiste derfra og til Frederisia vor vi kom til om Morgenen den 4de Julig vi var nu aldrig saa snart kommen der før di begønde at K[a]ste Bommer⁷⁴ der ind og der traf adskillige tit ved os og gjorde dog ingen Skade Men jeg saa en der blev troffen da han stod og drak af sin Ølflasske. Han holt paa den med bekke hender men som han staa best kommer der et støkke af en Bomme og slaar bekke Hender ne af ham det saa regtig nok farlig ud men der var saa nongen som gik den Vei thi det kunde ikke Andet vere

s.21

da der kom saa mange der ind fra di fordømte Tødskere og nu var saa mange her i Byen saa dig kunde snart ikke Skyde feil. Om morgenen tilig den 6 Julig blev vi aardret at vi skulde gøre et indbrøk⁷⁵ paa Tødskerne. Da Klokken var 2 Røggede vi ud af Byen og gik dem i møde med et Rask og fridt Mod som Tødskerne ogsaa fik at vide fra den dag af Thi det var den ha[a]rdeste kamp vi har haft i nu i Bekke dig tov Aar som vi har Strit for det Kjære Danmark. Thi vel taftte vi mange men dog Vandt Seiren for den Dag vor for det var en Stor Ere for det hele Gamle Danmark og Danmarks Sønner.

Ja kjere Venner det er en Haar tid at tenge paa men vad skal vi sige dertil vem skal vi give Skylden der for. Det kan jeg nok vide vad i dertil vil svare og sige at det maa vere Foredernes. Ja kjere Venner det vil jeg og vere enige med jer om. Men jeg mener ogsaa at vi har alle Skyl der i og har alle fortjent den Straf som Herren har paalagt os her for vore Sønders Skøld. Naa vi Overveie det kan vi saa sige at det er for hort Nei Kjere Venner det kan vi ikke vi har fortjent det altsammen vor for kan vi saa ikke tage der imod og ver Glad til at Herren har Spared vorres Limmer og vi i nu ikke er Krøblinger men kan Reise jem til vorres Familier igen med Friske og sunde Lemmer. Ja Kjere Venner er det ikke en Stor Glede men vor meget har vi ikke at Takke herren der da han har veret saa God i mod os. Derfor kjere Venner vil jeg bede en ver om at Husske paa denne tid da denne tid har veret saa Dyrebar For saa mange som vel vist ei forglemme den.

Ole Hansen Frølund
Boende i Flakkebjerg Sorø Amt
pa[a] Sjælland

Efterskrift

Som helhed er det ikke vanskeligt at forstå fremstillingen, men et enkelt sted er beskrivelsen i dagbogen så vanskelig at følge at det har forekommet hensigtsmæssigt at forsyne den med en kommentar.

Om beskrivelsen af træfningen 28. maj 1848

Fremstillingen s. 17 skal antagelig forstås således: Ved den ene side var de nødt til at jævne hullerne i grøften for at komme ind. Ved den anden side var dette ikke nødvendigt fordi der var et bedested.

Dette må kunne sluttes af generalstabens beretning om troppebevægelserne mellem 28. maj og 5. juni 1848, som jeg gengiver i uddrag i det følgende: Ifølge denne beretning deltog batteriet Jessen (3. batteri) i følgende operationer: 28. maj var batteriet på Als, men bestemt til deltagelse i ekspeditionen til Sundeved. Batteriet overnattede natten mellem 27. og 28. maj i Sønderborg.

Forberedelserne til det hele foretagende var fra alle sider blevet heldigt ledede og gennemført på en så lidet opsigtsvækkende måde at man på den

fjendtlige side ikke havde ringeste nys om hvad der forestod. Planen var at bemægtige sig den del af Sundeved som lå nærmest Sønderborg. Man bestemte kun at give det påtænkte frembrud karakter af en rekognoscering.

Ordren til at rykke frem tilgik først ved middagstid de ved Sønderborg i løbet af formiddagen koncentrerede afdelinger. Teten havde 1. brigade under general Bülow. Med brigaden fulgte espingolhalvbatteriet under løjtnant Schow og 3. batteri (Jessen).

Fremrykningen starter i og ved Dybbøl. Straks under fremrykningen udvikledes brigaden i en heftig tirailleurekamp (kamp med skarpskytter). Fjendens angreb mislykkedes, han måtte forlade sin stilling ved Dybbøl Mølle, men holdt sig hårdnakket på de bagved liggende højder, hvor forsvaret yderligere styrkedes af de to på Dybbøl Bjerg opkørte kanoner.

Nu greb kaptajn Jessen ind. Han havde fulgt den fremadgående bevægelse, men ikke haft lejlighed til at medvirke. Men nu lod han først to og siden endnu to kanoner køre op nordøst for Dybbøl Mølle og søgte ved en ivrig granat- og kardæskild at rense de af fjendens skarpskytter stærkt besatte gærder og forjage det fjendtlige artilleri.

Fjenden trak sig tilbage til stillingen ved Nybøl Mølle, der var det punkt hvor det var bestemt at hovedmodstanden mod en fremrykning fra danskerne side skulle ske.

3. batteri (Jessen), der efter at være afløst i sin postering nordøst for Dybbøl Mølle af 2. batteri (Brun) havde trukket sig mere nordpå og senere fulgt den fremadgående bevægelse ad vejen til Stenderup, på hvilken march batteriet fik befaling til at afgive to kanoner til disposition for general Bülow. Stillingen syntes stærkt besat, navnlig af artilleri, så der fra dansk side måtte trækkes artilleri frem, som kunne beskæftige eller måske fordrive det fjendtlige skyts. Til dette formål beordredes 3. batteri (Jessen) at rykke frem. Batteriet tog med de seks under batterichefen samlede kanoner post vest for Stenderup på begge sider af vejen fra Stenderup til Nybøl Mølle, således at tre kanoner stilledes på hver side af denne vej. (Kilde: Generalstaben 1867-1887: *Den dansk-tyske Krig i Aarene 1848-50. Udarbejdet paa Grundlag af officielle Documenter og med Krigsministeriets Tilladelse*, bd. 1-12. Udg. Generalstaben. Kjøbenhavn).

Om ortografien

Formålene med at undersøge OHF's ortografi er at vise hvilke typer af vanskeligheder en dialekttalende skribent der tilhørte landsbysamfundets

laveste sociale lag, kan have haft ved at leve op til den accepterede skriftsprogssnorm. Det har i den forbindelse været hensigten at nå til klarhed over i hvilken grad han selv har været bevidst om hvor hans vanskeligheder lå, det man kan kalde hans sproglige bevidsthed. Specielt har det været hensigten at vise hvilke typer af afvigelser fra normen der måtte skyldes hans dialektale baggrund – han er som sagt fra Sydvestsjælland. Andre typer synes at måtte kunne føres tilbage til hans sociale baggrund, og en påvisning af den slags afvigelser kan bidrage til sproghistorien. Især har det været væsentligt om man på nogle punkter kunne påvise en sammenhæng mellem dialekt og sociolekt, altså mellem egnsbetinget og socialt betinget sprogbrug.

Skribenten bestræber sig på at følge den anerkendte skriftsprogssnorm – en kodificeret norm eksisterer først fra 1889 – herunder reglerne for stavning, for brug af store og små begyndelsesbogstaver, for sær- og sammenskrivning af ord og for brug af punktum og komma. Men han behersker den anerkendte norm mangelfuldt, og ortografien må alt i alt betegnes som mindre konsekvent. Det kan undertiden være vanskeligt at se om der foreligger sammenskrivning eller særskrivning, ligesom det i enkelte tilfælde har voldt vanskeligheder at se om et ord er skrevet med stort eller med lille begyndelsesbogstav. Jeg har valgt at følge originalmanuskriptet, men i tvivlstilfælde har jeg fulgt den anerkendte norm. Man vil bemærke at verber ofte er skrevet med stort, og at afledningsendelser kan være særskrevet, fx *for dig* ‘fordi’ (flere steder). S sammensatte substantiver særskrives hyppigt, fx *Gesgiver Gaar* ‘Gæstgivergaard’ (s. 4). Omvendt finder man attributivt adjektiv sammenskrevet med substantiv, fx *verdag* ‘hver Dag’ (s. 2, men *ver Dag*, s. 2, følgende linje), *vantil* ‘vant til’ (s. 5).

Vokaler

Vokallængde

Vokallængde betegnedes traditionelt på to måder: ved dobbeltskrivning af vokalen og ved tilføjelse af *e* til den lange vokal. OHF bruger begge typer, dobbeltskrivning af *e*, fx *see* (flere steder), *skeed* ‘sket’, vb. præt. (s. 17), desuden i bitryksstavelse *Vindvee* (s. 8). Dobbelt *i*, fx *suiir* ‘svir’, sb. (s. 1), *forbii* (s. 5), *Viiind* ‘vin’, sb. (s. 14). Tilføjelse af *e*, fx *forbie* (s. 3), *blev jeg frie* (s. 6), *Miel* (s. 10), *Skoed* ‘skød’ (s. 17), *paa Nye* (s. 19), *Lues* (s. 10). Formentlig er længden i de fleste af disse enstavelsesord i udtalen manifesteret som stød.

Men i en række tilfælde er længde ikke markeret i ord på trykstærk vokal, fx *Han naar* (s. 1), *det Gaar* (s. 1), *at Gaa* (s. 2), *jeg naade* (præt., s. 3), *Gaa* (inf., s. 3), *blev jeg fri* (s. 6). Flere af eksemplerne har i den foreliggende sammenhæng antagelig været udtalt tryksvagt og med forkortelse af vokalen. Det kan være en mulig forklaring på at længde ikke er markeret.

Der er også eksempler på dobbeltskrivning af vokal i åben stavelse, således *Bugseere* (s. 7), *taage* (s. 11), *Offiseerer* (s. 15, 16 og 19). Det sidste eksempel skal dog muligvis tolkes som to stavelser og er derfor ikke et sikkert eksempel på dobbeltskrivning. Markering af længde i åben stavelse var ikke i overensstemmelse med den anerkendte norm, men meget udbredt.

Palatalisering af fortunevokal æ, ø og e efter g- og k-

Der er en del eksempler på *j*-indskud efter *k* og *g* foran *e*, *æ* og *ø* i overensstemmelse med den accepterede norm (Molbech 1813, 1833 (jf. Galberg Jacobsen 2010, bd. 1, s. 493-494, RP6)), og at OHF har haft kendskab til normen, viser bl.a. skrivemåden *Beskjøiter* for 'Beskøiter' (s. 10), der hos ham antagelig er en ren skriftsprogsform. Mens Molbech brugte *i*, bruger OHF altid *j*. Stavemåden kan være gennemført, således i ordet *kjere*, men i andre tilfælde veksler han imellem en stavemåde uden *j*: *gerne* (s. 2) og en stavemåde med *j*: *gjerne* (s. 3). Muligvis skyldes denne vaklen at hans egen udtale har vaklet mellem en udtale uden palatalisering og en udtale med let palatalisering. OHF har undertiden *j*-indskud hvor det bryder normen, således *Skjade* (s. 18), men straks efter: *Skade* (s. 18). Her har stavemåden formentlig ikke baggrund i nogen udtale. Tilsvarende, når han skriver *skjede* for 'skete', vb. præt. (s. 3). Verbets officielle infinitivform var *skee*. Hvis OHF's dialektale udtale har været [skje], kan *j*-indskuddet afspejle den. I nogle tilfælde bruger han *j* mellem *k* og et *ø*, der efter normen skulle være *y*, således *at skjøde* for 'skyde' (s. 17) og *skjøde paa Langs* (s. 17). I disse tilfælde kunne palatalisering og lydåbning være hans egen sjællandske udtale. Imidlertid skriver han også *skude*: *bedgønde dig at Skude paa Langs i Veien* (s. 17). Det er antagelig en hyperkorrekt form, idet sydvestsjællandsk i ord af typen *ud*, *hud*, *knude* har haft *y*. Derudfra slutter skribenten så at hans *y* i *skyde* burde have været et *u* (jf. ØMO, tillægsbind, kort 23). Hans egnsudtale har været med *y*; *skyde* (ØMO opt.). I ét tilfælde skriver han korrekt *skyde feil* (s. 21). Han har af dette ord antagelig haft to udtaler. Det samme gælder når han skriver *Kjerken* for

‘Kirken’ (s. 3), men korrekt *Kirken* (s. 9). Substantivet *skilling* blev officielt skrevet ‘Skilling’. Denne skrivemåde bruger OHF én gang 28 *skilling* (s. 9), men på samme side skriver han to gange hhv. 24 *skjelling* og *skjeling*. Hvis han har udtalt ordet med *e* ligesom i rigsdansk må de to eksempler med *skje-* være fonetiske mht. vokalen, og *j*-indskuddet i en vis forstand korrekt efter normen.

Men alt i alt må man konkludere at OHF, der som sagt er født ca. 1822, er så gammel at han i sin dialektudtale har haft palatalisering af *k* og *g* i nogle ord, ikke i andre, eller har haft dobbeltformer som *gjerne/gerne*, *kirken/kjerken* og *skyde/skjøde*.

Lange vokaler

Den ortografiske hovedregel er – og var også i midten af 1800-tallet – at de lange vokaler skrives i overensstemmelse med deres rigsmålsudtale.

e/æ: Skribenten benytter sjældent *æ*, dog *Læse*, vb. (s. 2), som han i andre tilfælde skriver med *e*: *Lese*, *Leser*. Han skriver fx *e* i *at vere*, vb. (s. 1), *Glede*, sb. (s. 5), *knelede*, vb., præt. (s. 3), *sver*, adj. (s. 4), *Ere* for ‘Ære’, sb. (s. 20).

Hans præference for *e* er tegn på at han følger en gammeldags konvention (Molbech 1813, s. 36. Herom nærmere Galberg Jacobsen 2010, s. 344). I et enkelt tilfælde skriver han *i* i stedet for *æ*, nemlig i ordet *Vederqvigelse*, sb. (s. 14). På svensk hedder ordet *vederqvickelse* med kort vokal efterfulgt af klusil, og det er muligt at skribenten har haft en lignende udtale, som i så fald må betegnes som gammeldags eller dialektal (jf. ODS).

Participiumsformen *Indskrivet* (s. 4) for ‘indskrevet’ er en dialektal form, registreret af ØMO i Sydvestsjælland.

I valget mellem *y* og *ø* vælger skribenten *ø* i et par *r*-forbindelser: *Brøder* for ‘bryder’: *Dagen brøder frem* (s. 14), *nøde* for ‘nyde’ (s. 3), *støre* for ‘styre’ (s. 18), utvivlsomt udtalegengivelser. Om verbet *skyde*, skrevet *skjøde* og *skude* se ovf.

I valget mellem de rundede bagtungevokaler *u/o/aa* bruger skribenten ofte den åbne kvalitet, således *Histaarie* for ‘Historie’ (overskriften) med sjællandsk udtale, *Skaalen* for ‘Skolen’ (s. 6) der er vanskelig at forklare, *Baarte* for ‘borte’ (s. 6), der er en *r*-forbindelse, *Ogtaaber* for ‘October’ (s. 6), der kan have afsmitning fra optaktstavelsen, som måske er udtalt med *å* (jf. Brink og Lund 1975, s. 181), *Aarden* for ‘Orden’ (s. 1), *Taarvet* for ‘Torvet’ (s. 9), *r*-forbindelser, *taa* for ‘tog’, vb. præt., tryktabsforbin-

delse (s. 1). I alle andre tilfælde – og det vil sige 9 – har han *tog*. Selv i *Udgaadelig* for ‘ugudelig’ vælger skribenten den mest åbne kvalitet. Der kan dog være en særlig forklaring på det sidste eksempel. L. 5 skriver han nemlig *Udgudeligheder*, tilsyneladende i overensstemmelse med normen hvad den trykstærke vokal angår. Men måske har hans egen udtale været med *y*, således at *u*-formen er en slags hyperkorrekthed hos ham, (jf. om verbet *skyde* stavet *skude*, s. 17 og *sude*, s. 13). Måske skyldes *aa*-formen i *Udgaadeligheder* at hans udtale har vaklet mellem *y* og *u*. If. ØMO er udtalen i ordtypen *ud, hud, knude* »yð (i nyere dialekt også sporadisk uð« (ØMO Tillægsbind, kort 23)). ØMO har et eksempler fra Sjælland hvor ordet *gud* i 1857 er skrevet *gyd*.

Men i enkelte tilfælde har han *o*, således *boret* for ‘baaret’ (s. 19) og *fodt* for ‘faaet’, perf. ptc. (s. 4), og *fot* (s. 9), men *Faad* (s. 14). Sandsynligheden taler for at han har haft flere udtaler af af ptc. *fået*. If. ØMO er den almindelige sjællandske udtale med *å*, men infinitiv og præsens udtales med en mere lukket kvalitet. Stavemåden *Faad*, hvor *d* er klusil, stemmer bedst med ØMO’s angivelser. Men der er også optegnet tostavellesudtaler af ptc. med *-ð* på Sjælland.

Korte vokaler

Et almindeligt, men langtfra gennemført forhold i dansk ortografi er at kort vokal skrives en grad mere lukket end den udtales, fx *ind* [en’], *mund* [mon’], i dag udtalt [mån’]. Skribenten har i valget *i/e* snart den åbne, snart den lukkede kvalitet. Han skriver *Regtig* for ‘rigtig’ (s. 1), eksemplet er en *r*-forbindelse hvor vokalen følger efter *r*. Han skriver *hinde* for ‘hende’, pron. akk. (s. 4) og *Fidt* for ‘Fedt’ (s. 14); udtalen med lukket vokal i de to ord er en almindelig sjællandsk udtale. Adjektivet *lille* skriver han på samme side *en lelle Smule* og *en Lille Øe* (begge s. 16). Udtalen med vokalen *e* er vel belagt på Sjælland. Den er sandsynligvis skribentens dialektale udtale, mens *i*-formen er den korrekte skriftsprogsform. Substantivet *lemmer* skriver han ligeledes *Limmer* og *Lemmer* (begge s. 21). I ØMO opt. er der kun ét citat med formen *limer*, nemlig i en talemåde: *hvis ingen anden havde lagt sig imellem så havde det da vist kommet til at gå (på) limerne*. If. Brøndum-Nielsen havde ordet i middelalderen vokalen *i*, der blev åbnet til *e*, *lem* »der kan betegne en form med lukket *e* som endnu i jysk (...) sjællandsk (...), skånsk (...) eller med *æ* som i Rigssproget og forskellige Dialekter« (GG I, § 159,3). *Lemmer* kan være i overensstemmelse med OHF’s egen dialektudtale, mens *Limmer* kan

være hans bud på en skriftsprogsform, dvs. med en vokal en grad mere lukket end udtalen.

I valget mellem *e* og *æ* vælger han altid *e*, fx *teng* for ‘tænk’ (s. 3), *ferdig* for ‘færdig’ (s. 10), *ver sted* for ‘hvert Sted’ (s. 16). Dette er i overensstemmelse med Molbechs anbefalinger (1813), jf. Galberg Jacobsen 2010, s. 344.

I et tilfælde efter *r* skriver han *a* i stedet for *e*: *prasse* i stedet for ‘presse’ (s. 17). Vokalåbning efter *r* er en almen sproglig tendens.

I valget mellem *y* og *ø* repræsenterende kortvokal vælger skribenten i vid udstrækning *ø*, fx: *begønde* for ‘begynde’, vb. inf. (s. 3), *Døgtigt* for ‘dygtigt’ (s. 7), *Røgge* (s. 11) og *Røkke* (s. 14) for ‘rykke’. Disse eksempler demonstrerer blot at skribenten følger sin udtale, som i øvrigt er i overensstemmelse med almindelig rigssprogsudtale. Om *forknødt* skal det dog bemærkes at vi i dag har snæver vokal i almindelig rigssprogsudtale, men i ODS, bd. 5, 1923, angives hovedudtalen at være med *ø*. Den moderne udtale er således en skriftsprogsudtale. De interessanteste eksempler er *Vederstøkkelighed* for ‘Vederstyggelighed’ (s. 3) og især *Tødskere* for ‘Tydskere’ (s. 8 m.fl.). I disse eksempler har moderne rigssprog udtalen snæver vokal, men skribentens gennemførte stavemåde tyder på at gammel sjællandsk har haft lydåbning af kort vokal også uden for *r*-forbindelse.

I valget *u/o/aa* vælger skribenten stort set den mellemåbne kvalitet, fx *Togt* for ‘Tugt’ (s. 2), *Tongt* for ‘tungt’ (s. 5), *Hortig* for ‘hurtig’ (s. 7), *Hompede* for ‘humpede’ (s. 14), hvad der antagelig afspejler hans egne udtaler. Moderne rigsdansk har i flere af disse ord en udtale med [å]. Hvad angår adverbiet *hos* skriver han snart *hos*, snart *hus*, (s. 8, s. 2, s. 16), det sidste i overensstemmelse med sjællandsk udtale (jf. ØMO). Adverbiet *kuns* skriver han *kons* (s. 15 og 16). *aa* vælger han i låneordet *Paans* ‘punch’ (s. 15), hvor den anerkendte norm har *u*, antagelig fordi han i sin egen udtale har en mere åben vokalkvalitet. Omvendt skriver han *Frukost* for ‘Frokost’ (s. 10). Det sidste eksempel afspejler en alm. sjællandsk udtale (jf. ØMO). Tilsvarende *Moltil* (s. 18) hvor skriftsprogsnormen har *aa*, men skribenten antagelig en mere lukket, måske dialektal udtale.

Konsonanter

I tolkningen af skribentens brug af konsonanter og konsonantforbindelser spiller spørgsmålet om forholdet direkte fonetiske former kontra hyperkorrektioner en væsentlig rolle. Allerede i midten af 1900-tallet, da skolefolk begyndte at interessere sig for skolebørns fejltyper, viste der sig et mønster: Til at begynde med skrev børnene fonetisk, men på et lidt senere

trin kom hyperkorrekthederne eller de omvendte stavemåder ind i billedet, fx *hjer* for *jer*, *hvores* for *vores* og *fordig* for *fordi* eller *udheld* for *uheld*. (Noesgaard 1945). På den måde har man været i stand til at konstatere på hvilket stavefærdighedsniveau en elev befandt sig. OHF's tekst er blevet undersøgt på dette punkt.

Konsonanter i initial position

<t-/-th>

t- for *th-*: *tid* for *thi* (s. 1), *ti* for *thi* (s. 14).

th- for *t-*: *en lang og varm Thid* for *Tid* (s. 6). Men *en kort tid* (s. 6 lige efter).

<j-/hj->

j- for *hj-*: *Jemme* for *hjemme* (s. 2), *Jerte* for *Hjerte* (s. 3), *Jelp* for *Hjælp* (s. 4), *jalp* for *hjælp* (s. 5). Denne stavemåde er gennemført. *Hj-* for *j-* forekommer ikke.

<v-/hv->

v- for *hv-*: *vor* for *hvor* (s. 1), *vad* for *hvad* (s. 1), *verandre* for *hverandre* (s. 6). Også denne stavemåde er gennemført. *hv-* for *v-* forekommer ikke. Den manglende forekomst af hyperkorrekte former vidner om at skribentens befinder sig på et lavt sprogligt bevidsthedsniveau på dette punkt.

Konsonanter i medial og final position

Ved normens valgmulighed *-t/-dt* har skribenten snart enkeltkonsonanten *-t* for *-dt*, fx *Got* for 'godt' (s. 1), *lit* for 'lidt' (s. 1), *falt* for 'faldt' (s. 9), *holt* for 'holdt' (s. 15), snart *-dt* for *-t*, således *aldt* for 'alt' (s. 6), *forknødt* for 'forknyt' (s. 8), *besadt* for 'besat' (s. 8), *midt* for 'mit' (s. 11). Der er næppe nogen systematik i hans fejlvalg. Men dette er ikke et spørgsmål om fonetisk eller hyperkorrekt stavemåde, men muligheden for at gengive samme udtale på to måder, så iagttagelserne indbyder ikke til nogen lydlig tolkning (jf. Hansen 1991).

I OHF's ortografi forekommer desuden *-d* for *-dt*: *begønde* for 'begyndte' (s. 2), *Gemmelblød* for 'gennemblødt' (s. 14), der på s. 9 skrives *Gemmelbløt*. Derimod finder man ikke eksempler på *-dt* for *-d*. Stavemåden er nok betinget af at han har en svag, ikke aspireret udtale af konsonanten i præteritumsendelsen *-te*.

-t/-d: Ved valg mellem *-t* og *-d* i medial og final position vælger skribenten undertiden *-d* for *-t*: *tid* for 'tit', dvs. 'ofte' (s. 1), *vered* for 'været', præt. ptc. (s. 1), *vende* for 'vente', inf. (s. 8), *indkvatered* for 'indkvarteret', præt. ptc. (s. 9), men *indkvateret* (s. 9). Disse stavemåder med *-d* i postvokalisk stilling i svagtrykstavelse skyldes sandsynligvis samme udtale med ikke aspireret klusil som valget af *-d* for *-dt* ovf.

Ved valgmuligheden *-0/-d* dominerer den hyperkorrekte form, således *Udgudeligheder* for 'Ugudeligheder' (s. 1), *Ødelad* for 'ødelagde' (s. 1). Stavemåden viser at ordet har været udtalt [øðela] uden *ð*, *tid* for 'thi' (s. 1), *Udenige* for 'uenige' (s. 2), *Udmuligt* for 'umuligt' (s. 5), *Madsjerede* for 'marcherede' (s. 7), der gengiver udtalen [masjereðe].

Men der er også eksempler på *-0* for *-d*: *imillertid* for 'imidlertid' (s. 4), *tillig* for 'tidlig' (s. 7) og *velige* for 'ved lige' (s. 17), alle med assimilation af *ðl* til *ll*, *Maanerstid* for 'Maaanederstid' (s. 6) med bortfald af *ð* og deraf følgende stavellesreduktion.

For sig selv står *Moltil* for 'Maaltid' (s. 18) med en fejlagtig restitution, der måske kan skyldes at skribenten ikke har haft totalt bortfald af *ð* i sin udtale af dette ord, men at *ð*'et har været udtalt så svagt at han selv har hørt det som likviden *l*, der jo er slutkonsonanten i ordets hovedtrykstavelse. Poul Andersen bemærker i Dansk Fonetik 1954 at »det danske *ð* har en vis klanglighed med et *l*«. Han nævner at udlændinge ofte hører *l* i ord med *ð*, og at denne fejlhøring også optræder hos danske børn (s. 346). Et ord som *Bud*, der har gammelt *ð*, er skrevet *Bud*, og if. ØMO er *ð* i dette ord kun svundet i mønsk. Disse forhold kan måske begrunde en lidt forsigtig konklusion, nemlig at postvokalisk *ð* er ustabil i ældre sjællandsk.

Ved parret *-0/-g* er der både eksempler på den fonetiske form uden *-g*, og på den hyperkorrekte.

Fonetisk: *Aldri* for 'aldrig' (s. 11), *Slesvi* for 'Slesvig' (s. 11), men *Slesvig* (s. 12 og 13), *di* for 'dig' (s. 15, flere gange); *di* er lydret skrivemåde for 'de' (s. 11), *Linede* for 'lignede' (s. 5).

Hyperkorrekt: *dig* for 'de' (s. 15, flere eksempler), *for dig* for 'fordi' (s. 15 m.fl.), *vig* for 'vi' (s. 18), *bige* for 'bie' dvs. 'vente' (s. 18).

Konklusionen på disse postvokaliske forhold i skribentens ortografi er at han i sit talesprog overvejende har haft svind af begge de gamle spiran-

ter *ð* og *gh* efter vokal. Dette cementeres yderligere af eksemplet *stog* for ‘stod’ (s. 20) med ombytning af *-d* og *-g*.

Af konsonantparret *-n/-nd* vælger skribenten undertiden *-nd*, i nogle tilfælde måske udtryk for at han har haft stød på konsonanten, således *Lønd* for ‘Løn’ (s. 3), *Sessiond* for ‘Session’ (s. 4), *vand* til med assimilation for ‘vant til’ (s. 9), men ikke i *Viind* for ‘Viin’ (s. 14), hvor dobbeltskrivningen af *i* viser at han har haft længde, evt. stød på vokalen, således at skrivemåden med *-nd* må betragtes som ortografisk.

I parret *-r/-rd* vælger skribenten i vid udstrækning *-r*: *ombor* for ‘ombord’ (s. 8), *Gaar* for ‘Gaard’ (s. 10), *til Bors* for ‘til Bords’ (s. 11).

Skribenten følger alt i alt som oftest sin udtale; hans ortografiske bevidsthedsniveau er ikke højt på disse punkter.

I parret *-k/-g* vælger skribenten ofte *g*, således *teng* for ‘tænk’ (s. 3), *Vegst* for ‘Væxt’ (s. 3), men i et enkelttilfælde *k*: *Flensbork* for ‘Flensborg’ (s. 15). Men disse stavemåder er langt fra gennemført. Tilsvarende påfaldende er det at han også skriver *Slok* for ‘slog’ (s. 7) og *Flak* for ‘Flag’ (s. 11). Sjællandsk daglig udtale har utvivlsomt haft bortfald af spiranten *gh*, og Sydvestsjælland, hvor skribenten hører hjemme, har if. ØMO haft en udtale med halvlangt *a* af ordet *flag*, mens de fleste andre sjællandske dialekter har udtalt det med diftong. Rigmålet har i disse ord haft en udtale med spirant som slutlyd. Valget af *k* er dog påfaldende. I stednavnet kan en tyskpræget udtale [borg] med klusil, ligge bag stavemåden med *k*, men den kan også skyldes en landsbyskolelæseudtale med klusil.

Videre er værd at nævne, hvad man kunne kalde en blanding af ortografisk og fonetisk stavemåde. Det drejer sig om *skul* for ‘skulde’, præt. (s. 2): *den tid at jeg skul Gaa til Comfirmatsion*, og *Vil* for ‘vilde’, præt. (s. 9): *saa Gav hun mig et Pund og Vil ei hae derfor*. I begge tilfælde er svagtrykstavelsen i udtalen smeltet sammen med trykstavelsen, der er udtalt med hhv. skarpt *i*: [vil] og som [sgul].

Bortfald af konsonant i konsonantgruppe

Der er flere eksempler på udeladelser af konsonanter som skribenten ikke har udtalt i sammenhængende daglig udtale. Det er tilfældet hvor to ens konsonanter støder sammen, således *vantil* for ‘vant til’ (s. 5), *halt* for ‘halvt’ (fx s. 4) og *damskib* (s. 8), begge de sidstnævnte med bortfald af den midterste konsonant i trekonsonantgruppe (jf. Jespersen 1934, s. 110).

Optaktstavelser

Bortfald af r i optaktstavelse:

a for *ar*: Skribenten har følgende eksempler: *Madsjere* for ‘marchere’ (s. 7 m.fl.), *indkvateret* for ‘indkvarteret’ (s. 8 m.fl.). Stavemåden afspejler hans udtale, der i denne forbindelse er gammel og velkendt i dansk og ikke koncentreret om nogen enkelt dialekt. Sjællandske er til gengæld *indkaateres* for ‘indkvarteres’ (s. 11), *indkaateret* for ‘indkvarteret’ (s. 12, s. 12), *Kaateret* for ‘Kvarteret’ (s. 15), *Kaateer* for ‘Kvarter’ (s. 16, s. 16). ØMO har eksempler fra Nord- og Østsjælland, men ingen fra Sydvest- og Midtsjælland. Men det kan jo være en tilfældighed.

e for *er*: *Exesere* for ‘exersere’ (s. 5), *Exesisen* for ‘Exercitsen’ (s. 8).

o for *or*: *Foredernes* for ‘Forrædernes’ (s. 21).

Lydlukning i optaktstavelse:

i for *e*: *rikkemendt* for ‘-regiment’ (s. 5), *Prissenteeret* for ‘presenteret’ (s. 6), *Spikkelere* for ‘spekulere’, der er en sjællandsk form (jf. s. 6), *Friderisia* (s. 8 to gange, men *Frederisia* to gange, s. 8). Der er ofte lydlukning i optaktstavelser.

Lydåbning i optaktstavelse:

aa for *o*: *Saaldat* for ‘Soldat’ (s. 5) afspejler sandsynligvis den franske udtale, som har været brugt af officererne i hæren. Der er næppe tale om den åbning af *o* til *å* som Brink og Lund 1975 omtaler s. 181-182, og som er betinget af at udtalen »er skrift-nær«, dvs. står foran konsonant i »samme oplevede stavelse«, og som efter deres opfattelse er almindeligst i udpræget »boglige« ord (s. 182).

2. optaktstavelse

Skribenten har flere eksempler på *e* repræsenterende schwa i stedet for fuldvokal i 2. optaktstavelse, fx *Sakkrementet* for ‘Sacramentet’ (s. 3), *Artilleririkkemendt* for ‘Artilleriregiment’ (s. 5), *Permesond* for ‘Permission’ (s. 6), *Spikkelere* for ‘spekulere’ (s. 6), *Lappetoearbejde* for ‘Laboratoriearbejde’ (s. 7), *retterere* for ‘retirere’ (s. 10). Fænomenet er udbredt også i moderne dansk. Det rammer kun fremmedord og er blevet kaldt »frikkedelleeffekten«. (Brink og Lund 1975, s. 632-633).

Yderligere tendenser i fremmedord

Der forekommer en del fremmedord i teksten, især sådanne som har med militæret at gøre. Ud over den påviste frikedelleeffekt kendetegnes skribentens gengivelse af fremmedord derved at han ofte springer trykssvage midterstavelser over, således i det allerede nævnte *Lappetoearbejde* (s. 7), *Kondsond* for ‘Condition’ (s. 2) og *Amnisond* for ‘Ammunition’ (s. 7). Desuden er der eksempler på andre af de assimilationer som særlig kendetegner folkelig udtale, fx *Sjeksjoner* for ‘Sektioner’ (s. 7), jf. *sjosjalist*, *Comfirmatsion* for ‘Confirmation’ (s. 2). *Kaarmessen* for ‘Kommersen’ (s. 3) har metatese (ombytning).

Men sådanne fællessproglige ændringer rammer også hjemligt ordstof. Den sjællandske form *igemmel* for ‘igennem’ (s. 2) er gennemført. Den er et eksempel på dissimilation, og *nongen* for ‘nogen’ (s. 19) viser en udtale med foregribende assimilation. Begge former kendetegner daglig udtale i kredse hvor udtalen ikke er synderlig influeret af skriften.

En verbalform

Skrig i forbindelsen *vor Folk dig haaiede og Skrig der i Byen da vi Drog der fra* (s. 15), må være præteritum. ØMO har ingen præt.former med *i*. Formen her kan evt. være påvirket af infinitiv. I eksemplerne *vi var alle Gl[a]de og ved Rask mod tillige vor over vi alle Skrige Haara da vi Seilede der for bii Festningen* (s. 7) og *Der var Alle Vindver og Dører Fulde af Menesker og ver hafte dig sit Dansk Flak i Honden og alle Skrige dig Haarad og ønskede os til lykke og Kong Frederik den 7de Lenge Leve* (s. 11) er formen *skrige* formentlig præsens pluralis, i så fald stilistisk en dramatiserende historisk præsens.

Sammenfattende tolkning af stavningen Sjællandsk

Det vil allerede være fremgået at OHF har forsøgt at følge det accepterede skriftsprog, men også at hans egen udtale på forskellig vis slår igennem de overfladisk tillærte normer for skriftsproget. På de ovenfor beskrevne systematiske områder viser han klareste bevidsthed om *ð*-svindet i postvokalisk stilling i ældre sjællandsk, hvor han i vid udstrækning indsætter hyperkorrekte *d*'er efter vokal. Det samme gælder svindet af postvokalisk *gh*. Derimod omfatter hans ortografiske bestræbelser ikke initialt *hj* og *hv*.

Teksten har en række eksempler på sjællandsk diftongering, således *trov* for 'troe', der er gennemført, *glov* for 'gloe' (s. 4), *Skovmager Drænge* for 'Skomagerdrenge' (s.14), *en Krøv* for 'Kroe' (s. 14), udtale med *u* er almindelig i Sydvestsjælland, hvor skribenten er vokset op, *Gau* for 'Gab' (s. 18). Præteritum af verbet *staa* skriver han *stov* (s. 16), den sjællandske form, men *sto*, der er en ældre rigsmålsform, lige efter, og korrekt *stod* (s. 18 m.fl.), men som nævnt også *stog* (s. 19).

Dialekt eller lavprestigeformer

Der er dog også stavemåder hvis baggrund ikke uden videre kan placeres som sjællandske (fx *sto* (s. 16), nævnt lige ovenfor). I denne forbindelse er der særlig grund til at nævne bogstaveringen af verbet 'ligge' i præteritum. Teksten har tre stavemåder: *la*, der antagelig er en direkte gengivelse af skribentens udtale: *vor vi la den Nat* (s. 19), *Skibene som lader* (dvs. *som la der*; s. 10). Hyppigst er den hyperkorrekte form, fx: *der lad vi* (s. 10), *en skov vor vi lad den nat* (s. 13), *en Bundebye som lad en Miilsvei der fra* (s. 9), *Taasige Slot vor jeg saa lad* (s. 19), *her lad vi nu* (s. 19). Enkelte steder bruger han formen *lod*: *Ja kjere Venner her lod jeg saa dan og Kjempedes med mig sel* (s. 3) og *en Hergaar som heder Søgaar den lod nu en halv Miel fra Bundebyen* (s. 10). I de sidste eksempler gengiver han – med hyperkorrekt tilføjet *d* – den udtale af vokalen som if. ØMO er den sjællandske. Formen *la* findes ikke blandt ØMO's sjællandske former. Ligeledes bruger han de gammeldags former *hafte*, præteritum til verbet *have*, der optræder mange gange – formen *havde* forekommer ikke – og *tafte*, der forekommer en gang, tilmed i en højtidelig sammenhæng, hvor man måske kunne have ventet at han ville have benyttet en højprestigeform: *Thi vel taftede vi mange men dog Vandt Seiren for den Dag vor for det var en Stor Ere for det hele Gamle Danmark og Danmarks Sønner* (s. 21). I forbindelse med disse ikke dialektale former er det vigtigt at nævne participialadjektivet *Overvelten* (s. 19). If. ODS er formen *overvæltende(s)* nu (dvs. 1936, hvor ODS bd. 16 udkom) kun dialektal, men tidligere var den en lavprestigeform. Kilden er Levin, der i OrbS (dvs. skriftlige meddelelser i ODS'samling på Det Kgl. Bibliotek) har skrevet en seddel hvor der står »Den Udannede i Kbh.« (ODS bd. 16, 1936, II overvælde, betydning 2.6). OHF er ikke københavner, men bruger denne form, der hos ham næppe er dialektal, men en lavprestigeform. På tilsvarende måde må man antagelig tolke formen *gemmel* for 'gennem', som OHF gennemfører. Stavemåden afspejler en udtale der if. ØMO forekommer på Sjælland. Denne

har dissimilation $m > l$ af den alm. talesprogsform [gæmm], der har assimilation $n > m$ i forhold til skriftsprogsformen *gennem*. OHF gennemfører denne stavemåde: *Gaa* igemmel (s. 4), *gik* igemmel (s. 6), *Gemmelbløt* (s. 9), *Gemmelblød* (s. 14). ODS karakteriserer formen *gemmel* som »vulgær eller dialektal«, dvs. vulgær når den forekommer i rigssprog. Når den forekommer i dialekt, kan den måske være en genuin dialektform. Den er ganske vist af ØMO registreret generelt på Sjælland, men ikke som den enerådende sjællandske form. Og når ODS vurderer den som vulgær eller dialektal, så er det muligt at der ikke er tale om en egentlig dialektform, men om en lavprestigeform.

Forholdene må formentlig tolkes således at der ved siden af de egentlige dialektale former har eksisteret nogle lavprestigeformer. I det foreliggende tilfælde drejer det sig om udtalen [laʹ], skrevet *lad* med hyperkorrekt tilføjet *d*, fordi skribenten har været bevidst om at han ikke udtaler postvokalisk *ð*, der som sagt var svundet i ældre sjællandsk, og *hafte* i stedet for *havde*, *tafte* i stedet for *tabte*, *igemmel* for *gennem* og *Overvelten* i stedet for *overvældende*. Man kan antage at brugen af formen *la(d)* indgår i skribentens bestræbelser på at skrive rigsdansk. Men hvor er sådan en form opstået? Hvordan skal den tolkes sproghistorisk. Brink og Lund har i Dansk Rigsmål slået fast at en rigsmålsform er en form der er udbredt til hele landet. Det gælder for *la* – i vore dage i hvert fald. Men de har også fremsat den teori at lavstatusrigsmålsformerne har deres udbredelsescentrum i København og derfra har spredt sig til resten af landet. Det gælder utvivlsomt i dag. Men var det også tilfældet da OHF skrev sin dagbog? Det var jo fristende at sige nej. Skribenten er født og opvokset på Sydvest- og Midtsjælland og har først sat sine ben i København da han bliver indkaldt. Formen *la* er den han hyppigst anvender, mens de dialektale former kan betragtes som ufrivillige nedslag i hans skriftsprog. Men det må indrømmes at København kan være kommet til ham ad anden vej. Ganske vist har han næppe boet på Flakkebjerg Institut, men vi ved at de omtalte vanartede drenge næsten uden undtagelse var københavnere, så OHF kan næsten ikke undgå at have modtaget en sproglig påvirkning fra dem. Det er derfor ikke lykkedes at ramme en pæl gennem Brink og Lunds sprogteori.

Fremstillingen: Genre, Stil og Syntaks

OHF's fremstilling bærer præg af at han er opvokset i et mundtligt miljø. Han er selv bevidst om dette forhold. Det ser man af de ord som han indleder sin beretning med: *Da nu Leilighed kan gives og Thiden er mig saa*

God saa vil jeg øve Mig lit i at skrive. Foruden at være en beretning om hans barndom, tidligste ungdom og deltagelse i Treårskrigenes to første år er det en moralsk fortælling, en opbyggelig historie med moralske pointer og konklusioner. At han har haft dette til hensigt vidner den titel om som han har givet sine erindringer. *En meget Sandfærdig Histaarie (...)* leder tanken hen på titel eller undertitel på de folkebøger som endnu i det 19. århundrede var almuens morskabslæsning, og af hvilke der endnu fabrikeredes en del, således »Giftblanderen: En smuk og meget rørende sandfærdig Historie om Ridder Ivar Lykke og Jomfru Eleonora Mogensen« (1868). OHF demonstrerer hvorledes han gennem fejltagelser og indre kampe er blevet frelst ved Guds hjælp. Den indledende beretning om hans egen opvækst slutter han således med en moraliserende konklusion, udformet som en direkte henvendelse til læseren. Her sammenlignes barnet med kvisten der skal bøjes mens den er ung. Den gamle velkendte talemåde *Mand skal bøje kvisten mens den er ung* (Moth (ca. 1647-1719)) indgår i sammenligningen: *Der for Kjere Venner vil jeg bede jer om at see jer for vorledes i opdrager eders Børn ti det Gaar med Børn som med den unge Qvist paa Træerne. Thi Bøjes den men den er Ung saa Knekker den ikke og saaledes Gaar det og med Børn der som dig Opdrages i Tugt og Aarden fra Smaa af saa bliver det Gode Børn* (s. 1). Henvendelsen til læseren er udformet i en pointeret retorisk stil. Den løftede pegefinger er tydelig, kraftigt understøttet af det højtidelige *thi* der indleder begge konkluderende helsætninger, i den sidste ganske vist brugt grammatisk skævt.

Læserhenvendelser

Fremstillingen er i det hele taget præget af henvendelser til læseren. Oftest er de led i den pointerede stil og tjener til at skærpe læserens opmærksomhed over for vigtige pointer i fremstillingen, fx *Vad synes i vel der om* (s. 1), eller blot et ganske kort udbrud i imperativ: *Men see vad jeg Lerte om Vinteren* (s. 2), *Men teng vad her skjede* (s. 3). Flere af henvendelserne har form af retoriske spørgsmål, således den førstnævnte. Læseren er imidlertid ikke en retorisk hvem som helst, det er vennerne hjemme i landsbyen, nemlig det kristne broderskab omkring Christian Christensen Møller, forstander på Flakkebjerg institut, som OHF var kommet med i, og formålet med beretningen er som sagt ikke alene at fortælle om krigens tildragelser for spændingens og dramatikens skyld: *saa Kjerre Venner tror i ikke at det Kunde Lette Sind og Fatte mod for en Krigsmand iu det kan i trov at det fattede mod ved dig fleste* (s. 11).

Sammenbinding

Det er bestandig skribenten om at gøre at vække og fastholde sine læsesers opmærksomhed. Foruden ved læserhenvendelserne sker det ved den måde hvorpå han kæder tekstens beretninger, beskrivelser og sine egne kommentarer og refleksioner sammen. Beretningerne kædes sammen med adverbierne *saa* og især *nu*, fx *Jeg var nu jemme en til jeg var 12 Aar Gammel saa kom jeg ud at Tjenne* (s. 2). Beskrivelserne tilknyttes ved hjælp af en sætning indledt med konjunktionen *og*, fx *saa kom jeg ud at Tjenne og det var paa en Hergaar* (s. 2). Kommentarer følger i grammatisk uafhængige helsætninger uden indleder: *der var jeg i 2 Sommer* (s. 2). Endnu tydeligere i den konkluderende sætning: *alstaa der blev ingen Confirmasjon det Aar for mig* (s. 2). Med det akademiske syntetiske skriftsprog som udgangspunkt indebærer en sådan sammenkædning af sætningerne en opløsning af den logiske sætningsstruktur, idet informationerne bredes analytisk ud i grammatisk uafhængige sætninger med én information pr. sætning.

Det aktualiserende *nu* er helt dominerende som den partikel (adverbium) der fører handlingen videre. Et par eksempler: *ven der nu blev Glad (...) thi nu hafte jeg fot smør* (s. 9), *Da vi nu kjørte fra Aabenrade (...) Vi kom nu til den Bye (...) Vi skulde nu til en Hergaar (...) den lod nu (...) Vi kom nu til den Gaar (...) Batteriet blev nu Sat i Gaarden (...) Saa Vaade som vi nu varre* (s. 9-10).

Det er den mundtlige fortælletradition der slår igennem fordi han har været mere vant til at lytte til mundtligt fremførte fortællinger end til at læse dem. Reelt har han i de fleste tilfælde næppe haft noget valg. Han har måttet bruge det udtryk og den konstruktion han var fortrolig med. OHF's syntaks er nogle steder præget af uklare referencer mellem sætningerne, forstærket af mangelfuld interpunktion. Disse forhold afspejler sig især i hans brug af konjunktionerne *at*, *som* og *og*, således: *[jeg] var jemme om Vinteren for dig jeg skulde Lese da det nu begønde at Lakke af den tid at jeg skol Gaa til Comfirmasjon* (s. 2). Det accepterede skriftsprog ville have foretrukket den mere præcise tidskonjunktion *da* frem for *at*.

I nogle tilfælde indledes en tidsledsætning der udtrykker samtidighed, med *som*: *den Vinter som jeg Skulde gaa til Comfirmasjon* (s. 2), *en Stor Ladegaar vor hele Batteriet sa[a] var til d 28de Mai som vi drog over til Sundeved* (s. 17). Det accepterede skriftsprog ville i første tilfælde have foretrukket *da* og i andet *hvor*. I flere tilfælde indledes tidsledsætninger med *som*, således *batteriet] (...) stod til d 20de April som vi saa Reiste der*

fra (s. 20) eller *Frederisia vor vi saa var til d 14tende Mai som vi blev sat over til Fyen* (s. 20).

I en såkaldt sætningskløvning bruger skribenten *og* i stedet for *som* eller *der* til at knytte sætningsresten til det fremhævede led: *Saa var der en og sagte til mig* (s. 5). Tilsvarende *Der var mange den Nat og motte Gaa Sulten til Sengs* (s. 18). I det sidste eksempel er adverbialet *den Nat* ud fra en traditionel skriftsprogslogik placeret forkert, nemlig i oversætningen, skønt det logisk er led af undersætningen. Skribenten har formentlig tilsigtet at skrive korrekt skriftsprog: »*der var mange der måtte gå sultne i seng den nat«. Men konstruktionen er gået i stykker for ham. Konstruktionen betegnes af ODS, bd. 15, sp. 876 som »vulgær og dialektal«. I et par tilfælde benytter han adverbialrelativ *hvor* i stedet for genstandsrelativ *som*: *Flendsbork vor vi nu kom til* (s. 15), *en Bundebye vor vi kom til* (s. 16).

Sætningsknuder er ikke i høj kurs i det traditionelle skriftsprog. Skribenten har flere eksempler: *men det vesste jeg Slet ikke vad det var* (s. 4), *thi det falt mig saa tid i Munden som i nok ved at den Gamle vane falder Best* (s. 4), *det kan i trov at det fattede mod ved dig fleste* (s. 11).

Dobbelt negation

En karakteristisk semantisk-syntaktisk »fejl« finder man hvor han skriver om indgåelsen af sit ægteskab: *for dig at hun ikke Skulde Tvivle om at jeg vilde Narre hende* (s. 4). Indsætter man blot en negation foran *vilde Narre*, er den syntaktisk-semantiske sammenhæng i orden. Man kunne også vælge at erstatte *tvivle om* med *tro*. Konstruktionen hører ind under hvad man betegner som dobbelt negation. Den foreliggende konstruktion må nærmest betegnes som en slags omvendt dobbelt negation.

En lignende sammenblanding af to konstruktioner er *der var snart Aldrig et Vindvee undtagen det var Oplysed med 2 eller 3 Lys* (s. 8). Den ene accepterede mulighed i skriftsproget er *aldrig (...) som ikke*, dvs. »der var aldrig et vindue som ikke var oplyst«, en accepteret dobbelt negation. Den anden accepterede konstruktion er *aldrig (...) uden*, dvs. »der var aldrig et vindue uden det var oplyst med 2 eller 3 lys«.

Fundamenter

Brugen af emfatisk fundament bidrager væsentlig til den pointerende stil, således *men med megen Svaghed gik jeg det og igemmel* (s. 2), *thi Selv kunde jeg ikke finde der op* (s. 5).

Udstrakt brug af løst fundament med adverbiet *saa* eller pronomenet *han* som genoptager bidrager til fremstillingens mundtlige præg: *Da nu Leilighed gives (...) saa vil jeg øve mig lit* (s. 1), *da disse 5 Aar var forbie saa blev jeg kjed deraf* (s. 4). Allerstærkest i et eksempel med dobbeltfundament: *men saa ved Guds Naade og Jelp saa faldt den snart* (s. 4). Undertiden finder man ledsætninger med fundament: *At dersom jeg ikke hafte vered Gift da jeg kom i Tjennesten saa kunde det (...)* (s. 4), *saa kom der Bud at nu Skulle jeg Møde den første April* (s. 6).

Ledsætningsindledere

Skribentens brug af ledsætningskonjunktioner tilhører den folkelige syntaks. Han indleder flere typer af adverbielle ledsætninger med konjunktionen *som*: *nu kom den Vinter som (...)* (s. 2), *Jeg fik mig (...) en Kondisond som jeg ogsaa var i 2 Aar* (s. 3). Almenrelativsætninger indledes ligeledes med *som*: *jeg Skulde nu Begønde min Comfirmatsion som jeg og fik lov til* (s. 2), og i sammenligninger tilføjes et pleonastisk *som* efter sammenligningskonjunktionen *end*: *altd var mig meget lettere at Lære en som til førn* (s. 6), *Veien [var] meget lengere en som den virkelig var* (s. 12). ODS betegner brugen som »vulgær eller dialektal«, Aage Hansen siger: »I lavere talesprog bruges et tilsyneladende overflødigt *som* efter *end* (1961, s. 135-136) og Mikkelsen 1911 vurderer sprogbrugen således: »efter *end* bruges i daglig tale, især i lidt simpel tale og i mundarterne ofte et overflødigt *som*« (§ 197 III. Anm.). I en anden sammenligning med dobbelt sætningsindleder har skribenten omvendt *at* i stedet for *som*: *dig motte Retterere det sterkeste at dig kunde* (s. 10). I teksten er der nogle eksempler på brug af følgesætning, hvor en litterær, akademisk prosa ville have haft gradsætning: *jeg blev saa Glad saa jeg Hoppede af Gledede for mit Smør* (s. 9), hvor man traditionelt ville have haft: »saa glad ... at«, *da der kom saa mange ind fra di fordømte Tødskere og nu var saa mange her i Byen saa dig kunde snart ikke Skyde feil* (s. 21).

Placering af sætningsadverbiet i ledsætninger

I det sidstnævnte eksempel er der oven i købet helsætningsledstilling i følgesætningen, hvad der giver sætningen et endnu større præg af selvstændighed og dramatik. Det bidrager til at fjerne fremstillingen fra en traditionel akademisk prosa. Allerede H.C. Andersen brugte den type sætninger i sine eventyr, men netop ikke i sin litterære prosa. I en koordineret sætning

uden nævnt subjekt er der ligeledes helsætningsledstilling: *vorover jeg blev Glad og velfornøiet og saa var jemme til Krigen begønde* (s. 6). Men i øvrigt følger skribenten den skriftlige tradition og har ledstillingen n-a-v i ledsætninger, fx: *vor paa vi saa Strax Madsjerede til Tolboden* (s. 7), *at det ei Skulde vare Ret lenge* (s. 7), *da vi ikke var van til Søen* (s. 8), *fordi vi ei skulde Gleme dem* (s. 8), *fordi han ei vilde Selge os noget* (s. 14). I et enkelt tilfælde røber han måske en vaklen idet han gentager adverbiet, som derved placeres både før og efter det finitte verbum: *fordig at dig nu Frøgtede nu for Tødskerne* (s. 15).

Kasus og numerus

Til slut skal der gives et par eksempler på at skribentens skriftlige bestræbelser og mundtlige tilbøjeligheder fører til brud på skriftsprogsgrammatikken. I sætningen *men den største part der af dem blev tagen til Fange* (s. 10) påbegynder han en sætning med det udpræget skriftsproglige adverbium *deraf*, lidt uheldigt benyttet fordi det er personer det drejer sig om. Han retter imidlertid sig selv og tilføjer emfatisk et pronominalt subjekt, som han meget naturligt sætter i akkusativ (*dem*), da de jo er genstand for verbalhandlingen, han lader med andre ord semantikken sejre over den formelle grammatik. Sætningen ville have været grammatisk korrekt skriftsprog hvis den havde været udformet: »*men den største part af dem blev tagen til fange«.

I et andet tilfælde glider fremstillingen fra distributivt singularis til individuel pluralis: *Der for vil jeg Bede enver (...) at passe paa med sig selv og vide vad dig gør*. Samtidig glider han fra henvendelse i 2. person: *vil jeg Bede enver* til omtale i 3. person: *dig*

Synsvinkelskift

I en omtale af sine ansættelserforhold skifter han fra sin egen synsvinkel til husbondens midt i en sætning: *vorover vi blev Udenige og jeg skulde Reise derfra* (s. 2). Det er næppe et bevidst kunstnerisk greb, men den indforståede fortællemand som ofte kendetegner den mundtlige beretning, især til tilhørere som fortælleren kender godt.

Aktualiserende præsens

Den livlige mundtlighed som præger fremstillingen giver sig i nogle passager udslag i et tempusskift fra præteritum til præsens: *jeg Spurte nu efter*

vad et pund Smør Kostede hun sagde 28 skilling saa siger jeg om jeg da kunde faa et halvt pund (s. 9), jeg saa en der blev troffen da han stod og drak af sin Ølflaske Han holt paa den med bekke hender men som han staar best kommer der et støkke af en Bomme og slaar bekke Henderne af ham (s. 20).

Præsens som indikator af skrivesituationen

Foruden den omtalte stilistiske funktion viser brugen af præsens undertiden at nedskrivningen af begivenhederne finder sted om ikke samtidig med begivenhederne, så relativt kort efter. OHF skriver meget nøjagtigt og detaljeret om indkaldelsen til aktiv militærtjeneste ved krigsudbruddet i marts 1848. Beretningen er i præteritum. Slutningen lyder *Vi gik nu fra Tolboden da Kloken slok Ilve og Skulde nu Seile videre. Vi gik derfra i det Haab og den Mening at det ei skulde vare Ret lenge før vi Skulde komme igen men det trækker saa langt tid hen der med . Saa det seer snart ei ud til at det Skalblive nogen ende i nu i Aar (s. 7)*. Kommentaren i præsens viser at passagen er skrevet i 1848. Erindringerne er således ikke skrevet efter OHF's hjemkomst i 1849, men er i hvert fald for en dels vedkommende blevet til mens begivenhederne fandt sted. Måske er de skrevet på opfordring og sendt hjem, måske til Christin Møller på Flakkebjerg.

Samlet vurdering

Ole Hansen Frølund's erindringer er et menneskeligt og et kulturhistorisk dokument. Man oplever ham som drikfærdig og upålidelig slagsbror, og man ser hvordan han gennem anfægtelser omvendes til syndsbevidst kristen. Man oplever ham som kærlig ægtemand og far og som tapper soldat.

Fremstillingen af krigen er nøgtern. Lidenskabsløst fortæller han om de barske oplevelser, om regn og kulde, om sult og sygdom. På intet tidspunkt anklager han nogen for at det er ham, bondekarlen der uden varsel beordres i krig. Han overvejer heller ikke om det er moralsk acceptabelt at en kristen mand går ud og slår ihjel. Når det sker for fædrelandet, må det være sådan. Han ser en kammerat blive skudt ned, men det kan ikke være andet: *jeg saa en der blev troffen da han stod og drak af sin Ølflasse. Han holt paa den med bekke hender men som han staar best kommer der et støkke af en Bomme og slaar bekke Hender ne af ham det saa rigtig nok farlig ud men der var saa nongen som gik den Vei thi det kunde ikke Andet vere (s. 20)*. Han kæmper for gud, konge og fædreland og er ikke i tvivl om

at han kæmper for den retfærdige sag. Fjenden det er *di fordømte Tødskere* (s. 21). Og det betyder oprørerne, han kalder dem *Forederne* (s. 21). Her svinger han sig op til at bruge stærke udtryk. Den patetiske afslutning viser ham som den tids kristne. Oprørerne er de store skurke, *Men jeg mener ogsaa at vi har alle Skyl der i og har alle fortjent den Straf som Herren har paalagt os her for vore Sønders Skøld* (s. 21).

Den sproglige form bærer præg af en stærk sammenhæng mellem skribentens dialektale baggrund og sociale placering og hans skriftsprog. I flere tilfælde anvender han gammeldags former. Mange enkeltheder er blevet vurderet som det man i dag vil kalde lavstatusprog. Hans egne bestræbelser har været at leve op til et lidt konservativt skriftsprog både i ortografisk og sproglig-stilistisk henseende. Hans ortografi har flere lag: de korrekte skriftsprogsformer, de ureflekterede dialektale former og hyperkorrektionerne og endelig de socialt betingede lavstatusformer som *lad* for 'laa', *hafte* for 'havde', *tafte* for 'tabte' *overvelten* for 'overvældende' for nu at nævne de mest sikre. Bestræbelserne på at leve op til de anerkendte normer for godt skriftsprog fremgår bl.a. også af at han anvender *thi*, aldrig *for*, som indleder af begrundende helsætninger, og især af at han forsøger at anvende skriftsprogskonstruktioner, som ganske vist går i stykker fordi han ikke behersker dem helt, tydeligst dobbeltnegationerne.

Litteratur

- Brink og Lund 1975: Brink, Lars og Lund, Jørn: *Dansk Rigsmål 1-2*.
 Erik Hansen 1991: Hansen, Erik: *Skrift, stavning og retstavning*, 2. udg.
 Galberg Jacobsen 2010: Galberg Jacobsen, Henrik: *Ret og skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005*.
 GG: Brøndum-Nielsen, Johs.: *Gammeldansk Grammatik I-VII*, 1928-1971.
 Aage Hansen 1961: Hansen, Aage: *Vort Vanskelige Sprog*, Kbh.
 Jespersen, Otto: *Modersmålets Fonetik*, 3. udg. København 1934
 Mikkelsen 1911: Mikkelsen, Kr.: *Dansk Ordføjningslære med Sproghistoriske Tillæg*, Kbh.
 Molbech 1813: Molbech, Christian: *Dansk Haandordbog til Retskrivnings og Sprogriktigheds Fremme med Grundtræk af den danske Retskrivningslære*.
 Molbech 1833: Molbech, Christian: *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord, tillige med afledede og sammensatte Ord, efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskellige Betydninger, og ved Talemaader og Exempler oplyste*, bd. 1-2.
 Noesgaard 1945, A: *Fejltyper i dansk Retskrivning*. København
 ODS: *Ordbog over Det Danske Sprog*. Udg. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, bd. 1-28, 1919-1955.

- Poul Andersen 1954: Andersen, Poul og Hjelmlev, Louis: *Fonetik*. Kbh.
 Salmonsens: *Salmonsens Konversationsleksikon*, Anden Udgave, bd. 1-22, 1915-1927.
 Sandersen 2003: Sandersen, Vibeke: »Jeg skriver dig til for at lade dig vide«. *Skrivefærdighed og skriftsprog hos menige danske soldater i treårskrigen 1848-50*. Bd- 1-2.
 ØMO: *Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og Omliggende øer*. Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet, 1992 ff. (foreløbig bd. 1-10).
 ØMO opt.: *Institut for Dansk Dialektforskning's optegnelser til Ømålsordbogen*.

Noter

1. *Dannebrogsmand*, person som er hædret med dannebrogsordenens laveste hæderstegn, sølvkorset.
2. *Constabel*, konstabel inden for hæren, menig artillerist.
3. *Frølund*, Frølund nordøst for Korsør er OHF's hjemstavn og derfor hans soldaternavn.
4. Dvs. hvedbrødsmand, (omvandrende) mand der sælger hvedebrød.
5. Dvs. bie 'vente'.
6. Dvs. ugudelige, jf. *Udgudeligheder* 'ugudeligheder' l. 5.
7. *men den*, distraktionsgentagelse.
8. Dvs. utrolighed, 'troløshed, utroskab'.
9. Dvs. kondition '(tjenende) stilling, tjeneste, plads'.
10. Dvs. aftensæde, om vinterhalvårets indendørs arbejde ved lys fra nadver til sengetid dengang dette hørte til tjenestefolkenes arbejdsdag.
11. Dvs. kommers, 'morskab, sjov, løjer'.
12. *Kik* for 'gik' kan være en ren skrivefejl: Skribenten »tænker« hurtigere end han skriver og er nået til slutkonsonanten inden han påbegynder nedskrivningen af ordet.
13. *Maidag*, 1. maj, der var skiftedag for tjenestefolk.
14. *saa den Vinter Tjente jeg ikke saa Daarlig*. Det konkluderende *saa* henviser ikke til det umiddelbart forudgående, at han ikke havde noget tilbage, men til den oplysning, at han flere gange fik forskud på lønnen.
15. *og Someren Gik det ligesaa*. Denne uklare reference henviser sandsynligvis til at han fortsatte med at spille kort og drikke.
16. *et Spillene og Trikkene*; dvs. 'et spillende og drikkende'.
17. *tegne sig*, 'indtegne, notere sig som altergæst'.
18. *Gesgiver Gaar*, dvs. gæstgivergård, større hus eller ejendom hvor der drives gæstgiveri.
19. *Prissenteeret*, dvs. præsenteret.
20. *Permesond*, dvs. permission, 'orlov'.
21. *at Spikkelere*, dvs. spekulere, have anfægtelser.
22. *Lappetoearbeide*, dvs. laboratoriearbejde. Laboratorium om det sted hvor ammunition (til hæren) fremstilles.
23. *Kastillet*, kastellet.

24. *Sjexionner* for sektioner, '(mindre) afdeling af et mandskab; især: underafdeling af en deling.
25. *Bøkøskede*, dvs. lykønskede. I datidens gotiske håndskrift ligner stort B og stort L hinanden meget.
26. *Romsøen*, dvs. ud på det åbne hav.
27. *Indkaateret*, dvs. for indkvarteret.
28. *hol* for *huld* dvs. hengiven. Her brugt i den faste vending *huld og tro*.
29. *Bundebye*, dvs. bondeby, landsby.
30. *Lad* for lagde, brugt i betydningen 'lå'.
31. *Søgaar*: Herregården Søgård ligger i dag tæt ved vejen mellem Åbenrå og Kruså.
32. *Bov*: landsby ca. 7 1/2 km nordvest for Flensborg.
33. *Beskjøiter*, dvs. beskøjter, hårdt skibsbrød bagt i form af tvebakker.
34. *tog igen*, dvs. 'modtog'.
35. *Jeg hart siet*: Formentlig en sammentrækning af: *jeg har hørt siget*, der må forstås som sammenblandning af infinitivneksus (akk. m. inf.) *hørt siget* og ptc.neksus *hørt sagt*.
36. *som lader*, dvs. som la(d) der 'som lå der'.
37. *Et Godt livfuld* (dialektalt): 'så meget man kan spise', en stor portion.
38. *Høstenge*: et slags loft af stænger hvorpå høet anbringes.
39. *Kruv* (dialekt): kro.
40. Navnet er vanskeligt at læse. Måske står der *Fyrun[d]stehon*, måske. *Fyrunstehof*. Det har ikke været muligt at identificere denne herregård.
41. Lidt vanskeligt at tyde. Måske står der *Boete*, dvs. *boede*.
42. *Saabye* ved Slesvig. Der er både et Vester- og et Øster Saaby.
43. *Lure*, dvs. 'forholde sig afventende (især i skjul), ligge i baghold'.
44. *kom ... Krøve nes*, 'kom krybende'.
45. *Gerte*, gærde.
46. vi ... hafte Slages: vi havde sloges. *Slages* er perf.ptc. til det reciprokke *slås*.
47. Det kan måske dreje sig om ordet *Sidestykkebrød*, dvs. med det i sjællandsk sædvanlige svind af eftervokalisk *ø*. *ske* er i så fald en afkorting af ordet *stykke*, hvilket virker sandsynligt, da skribenten ofte i lange fremmedord springer midterstavelser over. *Sidestykke* er if. ØMO opt. en halv rundtenom, dvs. halve stykker af en rundtenom skåret midt ind i brødet. Jeg er lektor Karen Margrethe Pedersen, Afdeling for Dansk Dialektforskning tak skyldig for denne tolkning.
48. *at bige*: Hyperkorrekt stavemåde for *bie* 'vente'.
49. *Sunde vig* for *Sundeved*.
50. *Hørup*: landsby på sydsiden af Als inde i bugten Høruphav, øst for Sønderborg.
51. *Medjan*: må være *Mjang*, landsby på Als, nord for Hørup.
52. *Mels*, dvs. *Mjels*, landsby på Als, sydvest for Nordborg.
53. *Fergestedet Hadeshei*, dvs. *Hardeshøj*, lidt sydvest for Mjels, helt ude ved kysten.
54. *Bøkke*, dvs. bygge.
55. *Bøkker*, dvs. bødker, håndværker der laver tønder, baljer, kar e.l.

56. Må være fejl for *Nøfle*, jf. her. s. 22.
57. *for anos*, dvs. foran os.
58. *Gau*, dvs. gab, åbning, hul i i grøftevold, mur o.l. (ØMO). Forklaring af indholdet i efterskriften.
59. *Bedsted*, dvs. bedested, sted hvor man holder hvil, *beder*, på en rejse (ØMO).
60. *Forstilling*, militær sprogbrug: om forvognen til en feltkanon.
61. *at Støre*: Der har opr. korrekt stået *styre*, men det har skribenten rettet til *støre*, sikkert i overensstemmelse med sin egen udtale.
62. *Fornaglingsspier*, søm til at fornagle med, dvs. gøre skydevåben ubrugeligt ved at drive en nagle ned i fænghullet. Danskerne havde i Treårskrigen kun forladevåben. If. ODS, opslagsordet *fornagle* betyder ordet i forbindelse med forladevåben at man driver et søm ned i fænghullet
63. *vorres Kanon som var Fornaglet*, dvs. som var gjort ubrugelig.
64. *del fris*; dvs. tilfreds.
65. *Moltil*, dvs. måltid.
66. *Kjær*, dvs. Kær, landsby nord for Sønderborg, et stykke inde i landet.
67. *en Overvelten stærke*, dvs. overvældende.
68. Satterop: skal være Sotterup, landsby mellem Dybbøl og Gråsten.
69. *Brushollem*, dvs. Broholm, som ligger i Gudme Sogn nordøst for Svendborg.
70. *Skrollinge*: kan være Skrillinge, som ligger lige syd for Middelfart.
71. *Gamborg*: sydøst for Skrillinge helt ude ved kysten forbundet med Svinø.
72. *Viiby*, dvs. Viby, der ligger lidt sydøst for Gamborg.
73. *Striv*, dvs. Strib, som ligger på Jyllandssiden af Lillebælt ved Fredericia.
74. *Bommer*, dvs. bomber.
75. *gøre et indbrøk*: 'trænge ind på', 'gøre et udfald mal'.

Tale er sølv

Om begrebet syntaktisk ellipse

Af Lars Brink og Jørgen Schack

The purpose of this paper is to contribute to the theoretical discussion and definition of the concept of syntactic ellipsis. The main focus is on constructions that may serve to illustrate what, in our view, should be and what should not be considered elliptic. The description of ellipsis in current linguistic literature is fairly uniform. According to most definitions, an »incomplete« construction must fulfil the »condition of recoverability« in order to be considered elliptic, i.e. the »missing« elements should be semantically recoverable from the context. Consequently, the elliptic construction and the recovered full form must have the same meaning. This condition, however, is not always satisfied by constructions presented as elliptic in current grammars. According to our definition of ellipsis, synonymy is crucial, but we propose another even more basic condition, namely the »condition of construal«: in order to be considered elliptic, a construction must be construed as a shortening of another construction. If native speakers in general do not construe an utterance as a shortening of a fuller form, there is nothing to recover. Hence, the utterance is not an ellipsis.

Formålet med denne artikel er at bidrage til en teoretisk og definatorisk afklaring af begrebet (syntaktisk) ellipse. Vi vil ikke forsøge at levere en blot nogenlunde fuldstændig gennemgang af de forskellige ellipsetyper; dertil er antallet af typer alt for stort. Vi har derfor valgt at fokusere på konstruktioner som på forskellig vis kan tjene til at illustrere ellipsens natur, herunder nogle hvis status som ellipser er omstridt.

1. Terminologi

ELLIPSE = ytring der opleves som afkortet af en ensbetydende anden.

BASIS = den ytring hvori det udeladte står, eller dét virkelige eller tænkte forhold i den ikke-sproglige virkelighed som ellipsen stiltiende henviser til.

ELLIPSENS KORRELAT = det faktiske hjemsted i kontekst eller ikke-sproglig virkelighed for dét der opleves som udeladt i ellipsen.

DET ELIDEREDE = det i ellipsen udeladte.

FULDFORMSREKONSTRUKTION = ellipse + det eliderede indsat i ellipsen.

1.1 Definition

Ellipse udpeges i den grammatiske tradition tåleligt ensartet. Vi vil forsøge at definere begrebet (det er der mindre enighed om) efter denne tradition således at mest muligt af hvad der udpeges som ellipse, kommer med i definitionen, og mest muligt af hvad der forkastes, udelukkes.

Nogle sprogbegreber er traditionelt defineret ved hjælp af objektive kriterier. *Fremmedord* er i traditionen ord der rent faktisk er lånt fra fremmede sprog, og som rent faktisk strider imod strukturen i de arvede. Hvad folk føler, er underordnet. *Bevingede ord* er derimod lagrede udtryk som afsender oplever som velkendte citater. Om de rent faktisk er historisk ægte, er underordnet.

Det er mest betryggende i videnskaben at sky tekstproduktionens dunkle værksted og i stedet ty til klare, objektive begrebskriterier, men her drejer det sig ikke om at foreslå hvad *ellipse* bedst kunne betyde, men om at indkredse det faktiske indhold i traditionen.

Hvilke objektive kriterier kunne komme på tale? Et rent historisk objektivt kriterium ville sprænge det: *Gid* er notorisk afkortet af *Gud give't* og *blyant* af *blyertspen*, hvad ingen vil kalde ellipser. Ellipse er et synkront begreb. Og dermed ahistorisk: De fleste opfatter *pil*, *ene* osv. som afkortede af *piletræ* osv., og derfor er de ellipser for disse mennesker, men historisk er det modsatte sket: Formen *pil* er den oprindelige, *piletræ* en senere tydeliggørende udvidelse.

Naturligvis svarer oplevelsen af at noget er en afkortning af et andet (synonymt) udtryk, til en tilstand i hjernen. Men at lægge en objektiv nervetilstand til grund ville være at gøre konkrete ellipser helt ufalsificerbare. Efter vores definition ér de falsificerbare: Man spørger en meddeler (eller sig selv), og man får svar; og så må man finde sig i den herved indbyggede usikkerhed.

Det samme gælder hvis kriteriet var en faktisk afkortningsproces i produktionscentret. Ufalsificerbart. Og desuden: Den der først digtede *Hvad skal væk? Barsebäck!*, eliderede måske *Barsebäck* [skal væk]!, men den 1000. gang sol-og-vind-folket råber det, sker der næppe nogen afkortningsproces, selvom mange føler en ellipse. Det er også højst usandsynligt at man ved udsigelsen af *gas-* og *vandmester* på noget tidspunkt har *gas-mester* i tankerne, men det kan udmærket opleves som afkortet.

Det mest tankeløse der er sagt om ellipsekriterier, er at der i ellipsen (objektivt) forefindes en uudfyldt grammatisk fast plads. Det er sandt nok i eksempler som [finit] *Jeg myrde grevinden? – Jøderne levede kummer-*

ligt, [subj.] var nærmest foragtede. – Lad mig bare få to [kerneled i objekt]. Men for det første skulle der så ingen ellipser være i latin, hvor der ingen faste pladser var, til trods for at litterært latin svælgede i ellipser. For det andet: *Man kan ikke tage med tog til Snøde, men man kan tage med bus*. Sidste sætning har udeladt *til Snøde*, men det kan man ikke se på sætningen isoleret fordi et sådant adverbial er valgfrit. I *Det går mest ud over de unge og de gamle* mangler der ikke noget, men det gør der alligevel hvis forsætningen lyder *Sygdommen er hård ved træerne*. Omvendt lyder *Jeg kan bedst lide at et billede ligner* som om der mangler et objekt; det er usædvanligt at *ligne* står uden objekt. Tilsvarende *Ja, du kræver!* Naturligvis må noget ligne noget, og nogen kræve noget, men dét er underforståelse, ikke ellipse (se nedenfor). I *To af drengene blev væk* står nominalets kerneledsplads tilsyneladende gabende tom, men ingen oplever ellipse – formentlig fordi fuldfomsrekonstruktion er umulig: **To drenge af drengene ...*

Mange er enige om (jf. fx Aage Hansen nedenfor) at det gælder alle ellipser at de mangler noget i udtrykket som de har i indholdet. At fx *Dín [ballon] er blå!* rummer et krav til verden for at være sand som ikke står i sætningen, nemlig ‘ballon’. Vi tilslutter os. Dette er måske ikke et objektivt kriterium i streng forstand. (Er betydning noget, af iagttageren, uafhængigt? Næppe). Men dog langt mere præcist og nemt at nå til enighed om end »afkortningsoplevelse«. Men desværre gælder dette alle *underforståelser*; hvoraf mange aldrig kaldes ellipser. Antag at en tekst handler om Chr. IV’s København: *På Chr. IV’s tid var der ingen gadebelysning. Man måtte famle sig frem. Man kunne bede vægterne om hjælp, men der var ingen hjælp mod de mange bidske hunde*. Alle udsagn gælder København ca. 1600, men ingen sætning føles afkortet. Ligesom det ville være umuligt at sige hvad der præcist var udeladt. Underforståelse kan kort defineres som

Det at en ytrings betydning består af mere end de tilstedeværende morfemers betydningsbidrag.

Forholdet mellem *underforståelse* og *ellipse* er behandlet nærmere nedenfor. Det der først og fremmest adskiller ellipser fra underforståelser, er at ellipse forudsætter at der foreligger en afkortningsoplevelse, og at der foreligger to synonyme udtryk, et kortere og et længere. En ellipse bliver da

Et udtryk der opleves som afkortet af et ensbetydende andet.

Vi rendyrker altså oplevelseskriteriet — det er trods alt det begrebet altid har kredset om — og afviser spekulationer om afkortningstransformationer under sprogproduktionen når de ikke opleves (hvor fristende de end kan være at operere med). Skulle sådanne en dag blive påvist, bør de kaldes ubevidste fysiske afkortningstransformationer. (Det er i øvrigt usikkert om der overhovedet sker afkortningstransformationer — bortset fra en ægte strygning i ny og næ af fx et skrevet *at*. Man *indtænker* noget i en ellipse der ikke står der (fx *stor eller lille* [cola]?), men det er ikke ensbetydende med en mental transformation).

Definitionen dækker også enkeltordsellipsen: Et ord har mistet et morfem eller sågar en morfemdel, fx *bi*[ogra]ffen, *choko*[lade], *deo*[dorant], *el*[ektricitet], [frika]deller, *kemo*[terapi], *mobil*[telefon]. De skal ikke behandles her (se i stedet Schack 1999). Men også dér gælder det at afkortninger som fx *deo* og *kemo* kun er ellipser for dem der umiddelbart oplever dem som afkortede. *Bil* er næppe en ellipse for nogen.

Afkortning indebærer at noget er fraværende (dét kan kontrolleres), men at intet i øvrigt er ændret (do.). Dette er da også gennemgående for ellipser. Men der kán ske ændringer som er nødvendiggjort af den afkortede form — *den nødvendige efterbehandling*, kunne man kalde det. Fx skal et prædikat i visse tilfælde have mindst ét hovedtryk, fx

1. Du kan køre med mig hvis du 'vil [?køre med mig].
2. Vi har ikke hund, men mine forældre 'har [hund].

Verbalerne *vil* og *har* er ikke spor fremhævede, men de skal have hovedtryk. Af eks. 1 og 2 fremgår det at de uafkortede sætninger man fornemmer, kan være på kanten af det sprogette.

1.2 Historiske ellipser

Talrige konstruktioner er historiske ellipser, men må ud fra en synkron synsvinkel karakteriseres som ikke-elliptiske, fx helsætninger med led-sætningsledstilling:

3. Som om vi ikke havde hørt det før!
4. Hvem der ejede Angelique!
5. At I gider!
6. Bare hun var her!

Sådanne sætninger fungerer selvstændigt og helt uafhængigt af en (hypotetisk) oversætningsrest. En historisk ellipse der i og med at den ikke længere erkendes som ellipse, udvikles til et nyt ord, har vi i kommandoen *Rør!* (opr. *rør Dem/jer*, jf. ODS, III. *røre*).

1.3 Erstatning

Til sidst må det slås fast at afkortning her betyder ren afkortning. I tilfælde hvor et led erstattes med/repræsenteres af et andet (kortere) led, er der ikke tale om ellipse. Det gælder fx konstruktioner med verbet *gøre*, der (som »verbum vicarium«) i svar og sætningsfordobling kan repræsentere de fleste verbalhelheder (se Diderichsen 1962: 63 og GDS: 1765 f.):

7. A: Hvor du dog ligner din mor.
B: Gør jeg?

Det samme gælder naturligvis pronominal repræsentation. Pronomener er oftest kortere end de led de repræsenterer (fx *Leonora Christina ... hun; mine gamle forældre ... de*), men ellipse er der ikke tale om. I visse tilfælde ligner pronominal repræsentation ellipse påfaldende:

8. Han har to biler, og hans nye kone har én [bil].
9. Han har to biler, og hans nye kone har også én.

I eks. 9 er *en* imidlertid pronomenet, ikke numeralet, og konstruktionen er derfor ikke elliptisk. Pronomenet og numeralet *en* kan være svære at holde ude fra hinanden, men normalt vil verbets tryk vise ordets aktuelle funktion (og dermed om der foreligger ellipse eller ej):

10. ... æbleskiver. Jeg vil gerne 'have 'en (pronomen)
11. ... æbleskiver. Jeg vil gerne _ohave 'en (numeralet)

Ifølge GDS (s. 1798) er det »normalt at ledsætningen mangler i kløvningskonstruktionen« hvis det præsupponerede står i den umiddelbart foregående tekst. I en konstruktion som eks. 12 har vi ifølge GDS »almindelig kontekstbetinget, anaforisk ellipse«, fx

12. »Hvorfor vil du ikke med? Det er fordi jeg er træt (at jeg ikke vil med).«

Her foreligger der efter vores opfattelse ikke ellipse. Mest mundret er svaret *Jeg er træt*, hvor vi har almindelig underforståelse: 'Derfor vil jeg ikke med'. Naturligt er også: *Fordi jeg er træt*. Ingen kløvning, men ellipse, hvor *Jeg vil ikke med* eller (mere tvivlsomt) *Det er* er elideret. Det mindre mundrette svar i eks. 12 (*Det er fordi jeg er træt*) indeholder et trykstærkt *anaforisk* pronomen (og altså ikke et tryksvagt ekspletiv) der *erstatte* spørgsmålets sagforhold. Medtages, anstrengt, *at jeg ikke vil med*, bliver *at*-sætningen en eksplikation af '*Det*'. Denne analyse gælder også ved et lidt uortodokst svækket *Det*. Hvis afsender virkelig mener *Det* som ekspletivt *det* i *det*-kløvning, lyder det som om der svares i øst på tiltale i vest.

Vi opfatter også *ja/nej* som erstatninger, selvom de kan suppleres med en fuldform. Her er der for øvrigt en pudsigt forskel mellem *ja* og fuldform:

A: Elsker du mig en lille smule?

B: Ja. *versus* Ja, jeg elsker dig en lille smule.

Både spørgsmålet og et ja giver plads til mere end en lille smule, men det gør fuldformen ikke.

2. Tvivlstilfælde

Det er gavnligt at sætte vores definition op imod konstruktioner der undertiden kaldes ellipser. Læseren kan da bedømme om det er rimeligt at de her skønnes inden- eller udenfor.

2.1 Præposition uden styrelse

Konstruktioner med præposition i absolut funktion (dvs. uden styrelse, som adverbial) er oftest ikke elliptiske, men kan efter vores opfattelse være det. Sådanne konstruktioner sammenlignes gerne (se fx GDS: 211) med transitivt verbum uden objekt, fx *Jeg sad lige og spiste (frokost) da du ringede*. Konstruktionen uden objekt giver mindre detaljeret information end den med objekt, men er under ingen omstændigheder elliptisk (hvad vistnok heller ingen kunne finde på at hævde). Nedenfor følger en række eksempler som kan illustrere de absolutte konstruktioners spændvidde:

13. Danske bands har svært ved at bryde igennem i udlandet.
14. Du må gerne beholde skoene på.
15. Husk nu at komme salt ved denne gang!
16. Hansen bor inden for bygrænsen, Jensen bor uden for.

Klart ikke-elliptisk er eks. 13. Det kan umuligt rekonstrueres, for hvad skulle styrelsen for *igennem* være? Eks. 14 kunne i princippet rekonstrueres: Styrelsen kan vel dårlig være andet end *fødderne*, men resultatet af en rekonstruktion ville være højst uidiomatisk. Eks. 15 kræver i modsætning til de to førstnævnte en specifik kontekst for at kunne forstås (se også nedenfor). Eks. 16 (fra Retskrivningsordbogen, 3. udgave, 2001, § 19.1, om adverbium + præposition i 1 eller 2 ord) har to helt ensartet opbyggede sideordnede sætninger, og *uden for* kan i sammenhængen umuligt have absolut funktion. Ordforbindelsen skulle derfor før Retskrivningsordbogen, 4. udgave, 2012, obligatorisk skrives i to ord.

2.2 Han er større end jeg/mig

I dette sprogrigtighedsspørgsmål nr. 1 er nominativ blevet krævet af skolemestre og lægmænd under påberåbelse af ellipse: ... *end jeg* [er]. Ellipse må der have været indtil 1800-tallets begyndelse, hvorfor ellers nominativ i et ikke-subjekt der ligner styrelsen i en præpositionsforbindelse? De personer født i 1800-tallets slutning som den ene af os har testet, brød gerne sammen og indrømmede at deres nominativ var indoktrineret. I dag er der næppe mange der oplever afkortelse på normal vis, selvom de bruger nominativ, jf. også Aage Hansen (1965: 104):

Opfattelsen af forbindelserne med *end* og *som* som en forkortet sætning med verballeddet *er* o.l. (...) er næppe levende i moderne sprogbevidsthed, selv om det nævnes som støtte for brugen af subjektformen i *han er lige så gammel som jeg* o.l.

Med eftersom de synonyme konstruktioner med verbal (... *end jeg er*, ... *som de har* osv.) er fuldt ud gangbare og almindeligt forekommende, kan ellipse vel ikke helt afvises: Vi kan i princippet ikke vide om nominativer i konstruktioner uden verbal skyldes streng opdragelse, eller om de skyldes oplevelse af et udeladt verbal. Hvad vi derimod kán vide, er at intet er udeladt i fx *Er der ikke andre kandidater end ham* [*er] og *Han er noget ældre end sin kone* [*er]. Og tilsvarende kan flertallet der

bruger oblik form i *Han er større end mig* [*er] osv., umuligt opleve ellipse.

2.3 Sætningsemner

Ikke-sætningsformede konstruktioner af typen *af banen, gevær ved fod, hænderne op, ned med kapitalisterne, ud i bryggerset med de beskidte støvler* kræver ingen basis og er derfor ikke ellipser. I mange tilfælde ville vi slet ikke kunne rekonstruere noget. Vi kan selvfølgelig altid parafrasere (fx *ud med dommeren*: 'dommeren bør straks forlade banen'), men det er noget helt andet.

2.4 Sideordningsforbindelser

Om det almindelige sætningsparatagmeled uden subjekt (*Jeg kom, så og sejrede*) har ellipse, er svært at afgøre og vil blive diskuteret nedenfor. Derimod er det let at udelukke pseudoparatagmer af følgende type:

17. Og du kan hjælpe teatret med at finde nogle af de folk, der skal optræde. Lige nu *står de og mangler* en dværg og en stærkt overvægtig kvinde. (Århus Stiftstidende 23.6.2011, vores fremhævelse)

Ingen kan opleve ellipse i *de står og mangler en dværg, han ligger og snorker* osv., hvad der ikke er mærkeligt, for »[i]ndsættes subjekt for V², ændres betydningen, og resultatet bliver 2 selvstændige helsætninger, der tilsvarende danner basis for 2 ytringer« (GDS: 981). Der foreligger reelt kun én helsætning med ét forfelt gældende for helheden (*Børskurserne sidder jeg altså ikke og studerer*), og V¹ er klart nok hjælpeverbum for V², ligesom det kan mangle sin pålydende betydning: *Der er noget jeg har gået og tænkt på; De render og spreder rygter* osv.

I forbindelser med *og* + manglende subjekt + finit som fx

18. Hun forlod huset og så det aldrig siden

oplever ingen af os noget elideret subjekt foran finittet. Altså ikke-ellipse. Grunden til denne oplevelse af uafkortethed (trods det manglende subjekt) kunne være at der indholdsmæssigt normalt ikke foreligger para-

tagme med ligestilling mellem leddene. De to led kan oftest ikke ombyttes, idet det første leds indhold opleves som gående forud for det andet leds – meget ofte som årsag og virkning (*Han tændte cigaren og brændte sig øjeblikkelig*). I et eksempel som ... *og så det aldrig siden* forudsætter *siden* formelt at *forlod huset* kommer først (se også GDS: 960-961). Indsætter man derimod det »manglende« subjekt, fremkommer ofte reel ligestilling:

19. Jeg havde glemt bilnøglen, og jeg kunne ikke komme til Malmø.

I eks. 19 behøver der ikke at være nogen tidsfølge og årsagsforbindelse. Hvis subjektet indsættes, må den tydelige sammenhæng som udeladelsen skaber, signaleres på anden måde, fx ved hjælp af et adverbial: ... *og jeg kunne derfor ikke komme til Malmø*.

Men når vi i mange tilfælde heller ikke oplever ellipse ved manglende subjekt med reel ligestilling, fx

20. Jeg snakkede med Lis og dansede med Inge

turde forklaringen være en anden, nemlig den at subjektet under alle omstændigheder er holdt udenfor paratagmet (paratagmet understreget): *Jeg snakkede med Lis og dansede med Inge*, dvs. med hvad man kunne kalde *mini-paratagme*. (Modsat *Jeg snakkede med Lis og [jeg] dansede med Inge*) med *maxi-paratagme*. Mini-analysen er usædvanlig i den danske tradition, men den er i pagt med fx *Aage og Else drømte*, en analyse der normalt foretrækkes for *Aage [drømte] og Else drømte*, og som er uomgængelig i reciprokke konstruktioner som fx *Per og Paul mødtes i Rom* og *Han og chefen er ikke på bølgelængde* (jf. også GDS: 1234 ff.). Anstødsstenen i mini-analysen har vel været at der her er paratakse mellem to størrelser der ikke udgør et grammatisk led, idet *snakkede med Lis* ikke er et grammatisk led (hverken af højeste orden eller lavere), men to. Vi oplever faktisk begge mini-analytisk. De to sideordnede led må kaldes prædikater (prædikat = alt ÷ subjekt). En sætning som *Frederik elsker Mary* består overordnet af 3, ikke 2 led, og det er ingen strid om kejserens skæg, mener vi. Men hvorfor skulle flere overled ikke undertiden kunne behandles som 1? Dét opererer alle jo med i fundamentfelt med infinitiv: *Skrevet sine egne sange har han ikke*. Prædikater er vi desuden nødt til at regne med i visse idiomatiske fraser: *Han har slået til Søren*. Nørby Jensen (2001) viser at der er tale om ét udeleligt prædikat: Der kan ikke topikaliseres (**Søren*

har han slået til), ikke sætningskløves (*Det er Søren han har slået til), ikke pronominaliseres (*Jég har ógså slået til ham) m.m. Endda meddeler sætningen selv udeleligheden, nemlig ved sit tryktab.

Ved nægtelser kan vores mini-analyse direkte bevises: *Han havde ikke været i byen og hørt at kongen var død*. Skulle dette underkastes traditionel maxi-analyse: *Han havde ikke været i byen og [han havde ikke] hørt at kongen var død*, måtte ikke høre med til det eliderede, skønt der stort set er enighed om at det gør det aldrig. Bevis har vi også i hverken-eller-sætninger: *Hun hverken sang eller spillede*, idet en rekonstruktion (*Hun hverken sang eller hun spillede) er umulig. Og tilsvarende med både-og-sætninger. Heller ikke i typen:

21. Vi elskede og beundrede hende.

oplever vi 2 helsætninger med elideret subjekt 2. gang. For i modsætning til talrige sprog eliderer dansk ret sjældent et objekt. Hvor fx thai og latin har (direkte oversat) *Du taler om en bog. Jeg har ikke læst [den]*, skal dansk her medtage objektet. Og det ændres ikke ved fremrykning: *Hende elskede vi og beundrede*, thi da ville – efter maxi-analyse med sideordnede helsætninger: *Hende elskede vi og [vi] beundrede [hende]* – objektet også være elideret. Der er problemfrit at tale om 1 helsætning med 2 sideordnede finitter: *Vi elskede og beundrede hende*. Fremrykkes objektet, tvinges vi til at erkende en diskontinuert paratakse der afbrydes af subjektet:

22. Hende elskede vi og beundrede.

Det afgørende kriterium er naturligvis ikke objektsforholdet eller den lille betydningsdrejning mellem evt. fuldfomsrekonstruktion og ellipsen, men at vi slet og ret ikke oplever ellipse.

Hvor der kan »sættes udenfor parentes«, er mini-analyse mulig, og ellipse kommer ikke på tale:

23. Skjorten havde jeg samlet op og smidt til vask (mini-analyse; skødesløst ofte: ... og smidt den ...).

Hvordan man end gererer sig, bliver ellipse umulig: **Skjorten havde jeg samlet op og [jeg havde] smidt til vask*. Den mangler i basis, men kan ikke undværes i rekonstruktionen. Hhv. ?*Skjorten havde jeg samlet op og [jeg*

havde] *smidt den til vask*. Her er let konflikt, idet 2. helsætning føles topicaliseret som den 1., men må rekonstrueres »ligefremt«.

Hvor »sætten udenfor parentes« er umuligt, må vi regne med diskontinueret paratagme (jf. ovenfor):

24. Om søndagen fiskede de og slappede af.

da vi nu engang ingen afkortning oplever (jf. den klare betydningsforskel mellem ... *fiskede de og slappede af* og ... *fiskede de, og de slappede af*). Men i mange tilfælde går både maxi- og mini-paratagme dårligt an, hvorfor subjektet må gentages:

25. ?Ræven så de ikke og [-] var vel også ligeglade.

Der er vistnok tale om en skelnen mellem subjekts-sandsynlige og -usandsynlige led, jf.

26. Nålen samlede han op og puttede i lommen.

Skønt vi her i vid udstrækning har afvist helsætningsparatagme med subjektsellipse, fx i *Han åd og drak*, benægter vi ikke at dét at *han* er subjekt for *åd og drak*, til syvende og sidst indebærer at *åd og drak* hver for sig har en neksusrelation til *han*, idet *Han åd og drak* ubetvivleligt kan parafrazeres 'Han åd, og ved samme lejlighed drak han'.

2.5 Konjunktioner

I visse kontekster kan en konjunktion udelades uden at konstruktionen derved ændrer betydning, fx *ham [som] du talte med i pausen*. Her kan det diskuteres om konstruktionerne uden konjunktion rent faktisk er elliptiske. Mere herom nedenfor.

3. Ellipse i den grammatiske litteratur

I den grammatiske litteratur er alle i sagens natur enige om at elliptiske konstruktioner er kendetegnet ved at være kortere end ikke-elliptiske: Der kan i ellipser konstateres noget »fraværende«, »manglende«, »udeladt« eller »ufuldstændigt« i det sproglige udtryk:

For at give talen korthed udelader man ofte ét eller flere ord, som man ikke anser for nødvendige til forståelse af meningen (Mikkelsen 1975: 714).

For at få det rette overblik over forholdene ved analysen må man først *undersøge om sprogudøvelsen er fuldstændig eller ikke*. Ufuldstændigheder, dvs. udeladelse af størrelser som findes i indholdet men mangler i udtrykket, skyldes især talesituationen eller konteksten (Aage Hansen 1967: 22).

Man kan som Mikkelsen nøjes med at sige at det eliderede er noget som ikke er nødvendigt for forståelsen af meningen, eller man kan som Aage Hansen hævde at den eller de eliderede udtryksstørrelser rent faktisk »findes i indholdet men mangler i udtrykket«. Og det er ikke nødvendigvis det samme. Det siger sig selv at konstruktioner der karakteriseres som elliptiske, i en eller anden forstand må have et »overskud« på indholdssiden – ellers giver begrebet ingen mening. Men hvordan påviser man at en konstruktion har indhold som mangler i udtrykket?

Påvisningen og rekonstruktionen af ufuldstændigheder i udtrykket, *katalysen*, er ifølge Hjelmlev (1993: 83 f.), og hans elev Aage Hansen (jf. ovenfor), en nødvendig forudsætning for gennemførelsen af den sproglige analyse. Rekonstruktionen af det eliderede i en konstruktion må betragtes som et prominent særtilfælde af katalysen. Det rejser to spørgsmål. For det første: Kan der opstilles klare kriterier for hvornår katalysen (rekonstruktionen) er påkrævet, og hvornår den vil give et misvisende resultat fordi der ikke »mangler noget« i udtrykket? Man må med Hjelmlevs ord »paase at der ikke i teksten indsuppleres mere end der er tydelige bevisligheder for« (ibid.). Og for det andet: Hvor præcist skal den rekonstruerede størrelse kunne bestemmes? Skal den svare præcist til noget der findes i den nærmeste sproglige kontekst, eller kan den være en relativt vagt bestemt udtryksstørrelse? På disse afgørende punkter er der ikke klarhed i den grammatiske litteratur, og de enkelte grammatiske fremstillinger er ikke altid stringente i deres behandling af dem. I nyere grammatiske beskrivelser kræves det i reglen at det eliderede kan rekonstrueres ud fra konteksten. Derudover kræves det af gode grunde (jf. ovenfor) at den fuldstændige konstruktion har samme betydning som den elliptiske. De to krav hænger uløseligt sammen: Hvis det viser sig at rekonstruktionsbestræbelserne fører til en konstruktion som indholdsmæssigt afviger fra udgangspunktet, er der ikke tale om rekonstruktion af noget elliptisk; man

har derimod dannet en anden konstruktion med en anden betydning. Dette forhold må afklares ved en kommutationsprøve: Hvis prøven viser at den potentielt elliptiske konstruktion og den rekonstruerede størrelse faktisk er substituerbare, kan der meningsfuldt tales om ellipse. Hvis det ikke er tilfældet, foreligger der ikke ellipse (jf. fx eks. 44).

3.1 Rekonstruktion

Som allerede nævnt kræves det i reglen at det eliderede kan rekonstrueres ud fra konteksten. I GDS (s. 966) lyder det kort og godt: »I det følgende bruges ELLIPTISK om konstruktioner med fraværende led som kan rekonstrueres ud fra den sproglige kontekst«. Sådanne »fraværende led« må betragtes som latente størrelser, ellers giver det ikke mening at tale om *rekonstruktion*. Man kan udtrykke det sådan at der i elliptiske konstruktioner findes indhold med udtrykket nul, og dette nuludtryk kan substitueres med et manifest udtryk. En lignende beskrivelse finder man hos Aage Hansen, som jo knytter direkte an til Hjelmslevs katalysebegreb:

Der mangler altså noget i udtrykket som findes i indholdet; situationen har overflødiggjort en del af udtrykket, men dette må tages med i betragtning ved analysen, det må indføjes til fuldstændiggørelse af udtrykket og den rette opfattelse af det (Aage Hansen 1967: 22).

Ifølge Aage Hansen er rekonstruktionen (katalysen) altså en forudsætning for analysen og for »den rette opfattelse« af udtrykket. I GDS er formålet med rekonstruktionen formuleret således:

ELLIPSE er et praktisk grammatisk begreb og betegner ikke en psykisk proces. Det postuleres ikke at den talende eller skrivende først producerer en komplet sætning og derefter stryger koreferentielle informationer. Men da den »inkomplette« konstruktions »manglende« led altid lader sig rekonstruere ud fra konteksten, er det praktisk at beskrive elliptiske konstruktioner på grundlag af de rekonstruerede komplette konstruktioner (GDS: 966).

Rekonstruktionen af det eliderede er »praktisk« fordi vi vanskeligt kan forklare ellipsens betydning og grammatiske funktion hvis vi ikke har en temmelig præcis forestilling om fuldformen, dvs. 'ellipsen + det eliderede' (jf. også Quirk mfl. 1985: 83).

Nogle grammatikere kræver ikke blot at det eliderede udtryk kan rekonstrueres, men også at det rekonstruerede kan indsættes i den elliptiske konstruktion uden at det udtryk som dermed etableres, bliver ugrammatisk: »Det genom ellips utelämnade uttrycket kan sättas in i textens lucka utan att satsen blir ogrammatisk« (SAG1 165).

Det elideredes rekonstruerbarhed er i den traditionelle generative grammatik formuleret som betingelser, nemlig som en betingelse om »gen erhvervelse« (»the condition of recoverability«) og en betingelse om identitet (»deletion under identity«). Ifølge den sidstnævnte betingelse, som er en forudsætning for at den førstnævnte kan opfyldes, må det eliderede og ellipsekorrelet være identiske strukturer: »an erasure operation can use the term X to delete Y just in case X and Y are identical« (Chomsky 1965: 145).

Som det er fremgået, er der ikke enighed om hvor præcist den rekonstruerede størrelse skal kunne bestemmes. Langtfra alle tager stilling til dette spørgsmål, men hos dem der gør, finder man både strammere og slapperne. Til strammerne hører nogle (men ikke alle) generativister (se fx Aelbrecht 2010 og Lasnik 2007). Også Quirk mfl. (1985: 884) hævder et princip om »verbatim recoverability«, dog kun for »ellipsis in the strictest sense«. Til slapperne hører bl.a. SAG: »En konstruktion med utelämnat led måste kunne tolkas, dvs. lyssnaren måste kunna förstå vad som har utelämnats (*med den grad av precision som talaren har avsett*)« (SAG4: 945, vores fremhævelse)

Det er efter vores opfattelse slapperne som har fat i den lange ende. Som SAG påpeger, er det nødvendigt at modtageren forstår hvad der er elideret: Det eliderede må have et korrelat som er tilgængeligt for modtageren – i den sproglige eller situationelle kontekst. Og meget ofte kan man da også uden videre supplere det eliderede med den eller de udtryksstørrelser som synes at mangle, fx

27. Han har selv tre børn, og hans nye kone har fire [børn].

Man kan imidlertid let finde konstruktioner hvis eliderede størrelser ikke er identiske med ellipsekorrelet, fx

28. Han har selv tre børn, og hans nye kone har ét [barn].

Ifølge Platzack, som arbejder indenfor den gren af den generative grammatik der kaldes minimalistprogrammet, beskrives de reduktioner man finder i sideordningskonstruktioner, bedst som »usynlige kopier« af mod-

svarende led i det andet (ikke-elliptiske) sideordningsled (se Platzack 1998: 171 og 211): Et elideret led er en kopi som ikke realiseres i PF (»phonological form«), men som findes/kan aflæses i LF (»logical form«). Platzack gør dog opmærksom på at visse ellipser ikke kan beskrives ud fra denne antagelse, fx

29. »Sverige har älvar, men inte Danmark.«

Her findes der ikke nogen del som ordret kan kopieres fra det ene sideordningsled til det andet:

30. *»Sverige har älvar, men inte Danmark har älvar.«

Negationen havner på den forkerte plads. Det samme gælder for tilsvarende danske konstruktioner.

Platzack foreslår at sådanne eksempler analyseres som sideordning af DP'er (determinativfraser), ikke som sideordning af sætninger.

Som det allerede er fremgået, kan nogle elliptiske konstruktioner kræve syntaktisk efterbehandling i forbindelse med rekonstruktionen fordi det eliderede ikke har et præcist match i den sproglige kontekst. Elliptiske konstruktioner med manglende overensstemmelse i numerus mellem ellipsens korrelat og det eliderede anses i mange tilfælde som fuldstændig normrette, fx

31. I weekender og ferier overnattede altid mindst én, gerne flere venner, så blev der ikke sovet meget (Information 21.7.2012).

32. (...) aftenens koncert er med to finske og en tysk komponist (P2 14.1.2014, ca. 19.20).

33. I mine øjne er Van Persie en af de bedste angribere i verden, hvis ikke den bedste (Berlingske 22.7.2012).

34. Kay Bojesen havde altid en eller flere modeller med, når han kom forbi og indlogerede sig på kroen ved siden af (Fyens Stiftstidende 17.4.2011).

Ellipseoplevelsen (afkortningsoplevelsen) er i sådanne tilfælde vistnok ofte meget svag, og nogle gange (fx i eks. 33 og 34) næppe til stede.

I andre tilfælde er manglende overensstemmelse mindre acceptabel. Det gælder fx ved adled som er knyttet til en sideordningsforbindelse som helhed. Her kræver en mere konservativ sprogfølelse at adledet gentages ved de enkelte led hvis disse har forskelligt numerus eller genus (se Diderichsen 1962: 158). Men brud på denne regel forekommer ofte, fx

35. For tre år siden blev der rejst tiltale mod manden for i en år-række at have angivet sin løn og honorarer for lavt og på den måde unddraget statskassen knap 3,5 mio. kr. (Universitetsavisen 27.3.2012).
36. Har du overvejet job hos din lokale malermester eller autoværksted? (djøfbladet 10 - 2012, s. 31).
37. 29-årige Hassan bor her med sin kone og barn og resten af familien, der består af fem søskende, far, mor og bedstemor (Politiken 11.11.2012).
38. Her fortælles bl.a., hvordan Osvald Helmuth ofte forlod sin kone og børn i flere dage op til en premiere for at dulme nerverne med alkohol og piller (BT 8.1.2013).

I tilfælde hvor reglen brydes, retter adledet sig (som i eks. 35-38) oftest efter det første substantiv (jf. Diderichsen, *ibid.*).

Der kan også være manglende overensstemmelse med hensyn til verbens form, fx

39. Målet med EU har altid og vil altid være fred — og det skal vi holde fast i (Århus Stiftstidende 20.10.2012).

Udeladelsen af præteritum participium (*været*) i det ovenstående eksempel vil de fleste sikkert lade passere ubemærket.

3.2 Ellipsens formål

Ellipsen har, som næsten alle andre sproglige fænomener, et formål. Elliptiske konstruktioner er kortere end ikke-elliptiske, og sproglig økonomi indgår da også ofte i grammatikkernes karakteristik af deres formål. Udtryk kan være »en forkortelse af de længere« eller være »skabt korte idet

den sproglige situation eller konteksten har overflødiggjort en mere fuldstændig udfyldning af sætningsskemaet« (Aage Hansen 1967: 207-208). Andre grammatikere fremhæver et andet formål:

Ellipsen kan (...) ikke betragtes som et blot udslag af sproglig økonomi: den talendes eller skrivendes ønske om at udtrykke sig kort ved at udelade redundante led. Ellipsen er først og fremmest et middel til stærk sammenknytning af informationer (GDS: 968).

Også Diderichsen (1962: 152) nævner denne egenskab: Ordret gentagelse giver »Leddene relativ stor Selvstændighed«, udeladelse »smelter Leddene sammen til en Enhed«, mens pronominal repræsentation »indtager en mellemstilling«. Ifølge Quirk mfl. (1985: 858 ff.) er sideordning og reduktion så nært forbundet at vi ikke kan forstå det ene fænomen hvis vi ikke forstår det andet. Det der knytter de to fænomener sammen, er at de, hver på sin måde, skaber sammenhæng i teksten.

Ifølge GDS (s. 968 ff.) må man regne med flere grader af elliptisk sammenknytning. Svagest er sammenknytningen ved de eksempler som nævnes under overskriften »Synonymier«, nemlig elliptiske sideordninger som »bortset fra evt. stilistiske nuancer, [er] synonyme med ikke-elliptiske forbindelser« (ibid.), bl.a.

40. »det regnede og [det] stormede.«

Sammenknytningen er stærkere i de eksempler som nævnes under overskriften »Betydningsdifferentiering«, bl.a.

41. »vi satte os og slog op i højskolesangbogen.«

42. »vi satte os, og vi slog op i højskolesangbogen.«

De to konstruktioner er, som overskriften angiver, ikke synonyme: Eks. 41 dækker én situation, eks. 42 dækker to. Endelig nævnes, under overskriften »Obligatorisk ellipse«, en række eksempler hvor ikke-synonymien er endnu tydeligere, bl.a.

43. »han fulgte mit eksempel og begyndte at dyrke motion.«

I eks. 43 er det tydeligt at den bageste verbalhelhed udfolder indholdet af den forreste (: 'Han fulgte mit eksempel, dvs. begyndte at dyrke motion').

Som nævnt ovenfor (afsnit 2) er reel ligestilling mellem leddene i sideordningsforbindelser efter vores opfattelse undtagelsen snarere end reglen. Der hvor reel ligestilling forekommer, kunne man forestille sig elliptisk udeladelse af subjektet i den bageste verbalhelhed (se dog vores mini-analyse ovenfor). Uden ligestilling giver det ikke mening at tale om ellipse, idet »rekonstruktioner« ikke resulterer i synonyme, substituerbare udtryk.

Ifølge GDS (s. 1519) »kan en sideordningskonjunktion indlede en ledsætning med elliptisk udeladt konjunktion«. Som eksempel herpå anføres bl.a.

44. »jeg vågnede da solen stod op, og (da) fuglene begyndte at synge.«

Konjunktioner kan i mange tilfælde udelades uden at betydningen ændres (jf. nedenfor), men ikke i det ovennævnte eksempel, hvor konstruktionen uden det andet *da* lige så tydeligt som i eksemplerne ovenfor udgør én kompleks information: Sætningens *jeg* vågnede én gang, ikke to. Kravet om synonymi mellem den fuldstændige konstruktion og den elliptiske kan ikke fraviges hvis ellipsebegrebet skal give mening: Hvis en bestemt betydning forudsætter at en (teoretisk mulig) plads i strukturen ikke udfyldes, er rekonstruktion (udfyldning) meningsløs. Af samme grund bør man efter vores opfattelse undgå at tale om »obligatorisk ellipse«. Vores insisteren på at ellipsen og fuldformen skal være synonyme, indebærer at den informationssammenknytning som kan observeres i eksemplerne ovenfor, ikke skyldes ellipse, men slet og ret ikke-udfyldning af bestemte pladser, og det er noget helt andet.

4. Kategorisering af ellipser

Ellipser kan kategoriseres efter forskellige kriterier. Her vil vi tage udgangspunkt i en kategorisering som grunder sig på tolkningen (og rekonstruktionen) af det eliderede. Dette kriterium bruges af Quirk mfl. (1985: 895) og er også lagt til grund for kategoriseringen i SAG4 (s. 945 f.). Der skelnes her mellem tre overordnede kategorier: tekstuel ellipse, situationel ellipse og strukturel ellipse:

4.1 Tekstuel ellipse

Tekstuel ellipse har basis i den omgivende tekst. Korrelatet står oftest tidligere i teksten (anaforisk ellipse), men kan også stå senere (kataforisk ellipse):

45. Vi havde ikke råd til en ny bil, så vi måtte nøjes med en brugt [bil].
46. overgang fra en topstyret [ledelsesstil] til en mere demokratisk ledelsesstil

Også afkortede (ikke-sætningsformede) svar i replikskifter kan betragtes som tekstuelle ellipser:

47. A: Hvor meget har du drukket?
B: To store fadøl og en Fernet Branca.

Jf. også eks. 12 om svar af typen (*Det er*) *fordi* ...

4.2 Situationel ellipse

Situationel ellipse har basis i den ikke-sproglige kontekst. De reneste eksempler på sådanne ellipser finder vi på skilte, i emballagetekster mv.:

48. Må ikke berøres.
49. Omrystes før brug.
50. Opbevares utilgængeligt for børn.
51. Åben(t) ma.-fr. 10-16

I talesproget forekommer situationel ellipse af gode grunde langt hyppigere end i skriftsproget, fx

52. [Vil du have] mere kaffe?
53. Må jeg tage et af de røde [æbler]?

Nogle konstruktioner må i visse sammenhænge karakteriseres som situationelle ellipser, mens de i andre sammenhænge er afhængige af den foregående tekst og derfor må karakteriseres som tekstuelle: Et isoleret nominal som fx *to store fadøl og en Fernet Branca* kan i den rette kontekst (på et værtshus, en restaurant e.l.) bruges initierende og fungere som en bestilling, og det kan bruges responderende (som svar på et spørgsmål, jf. eks. 47). Også tolkningen af konstruktioner med præposition i absolut funktion kan som nævnt (jf. eks. 15) være afhængig af en ikke-sproglig (eller sproglig) kontekst.

4.3 Strukturel ellipse

Strukturel ellipse er kendetegnet ved at basis ikke findes i den sproglige eller situationelle kontekst, men alene i (kendskabet til) sprogets grammatik: Der findes med andre ord en eller flere »tomme pladser« i strukturen som vil kunne udfyldes uden at konstruktionen derved ændrer betydning, fx

- 54. Vi så [at] hun kom
- 55. en pige [som] vi så
- 56. en dag [hvor] vi fiskede

Som nævnt ovenfor (afsnit 2) kan det diskuteres om de konjunktionsløse konstruktioner er elliptiske. Når vi trods alt oplever en svag ellipse ved manglende *at*, *som* og *hvor*, kunne det bl.a. skyldes at en dansk ledsætning normalt kan indledes med en konjunktion, og at denne er obligatorisk i talrige typer:

- 57. Jeg forstår det sådan at disse firmaer ikke er konkurs
- 58. en mand som er hovedrig
- 59. dér hvor pigen gik

Dertil kommer at konjunktionen i de konstruktioner der tillader bortfald, alligevel er obligatorisk, blot forbindelsen er lidt kompliceret, har tungere ord osv.:

- 60. Vi så derefter at disse kvinder kom.
- 61. Der lå en dame i den store park som ingen af børnene genkendte.
- 62. Men dé skønne sommerdage hvor alt var blåt og smukt ...

Vigtigst er det dog måske at sandsynligheden for konjunktion jævnt hen stiger jo mere formelt og distinkt sætningen formes, hvad der er typisk for forholdet mellem ellipse og fuldform.

Kategorierne situationel og strukturel ellipse er undertiden svære at holde ude fra hinanden, fx

- 63. Er taget til stranden.
- 64. Glæder mig til at se jer på lørdag.

I eks. 63 (som kunne være en seddel på køkkenbordet) kræver rekonstruktionen af subjektet kendskab til situationen. I eks. 64 kan subjektet kun være *jeg*, og eksemplet hører derfor nok hjemme i kategorien strukturel ellipse.

Grænsetilfælde finder vi i afbrudte talemåder o.l.:

- 65. den der kommer først til mølle ...
- 66. uden mad og drikke ...
- 67. man har et standpunkt ...

Ellipsens basis findes i sådanne tilfælde i (kendskabet til) sprogets inventar af faste forbindelser. Nært beslægtet hermed er ellipse i flerleddede proprier, fx

- 68. Det Kongelige [Teater]
- 69. Rysenstein [Gymnasium]
- 70. Mestersangerne [i Nürnberg]

Som det fremgår af eksemplerne, kan sådanne afkortede navne være jargonprægede. De kan imidlertid også være så indarbejdede at der næppe (længere) opleves ellipse, fx

- 71. Magasin [du Nord]
- 72. [Kongens] Lyngby

5. Ellipse og underforståelse

Som det er fremgået, er en elliptisk konstruktion pr. definition synonym med og udtryksmæssigt kortere end fuldforms-konstruktionen. Vi kan derfor roligt sige at vi underforstår »resten« af den elliptiske konstruktion. Men fænomenet ellipse er væsensforskelligt fra andre underforståelsesprocedurer såsom implikation, præsupposition og implikatur (Grice). Lad os tage et eksempel på det sidstnævnte fænomen:

- 73. A: Det ringer på døren. [Gider du lukke op!]
- B: Jeg er i bad. [Det kan jeg desværre ikke.]

Forskellen mellem ellipse og implikatur er her tydelig hvis vi fastholder at elliptiske konstruktioner har »fraværende led« (i en basis) som kan re-

konstrueres ud fra konteksten. Det fraværende (underforståede) i et replikskifte som det ovenstående kunne selvfølgelig i en eller anden forstand ekspliciteres, men ikke præcist og fuldstændigt, og der ville derfor ikke være tale om rekonstruktion, men snarere om parafrase. Men selv hvis en entydig og fuldstændig eksplicitering faktisk var mulig, ville vi ikke kunne betegne de mindre omfangsrige konstruktioner som elliptiske, for de ville ikke kunne hævdes at være synonyme med de rekonstruerede, mere omfangsrige konstruktioner (disse ville bl.a. forpligte afsender i højere grad). Og tilsvarende ved præsupposition og implikation: Ytringen »Solformørkelsen i 1954 blev en stor oplevelse for os« *hævder* ikke at der var en solformørkelse i 1954 dér hvor »vi« var, men tager den for givet – og tager for givet at modtager véd det. Det er derfor ikke elideret af ytringen, for hvis det blev indsat, ville det bryde adressat-relevansen: Man meddeler ikke hvad man véd at modtager véd.

Tolkningen af elliptiske udtryk forudsætter som nævnt at modtageren kan tolke ellipsens basis. Det kan resultere i misforståelse eller ikke-forståelse. Det samme kan naturligvis forekomme ved de øvrige former for underforståelse, og der kan i alle tilfælde opstå behov for eksplicitering. I elliptiske konstruktioner er det underforståede typisk en specifik størrelse under sætningsniveau; i de øvrige tilfælde er det underforståede (hvad enten det er kontekstuel eller ikke-kontekstuel) typisk en eller flere mindre specifikke størrelser på eller over sætningsniveau, jf. Harder (1996: 286):

the way in which utterances of sentence form (or larger) are dependent on contextual information cannot be described by saying what type of linguistic constituent is »missing« as we can do in the case of utterances below sentence. Thus, an »incomplete« utterance like »*promise?*« can be described by specifying precisely and in linguistically constrained terms what must be inferred in order for it to convey a full utterance meaning – and this specification corresponds to what could also be conveyed by a full clause.

I tilfælde som det nedenstående, kunne det se ud som om B's ytring indeholder eliderede størrelser på sætningsniveau:

- A: De har kørt uden sikkerhedssele, De har kørt 20 for hurtigt, og
De har ...
B: Har jeg?

En rekonstruktion af det hér eliderede ville imidlertid næppe skulle indeholde en fuldstændig gentagelse af A's anklagepunkter, men blot pronomen *det*. Vi kan således konkludere at det underforståede i elliptiske konstruktioner typisk er en relativt præcist verbaliserbar størrelse under sætningsniveau.

Ellipse er som fremgået et specialtilfælde af underforståelse. Der er dog en undtagelse herfra. Den »strukturelle« elidering af fx *at, som, hvor*, nævnt ovenfor, *mangler* ikke noget i udtrykket som findes i indholdet; de er jo redundante hvorfor deres indhold allerede er til stede i sætningen som den står.

6. Den nedre grænse for syntaktisk ellipse

Man kan ikke elidere et enkelt fleksiv, endsige en isoleret rod sådan at kun fleksivet står tilbage:

74. *haj- og hvaler

75. *fiskede og fang-

76. *Hellere én frisk kylling end to gamle -er.

77. *Du har plaget mig tre gange i år, og sidste år -ede du mig fem -e.

Grunden til den sidstnævnte umulighed (elidering af isoleret rod) må være at et bøjningsmorfem per definition følger sin rod tæt; det skál således stå tæt efter den rod som det hører til (kun afbrudt af evt. andre som hører til samme rod), og ingen andre steder. Det er sværere at forklare hvorfor et fleksiv ikke kan elideres i en entydig kontekst sådan at roden står alene tilbage. Grunden er vel at udtryk som **De spill- og leger hele dagen mens de gnasker små pastill- eller chokolader* forudsætter en mere bevidst morfemanalyse end sprogbrugerne kan præstere. Folk tænker – ret bevidst – i ord; det meste under ordniveau, bøjning og udtale, i særdeleshed tryksvage morfemer, er for ubevidst til et fænomen som ellipse. Dette står naturligvis i modsætning til elideringen af morfemdele i ordellipser (*deo*[dorant], *el*[ektricitet] osv., jf. ovf.). Men hvad der dér elideres, er gennemgående »tunge« (lydenegiholdige) stavelser der godt kan tænkes at være mere bevidste end de lette fleksiver, der nok har betydning, men typisk en meget luftig sådan. At tryk er afgørende, ses af affiks-ellipserne: *grøn- og rødagtige, penge- og magtmæssigt, im- og eksport, hekto- eller deciliter, megahøj og -bred, både Tåsinge- og Drejøboer*, men **en*

*både hull- og mosset græsplæne, *en dann- og højnelse, *mur- og tømrer, ?sand- og sundheden i forslaget, *violin- og pianist, *en racine- og mollièresk stil.*

Også trykssvage småord der nærmer sig fleksivet, unddrager sig ellipser; de kan hverken elideres eller stå tilbage udskilt fra deres kerneled:

- 78. *Kan du se en top og bold?
- 79. *et glas portvin og et [glas] sherry
- 80. den gamle og unge

Eks. 80 måtte nærmest betyde 'den der både er gammel og ung', ikke gerne 'den gamle og den unge'. I eks. 81 er vi dog tæt ved acceptabilitetsgrænsen:

- 81. Man lærer ikke af sine succeser, kun sine fiaskoer (Jyllands-Posten. 7.9.2012)

6.1 Subjekter udenfor sideordningsforbindelser

Ellipse af subjekter udenfor sideordningsforbindelser finder man især i uformelle, personlige genrer (postkort, dagbøger mv.):

- 82. Glæder mig til at se jer på lørdag.
- 83. Vågnede med hovedpine. Drak alt for meget i går aftes.
- 84. Mine bukser strammer. Har taget på i juleferien.

I sådanne konstruktioner havner et rekonstrueret subjekt altid i fundamentfeltet (jf. GDS: 967 f.), og sætningerne kan derfor kun forstås som konstaterende: Vi kan indsætte en partikel som signalerer konstaterende sætning:

- 85. Mine bukser strammer. Har nok taget på i juleferien.

Men ikke en som signalerer spørgende sætning:

- 86. Mine bukser strammer. *Har mon taget på i juleferien?

Én særlig type subjekter kan dog normalt ikke elideres, og det er paradoksalt nok subjekter som ikke svarer til noget i indholdet; de er »sætningsled

uden betydning« (GDS: 111). Det formelle subjekt *det* mangler i typen *Det regnede og stormede* – der som nævnt bør anses for at rumme et mini-paratagme, men ellers ikke:

- 87. *[Det] sner.
- 88. *[Det] bliver mørkt allerede klokken 4.
- 89. *[Det] klør ad Pommern til.

Men hvorfor kan et led som ikke svarer til noget som helst i indholdet, ikke elideres? Ifølge Harder (2006: 112) har det »tomme subjekt« en vigtig funktion, nemlig at signalere sætningstype (og sproghandlings-type):

Hvis man ikke havde et subjektsudtryk, kunne man (...) ikke signalere forskellen mellem *det regner* og *regner det?*, og en subjektløs sætning **regner* ville derfor afvige ikke blot ved at mangle et subjekt, men også ved at man ikke vidste om det skulle forstås som en oplysning eller et spørgsmål.

Samme iagttagelse finder man hos Diderichsen (1962: 174). Det kan imidlertid ikke være den fulde forklaring, for konstruktioner som *Glæder mig til at se jer på lørdag* og *Vågnede med hovedpine* klarer sig fint uden et subjekt. Og som det er illustreret ovenfor, findes der andre signaler for sætningstype end subjektets placering: **Regner sgu* og **Mon regner?* har tydelige signaler for sætningstype, men det bliver de ikke mindre afvigende af.

Ekspletivet *der* er ligesom *det* meget lidt modtageligt for ellipse. Det kan dårligt sættes isoleret uden for »paratakse-parentes«:

- 90. ?Der var fugle i træet og sad en kat på lur.

Forklaringen på ekspletivernes ellipse-modstand må være at de grunde der i sin tid førte til ekspletivernes indsættelse på subjektsplassen i eksistential-, vejrtils- og tidssætninger m.m. (*Der var fugle – Det sneede/kløede – Det blev påske*), som i flere hundrede år har været obligatorisk i spontan tale, at de stadig gør sig gældende. Jf. Diderichsen (1962: 152): »Kravene om fuldstændig Udfyldning af vigtige Pladser i Sætningskemaet gaar saa vidt, at man kræver rent formelle Led i visse Konstruktioner«.

Klarest fremtræder reglen når den kontrasteres med den ovennævnte dagbogs- og postkortstils ellipse af subjektet:

91. Ringede på tre gange. *[Der] var vist ingen hjemme.

92. Kom ned til stranden kl. 8,*men [der/det] myldrede med krabber.

I visse tilfælde mangler (der) dog et *der* i skriftsprog: *På en bøgekvist sad (der) to drosler – I kælderens udskænkes (der) spiritus* (jf. Diderichsen 1962: 183). Når unge først stifter bekendtskab med dette, savner de utvivlsomt *der*; eftersom konstruktionen er sprogstridig for dem. Men når den er blevet dem velkendt, opleves den næppe som afkortet, bl.a. fordi den, modsat ellipserne, er *mere* formel end den lange. Historisk er den et skriftsprogslignende fra tiden før *der*-konstruktionens indpas (Brink 1997, 2005).

7. Ellipsens mekanik

Ellipsens universelle og sprog-specifikke mekanik kan vi ikke udtømme. Vi vil pege på en række regler.

7.1 Den nedre grænse ved fleksiver

Som ovenfor nævnt (afsnit 6) kan et enkelt fleksiv eller fleksivlignende småord ikke elideres. Ej heller kan en rod elideres sådan at dens fleksiv står tilbage.

7.2 Samme betydning

Det siger sig selv at betydningen skal være præcis den samme i basis og det eliderede. Beslægtet hermed er det, at de deiktiske ords identitet er irrelevant, kun betydningen gælder:

93. A: Er du sød?

B: Selvfølgelig [er jeg sød]!

7.3 Identiteten mellem basis-korrelat og det eliderede

En grundregel er naturligvis at det eliderede er slavisk overført fra basis. Dog kan der indtræde den nævnte *efterbehandling* (jf. afsnit 1

og 3.1) for at ellipsen kan fremtræde sproget. Som ovenfor nævnt er det, også herudover, umuligt at kræve fuld identitet, hvis man da skal indfange alle tilfælde, der opleves som afkortning af et synonymt udtryk. Der må som nævnt godt være visse *bøjningsforskelle* – sprogbrugerens tænker i ord. Også *ledstilling* tilpasses sprogets almindelige regler uanset ellipse:

94. I går var hun syg, men [hun var] ikke [syg] i dag

7.4 Begyndelse vs. slutning af et grammatisk led

Slutningen af et grammatisk led kan elideres:

95. De røde vine og de hvide [vine] ligger i kælderen

Men begyndelsen af et led synes ikke at kunne elideres tvangfrit:

96. Jensens tag er bedre end Hansens [tag]. (led-slutning elideret)

97. *Taget på Jensens hus er bedre end [taget] på Hansens hus. (led-begyndelse elideret)

98. *Røde øjenbryn vil være sjovt, men [røde] næser bedre. (do.)

SAG4 (s. 951 f.) har iagttaget det samme. De fleste europæiske sprog undgår gentagelse i tilfælde som eks. 97 ved hjælp af pronominal reference, og det kan dansk også. – Forbuddets årsag er vel dels at der let opstår tvetydighed, dels at man lettere husker slutningen af et udtryk når man får serveret en starthjælp, end omvendt: Det er lettere at gætte et ord ved hjælp af dets første lyd end dets sidste. Et eksempel som

99. Dine smukke karakterer og vidnesbyrd gør mig stolt

er ikke et godt modeksempel, thi her kan *Dine smukke* – eller blot *dine* – sættes uden for parentes, så at der slet ikke foreligger ellipse, men miniparagme (om sprogbrugerens ubevidste analyse faktisk er sådan, får stå hen). Og eksempler som det følgende er vel ikke helt lydfri:

100. Tilfredsheden med Jensen – og også [-] med hans assistent – førte snart til fast ansættelse

7.5 Basis til venstre vs. basis til højre

Hvis ellipsebasen står tidligere (til venstre) i teksten, kan elideringen ske ganske sent, dvs. med stor afstand:

101. Jensens tag har jo alle dage været meget bedre – og meget solidere – end Hansens.

Hvis derimod basen står senere (til højre) i teksten, må afstanden mellem denne og elideringen være lille og uden forstyrrende mellemed:

102. mine røde [skjorter] og dine hvide skjorter

End ikke en afstand og et mellemed som i det flg. tolereres:

103. *Jensens [tag] er bedre end Hansens tag.

Årsagen turde være indlysende.

7.6 Det elideredes kontinuerlighed

Det eliderede kan udgøre en kontinuerlig lydrække eller to, dvs. elidering to steder i ellipsen (eks. 104), men næppe tre (eks. 105). Elidering to steder i ellipsen sker enten ved at der udelades materiale fra to forskellige steder i basis:

104. Moderen var i en skøn sort kjole. Datteren [var] i en skøn grøn [kjole].
105. ?Moderen var i en skøn sort kjole den første dag. Datteren [-] i en skøn grøn [-] den anden [-].

eller ved, at en »streng« i basis-ytringen fordeles på to forskellige udeladelsespladser i ellipsen:

106. A: Har du pillet ved sikringerne?
107. B: Selvfølgelig [har jeg] ikke [pillet ved sikringerne]!

7.7 Afstand

Jo større afstand der er mellem basis og det eliderede, jo mere klodset er ellipsen, og over en vis grænse bliver den sprogstridig.

108. Succesen er hjemme – og pengene, det har kostet at lave denne hidtil dyreste danske film [er hjemme] (Jyllands-Posten 14.4.2008)

Sml. den elegantere *Succes'en er hjemme – og pengene*.

7.8 Nægtelser

Af indlysende grunde kan nægtelser ikke elideres:

109. *Ole savnede vi ikke, og Knud [savnede vi ikke].

Sml. *Ole savnede vi, og Knud [savnede vi]*.

7.9 Elidering af objekt

Som nævnt elideres et isoleret direkte objekt sjældent. Det kunne det imidlertid meget let i oldnordisk:

110. Þórr stóð upp ok klæddi sik, tók hamarinn Mjöllni ok brá upp ok wígdði havrstökurnar. (Tor stod op og klædte sig på, tog hammeren Mjølner og svingede den og viede bukkeskindene).

Som nævnt er det helt almindeligt i latin og thai. Dansk kan naturligvis også, men det sker især i visse faste forbindelser, fx

111. Skal vi ikke have en øl? Jeg giver.

Og tilsvarende kan en tennisspiller brøle til sin doublemakker: *Du har!*

7.10 Elidering af ekspletiv

Ekspletiver er normalt meget lidt modtagelige for ellipse (jf. afsnit 6.1).

7.11 Elidering ad infinitum

Det udeladte i en ellipse kan så at sige kopiere sig selv i det uendelige:

112. Christian blev gift med Louise, ja, og Frederik med Ingrid, og Joachim med Marie, og ...

8. Entydighed

Det undrer ikke at sprogbrugerne undertiden er i tvivl om der foreligger ellipse. De germanske sprog tillader gennemgående tvetydighed i typen

113. Græske mænd og [græske?] spioner er de farligste.

Men der kan også være tvivl om hvad der er udeladt. Følgende eksempel er autentisk:

114. Far: Du vil have en Jaguar ligesom far [-]?

Datter: 'Du har 'ingen Jaguar!

Datteren tror at faderen har elideret *har*, men faderen eliderede *vil have*.

Afsluttende bemærkninger

Ellipser er kendetegnet ved at der i sprogudøvelsen findes indhold som ikke er repræsenteret ved et udtryk. For at kunne forstås kræver ellipser en basis i den sproglige eller situationelle kontekst. Ellipser genereres synkront og – vistnok i langt de fleste tilfælde – ubevidst: Heller ikke vi vil postulere »at den talende eller skrivende først producerer en komplet sætning og derefter stryger koreferentielle informationer« (GDS: 966, jf. ovenfor). Det elliptiske udtryk og det rekonstruerede udtryk er synonyme (og dermed substituerbare). Ligesom ved andre frie varianter kan der dog være forskelle i de to udtryks stilistiske valør, typisk således at den elliptiske variant opleves som mindre formel end den ikke-elliptiske.

Vores definition af begrebet *ellipse* indbefatter sprogbrugerens *oplevelse* af udtrykket: Et udtryk er kun elliptisk hvis sprogbrugereren oplever det som en afkortning af et andet, synonymt, udtryk. Det vil nogle måske anse som en svaghed ved definitionen. Men oplevelseskriteriet kommer man ikke udenom, for påvisningen og rekonstruktionen af »ufuldstændige« konstruktioner forudsætter jo at der opleves en eller anden form for ufuldstændighed. Hvis en sådan ufuldstændighedsoplevelse ikke melder sig ved mødet med teksten, kan rekonstruktion ikke finde sted, for så er der intet at rekonstruere. Ellipser (dvs. elliptiske konstruktioner) er ikke statiske størrelser: Som nævnt ovenfor er nogle konstruktioner historisk set elliptiske, men opleves i dag som fuldstændige (og kan dårlig eller slet

ikke rekonstrueres med et acceptabelt/idiomatisk udtryk til følge). Man må således også acceptere at bestemte konstruktioner kan opleves som elliptiske af nogle sprogbrugere, men som fuldstændige af andre. Det er imidlertid ikke en svaghed ved definitionen, men blot en naturlig følge af fænomenet sprogforandring.

Litteratur

- Aelbrecht, Lobke (2010): *The Syntactic Licensing of Ellipsis*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Brink, Lars (1997): Den danske der-konstruktion. *Danske Studier*, s. 32-83.
- Brink, Lars (2005): Nyt om *der*. *Danske Studier*, s. 5-43.
- Chomsky, Noam (1965): *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: M.I.T Press.
- Diderichsen, Paul (1962): *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udgave. København: Gyldendal.
- GDS = Erik Hansen og Lars Heltoft: *Grammatik over det Danske Sprog. Syntaktiske og semantiske helheder*. Bind I-III. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2011.
- Hansen, Aage (1965): *Vort vanskelige sprog*. 2. reviderede og udvidede udgave. København: Grafisk Forlag.
- Hansen, Aage (1967): *Moderne Dansk*. Bind 1. København: Grafisk Forlag.
- Harder, Peter (1996): *Functional Semantics. A Theory of Meaning, Structure and Tense in English*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Harder, Peter (2006): Dansk Funktionel Lingvistik. I: *NyS* 34-35, s. 92-130.
- Hjelmslev, Louis (1993 [1943]): *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. Fotografisk optrykt efter originaludgaven. København: The Linguistic Circle of Copenhagen.
- Lasnik, Howard (2007). On Ellipsis: The PF Approach to Missing Constituents. I: *University of Maryland Working Papers in Linguistics* 15, s. 143-153.
- Mikkelsen, Kr. (1975 [1911]): *Dansk Ordføjningslære med Sproghistoriske Tillæg. Håndbog for Viderekomne og Lærere*. Fotografisk optrykt efter originaludgaven. København: Hans Reitzels Forlag.
- Nørby Jensen, Jørgen (2001): Var det hundene han gik i? I: *Nyt fra Sprognævnet* 2001/3, s.17-22.
- Platzack, Christer (1998): *Svenskans inre grammatik – det minimalistiska programmet. En introduktion til modern generativ grammatik*, Lund: Studentlitteratur.
- Quirk, Randolph mfl. (1985): *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London and New York: Logman.
- SAG1 = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg og Erik Andersson (1999): *Svenska Akademiens grammatik*. Bind 1. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- SAG4 = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg og Erik Andersson (1999): *Svenska Akademiens grammatik*. Bind 4. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Schack, Jørgen (1999): Blandt sprogets kimærer. *Danske Studier*, s. 37-52.

Delt infinitiv i dansk

Af Sune Gregersen

In the standard register of the Danish language, negations and adverbs that are part of the infinitive phrase are placed before the infinitive particle, as in German and Dutch, whereas in standard Swedish, such elements are placed between the infinitive particle and the infinitive form of the verb: hence Danish *ikke at være* 'not to be' vs. Swedish *att inte vara*, 'to not be'. However, in modern Danish a 'split infinitive' in which an adverb or a negation is placed between *at* and the infinitive is sometimes encountered in written as well as spoken genres, and this phenomenon is also attested in earlier stages of the written language and in many of the so-called traditional dialects. In this article, the distribution of the Danish split infinitive is investigated, and the possible consequences for the analysis of infinitive clauses in Danish are discussed. It is argued that the field analysis of the syntax of Danish should allow for a degree of flexibility with regard to the position of the infinitive particle.

Baggrund¹

Infinitivkonstruktioner af typen »Hun lovede at ikke sige det til nogen«, hvor en negation eller et adverbium placeres mellem infinitivpartiklen *at* og infinitivens *e*-form, er stort set ubeskrevne i moderne dansk. Imidlertid kan man finde eksempler på en sådan konstruktionsmulighed i både tale- og skriftsprog, og den har tidligere været meget almindelig i hvert fald i ømål. I denne artikel vil jeg undersøge dens udbredelse og diskutere hvilke konsekvenser den kan have for analysen af infinitivsyntagmer. For partiklen *at* bruger jeg den almindelige betegnelse *infinitivmærke*, mens fænomenet hvor et led er placeret mellem infinitivmærket og infinitiven, i mangel af en etableret term kaldes *delt infinitiv*.²

På dansk anvendes infinitiven med infinitivmærket *at* som nominal form, dvs. når infinitiven ikke er styret af et modalverbum eller indgår i infinitivneksus (»akkusativ med infinitiv« foruden »nominativ med infinitiv« uden *at*, jf. Boye, s. 18ff). En undtagelse udgør nominale infinitiver i fundamentfeltet, hvor infinitivmærket ikke er obligatorisk (»Gifte sig med pigen er han ikke parat til«, GDS, s. 1425). Negationer og adverbier der er knyttet til en nominal infinitiv, placeres i skriftsproget normalt før infinitivmærket. Det hedder således for eksempel »straks at ville give besked næste dag« (GDS, s. 1428) eller, med et skønlitterært eksempel, »Problemet ligger lige præcis i ikke at acceptere nogen forklaring af verden« (Jørgen Leth, *Det går forbi mig*, s. 297). Men lytter man til spontant talesprog,

vil man opdage at infinitivmærket i nogle tilfælde ikke står umiddelbart før infinitiven, noget Erik Møller bemærker i en artikel om talesprogsfænomener:

Talesprog har i visse tilfælde flere konkurrerende ordstillinger [...] Fx kan *ikke* placeres som i følgende sætning: *For det var om at ikke smide noget* hvor vi lige så godt kan have *ikke at* (i skriftsprog er det kun den sidste konstruktion der er mulig). Når begge former benyttes skyldes det bl.a. at ingen af dem giver anledning til misforståelser. (Møller, s. 191)

Erik Hansen og Lars Heltoft skriver i overensstemmelse med situationen i skriftsproget at infinitivmærket normalt har direkte kontakt med infinitiven, og bl.a. af denne grund betegnes morfemet *at* som et fleksiv der bøjer infinitiven i den nominale *at*-form, som står i paradigmatisk opposition til den verbale 0-form med 0-fleksiv. Denne analyse er øjensynlig overtaget fra *Elementær Dansk Grammatik*: »man kan opfatte [Infinitivens Former] som en Art Bøjningsformer« (Diderichsen, s. 66). Hansen og Heltoft anfører imidlertid at man kan finde eksempler hvor et adverbial er placeret efter *at*-morfemet, »formentlig efter svensk eller engelsk mønster« (GDS, s. 1426), og med henvisning til Ømålsordbogen at trækket også kan findes i dialekterne.

»Det er jo itte så nemt at lige vide«

Ifølge Møller er der altså tale om et fænomen som er almindeligt i talesproget, men ikke muligt i skriftsproget, mens Hansen og Heltoft med eksempler hentet fra skriftsproget beskriver det som marginalt og muligvis altid dannet efter fremmedsprogligt mønster. Der er dog på ingen måde tale om et nyt fænomen i dansk. Falk og Torp skriver således i *Dansknorskens syntax* at »[t]idligere stod baade adverbier og negtelsler ofte mellem infinitivmerket og infinitiven« (Falk og Torp, s. 300), og giver bl.a. eksemplerne »at ijldde brwge rigdom« (Poul Helgesen, født omk. 1480) og »at lettelig foracte« (Anders Sørensen Vedel, 1542-1616). Muligheden for delt infinitiv foreligger dog også senere i sproghistorien. I sidste halvdel af det 17. århundrede kan man finde det hos Thomas Kingo: »hvilket og skal give mig Aarsag, at ikke tage haanden fra Ploven« (*Aandelig Siunge-Koor*, s. 8), og hos Leonora Christina: »Hun swarte, att icke haffwe nogen

bræck« (*Jammers Minde*, s. 205). I 1770 skriver Johannes Ewald »hvor tungt er det i det mindste, at ikke turde aabne sig for sin Ven?« (*Rolf Krage*, s. 317), og Emil Aarestrup kan i 1838 få metrummet til at gå op ved at skrive: »Og vi tog en from Beslutning – / Gudskelov, det er forbi! // Jeg, at ikke elske hende, / Hun, at ikke elske mig« (*Udvalgte digte*, s. 137). De to sidste eksempler er sammen med flere andre medtaget i ODS (at II.11).

Det er altså ikke sandt at denne placering af negationen er »[f]remmed for dansk ordstilling«, som det ellers hedder hos Skautrup (bd. 3, s. 275) om »at ikke nægte strax alt« og lignende formuleringer hos J.S. Sneedorf (1724-1764). Som vi kan se af eksemplerne ovenfor, forekommer mønstret i litteraturen i hvert fald fra det 16. til det 19. århundrede, og i en række dialekter har det været udbredt endnu senere. Balthasar Christensen skriver i *Danske Studier* 1936 at nægtelsen i lollandsk »i mange tilfælde« kan stå mellem infinitivmærket og infinitiven: »Jeg har lovet ham *å æn* sige det til nogen«, og at dette kan give en betydningsforskel mellem »Han huskede æn å log for hønsene«, dvs. »han glemte det«, og »Han huskede å æn log for hønsene«, dvs. »han huskede at lade døren stå åben« (Christensen, s. 162), hvor altså negationen i det første eksempel tolkes som hørende til det finite verbum. Det anføres endvidere at udvidelser til nægtelsen (*slet æn, bare æn, for fanden æn*) også kan stå mellem infinitivmærket og infinitiven, og at fænomenet desuden findes i sjællandske dialekter. Weiss skriver året efter med henvisning til Christensens artikel at delt infinitiv er udbredt i midtsjællandsk »og sandsynligvis ogsaa paa Fyen« (Weiss, s. 89). Det sidste bekræftes af Ømålsordbogen, som indeholder flere eksempler fra Fyn og Langeland, bl.a. fra Oure sogn (med normaliseret ortografi): »det er jo'tte så nemt at lige vide« (ØMO, at II.9). Weiss giver en række midtsjællandske eksempler med negationen, som »Hvordan er det *at ikke have* noget Køretøj mere?«, samt med *kun, knap, dårlig* (i betydningen »knap«), *sjældent* og *aldrig*, altså alle negative eller begrænsende størrelser. Ømålsordbogen har desuden også eksempler fra Møn, Falster og flere steder på Sjælland, og foruden med negationen også med ordene *bedre, lige, så, næsten omtrent* og *selv* (ØMO, at II.9). Tåsinge og Ærø er ikke repræsenteret i Ømålsordbogens materiale. I hvert fald i forhold til Tåsinge er der nok blot tale om et tilfælde, da ordbogens materialet er ret begrænset (Karen Margrethe Pedersen, pers. komm.).

Med hensyn til situationen vest for Lillebælt forekommer typen umiddelbart at være mere sparsomt belagt. Jysk Ordbog giver ét eksempel,

fra Givskud sogn, i øvrigt uden nogen kommentar til ledstillingen: *de æ da e læt få dæ, o jen go o bæwel mæ et*, »det er da itte let for dig at ene gå og bøvle med det« (JyO, at 2). I dialektkorpusset CorDiale (1,027 mio. ord) har jeg kunnet finde fire eksempler fra Nørrejylland, bl.a. »der skulle de jo passe epå når de satte det på flasker at så itte proppe det alt for stærkt til« (Astrup sogn, Hindsted herred). De tre andre er med *sådan*, *itte* og *selv*. Fra det sønderjyske område er der fem forekomster med enten *siden* i afsvækket betydning eller *sådan(t)* hos den samme informant i en optagelse fra Asserballe sogn på Als: »det var et stort arbejde at sådan binde det sammen først«. I *Ordbog over Fjoldemålet* kan man også finde et enkelt eksempel, her i normaliseret ortografi: »det er meget bedre at ikke være befriet [dvs. gift]« (Bjerrum og Bjerrum, a konj. 2).³

Man kunne få den tanke at den delte infinitiv har sit tætteste udbredelsesområde på øerne og bliver sjældnere jo længere vestpå man kommer, men det er måske bare et tilfælde at fænomenet hidtil kun har påkaldt sig opmærksomhed i øsmål. I forhold til østdansk er CorDiale under alle omstændigheder for lille til at man kan afgøre noget, for der indgår kun én optagelse fra Bornholm. I denne optræder en enkelt delt infinitiv: »at inte slå krogen idaf gabet« (Gudhjem sogn). Delt infinitiv er dog almindeligt i traditionelt bornholmsk ifølge Th. Teinnæs i *Danske Folkemaal 1929*: »Når et infinitivisk udtryk benægtes i sin helhed, sættes *inte* mellem infinitivens å og infinitiven: *ded e ju å inte ajta folk for nåd*«, dvs. »det er jo at ringeagte folk« (Teinnæs, s. 50).

Infinitivsyntagmer i svensk og norsk

Hvis man vender blikket mod de nærmest beslægtede nordiske sprog svensk og norsk, finder man også forhold som afviger fra den danske skriftsprogstradition. I svensk har infinitivsyntagmer stort set samme topologi som ledsætninger, hvilket vil sige at visse adverbialer foruden frie prædikativer og negerede objekter, som alle kan stå i ledsætningens midtfelt, placeres efter infinitivmærket *att*: »Vi lovade dem *att inte gå för tidigt*«, »jag var gammal nog *att själv bära ansvaret för mitt liv*« (SAG bd. 3, s. 563). »Modala satsadverbial«, som stort set svarer til GDS' kategorier sætningsadverbialer og dialogiske partikler (GDS, s. 1033ff), kan normalt ikke stå på denne plads: »*Marianne gillar *att {kanske/ju/således}* köra på natten« (SAG bd. 4, s. 98).⁴

I norsk skriftsprog er forholdene mindre entydige, hvilket givetvis afspejler at de to skriftnormer i højere grad tager hensyn til variationen i norsk talesprog. Beito skriver i *Nynorsk grammatikk* at det normalt kun er nægtelsen der kan placeres mellem å og infinitiven, sjældnere andre ord: »Han byrjar å liksom visne bort« eller »å visne bort liksom« (Beito, s. 280). Ifølge Enger og Kristoffersen (s. 269) er det derimod polaritetsudtryk i bredere forstand som placeres mellem å og infinitiven, om end »enkelte talarar i staden« (s. 354) foretrækker at placere også *ikkje, aldri* og lignende før å. I *Norsk referansegrammatikk* hedder det på den anden side at infinitivkonstruktioner generelt har samme ledstilling som ledsætninger, og at eventuelle sætningsadverbialer og andre led som kan stå på sætningsadverbialernes plads (inklusive *selv/sjøl*), står mellem å og den infinitte verbalform: »å aldri unne seg nokon ting«, eller som hos Tarjei Vesaas: »Det duger ikkje å berre tenkje om nettene« (*Bruene*, s. 112) – men senere i samme roman: »Ikkje noka redsle for atter å bli krenkt« (s. 153). Ifølge referencegrammatikken er det først og fremmest de sætningsadverbialer som ikke kan stå i slutfeltet (indholdsfeltet), der placeres mellem å og infinitiven. Disse kan dog også altid stå før å, »og for mange språkbrukarar er dette det mest naturlege« (Faarlund et al., s. 997). Det anføres at konstruktioner med adverbialet mellem oversætningens verballid og infinitivmærket, som »Han prøver ikke å snuble«, kan være tvetydige, idet det ikke kan afgøres om adverbialet hører til det finite verbal eller infinitivkonstruktionen.

Der er altså en vis uenighed om hvor udbredt delt infinitiv er i norsk, og det at typen behandles i *Håndbok i norsk*, som anbefaler at sætte adverbialet foran infinitivmærket medmindre der er tale om *ikke* eller »for eksempel et *kanskje*« (s. 413), tyder på at det er et fænomen som falder nogle sprogbrugere for brystet – om end ikke i nær så høj grad som den forkætrede, men meget udbredte *split infinitive* i engelsk, om hvilken det hedder at »there is no feature of usage on which critical native reaction more frequently focuses« (Quirk et al., s. 497). Selv om der er forskel på situationen i moderne norsk og svensk, gælder det altså for begge at der er begrænsninger på hvilke adverbialer der kan optræde mellem infinitivmærket og infinitiven, ligesom også delte infinitiver i engelsk oftest optræder med bestemte typer af adverbier, nemlig dem Quirk et al. (s. 572ff) kalder »subjuncts of narrow orientation«, bl.a. fokuserende, forstærkende og afsvækkende adverbier. Dette kan forstås som en følge af at forskellige adverbier kan være mere eller mindre nært knyttede til en verbalform, jf. nedenfor.

Delte infinitiver i moderne dansk

Som anført ovenfor er delt infinitiv, som hidtil har været beskrevet som et fænomen med begrænsning til de traditionelle dialekter, ingenlunde fremmed for moderne dansk rigsmål. Mønstret forekommer både i skriftsproget og i (københavnsk) talesprog. Det er sandsynligt at der er en høj grad af individuel variation, sådan at nogle sprogbrugere har delt infinitiv og andre ikke, og det er også muligt at der er variation mellem genrer. Men man kan i hvert fald høre delte infinitiver både i fjernsynet og til forelæsnings på universitetet:

1. Jeg kringler lidt ved *at faktisk ligesom duppe* kødet fint
(*Hüttemeiers Madmagasin*, TV2/Nord, 14. nov. 1995)
2. Ja, det bliver meget svært *at umiddelbart løse* det her
(*Deadline*, DR 2, 27. jan. 2013)
3. Der er et forsøg i halvfjerdserne på *at netop kritisere* denne let-
hedens ideologi
(Hørt på Københavns Universitet, 9. dec. 2011)

I talesprogskorpusset BySoc (1,3 mio. ord), som består af udskrevne uformelle interviews med københavnsktalende i forskellige aldersgrupper optaget i perioden 1986-1990, har jeg fundet 28 delte infinitiver med infinitivmærket stavet *at*.⁵ Blandt disse finder vi (med mine kursiveringer):

4. men~ s- så har du ret til *at så sige* du ikke vil derhen ik’
5. så kan det jo være lidt svært *at~ at lige pludselig blive* dødsfjender
6. du ved bedt ham på en pæn måde om *at selv sige* op ik’

På grund af det formelle sammenfald mellem infinitivmærket *at* og konjunktionen *og* i talesproget lønner det sig også at søge efter forekomster med *og*. Der er i hvert fald otte eksempler på delt infinitiv hvor udskriveren har stavet infinitivmærket *og*:

7. så~ £ det er lækkert *og ikke skulle* op og lave mad
8. det~ £ så det var meget rart for dem *og ligesom prøve* det ik’
9. så er det måske bedre *og bare stå* £ stille og roligt

Som allerede bemærket i GDS kan man også finde delte infinitiver i skriftsprog. I KorpusDK (56 mio. ord), som rummer materiale fra forskellige genrer fra perioderne 1983-92 og 1998-2002, har jeg fundet 40 forekomster, heriblandt:

10. Jeg så solen sort og skrev det for *at ikke dø* men bare lige trække vejret
(Michael Strunge: *Væbnet med vinger*, 1984)
11. Det er ikke nok *at bare snakke* om at være familievenlig
(*Berlingske Tidende*, 04. aug. 1990)
12. Og det giver store muligheder for *at både betragte* og påvirke den verden, vi lever i
(Dagbladet *Aktuelt*, 10. jun. 1997)

Et sidste eksempel der er værd at nævne, stammer fra den lingvistiske faglitteratur. I Peter Harders »Lagdelt sætningsstruktur« forekommer »man må kunne lade de to retninger køre parallelt i produktionsprocessen for *at både få* sine kommunikative hensigter opfyldt og få de sproglige tegn til at arbejde sammen på den rigtige måde« (Harder, s. 108; min kursivering). Ligesom i eksempel 12 ovenfor optræder her to sideordnede infinitiver med den toleddede konjunktion *både – og*, og netop *både* er den hyppigste størrelse i de delte infinitiver fra BySoc og KorpusDK med 12 forekomster ud af de i alt 76 eksempler. Konjunktionerne *hverken – eller* (2 eks.) og *dels – dels* (1 eks.) er også repræsenteret i materialet.

Ved siden af de toleddede konjunktioner er det fokuspartikler (GDS, s. 1073ff), herunder negationen *ikke* som i eksempel 7 og 10, der hyppigst deler en infinitiv. Der er 8 eksempler på *ikke* i materialet, men *bare* er med 11 forekomster lidt hyppigere. Desuden forekommer også *også* (3 eks.), *egentlig*, *nærmest*, *næsten*, og *mere end* (hver 1 eks.). For fokuspartiklerne gælder det at de i sætningen kan stå umiddelbart før indholdsfeltet, på det der traditionelt benævnes nægtelsens plads (GDS, s. 1073). Frie adverbialer som *selv* (5 eks.), *bedre* (2 eks.), *lige pludselig* (2 eks.), *hurtigt*, *straks* (hver 1 eks.) – og *umiddelbart*, som forekom i eksempel 2 ovenfor – kan stå som fokusled i sætningen til højre for negationen (GDS, s. 1749ff), og de optræder også i delte infinitiver. Desuden finder man også eksempler med de konstante sætningsadverbier *altså* (2 eks.) og *ellers* (1 eks.) og med adverbierne *sådan* (8 eks.), *så* (3 eks.), *måske* (2 eks.), *lige* og *ligesom*

(hver 4 eks.), som alle i eksemplerne synes at fungere som »hedges«, altså virke afsvækkende eller tilbageholdende over for infinitivens betydning.⁶ Dette synes at stemme overens med de engelske forhold som beskrevet af Quirk et al. (s. 572ff), hvor netop »subjuncts of narrow orientation« synes at være dominerende i *split infinitives*.

Placeringen af adverbialer i infinitivsyntagmer før infinitivmærket er beskrevet i GDS i kapitlet om topologisk sammenbinding. Før infinitivsyntagmet er der plads til et mådesadverbial, herefter et frit tids- eller stedsadverbial, herefter en negation eller et andet fokusled, og endelig yderligere et frit tids- eller stedsadverbial. Ved maksimaludfyldning kan man danne eksempler som »de har nu accepteret, *herefter ikke endnu en gang så emsigt* at blande sig i sagens juridiske detaljer« (GDS, s. 1753; originalens kursivering). Der er ikke fundet eksempler på delte infinitiver med så mange led efter infinitivmærket. Bemærkningen om at der oftest kun står et eller to adverbialer på denne plads før infinitiven (GDS, *ibid.*), gælder utvivlsomt også for delte infinitiver.

Analysen af infinitivsyntagmer

Som nævnt analyseres infinitivmærket *at* i GDS som et fleksiv, idet det har direkte kontakt med infinitiven og tjener til at bøje denne i en nominal form. Men som det fremgår af de foregående sider, kan man i dansk også placere visse led imellem infinitivmærket og infinitiven. Samtidig kan flere infinitiver sammen udgøre ét infinitivsyntagme indledt af *at*. Ved sideordnede infinitiver kan *at* nemlig have skopus over begge (evt. alle) infinitivformerne, således i kongruenskonstruktioner i infinitiv som *de besluttede at gå i sauna og drikke en øl*, der jo som det ganske rigtigt påpeges af Hansen og Heltoft, ikke betyder det samme som *de besluttede at gå i sauna og at drikke en øl* (GDS, s. 981). Jeg mener disse forhold taler imod at *at* karakteriseres som et fleksiv, ikke fordi der ikke er tale om en grammatisk størrelse, men fordi termen antyder at morfemet virker på ordniveau. Kongruenskonstruktionens *at* sammenlignes i GDS med »gruppegenitiv«, men der argumenteres samtidig imod at gruppegenitivens *s*-morfem skulle være et fleksiv (s. 445). Infinitivmærket kan i stedet ses som en nominaliserende partikel der virker på hele syntagmet. Den nominaliserende partikel kan ganske rigtigt »ikke henføres til nogen af de eksisterende ordklasser« – men det er fordi den varetager en funktion som ikke er relevant for nogen af de andre ordklasser.

Det nævnes ofte at infinitivsyntagmer og komplementsætninger har visse fællestræk, fx i Svenska Akademiens grammatik, som behandler infinitivmærket i samme afsnit som side- og underordningskonjunktionerne, og desuden anfører at »[i]nfinativfrasens struktur kan jämföras med en af-sats. Infinitivmärket motsvarar af-satsens inledande subjunktion och återstoden av frasen motsvarar af-satsens satskärna«, hvor »af-sats« betegner en sætning med adverbialplads før det finite verbum (SAG bd. 3, s. 564). GDS påpeger også den formelle lighed mellem infinitivsyntagmer og ledsætninger, men advarer samtidig mod en analyse som afleder den ene konstruktion af den anden: »at-infinitiven er ikke en sætning, hverken i udtrykssyntaksen eller i indholdssyntaksen« (GDS, s. 1429). Netop en sådan analyse vælger forfatterne til *Norsk referansegrammatik* ellers. Her hedder det nemlig at en infinitivkonstruktion »snarere [er] å sammenlikne med en leddsetning uten subjekt« (Faarlund et al., s. 41), og infinitivmærket opfattes som en underordningskonjunktion (»subjunksjon«). Senere står der at »ein kan tenkje seg at [infinitivkonstruksjonar] er avleidde frå at-setningar ved at ein skiftar ut *at* med å, gjer den finite verbforma om til infinitiv, og stryk subjektet« (ibid., s. 996). Man fristes til at spørge hvorfor det ikke lige så godt kan være komplementsætninger der er afledt af infinitivkonstruktioner. Nok ligner infinitivsyntagmer og komplementsætninger hinanden på flere punkter, men sprogbeskrivelsen vinder efter min mening mere ved en dækkende analyse af forskellene mellem dem end ved at slå dem i hartkorn og aflede den ene af den anden. Den nominale infinitiv er ikke en subjektløs ledsætning, men en egen konstruktion, som udfylder en række andre funktioner i sproget. Hvor en ledsætning altid indeholder en proposition, en potentiel kendsgerning der kan placeres i tid, kan et infinitivsyntagme beskrive en *State of Affairs*, på dansk *sagforhold* eller *begivenhed* (Harder, s. 105), og dermed mangle tempus og realitetsangivelse.

Dermed ikke sagt at de to konstruktionstyper ikke har kunnet smitte af på hinanden. Karen Margrethe Pedersen nævner i sin artikel om »indre at« i dialekterne at konjunktionen *at* både forekommer i mønstrene *at ikke* og *ikke at*, og at den sidste kan skyldes afsmitning fra infinitivsyntagmerne – mønstret i de delte infinitiver kunne så omvendt skyldes påvirkning fra *at ikke*, som er hyppigere ved ledsætninger (Pedersen, s. 328f). I og med at begge typer er nominaler, indgår de ofte i de samme konstruktioner, som *pas nu på [ikke at/at ikke]* med enten en komplementsætning eller en nominal infinitiv. Problemet er at infinitivmærket *at* og konjunktionen *at* normalt ikke udtales ens, med undtagelse af dialekterne på Lolland, Falster og Vestmøn, hvor begge udtales å, og Ærø, hvor infinitivmærket kan udtales

a (jf. ØMO, *at* I og II). Pedersen foreslår at man for at kunne beskrive variationen i det indre *at*'s placering kunne operere med et sætningsskema med to *at*-pladser. Hvis man gør noget lignende for *at*-infinitiver, kan skemaet komme til at se sådan ud:

at_1	Adv	at_2	V	...
<i>at</i>	<i>netop</i>		<i>kritisere</i>	<i>denne lethedens ideologi</i>
	<i>netop</i>	<i>at</i>	<i>kritisere</i>	<i>denne lethedens ideologi</i>

Dette kan endda beskrive tilfælde med dobbelt repræsentation af infinitivmærket hvis disse ikke opfattes som selvrettelser (jf. fodnote 6). En anden mulighed er at sige at infinitivmærket og adverbiet eller adverbierne står på samme plads med mulighed for topologisk variation inden for denne. Uanset hvilken af disse analyser man vælger, håber jeg i det foregående at have godtgjort at delt infinitiv er en dansk konstruktion som man ikke bør udelade af sprogbeskrivelsen.

Afslutning

Delt infinitiv har eksisteret i dansk i hvert fald siden det 16. århundrede. Senere bliver det måske nok sjældent i skriftsproget, men er fortsat udbredt i talesproget over det meste af landet, måske i alle de traditionelle dialektområder. I moderne dansk rigsmål synes trækket især at høre talesproget til, men der er også fundet skriftlige eksempler. Det er muligt at der er tale om et træk med stor individuel variation. Mange af de adverbier der kan stå på infinitivens adverbialplads, i skriftsprogstraditionen normalt før infinitivmærket *at*, kan også placeres efter *at*. Dette er tilsyneladende hyppigst med toleddede sideordningskonjunktioner som *både – og*, med *ikke* og andre fokuspartikler, og med afsvækkende »hedges«. En adækvat beskrivelse af moderne dansk såvel som de fleste, muligvis alle, traditionelle dialekter kræver dermed en vis fleksibilitet i sætningsskemaet i forhold til infinitivmærket *at*, så det også kan dække de sprogbrugerers sprog som har den delte infinitiv. Infinitivmærket kan efter denne analyse ses som en nominaliserende partikel der både kan stå før og efter infinitivsyntagmets adverbialplads. Selv om det selvfølgelig ikke helt kan udelukkes at fænomenet er blevet mere almindeligt i moderne københavnsk under svensk eller engelsk påvirkning, er det nok mere sandsynligt at det har været at finde i talesproget hele tiden. Men det er ikke så let at lige vide.

Litteratur

- Beito, Olav T.: *Nynorsk grammatikk*. Oslo 1970.
- Bjerrum, Anders og Marie Bjerrum: *Ordbog over Fjoldemålet 1-2*. København 1970.
- Boye, Kasper: Den danske infinitivneksus – distribution, funktion og diakroni, i: *Danske Studier* 2002, s. 17-68. København.
- BySoc. Korpus af københavnsk talesprog. Senest besøgt 20. feb. 2014 på <http://bysoc.dyndns.org>.
- Christensen, Balthasar: Nægtelsen i lollandsk, i: *Danske Studier* 1936, s. 155-168. København.
- CorDiale. Det Danske Dialektkorpus. Senest besøgt 18. feb. 2014 på <http://cordiale.dyndns.org>.
- Diderichsen, Paul: *Elementær Dansk Grammatik*, 3. udg. København 1962.
- Enger, Hans-Olav og Kristian Emil Kristoffersen: *Innføring i norsk grammatikk: Morfologi og syntaks*. Oslo 2000.
- Ewald, Johannes: *Rolf Krage*, i *Samlede Skrifter I*, v. Hans Brix og V. Kuhr. København 1914.
- Falk, Hjalmar og Alf Torp: *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania 1900.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo: *Norsk referansegrammatikk*. Oslo 1997.
- GDS = Hansen, Erik og Lars Heltoft: *Grammatik over det Danske Sprog 1-3*. København 2011.
- Gundersen, Dag, Jan Engh og Ruth Vatvedt Fjeld (red.): *Håndbok i norsk: Bokmål*. Oslo 1995.
- Harder, Peter: Lagdelt sætningsstruktur, i: Elisabeth Engberg-Pedersen, Michael Fortescue, Peter Harder, Lars Heltoft, Michael Herslund og Lisbeth Falster Jakobsen (red.): *Dansk Funktionel Lingvistik*, s. 101-111. København 2005.
- JyO = *Jysk Ordbog*. Senest besøgt 18. feb. 2014 på <http://www.jyskordbog.dk>.
- Kingo, Thomas: *Aandelig Siunge-Koor*, Første Part, i: *Samlede Skrifter III*, v. Hans Brix, Paul Diderichsen og F.J. Billeskov Jansen. København 1975.
- KorpusDK. Senest besøgt 20. feb. 2014 på <http://ordnet.dk/korpusdk>.
- Leonora Christina: *Jammers Minde*, v. Poul Lindegård Hjorth og Marita Akhøj Nielsen. København 1998.
- Leth, Jørgen: *Det går forbi mig*, i: *Samlede digte*. København 2002.
- Møller, Erik: Lad talesproget komme til orde!, i: Erik Hansen, Inge Lise Pedersen og Ib Poulsen (red.): *Auditorium X. Dansk før, nu – og i fremtiden?*, s. 181-204. København 1991.
- Nielsen, Bent Jul og Magda Nyberg: *Ordbog over den danske dialekt i Angel*. København 1995.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. København 1918-56. Senest besøgt 20. feb. 2014 på <http://ordnet.dk/ods>.
- Pedersen, Karen Margrethe: Indre *at* i danske dialekter, i: Rita Therkelsen & Eva Skafte Jensen (red.): *Dramatikken i grammatikken: Festskrift til Lars Heltoft*, s. 321-333. Roskilde 2009.

- Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech og Jan Svartvik: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Harlow 1985.
- SAG = *Svenska Akademiens grammatik*. Fire bind. Stockholm 1999.
- Skautrup, Peter: *Det danske sprogs historie*. 1-5. København 1944-70.
- Teinnæs, Theodor: Et par bemærkninger om nægtelsesordene i bornholmsk, i: *Danske Folkemaal* 1929, s. 48-52. København.
- Vesaas, Tarjei: *Bruene*. Oslo 1966.
- Weiss, Aussig: Bidrag til midtsjællandsk Syntaks, i: *Danske Studier* 1937, s. 89-91. København.
- ØMO = *Ømålsordbogen*. Bind 1. København 1992.
- Aarestrup, Emil: *Udvalgte digte*, v. Dan Ringgaard. København 2001.

Noter

1. Jeg er Karen Margrethe Pedersen og Kasper Boye stor tak skyldig for mange gode forslag og kommentarer til denne undersøgelse.
2. »Delt infinitiv« må ikke forveksles med et ubeslægtet fænomen i østnorske og trønderske dialekter ved navn *kløyvd infinitiv*. Dette betegner forskellig udvikling af infinitivendelsen i tostavelsesord afhængig af rodstavelsens længde i oldnordisk, fx *fara* over for *kaste* (Beito, s. 64).
3. Den afsvækkede betydning af *siden* i det sønderjyske område svarer til brugen af *så* i rigsdansk (Nielsen og Nyberg, *siden*), jf. svensk *sen* (af *sedan*). I Afdeling for Dialektforsknings samling findes to andre alsiske belæg med *siden* fra en informant Hans Alsinger: »hun var heller itte længe om at siden komme ud« og »jeg tykkes det er så sjovt sådant om aften før ringridningen at siden gå om på pladsen og se hvor de rider« (Karen Margrethe Pedersen, pers. komm.).
4. En undtagelse udgør infinitivsyntagmer som »fungerar som nexusinfinitiv vid säge- och tänkeverb«, altså når infinitiven gengiver udtrykte eller forestillede indstillinger til prædikationen: »Axel har sagt sig {*tyvärr/antagligen*} ha glömt pengarna hemma« uden infinitivmærket eller den tvivlsomme »Marianne gruvar sig för att {*?kanske/?antagligen/?tyvärr/?nödvändigtvis*} köra på natten« (SAG bd. 4, s. 97).
5. I udskrifterne fra BySoc står tilde (~) for »tøven«, bindestreg (-) for »ufuldstændigt ord« og pundtegn (£) for »pause».
6. Det skal nævnes at der i materialet fra BySoc også findes 21 eksempler hvor infinitivmærket optræder to gange: »så er det meget sjovt at lige at gå ind og se«. Disse forekommer med *egentlig, faktisk, ikke, lige, ligesom, næsten, rigtig, selv, sådan* og *virkelig*, altså med de samme typer som de andre beskrevne delte infinitiver. Det vil nok kræve en nærmere undersøgelse at afgøre om denne tilsyneladende redundante dobbelte repræsentation af infinitivmærket skal forstås som selvtrettelse, om å kan fungere som pausemarkør, eller om der er noget tredje på færde. Pedersen (s. 329) har også fundet typen i sit materiale, men skriver at den er yderst lavfrekvent.

En diktat om dansk litteraturhistorie

Af Flemming Conrad

This article focuses on a manuscript of about 600 pages containing a complete history of Danish literature including medieval Norse literature and Norwegian literature since 1814. It is taken down by a training college student at the Hjørring college of education from the dictation of his teacher during the educational year 1914-15. It gives us an exceptional idea of how literary history was taught and how a code of morality was laid down in this subject.

Indledning

Denne artikel har som sin primære genstand en håndskrevet protokol på lidt over 600 sider der ifølge titelbladet rummer en *Dansk Litteraturhistorie / efter / Lærerinde Frk. Hansens Diktat. / nedskrevet af: / Th. A. Malthe. / Hjørring Seminarium / III b. / 1914/15.*

Idet vi udskyder den nærmere beskrivelse af dette manuskript lidt, ser vi til en begyndelse på de to allerede nævnte aktører, først penneføreren, dernæst den dikterende lærerinde.

Theodor Andreas Malthe var født i 1894 i Visborg sogn nordøst for Hadsund som søn af en gårdejer. Han må formodes at have gået i den lokale skole, men tog siden præliminæreksamen (1909) og blev senere optaget på Hjørring seminarium hvor han bestod lærereksamen i sommeren 1915. I skoleåret 1914-15 gik han således i 3. seminarieklasse, dvs. afgangsklassen. Derpå fulgte en lang karriere i folkeskolen der efter ansættelse ved Horsens private realskole (1915) førte ham til stillinger i Nørrevorupør (1919) og Thyborøn (1922). Hjørring seminarium leverede i de år i betydeligt omfang lærere til skolerne i Vendsyssel, men Malthe valgte efter nogle år (1926) en stilling som enelærer ved Glerup skole i Skelund-Visborg kommune nordvest for Hadsund. Han vendte altså tilbage til sin hjemegn og kan nok siges at leve op til forestillingen om »manden fra ploven« som en vigtig skikkelse i dansk skolehistorie.¹

Den anden aktør, lærerinde frk. Johanne Honoré Hansen, var født 1874. Hun blev dimitteret fra Zahles seminarium 1903 og fulgte efter en tid som lærer ved Hjørring højere Almenskole med dennes rektor J.J. Muhle til Hjørring seminarium, der var grundlagt af samme Muhle i 1904-05. Her varetog hun forskellige opgaver, dels som inspektrice med særligt henblik

på seminariets kvindelige elever og dels som lærer i bl.a. fagene Dansk og Religion. Hun må have været velanskreven siden hun kunne benyttes som udvekslingslærer og i skoleåret 1913-14 holde foredrag om dansk litteratur ved en undervisningsinstitution i Göteborg, antagelig Göteborgs Högre Samskola, medens rektoren herfra, kulturgeografen Sven Lönborg, der også var docent ved Göteborgs Högskola, underviste i Hjørring. Efter Hjørring seminariets lukning i 1917 måtte hun søge andre græsgange og nævnes da også senere bl.a. som lærer ved Haderslev seminariets øvelsesskole.²

At afveje den andel i det endelige ansvar for resultatet af lærerens diktation og elevens nedskrivning der tilfalder hver af de implicerede aktører, er ikke så enkelt. Som det vil fremgå af manuskriptbeskrivelsen nedenfor, mødte Malthe med begrænsede forudsætninger for at opfatte de mange og ukendte informationer der udgik fra katederet – ovenikøbet i et betragteligt tempo – som det fremgår af manuskriptets mange sider sammenholdt med den disponible tid. Det rokker imidlertid ikke ved at det foreliggende manuskript i alt væsentligt giver et troværdigt billede af de forestillinger om den danske litteraturs historie som en flittigt arbejdende seminarieelev kunne tilegne sig. Samtidig er det et konkret – og efter min erfaring også et unikt og alene derfor interessant – vidnesbyrd om en undervisningsform der omkring 1. verdenskrig havde en lang tradition bag sig, men endnu ikke havde udspillet sin rolle. Det er for skolehistorikeren altid vanskeligt at danne sig et indtryk af hvad der egentlig foregik i undervisningslokalet.

Faget dansk litteraturhistorie på seminarierne³

I den første lange tid af læreruddannelsens historie spiller dansk litteraturhistorie eller anden beskæftigelse med litteraturens finkulturelle fremtrædelsesformer ingen rolle; faget tog sigte på uddannelse af lærere til en almueskole, der ikke talte litteraturkundskab i sin fagkreds. Men fra 1857 kendes kravet om »Boglæsning med dansk Sproglære og Litteraturkundskab« ved seminarierne,⁴ og bekendtgørelser af 16.11.1859 og 9.7.1860 rummer lignende bestemmelser vedrørende uddannelsen af lærerinder. I 1875 holder faget litteraturhistorie så sit indtog på seminarierne med bekendtgørelsen *Oplysninger til Efterretning for dem, der agte at underkaste sig Skolelærer- eller Skolelærerindeexamen* (20.9.1875). Man krævede nu kendskab til litterære perioder og de be-

tydeligere danske forfatterskaber samt et vist kendskab til oldislandsk litteratur og nordisk mytologi. Endnu et skridt videre tog man i 1894 hvor en bekendtgørelse fastsatte kravene til litteraturhistoriske kundskaber ved at henvise til Frederik Rønnings *Den danske Litteraturs Historie i Grundrids til Brug i Skole og Hjem* fra 1887. Denne lærebog fik med ni oplag frem til 1921 en betydelig udbredelse i forskellige skoleformer, primært i gymnasieskolen, men også på seminarierne, således også Hjørring Seminarium. Samtidig pegede bekendtgørelsen på Sigurd Müllers *Kortfattet Dansk Litteraturhistorie* (1881, 4. oplag 1896), også den med primært sigte på den lærde skole. Først fra 1912 forelå der (nogle få) litteraturhistoriske lærebøger med specielt sigte på seminarierne.⁵

Det vil sige, at seminarierne set i relation til den danske litteraturhistorie som undervisnings- og eksamensfag tilnærmede sig forholdene i den lærde skole og bag den universitetet, men paradoksalt nok på et tidspunkt hvor både universitetet og den lærde skole/gymnasieskolen var på vej bort fra den stærke vægtning af litteraturhistorien til fordel for litteraturlæsning og -fortolkning. Og i sin praktiske udformning af faget, sådan som den konkret viser sig i autoriseringen af de nævnte lærebøger som normgivende, sluttede seminarierne op om en kanondannelse og litteraturhistorisk tradition der havde sin sociologiske basis i det akademiske borgerskab, men derfra bredte sig til andre samfundsgrupperinger, bl.a. folkehøjskolens elever. Endelig kan det nævnes at undervisningen i litteraturhistorie både i den lærde skole/gymnasiet og på seminarierne blev lagt sent i uddannelsen, oftest i øverste klasse. Den kunne således fungere som en art overbygning på de foregående års tekstlæsning. Dette var også tilfældet på seminariet i Hjørring.

Det spørgsmål melder sig jo hvorfor en erhvervsrettet uddannelse der primært tager sigte på at uddanne lærere til almue-/folkeskolen overhovedet giver sig af med at ruste sine kandidater til undervisning i et fag der ikke tilhører fagkredsen i den skoleform de skal virke i. Et svar på dette spørgsmål kan næppe se bort fra at den danske litteraturhistorie op gennem 1800-tallet havde opnået en sådan status som dannelsesfag at heller ikke seminarieverdenen kunne holde sig udenfor. Men i så fald melder sig spørgsmålet om dette dannelsesbegrebs nærmere indhold. Hvordan skulle de kommende lærere i folkeskolen formes? Dette spørgsmål vil især søges belyst i afsnittet nedenfor om de værdibegreber der kan udlæses af frøken Hansens og den unge Malthes litteraturhistorie.

Manuskriptbeskrivelse

Som nævnt er denne artikels primære genstand en protokol på godt og vel 600 beskrevne sider. Det ses af en overstreget linje på titelbladet at teksten oprindeligt har været tænkt fordelt »i 2 Hefter«, men den foreligger altså nu i én protokol der måler 18 x 22 cm og er indbundet i stift bind med ryg og hjørner af brunt læder. Bindet og bogblokken har kraftige brugsspor i form af understregninger, almindeligt slid m.v.

Denne protokol rummer 564 paginerede og beskrevne sider. Derefter er der spor af en udrevet side, men ved hjælp af løse ark, enkelte eller dobbelte, suppleres sidetallet op til totalt 605 paginerede og beskrevne sider. Derudover rummer protokollen 18 indklæbede sedler af vekslende format og papirtype med litteraturhistoriske oversigter vedrørende enkelte forfatterskaber eller perioder som i nogen grad supplerer eller gentager tilsvarende oversigter i hovedteksten. Endelig rummer bindet et antal løst indlagte sedler hvoraf de fleste – syv paginerede blade – rummer en oversigt over Grundtvigs liv og forfatterskab. Uden for pagineringen findes forrest i protokollen et blad med titelside og indholdsfortegnelse. Alt i alt et ganske ambitiøst produkt.

At det – i hvert fald for langt hovedpartens vedkommende – er det umiddelbare resultat af frk. Hansens diktering, uden mellemliggende kladder – mener jeg at kunne slutte ud fra flere karakteristiske træk ved manuskriptet. Først og fremmest den udbredte forkortelsespraksis. Overalt støder man på passager som fx denne i folkeviseafsnittet: »Elverfolk: Ekg. Epiger, som ved der. dejl Udse lok mangan Ungersv. i Fordærv. Kom en U. i Elverp.^s Lag maat h. bød med Livet, ell. han bl. tabt for den menneskel. Verden.« (s. 79), eller sagt om hovedpersonen i Heibergs *En Sjæl efter Døden*: »Han nu død og lev i den glade Tro, at naar man død, saa i Himlen, hv skal m vel ellers kald sig Kristen for.« (s. 395).

Når man tager Malthes i øvrigt rimeligt sikre forhold til dansk ortografi i betragtning, peger det ligeledes på manuskriptets karakter af direkte nedskrift efter lærerens diktering at såvel det fiktive som det faktuelle personnavnestof, der jo måtte være på forhånd ukendt for ham, er præget af mange fejl. Den skønssomme læser vil sikkert bære over med disse forhold i talrige citater nedenfor. Han er især på vagt over for de stumme bogstaver og skriver altså »Hvølvends Spaadom« (s. 6), »Hvølsungekv.« (s. 15) og »Hvøllunds Smed« (s. 21) ligesom »Valhald« (s. 13) og »Egild Skaldgrimsens Saga« (s. 24). Men simpel fejllæsning parret med manglende forkundskaber spiller også en rolle når Hieronimus Justesen Ranch

optræder under navnet Komenius Jeronimus Rask (s. 131), eller når Emil Aarestrup nævnes som læge på Langeland i stedet for Lolland (s. 520). At Jolanthe fra Hertz' *Kong Renés Datter* i farten bliver til både »Sjolang«, »Sjolangd« og »Sjonang« (s. 407f.), kan ikke undre, ej heller at teaterlederen Montaignu skrives »Montægy« (177). Når Shakespeare stedvis staves næsten korrekt (Schakespeare, s. 461), men andetsteds »Sjækspir« (s. 546, 574) – ja, endog »Schexbir« (s. 325) – kunne det måske ses som et vidnesbyrd om den ortografiske spøgefuld hr. Malthes, og lignende kunne vel ligge bag navneformen »Thora Carlsberg« i omtalen af Bjørnstjerne Bjørnsons *Paul Lange og Tora Parsberg* (s. 581). Men det forekommer lidet sandsynligt at den så seriøst arbejdende seminarist skulle have hengivet sig til den slags. Og endelig må det huskes at hvis der skulle være tale om en renskrift, udført hjemme på basis af kladdemateriale, havde han der haft mulighed for at kontrollere navneformer m.v. i Rönnings *Den danske Litteraturs Historie i Grundrids* der i Malthes tid var foreskrevet til anskaffelse for eleverne i afgangsklassen.

Men det kan vel næppe undgås at der i et omfattende skriftligt arbejde der er blevet til hen over et skoleår, findes enkeltheder der ikke svarer til det overordnede helhedsindtryk. Der er således afsnit med håndskrift og blæktype der afviger fra hovedparten af teksten (fx s. 252f.). Og der er tilfælde hvor mere omfattende fejl som fx fejlanbringelse af et forfatterportræt efterfølgende er søgt rettet (fx s. 375 og 527). Endelig er det hændt at det ikke er lykkedes at opfatte alle detaljer i frk. Hansens diktering hvorfor teksten på et senere tidspunkt har måttet suppleres (fx s. 124ff.). Men hvornår, under hvilke omstændigheder og af hvem? Disse forhold er imidlertid ikke tilstrækkelig omfattende til at rokke ved min ovennævnte opfattelse: At den foreliggende tekst i Malthes protokol – i hvert fald aldeles overvejende – er blevet til i undervisningslokalet, stort set samtidig med frk. Hansens diktering.

Litteraturbegrebet

Som man kunne vente, byder denne litteraturhistorie ikke på noget originalt billede af den danske litteraturs historie, men præsenterer den anretning af stoffet der i det store og hele havde været gældende siden N.M. Petersens grundlæggende *Bidrag til den danske Litteraturs Historie* (1853-61). På enkelte punkter følges dog den praksis der havde udviklet sig i specielt den lærde skoles lærebøger, fx med en fyldig omtale

af den gamle norrøne litteratur (s. 4-48). Uden videre diskussion indtages derpå de norske forfattere i fællesmonarkiets tid i den danske litteratur, for Holbergs vedkommende med den tilfredse konstatering at »fra nu af (dvs. efter hjemkomsten fra England 1708, FC) tilhør han helt Danm.« (s. 161). Norsk litteratur efter 1814 afhandles i et særligt kapitel (s. 571-93) med hovedvægt på kontrastfigurerne Wergeland~Welhaven og Bjørnson~Ibsen.

At den »danske« litteratur også rummer tekster på latin, konstateres nu uden nationalt begrundet beklagelse af dette forhold i det enkelte tilfælde; der er således en fyldig gennemgang af »Klosterlitteraturen«, herunder Saxo, uden lamenteren over sprogformen (s. 48-60). Derimod sker der en nedtoning af enkelte danske forfatters forsøg på at vinde en position i den tyske litteratur. Oehlenschlägers ambitioner i så henseende nævnes slet ikke mens Baggenses tyske digtning berøres kort, dog uden negativ kritik deraf. Det problem som danske digteres brug af andre sprog end det danske havde udgjort for det tidlige 1800-tals litteraturhistorikere, var ikke længere på dagordenen om end det nationale spørgsmål i andre henseender var særdeles aktuelt.

Også i spørgsmålet om hvilke arter af litteratur der skal omtales i en dansk litteraturhistorie, følges de traditionelle spor. Digtningen indtager uden diskussion en klar førsteplads medens videnskabelig og anden fag- og sagprosa (fx oplysningstidens tidsskrifter) gøres kortere af, oftest med korte afsnit om de forskellige fag, ellers som led i forfatterportrætter der også rummer omtale af digteriske tekster. 1800-tallet udgør her en undtagelse ved i lighed med tidens almindelige praksis at give en samlet fremstilling af den videnskabelige litteratur, nærmest i fakultetsorden. Her nævnes, ofte ganske summarisk, tidens førende teologer, filosoffer, arkæologer, historikere, naturforskere og filologer, men, uvist hvorfor, ingen jurister. Blandt filologerne er Rasmus Rask den aldeles dominerende hovedperson mens N.M. Petersen end ikke noteres her, men i fortegnelsen over historikere. Og hverken Rahbek, Nyerup eller N.M. Petersen nævnes som litteraturhistorikere. Kategorien eksisterer ikke.

Endelig må det noteres, at fremstillingen giver plads til ganske omfattende redegørelser vedrørende ikke-litterære forhold. Således er gennemgangen af 1600-tallets lægekunst ren lærdomshistorie, blottet for enhver litterær dimension (s. 143), og tilsvarende gælder afsnittet om fx det sene 1700-tals lovgivning om bondebefolkningen, forbud mod slavehandel, tidens hospitalsvæsen, interesse for dyrebeskyttelse, havebrug og meget andet – ikke mindst kirkens forhold (s. 208). Alt sammen lærdomme som

kommende lærere nok kunne have gavn af at have med i bagagen. Og så måtte altså også litteraturhistorien træde hjælpende til. Alt i alt kan det konstateres at det var et overordentlig stort og mangeartet materiale der blev præsenteret i samlet fremstilling under overskriften »Dansk Litteraturhistorie«, væsentlig mere omfattende og detaljeret end det forelå i Rønnings litteraturhistoriske lærebog hvor eleverne havde mulighed for at forhåndsorientere sig en smule på modtagelsen af frk. Hansens diktat; det må have kostet betydelig anstrengelse at få det nedfældet skriftligt sådan som det foreligger i Malthes digre protokol.

Fortidsbilledet

Periodiseringen: Den periodisering af dansk litteraturhistorie der fremlægges i den foreliggende protokol, er overordnet styret af en forestilling om at når en litterær strømning, en periode, når grænsen for sine udfoldelsesmuligheder, vil den helt lovmæssigt slå over i sin modsætning hvorefter processen så vil gentage sig. Hvis der til en sådan pendul teori, der har haft stor betydning for litteraturhistorisk tænkning,⁶ knytter sig værdiforestillinger, vil der kunne danne sig et billede af det samlede litteraturhistoriske forløb hvor perioderne skifter fra en position i en negativ række til en position i en positiv række. Dette er tilfældet i den af Johanne Hansen dikterede litteraturhistorie hvor teorien eksplicit formuleres således: »Det har altid vær saa, at naar en Retn naaet yderste Grænse, vil d slaa over i Modsætn. 'Det evige Perpendikkelslag' i Menneskelivs Hist., saa ogsaa her.« (s. 262).

Mens »her« betegner overgangen fra rationalisme til romantik o. 1800, hedder det om det senere forløb op mod 1870:

Rom for lidt Øje for Realiteterne. Den en Aandsaristokratisk Retn, der let se ned paa de mange Aandens Smaafolk, der udret der dagl Arbejd. Alle de Natur, der ik var spekulative blir Spidsborgere eller som akadem Verden kaldt dem, »Filistre« Saa længe den store Rom^s Begejst, Inspiration og hjertl Føl besjæl Retn faar de dog ik saa skadl. Følgr, det værre, da Inspiration eft Rom^s Guldalder af-løs af det reflekterede, som vi herhj kender med Heiberg og hans Skole, da avles der meg Aandshovmod og Selvophøj. Rom kunde i sin Overdriv gerne gøre Mensk uskik til at leve det virkl Liv, til, at se Sagen i Øjnene man lev i Drøm, Syner, Fantastarier, man

lev i Fortid og Fremt, men glemt Nutid. Vi det og at netop Rom slaar over i sin kraftigste Modsætn: Materialisme (1870 i Danm.) (s. 267f.).

Der danner sig på denne baggrund billedet af et litteraturhistorisk forløb hvor negativt opfattede perioder veksler regelmæssigt med positivt vurderede tidsrum således at den negative række udgøres af (1) den latinsprogede klosterlitteraturs unationale præg og den katolske kirkes autoritære væsen; disse århundreders dansksprogede digtning, fx middelalderballaderne, indgår altså ikke i denne summariske bedømmelse af perioden. En lignende dom fældes over (3) »Det lærde Aarhundrede (1620-1720)« med dets elitære latinsprogede kultur samt formalistisk prægede og aldeles ufolkelige digtning; folket lades dermed i stikken og henfalder til overtro, heksevæsen m.v. Kingos sprogpatriotisme nævnes for det gode, ligesom tidens studier over dansk sprog og metrik m.v. nok strejfses, men de får ikke lov til at moderere den samlede negative vurdering af perioden. (5) »Rationalismens Tidsalder (1750-1800)« bedømmes overordnet på grundlag af periodens forvaltning af den kristne lære: »Rat er en Slags Moralrelg men ik Kristdom« (s. 209). Fremstillingen støtter sig således i sin overordnede terminologi og sin forståelse af perioden til F. Rönning's *Rationalismens Tidsalder* (I-III, 1886-99), men har samtidig øje for – og udtalt sympati for – århundredets oplysningsbevægelse der ses som en fortsættelse af den positivt vurderede Holberg-tid og karakteriseres som et middel til opnåelse af dele af periodens bestræbelser. Til tidsrummets negative karakter bidrager ved siden af de forfejlede forestillinger om og praktisering af kristendommen også at »Man udeluk Fantaci og Følelse, som netop de bær Element i Poesien« (s. 209). Såvel fantasiens og følelsens rolle i Ewalds digtning som sentimentalismen i bl.a. dele af den samtidige dramatiske litteratur har fremstillingens fulde opmærksomhed, men får altså ikke lov til at præge den overordnede periodekarakteristik. Og tæt forbundet med periodens allerede nævnte dårlige sider er naturligvis dens materialisme (s. 301). Sidst i rækken af negativt bedømte perioder møder vi endelig (7) »Litteraturen efter 1870 (Realismen)« hvis filosofiske grundlag i positivismen ses som »en Fortsæt af de Tank der frem under Encyklopædisterne« (s. 541f.). Tidens empiriske videnskabsideal medfører kravet om den frie tankes ret (s. 542) og i digtningen en fordring om virkelighedsskildring der resulterer i »Pessimisme, Livslede Blaserthed« (s. 543). I 1880'erne og 1890'erne fører disse anskuelser til

»Dekadancelit.« idet de mange saakaldte Dgttere kun faaet Øje for den ene Side af Virkelighed, paa al det smudsigste, sorteste, paa alle Mensklivets Skyggesider. Et saadant Syn vil aldrig nogensinde kunne virke moralsk højnende men maa virke Livslede hos de bedste, Slaphed, Ansvarsløshed paa Mængden. (s. 549).

De værste af disse forfattere kategoriseres som »Rendestensskribenterne« (s. 549), men selv mod de bedste af tidens digtere lyder bebrejdelsen at »de glemmer at sætte Fortid i levende Forbind med Nutid (...), og det hævn sig for det enkelte Mensk og Folk som Helhed, det hævn hvis man skær Forbind over mellem Nutid og Fortid« (s. 548).

Med denne konservative belæring kan vi herefter søge at få et overblik over dansk litteraturhistories positivt vurderede perioder. Det gælder først (2) »Reformationstiden« hvis folkeligt-nationale præg, specielt dyrkelsen af det danske sprog samt tidens opgør med katolicismens moralske forfald, fremhæves stærkt. Den næste positivt evaluerede periode er så (4) »Holbergs Tid (1720-50)« der ligeledes roses for sin brug af det danske sprog og desuden for sin (med Holberg fra England importerede) tolerance. Den sunde fornuft er tidens hovedstrømning mens pietismens følelsesprægede modvægt herimod nok nævnes, men ikke får lov at indgå i periodens overordnede beskrivelse. Efter rationalismens uheldige indflydelse i dansk åndsliv overhovedet følger endelig med (6) »Romantikken« det lykkelige frembrud af en digtning præget af al sand poesis vigtigste ingredienser, nemlig fantasi og følelse, hvortil kommer det barnlige og hjertelige (s. 271). Læg dertil den opblomstring af det kristelige og nationale – i Blichers tilfælde: det supernationale (s. 415) – der fremhæves i forbindelse med forfatter efter forfatter, dog med Grundtvig i absolut særklasse (s. 336), og vi har for os billedet af en ideal-periode. Den afløses som nævnt af det moderne gennembruds nedgangstid, men det derefter følgende afsnit om (8) »Dansk Litteratur i 20' Aarh.« giver os håb om en lysere fremtid; thi: »som det altid er gaaet, gaar det og her, Mystikken har igen holdt sit Indtog i Digtning skøndt ik et fuldt Gennembrud endnu, men en Tilbagevenden til de gamle Værdi.« (s. 565). Lignende forestillinger nød en vis udbredelse i den samtidige litteraturhistoriskrivning; en opremsning af navne til underbygning heraf som Johs. V. Jensen, Jeppe Aakjær, Nexø, Laurits Bruun, A.C. Andersen og Jakob Knudsen virker dog mindre overbevisende (s. 565f.).

Det kan nu være på tide at afsløre at frk. Hansens billede af den litterære fortid ikke er helt så entydigt som det nok er fremgået af det foregående.

Frem til 1800 var det ikke så kompliceret da hun kunne følge inddelingen i Frederik Rønnings skolelitteraturhistorie som jo også var den hendes elever sad med; hun følger således også Rønning ved at lade den lærde tid sætte ind i 1620 hvilket var noget nyt i årtierne omkring 1900; denne grænsedragning indebærer dog ikke nogen synderlig anerkendelse af den nye europæiske kunstdigtning. Men billedet af 1800-tallet frem til 1870 var vanskeligere at tegne for hende som for tidens øvrige litteraturhistorikere, vel især fordi N.M. Petersens normgivende fremstilling med dens særdeles langtidsholdbare periodisering gjorde holdt ved 1800. Enkelte steder i gennemgangen af den romantiske periode nævnes det således en passant, at »Omkring 1825 er Roms^s Guldalderen holdt op« (s. 382) sådan som Henrik Hertz havde hævdet i en artikel i 1859, og Lorentz Dietrichson havde gentaget året efter. Men det er ikke en antagelse der hos frk. Hansen ophøjes til overskriftniveau. Idet hun i sin diktering overskrider grænsen ved 1870 og kaster et blik tilbage på det tidsrum som Georg Brandes og hans folk nu vendte sig kritisk imod, synes det imidlertid som om hun har orienteret sig tættere efter P. Hansens *Illustreret dansk Litteraturhistorie* (1886, 2. udg. 1902), eventuelt også efter andre kortere fremstillinger som på dette punkt følger P. Hansen.

Årene 1825-50 karakteriseres nu på linje med P. Hansen som »den realist Rom i Lit.« (s. 538), hvorefter 1840'erne der både i indholdsfortegnelsen og i den forudgående tekst (s. 495ff.) havde en mere selvstændig status, nu i kombination med 1850'erne reduceres til en underafdeling af den realistisk-romantiske periode med særligt blik for samfundsproblemer, farvet af nationalisme og skandinavisme (smst.); her sættes, kronologisk overraskende, Chr. Richardt. Det sidste årti før det moderne gennembrud får betegnelsen »Senromantik«, men det hedder også at »Ca 1860 er Rom i Virkeligh forbi« (s. 539).

Denne sidste sætning er (formentlig utilsigtet) tvetydig. Udtrykket »i Virkeligh« skal givetvis læses som »egentlig«, men sætningen kan jo også tolkes i retning af at romantikken nu har afbrudt forbindelsen til den virkelighed den havde været i en art kompagniskab med siden 1825. Faktisk går frk. Hansens tanker i den retning hvilket giver hende grundlag for en alvorlig revselse af denne i 1914-15 ikke så fjerne fortid der her anskues ikke som en primært litteraturhistorisk, men som en nationalhistorisk periode:

1864 som det lammende Ulykkesaar der nok skuld bring Fantaster ind i bitre Virkelighed, det ik nægttes at vi i Natio Hense havde levet i

en fantastisk Rus fra 3-aarskrigens Sejrperiode til nu. Selvgodhed og alt for let købt Natio Stolthed havde bredt sig og man kan ikke undgå at kaste en Del af Skylden paa Gr (dvs. Grundtvig, FC) og hans folkvæk Arbejde, det er udmærket til vor vage Folkarakter at lulle os ind i gyldne Fremtidsdrømme (s. 540).

Kritikken af den i øvrigt højt skattede Grundtvig og sågar den i andre sammenhænge så lovpriste danske folkekarakter er i sig selv opsigtvækkende. Men situationen efter 1864 giver samtidig anledning til en nuancering af den ovennævnte negative karakteristika af Det moderne Gennembrud hvis grundpræg i denne sammenhæng ikke lader sig adskille fra billedet af Georg Brandes som åndstypen. Som før ham den unge Holberg og siden Henrich Steffens kanaliserede nye tanker ude fra Europa ind i det stillestående Danmark, er det nu Brandes' 'Hovedstrømninger' der (ligesom Bismarcks samtidige militære fremfærd!) afslører de danske romantiske drømmerier og afdækker den bitre sandhed (s. 541). Dette vurderes i sig selv positivt af frk. Hansen. Men Brandes er ingen »Lynildsmand« som Steffens og besidder heller ikke Holbergs fra England importerede tolerance (jf. ovenfor); i denne fremstilling er Brandes alene inspireret fra Frankrig der synes at være intolerancens hjemland:

Det blir Georg Brandes, der fører de nye Tank herind; Han gør det klart og dygtigt, men unødvendigt haardt og uden Forstaaelse af Tid der gaaet forud. Br. helt gennemtrængt af den moderne franske Tænkning der aldrig saa Maadehold som den engelse. (s. 543f.).

Hjemligt og fremmed: I billedet af den litterære fortid spiller imidlertid endnu andre kræfter ind. Den nationalromantiske litteraturhistoriekrivnings forestillinger om det historiske forløbs overensstemmelse med individets typiske udvikling er dog et tilbagelagt stadium der kun nævnes som led i en redegørelse for Grundtvigs tankeverden. Derimod spiller det folkepsykologiske tankegods en væsentlig rolle, gerne som en sympatisk betragtet modspiller til de komparatistiske anskuelser der i stigende grad havde gjort sig gældende siden 1880'erne og også spiller en rolle i det foreliggende stykke litteraturhistorie.

1600-tallets negativt vurderede hyrdedigtning, der netop ses i europæisk sammenhæng, indgår således med vægt i nedvurderingen af den lærde tid (s. 137). Anderledes forholder det sig som nævnt med den holbergske kulturimport fra England o. 1700. Til alt held »er hans Humor Dansk«

(s. 153) og den engelske tolerances forenelighed med den danske folkekarakter derved lykkeligt sikret. Men også andre former for fremmed indflydelse skal helst afstemmes med hjemligt dansk væsen. Klopstocks digtning er fx så stærkt præget af »Patos, at den maatte forekomme jævne Danske uægte« (s. 227), hans øvrige kvaliteter ufortalt. Og nationalromantikens yndlingsbegreb i sådanne sammenhænge, »folkeejendommelighed«, tages netop i anvendelse når det i omtalen af oplysningstidens efterligning af fransk dramatik hævdes at det gik »værre i de Lande hvor man forsøgte at efterligne fr. Dram selv om det ikke pas for Folkeejendommel.« (s. 216f.).

Når det endelig kommer til den danske romantiks mindre voldsomme karakter set i forhold til den tyske, er da også her synspunktet at »Det hænger dels sammen med den danske Folk-Karakter, dels en Følge af at Manden der bringer den Retn frem herhjem er saa kernesund som Oehl.« (s. 265). Den danske romantik er i kraft af »O's sunde Natur« hverken så tilbøjelig til »Overdrivelser« som den tyske (s. 304, jf. s. 313) eller så »lyssky« (s. 284). Som en bedrøvelig modsætning til Oehlenschläger, nemlig som »Den egentlige Rom herhjem«, nævnes Schack Staffeldt der – følgelig, må man tro – »bukker under i Sturm und drang, Sindssyg« (s. 333f.). Frk. Hansens elever kunne efter denne belæring næppe være i tvivl om at den danske litteraturs historie har budt på skiftende perioder, ej heller om at disse perioder kunne være af særdeles skiftende værdi. Og de kunne slet ikke være i tvivl om hvilke perioder der var dårlige, og hvilke der rummede de sande værdier.

Hvis man efter dette vuer over komparatismen i sam- og modspil med digtningens styrende kræfter af hjemlig karakter spørger til dens vægt i fremstillingen som helhed, må det konstateres at den optræder ganske selektivt. Der gøres som nævnt lidt ud af 1600-tallets europæiske forudsætninger, noget mere af forbillederne for Holbergs komedier, en smule ud af fransk indflydelse på oplysningstidens dramatik og af Klopstocks betydning for Johs. Ewald. Walter Scott nævnes i forbindelse med Ingemanns historiske romaner og diverse europæiske videnskabsmænd som forudsætninger for Georg Brandes. Men fx styrer en meget omfattende gennemgang af Paludan-Müllers *Adam Homo* ganske uden om såvel Dante som Byron. Udenlandsk digtning som tilskyndelse når det gælder digterisk komposition og stil, har ingen rigtig interesse.

Biografisk-psykologiske synsmåder: Trods den stærke vægtning af de hjemlige forudsætningers og de udenlandske indflydelsers indbyrdes kamp om den litterære udviklings retning er interessen for den enkelte

digters livsløb og psykiske konstitution og disse faktorerers betydning for den retning digtningen tager, dog umiskendelig. Heri ligger frk. Hansens undervisning på linje med en klar tendens op gennem 1800-tallet med en foreløbig kulmination i Georg Brandes', Vilh. Andersens og Hans Brix' kritiske og litteraturhistoriske arbejder, men også i overensstemmelse med fremherskende tendenser i specielt den populære litteraturhistorie-skrivning. Der er dog i mange tilfælde ikke tale om brug af digterens biografi til belysning af hans digtning, men snarere om en i grunden ganske rimelig interesse for det biografiske stof i sig selv når nu hele fremstillingen koncentrerer sig om grupperinger af tekster der just udmærker sig ved at være skrevet af bestemte navngivne personer. Det drejer sig i et vist omfang om redegørelse for digterens familiemæssige forhold (fx om Kingo) og tidlige opvækst (fx om Ewald) mens skildringer af voksenlivet må holde sig til mere spektakulære begivenheder som fx Oehlenschlägers sammentræf med Henrich Steffens. Særlig interesse knytter sig til digterens eventuelle rejser (fx Holberg, Oehlenschläger, Grundtvig, Ingemann, Poul Martin Møller) der som elementer i det enkelte digterportræts komposition tjener til at anskueliggøre strukturen i dets kronologiske forløb. En lignende rolle spiller de talrige litterære fejder i 1800-tallets første årtier. I Grundtvigs tilfælde kommer dertil hans ofte dramatiske karriereforløb.

Noget nærmere en karakteristik af adskillige forfatters digteriske produktion kommer man via de nok så summariske bestemmelser af en hel del digtere som psykologiske typer. Disse karakteristikker bliver kun sjældent relateret til enkelte digterværker, men gælder sådan i al almindelighed. De er derimod tæt knyttet til fremstillingens værdinormer og vil blive nærmere omtalt i den sammenhæng.

Enkelte konkrete iagttagelser af samspeilet mellem digterliv og digtning møder vi i påstanden om at en amputation gjorde Hauch til digter (s. 377) – idet der her ses bort fra at han dog digtede og publicerede hen ved ti år før den fatale begivenhed; det er samme Hauchs indre kamp mod familiefordomme der hævdes at komme til udtryk i dramaet *Tycho Brahes Ungdom* (s. 378f.). På lignende vis ses en brudt forlovelse som baggrund for Christian Winthers »Ravnens Qvide« (s. 427), og hans indtryk af livet ved det danske hof da han var lærer der, anføres mere forsigtigt som mulig baggrund (»maaske i nogen Maade«, s. 429) for hof-skildringen i *Hjortens Flugt*. Ved skildringen af Adam Homos samvær med sin moder i en sygdomsperiode ligger det åbenbart ligefor at antage at der »sikkert findes mange personl Træk« (s. 464).

Sådanne iagttagelser er hverken særlig hyppige eller synderlig givende, men ganske karakteristiske for den samtidige litteraturhistorieskrivning. Noget lignende gælder hvor det drejer sig om at påvise sammenhængen mellem en given digters psykiske konstitution og personskildringen i hans digtning. Det ses fx ved sammenstillingen af Oehlschläger som person med digteriske skikkelser som Aladdin og Vaulundur, alle anskuet som romantiske idealtyper (s. 291, 299). Noget længere når fremstillingen af Holger Drachmanns digterpsyke:

Det er vanskelig at fremstille D som Type; der er nemlig over hans Karakter noget holdningsløst, over h^s Personlighed noget splid derfor ynder han i Roman (Forskrevet) at spalte sig i to forskel Person. Det ik for ingen Ting at D bruger Havet som Symbol paa sin Dgtn og sig selv, han er nemlig baade i Dgtn og sin Person lutter Stemninger, som det Hav han besang. (s. 550).

Til yderligere dokumentation af disse iagttagelser anføres Drachmanns brug af landevejssvenden som digterisk figur (s. 552). Sådanne iagttagelser havde frk. Hansen antagelig fra Valdemar Vedels lille bog om *Holger Drachmann* (1909), ligesom hendes øvrige tilløb til biografisk-psykologiske betragtninger uden større vanskelighed lader sig spore til allerede lancerede synspunkter på disse spørgsmål.

Kanon dannelsen: Iagttagelsen af den kraftige belæring om diverse perioders indbyrdes meget forskellige værdi som frk. Hansens elever modtog (jf. ovenfor s. 98ff), fører os frem til problemerne omkring den kanon dannelsen der finder sted inden for rammerne af hendes litteraturhistoriske diktat. I betragtning af at denne fremstilling helt overvejende har karakter af en perlerække af forfatterportrætter inden for periodernes overordnede rammer, kommer kanoniseringsprocessen selvfølgelig til primært at pege på enkelte forfatterskaber, og som det yderligere vil fremgå: på enkelte tekster. Da de kanoniserede digtere og tekster imidlertid helt overvejende hører hjemme i de positivt fremhævede perioder, nemlig Holberg-tiden og tidsrummet 1800-1870, er det ikke urimeligt også at tale om kanoniserede perioder. Dette er i øvrigt i en ganske vist lidt sær overensstemmelse med *Bekendtgørelse om Ændringer i Fordringerne ved de afsluttende Prøver ved Seminarierne* (18.4.1914) der fastsætter krav om kendskab til forfatterskaber og tekster før 1800 og efter 1870 mens guldalderens forfatterskaber lades uomtalte; deres status må have været anset for at være hævet over enhver tvivl.

Hvis vi til en begyndelse lader omfanget af den omtale der bliver enkelte forfatterskaber og samlede fremstillinger af enkelte teksttyper som fx folkeviserne til del, være udtryk for den værdi der tillægges dem, kommer man med angivelse af tilnærmelsesvis sidetal til følgende prioriteringsrække: Oehlenschläger (64 s.), Ewald (40 s.), folkeviserne (40 s.), Holberg (40 s.), Paludan-Müller (33 s.), Grundtvig (31 s.), J.L. Heiberg (17 s.), Chr. Winther (14 s.), H.C. Andersen (12 s.) og Poul Martin Møller (10 s.). Vi har i denne række undladt at nævne Edda- og sagalitteraturen (hhv. 18 og 24 s.), men noterer blot at de også figurerer i bekendtgørelsen af 18. 4. 1914. Til nærmere belysning af sidetallene må det især fremhæves at forfatterskaber der rummer større episke eller dramatiske værker hvis handling lader sig referere – i særdeleshed som afsæt for moralsk belæring via vurdering af fiktive personer – så at sige automatisk rykker op på ranglisten. Det gælder Holberg hvis *Den politiske Kandstøber*, *Jeppe paa Bierget* og *Erasmus Montanus* gennemgås over tilsammen 10 sider, og det gælder Oehlenschläger hvis »Sanct Hansaften-Spil« og *Aladdin* får henholdsvis 8-9 og 6 sider. Heibergs »En Sjæl efter Døden« gennemgås over 8 sider, men topscorer er Paludan-Müllers *Adam Homo* med 19 sider. Imidlertid kan det rent kvantitative selvfølgelig ikke være det eneste kriterium ved vurderingen af den kanonisering der finder sted i frk. Hansens litteraturhistoriske diktat. Med sine relativt beskedne 31 sider er Grundtvig den der nævnes i flest sammenhænge, og det hedder uden forbehold at han er »en rig og frodig Natur, derfor ogsaa Dgtr, og det en af vore Store« (s. 336).

Betydeligt længere nede i prioriteringsrækken og samlet under overskrifter som »Mindre Lyrikere«, »Vaudevilledigtere« eller »Romanforfattere« o. lign. præsenteres i al korthed og uden for den kronologiske orden forfattere som Aarestrup (1 side) og Bødtcher (½ side), Kaalund (2 sider) og H.P. Holst (½ side), Thomas Overskou (2 ½ linje) og Erik Bøgh (2 ½ linje). I bunden ligger de seneste årtiers lyrikere som Johannes Jørgensen og hans samtidige der kun netop nævnes ved navn. Ja, Sophus Claussen kommer end ikke så langt, men forties ganske og må i så henseende dele skæbne med en senere tids kanoniserede forfattere som H.E. Schack, Vilhelm Topsøe og Amalie Skram.

Endelig bringes enkelte tekster fra de ovennævnte højt prioriterede forfatterskaber (eller uden for disse) i særposition ved anmærkninger i den løbende tekst som »skal kunnes«, »skal læses« o. lign. Det gælder af større værker i hvert fald Holbergs *Den politiske Kandstøber* (muligvis også yderligere et par af hans karakterkomedier) samt *Peder Paars*; endvidere Wessels *Kierlighed uden Strømper* og fem af Blichers jyske novel-

ler, herunder hele *E Bindstouw*; blandt større værker der skal »kunnes«, nævnes endelig Hertz' *Sparekassen*. Blandt kortere tekster bemærker man i denne sammenhæng en lille håndfuld folkeviser, Ewalds ode »Til min M...« og et par romancer fra hans *Fiskerne* (»Kong Christjan«, »Liden Gunver«) samt fire tekster af Christian Winther. En gruppe for sig udgør nogle tekster der skal kunnes udenad: Valkyriesangen fra Ewalds *Balders Død* og, måske lidt overraskende, P.A. Heibergs »Indtogsvise«; P.A. Heibergs forfatterskab nød en vis respekt i seminariekredse i disse år, antagelig på grund af sin satiriske holdning til aristokratiet, og optræder også i Bekendtgørelsen af 18. 04. 1914 blandt det obligatoriske læsestof før 1800. Tilsyneladende i særklasse er knap så overraskende Oehlenschlägers »Guldhornene« der »skal kunnes, deklameres« (s. 275). Her rækker det litteraturhistoriske kursus tilsyneladende hånden ud til andre dele af dansklærerens virksomhed såsom oplæsning i skolestuen (og måske i forsamlingshuset).

Ved et samlet overblik over kanondannelsen kan man som allerede nævnt notere (og måske undre sig over) at en litteraturhistorie beregnet for kommende lærere i den »Folkeskole« der indtil 1899 officielt betegnedes »Almueskolen«, og i høj grad var en skole for landsognene, stort set kopierede den kanon der var nedfældet i den foreliggende litteraturhistorieskrivning som jo havde sin sociologiske basis i det akademiske borgerskab og dermed i hovedstaden og de større byer. På dette punkt afviger frk. Hansens diktat imidlertid ikke fra de trykte litteraturhistorier der forelå med særligt henblik på folkeskolen, folkehøjskolen og seminarierne. Man kunne måske på tidspunktet for dikteringen i 1914-15 have ventet at Johannes V. Jensens *Himmerlandshistorier*, Andersen Nexø's *Pelle Erobreren* og hans Muldskuds-noveller samt Jeppe Aakjær's tidlige prosa der omtales i al korthed, ikke overordnet skulle nævnes som udtryk for tilbagevenden til mystikken og »de gamle Værdi« mens deres skildringer af bønder samt gamle og fattige kun lige akkurat berøres (s. 565). Og det havde på det tidspunkt endda været muligt at supplere dem med samtidige digtere som Johan Skjoldborg og Marie Bregendahl der imidlertid slet ikke nævnes. Men det ville dog næppe være rimeligt at nære sådanne forventninger til en litteraturhistorisk fremstilling der nødvendigvis måtte forholde sig til eksisterende forbilleder – og det var så hvad der skete. Der var så at sige ikke andre.

Og dog finder man i denne fremstilling detaljer der kun så småt var på vej ind i de trykte skolelitteraturhistorier. Det gælder et afsnit under overskriften »Skolelærelitteratur« der i al spagfærdighed kun rummer navnene

»Anton Nilsen, Zakarias Nielsen, Tyregod« (s. 527). Og det drejer sig især om betoning af sider ved traditionelt kanoniserede forfattere og værker der normalt ikke fremhæves så stærkt. Eksempler herpå vil blive fremdraget i det følgende.

Værdibegreber

De værditilskrivninger der forekommer i frk. Hansens litteraturhistoriske diktat – og forekommer i rigt mål – udmærker sig ved at fremsættes autoritativt, oftest uden nærmere redegørelse for de grundlæggende kriterier. I denne henseende har fremstillingen som helhed karakter både af en diktat og af et diktat. Det er fx tilfældet når Fru Gyllembourgs fortællinger uden videre argumentation reduceres til at have »kun Betydn som Kulturbild« (s. 402); det samme gælder Carl Bernhards prosatekster, men de er »dog mere friske« (s. 403). Om Chr. Winthers »En Aftenscene« hedder det at den er »betydl«, uden at det fremgår hvorved (s. 436), og tilsvarende om Baggers *Min Broders Levnet* at det er en »god Bog« og han selv »absolut et Geni« (indklæbet blad ved s. 527).

Et overblik over fremstillingens udsagn om digtningens formelle sider viser at de næsten udelukkende rummer afstandtagende behandling. Skjaldedigtningen præsenteres således, i modsætning til den øvrige norrøne digtning, ganske kort og yderst køligt. Og der fældes en hård dom over 1600-tallets »Vægt paa kunstfærd. Udtryk og sindrig Bilder« som giver anledning til en skelnen mellem (rigtige) digtere og de foragtelige »Rimsmede« (s. 136). Helt »aparte Udslag« af denne tilstand byder leverrimene på (smst.); men også Holberg-tiden har sine triste rimsmede (s. 199). Kunstdigtningens fornemste versmål, aleksandrineren, får, som det var at vente, dårlig omtale; Arrebos *Hexaëmeron* skæmmes således, hedder det, af »det kedlig stive Alex« (s. 148), Ewalds *Adam og Ewa* ligeså (s. 231). Det hævdes at »kun Vessel kan behandl Alex og Svenskerne« (smst.), men Holbergs brug af det ilde ansete versmål får dog lov til at passere uden påtale (s.167). I sådanne udmeldinger ligger fremstillingen på linje med både samtidig og lidt ældre litteraturhistorisk skrivning, og det samme gælder den ofte optrædende uvilje mod enhver form for svulstighed i det digteriske udtryk. Ambrosius Stub roses således fordi »han udtryk sig jævnt og naturl langt fr Tids svulstige Smag« (s. 201), men det er især det lidt senere 1700-tals poeter som er i farezonen i denne sammenhæng. Det skyldes som allerede nævnt Klopstocks i andre henseen-

der gunstige indflydelse på sin samtids danske digtning; hans højtravende odestil er imidlertid udansk, nemlig udtryk for en uheldig tendens i tysk litteratur som først Schiller fik bragt til ophør (s. 215).

En anden gruppe af værdiudsagn tager sigte på digteren eller digtningen, begge i al almindelighed. Fremstillingen viderebringer således romantikkens ideer om den inspirerede digter der med Johannes Ewald som forbillede ikke har digtningen som et bierhverv, men som et ophøjet kald (s. 227). På linje hermed er kravet til digtningen om at virke »moralisk højnende« og »højnende etiserende paa Mensklivet« (s. 548f.). Dette synspunkt konkretiseres tydeligst i mandjævningen mellem den moderne norske og danske litteratur: »Det den store Forskel paa modern n og modern d Litt, at n stiller de moralske Krav, mens den d bøjer af for Kravene, opgivende, modløse« (s. 582).

Disse høje mål lader sig imidlertid næppe realisere uden inddragelse af kristelige værdier, men det må her pointeres at det ikke drejer sig om ubetinget tilslutning til kirken og dens dogmer. Til forsvar for den i flere henseender kritisable Voltaire hedder det således formanende at man må »for at yde Manden fuld Ret huske at han ik angreb Kristendommen som Aandsretn. men Kirk, som den havde udvikl sig« (s. 156). Gennemgangen af Oehlsenschlägers »Jesu Christi gientagne Liv i den aarlige Natur« tegner sig ligeledes som et forsvar for dette digt mod samtidige teologers dogmatiske indvendinger (s. 302). Trods denne tilsyneladende liberalitet i religiøse spørgsmål rummer fremstillingen dog sine synspunkter om den rette kristendom. Til den ene side bør man holde sig langt fra rationalismen der som ovenfor (s. 98) bemærket nok er en morallære, men ikke kristendom. Til den anden side truer den følelsesbetonede kristendom som i visse af pietismens ytringsformer bliver for sødladne; endog Brorsons salmer er truet heraf, men dog er »hans Digt netop saa præg af det danske, den mindre sødlad end de tysk P. Salmedigt.« (s. 196). Fremstillingen hælder således til – uden direkte at proklamere det – at anbefale den gyldne middevej som den heldigste at følge.

Det går nu som en rød tråd gennem teksten at det kristne menneske ideelt set udmærker sig ved også at besidde en række gode, rent humane egenskaber. Ikke mange digterportrætter lades uberørt af denne forestilling, men tydeligst fremgår det af kapitlet om Christian Richardt: »Chr. R forstaar bedre end nogen anden af vore Dgtere at forene det relg med det menklige« (s. 510); Søren Kierkegaards anderledes radikale syn på forholdet mellem kristendom og humanitet berøres kun strejfvist i det ellers fyldige kapitel om ham (9 sider). Også på det humane område peges

der imidlertid på »den gyldne middelvej« som den rette vej frem, og heller ikke her forstyrres dette synspunkt af at Oehlenschlägers polemik i *Sanct Hansaften*-Spil bl.a. retter sig mod det også af frk. Hansen nedgjorte 1700-tals dyrkelse af just »Middelveien« eller »Du ædle Mittelmaadighed« (Poppes deklamation).

Om Kaalund erfarer man således at »K er først og fremmest en positiv Natur der har den midtpunktsøgende Kraft i Liv som Poesi« (s. 524f.) Men også litterære perioder kan bestemmes ud fra synspunktet »den gyldne middelvej«. I den indledende præsentation af romantikken omtales således den længsel efter en glørværdig fortid som var en del af denne åndsretning: »Hvis dis Føl holdes inden for ret Begrænsn, saa vil de altid udvikl det bedst i Mensk, men overskrides Begr sprænges Mensk« (s. 265); den kløft der består mellem menneskers ideale forestillinger og deres evne til at realisere dem, må altså jævnes, og hvor det ikke sker, »vil Mensk sprænges« (smst.). I denne sammenhæng introduceres begrebet »Sturm und Drang«, der ikke fremstår som en litteraturhistorisk periodeetikette, men som en individuel krisetilstand med kurs mod sindssyge (Staffeldt, s. 334; i nogen grad den unge Ingemann, s. 365). I forbindelse med den midtpunktsøgende tendens bør ikke mindst første sammensætningsled i det til Oehlenschläger knyttede adjektiv »kerne-sund« bemærkes.

Andre positive udtryk for fremstillingens personlighedsideal er Holbergs ovennævnte »ligevægt i Sindet«; han er nok »Reformator, men ik Fanatist, men i høj Grad tolerant« (s. 153). Endvidere Brorsons »inderlighed« (s. 197) og den »alvolrl Personligh« der især karakteriserer Carsten Hauch og Paludan-Müller (s. 466) mens Carl Ploug får skudsmålet »en mandig Personlighed og en mandig Dgtr« (s. 497). Den sundhed der tillægges adskillige digtere (fx Henrik Pontoppidan, s. 564), handler overalt om velafbalanceret mental sundhed. Uden for denne skare af harmoniske, helstøbte personligheder møder man så Jens Baggesen, hvis Janusvæsen – »Guden med de to Ansigter« (s. 256) – fremhæves her som så ofte i tidens litteraturhistorieskrivning, men her uden bebrejdelse derfor, snarere medlidenhed; med al sin splittelse er han »Den ejendommeligste, rigest begav og mest alsidig af Td^s Digtre« (smst.). Med et beslægtet vurderingssæt er Herman Bang ikke blot disharmonisk, men »en underlig disharmonisk og mange Hense svag Karakter, et inderligt godt Mensk.« (s. 563).

Det begreb om danskhed eller dansk folkeejendommelighed der aldeles dominerer frk. Hansens litteraturhistoriske diktat, lader sig i mangt og

meget se i sammenhæng med idealiseringen af den just omtalte »midtpunktsøgende Kraft« (s. 525); Holberg navigerer således i pagt med dansk folkepsykologi »paa saa sund og besindig Maade« og holder sig fri af til den ene side »det Bornerte« og til den anden side »høj Aandsflugt« (s. 157). Imidlertid fremhæves ethvert udtryk for eller ytring af dansk sindelag positivt; når et digt af Henrik Hertz hævdes at rumme »varm Patriotisme«, og at digteren heri »priser den danske Natur« (s. 409), er det en indiskutabelt positiv bedømmelse; og når Holbergs brug af det danske sprog fremholdes så vedvarende at den hyppige forekomst af fremmedord i hans tekster må have et par forklarende (og altså apologetiske) ord med på vejen (s. 165), forstår man at der ikke må gå skår i det positive portræt. Men også egenskaber som Holbergs humor stemples som særlig dansk (s. 153), ligesom Henrik Hertz' lune: »den født Sprgs Mester med meget mere dansk Lune end Heib, hvis Aandsliv mer fransk« (s. 404). Det er nu ikke uvilje mod det franske, men aversion mod det tyske (u)væsen der i disse år hvor spørgsmålet om Slesvigs statsretlige tilhørsforhold fortsat var nationalt brændende, sætter sit præg på teksten. Holberg, hvis dømmekraft jo ikke er til diskussion, fatter således ikke interesse for den filosofi der doceres i Dresden (s. 161). Den tidlige danske romantiks heldige afvigelser fra den tyske – »i alt fald fra Overdriv« (s. 313) – er berørt ovenfor; Oehlschlägers nedgangsperiode i 1810'erne ses omvendt som udtryk for hans beklagelige svaghed over for tysk indflydelse: Dramaet *Hugo von Rheinberg* stemples i denne forbindelse som »tysk Kling Klang« (s. 315f.).

Det vil næppe i denne fremstilling være muligt at finde antydninger af at danskhed og fædrelandskærlighed kan overdrives, så det kan hævdes at uanset påstanden tidligere i dette afsnit om at begrebet »danskhed« rummer »den gyldne middelvejs« idealer, er det ikke selv underkastet disse begrænsninger. Kristentro og fædrelandskærlighed har særstatus i denne litteraturhistoriske tekst.

Men også andre værdiforestillinger er på spil. Når det ovenfor bemærkedes at Holberg på heldig vis holdt sig fri af »høj Aandsflugt« (s. 157), ligger denne vurdering på linje med andre, ganske vist sparsomme, udtryk for uvilje mod elitære tendenser i åndslivet. Den udførlige gennemgang af Holbergs *Erasmus Montanus* opholder sig således særdeles fordømmende – og sagligt set ikke uberettiget – ved titelpersonens »Aandshovmod« og hans afbrydelse af »forbind mel sig selv og sin Rod, nemlig den Bonde-muld hvoraf han kommen« (s. 187). En og anden i undervisningslokalet på Hjørring Seminarium kunne måske holde denne passus op for sig som

et spejl. Mere overraskende er karakteristikken af Johan Ludvig Heiberg. I afsnittet om ham og hans »skole« leveres en ikke ueffen præsentation af Heibergs litterære kritik, især som den former sig i debatten om Oehlenschlägers *Væringerne i Miklagard*. Seminaristerne bliver her præsenteret for en gennemført anerkendende fremstilling af Heibergs kritik; den er, hedder det, »velbegrunderet« og »H lader sig aldrig rive med til Overdriv«, dertil er Heiberg »rolige og klar, h^s Krit ogsaa rolig, saglig og klar« (s. 323). Heiberg skulle således synes at leve op til de ovenfor omtalte krav om at følge den gyldne middelvej. Ikke desto mindre står han i det ovenfor (s. 97) citerede afsnit om romantikkens udskejelser som eksponent for en åndsaristokratisk tendens med hang til åndshovmod, refleksion og nedvurderende distance til »Aandens Smaafolk, der udret der dagl Arbejd« (s. 267).

Uviljen mod elitære tendenser kommer dog hyppigere og tydeligere til udtryk når det drejer sig om mere direkte at karakterisere forskellige samfundsklasser. Der er således tale om udpræget sympati for landalmuen. Efter en udførlig og velvillig omtale af Holbergs Jeppe-figur, der dog også rummer beklagelser over hans omgang med spiritus, hedder det fx: »Heldigvis vis H i en anden Kom, at han tro paa Bondestand ik Jep^s Slægtled, men p det kommende, det vis han i Jakob, Erasm Mont^s Bror« (s. 184). Synspunktet her er at håbet om Danmarks fremtid ikke knytter sig til den åndshovmodige bondedreng Erasmus Montanus, men til den sundt fornuftige bondedreng Jakob. Holberg får da sin plads i historien om den danske bondestands opstigning som »den Spire som senere Oplystid med Bondef og Grundtvig Arbejd bring til Blomstring« (s. 188). I denne historie om de lavere samfundsklassers rolle i dansk digtning indgår også Johannes Ewalds *Fiskerne*: »det først Gang den jevn Almue gøres til Helt og Hind (dvs. heltinde, FC) i dansk Dgtn.« (s. 237). Blichers jyske noveller og Bjørnsons bondefortællinger har deres selvfølgelige plads i denne række af markeringer af almuens glædelige rolle i litteraturhistorien. Men brodden mod almuens modpol forekommer skarpere i omtalen af pietismens veje til Danmark. Den ene vej gik gennem Sønderjylland og bredte sig derfra ud i befolkningen. Den anden udgik beklageligvis fra samfundets top, fra hoffet, med alskens ubehagelige følgevirkninger som »kedelig Gerningskrist med ydre Regl for hvord en Kristen maa gør (Faricæisme)« (s. 195f.). Som tiden går bliver det pengearistokratiet der må stå for skud, nemlig i Hostrups *En Spurv i Tranedans* (s. 506).

I en klasse for sig står, i kraft af den detaljerede gennemgang, afsnittet om Paludan Müllers *Adam Homo*. Atter ser vi overklasse mennesket

Adams fatale brist stillet over for underklassemennesket Almas åndelige styrke. Men det sker her med en meget markant fremhævelse af modsætningen mellem ydre glansfuld position og indre gedigenhed. Og denne modstilling tjener i usædvanlig grad som afsæt for moralske domme af ganske generel og samtidig aktualiserende karakter. Det hedder således at det er en kendt sag at »det en ofte sagt og kendt at det mangel paa Vilje Energi der herhjemme gør at vi i Valgets Øjeblik vælg det urette af ugedelighed. Det med dyb og bitter Smerte at PM gir en Skildr af Ungdom« (s. 475). Mens Adam »jager eft Selskab og Gunstbevisning«, er Alma fordybet i religiøse overvejelser, »og det vil alle Dage netop være Forskellen mellem Skal og Kerne« (s. 493).

Slutning

Man kan sammenfattende konkludere at frk. Hansens diktat rummer et billede af dansk litteraturs historie uden videre interesse for denne litteraturs formelle sider, men med pegefingern energisk rettet mod enkelte tekster og især forfatterskaber for ikke at sige forfattere som brikker i en moralsk eksempelsamling. I en sådan moraliseren har ikke blot den positive fremhævelse af efterlignelsesværdige egenskaber, men også den strenge revselse af de svagheder der måtte true tugtelsens genstand, sin plads. Dette kommer ikke mindst til udtryk i den moralske belærings hovedpunkter vedrørende det kristne og det danske sindelag. Når de danske digtere kun i ganske beskedent omfang fremhæves for deres egenskaber qua digtere, men for deres menneskelige kvalifikationer i al almindelighed, må det erindres at de unge seminarister jo heller ikke skulle uddannes til en fremtid som litterater, endsige som digtere. Men de måtte gerne bibringes et begreb om almen dannelse som endnu var gældende omkring Første Verdenskrig. Og ikke mindst skulle de helst bibringes gode menneskelige egenskaber, især på det religiøse og nationale område, som de kunne føre med sig ud i den danske folkeskole. Man kan som et afsluttende og samlet eksempel på dette moralske program pege på en passus i afsnittet om Chr. Richardt der måske samtidig forklarer hvorfor han stiltiende blev flyttet fra den nedvurderede senromantiske periode i 1860'erne til 1840'erne (jf. ovf. s. 100): »Der gaar gennem h^s Dgtn en dyb alvorlig Grundtone af sand og inderlig Religiositet, af en fint mærkende Natursans, dyb Natio Følels – elskværdig fortryl Skælmeri« (s. 510).

Noter

1. N.A. Larsen (red.): *Dansk Skole-Stat* III (1934) s. 80. Tak til min genbo Henrik Malthé, der venligt (og tålmodigt) har ladet mig låne sin farfars manuskript, der nu overgår til Det Kongelige Bibliotek, København.
2. J.J. Muhle: *Meddelelser om Hjørring Seminarium 1906-1914/15*. J. Skibelund Eeg (udg.): *Danmarks Folkeskole*, 1933. Henry Holm: *Om et seminarium*, 1982.
3. Ved denne og kommende omtaler af forskning og undervisning i dansk litteraturhistorie, se evt. Flemming Conrad: *Smagen og det nationale. Studier i dansk litteraturhistorisk skrivning 1800-1861* (1996) og samme: *For læg og lærd. Studier i dansk litteraturhistorisk skrivning 1862-ca. 1920* (2006).
4. *Bekjendtgjørelse indeholdende forandrede Bestemmelser angaaende Adgangen til Skolelærer-Seminarierne i Danmark, Afgangsprøven ved samme, m.m.* 9.5.1857.
5. Torben Lundbecks *Repetitionskursus i dansk Litteraturhistorie* (1893, 21899) er ikke nogen egentlig lærebog.
6. Jf. H.P.H. Teesing: *Das Problem der Periode in der Literaturgeschichte* (1948) s. 110ff.

Ludvig Holbergs spejlkabinet

De fiktive udgiverapparater: satire, parodi og mystifikation

Af Flemming Lundgreen-Nielsen

In 1719-1720 Ludvig Holberg (1684-1754) published the mocking epic *Peder Paars* which with its 6.249 rhymed iambic verses formed a comical Danish parallel to Virgil's *Aeneid*. The book became the first regular Danish best-seller. In his text Holberg imitated the set-up of traditional editions of the poetical masterpieces from Greek and Roman antiquity. He pretended his poem to have been composed by a brewer called Hans Mickelsen, a jovial fellow, fairly reasonable but also rather naïve. Supplementing him, an academic by the name of Just Justesen was commissioned to write learned introductions and no less than 334 sagacious footnotes, some supporting Mickelsen, others correcting him. The readers as well as later Holberg scholars accepted the idea of two fictitious originators. Yet it tended to be overlooked in favour of the much more obvious travesty of the famous classical epics. However Mickelsen and Justesen still deserve to be discussed as an integrated part of the presentation. Their opinions actually constitute a mirror room enhancing the jocular mood of the action. Also later poetical works by Holberg utilizing the same or a similar formula are dealt with. Holberg did not seem to tire of this device.

Ludvig Holberg fik – til sin egen overraskelse – i en alder af 34 år med sit originalepos *Peder Paars*, 1719-1720, en offentlig succes som ingen dansk digter før ham. Digtningen skiltes ikke med Holbergs navn, men tillægges et opdigtet par, versfortælleren Hans Mickelsen og kommentatoren Just Justesen (der også indledningsvis skriver henholdsvis fortæller og betænkninger). Bogen bliver den første verdslige bestseller i dansk boghandels historie og betragtes som en national nyklassiker allerede et halvt århundrede efter førstetrykningen.

Ikke bare kong Frederik 4. morede sig over fremstillingen, men det berettes også i samtiden, at kvalificerede læsere på højt socialt stadi i begejstring lærte *Peder Paars* udenad, og det må vel forstås helt bogstaveligt.¹ Den gennemførte kantede versrytme med enderim har hjulpet Holbergs beundrere til denne bedrift. Men hvorledes mon det bevidst kunstlede fortælle-, betæknings- og noteapparat, der sammenlagt fylder ganske meget og lægger andre nuancer ind i den samlede fremstilling, er blevet behandlet? Har de udenadslærende simpelthen sprunget det over og ladet som ingenting?

Holberg har ellers søgt at fortsætte eller forny teknikken i senere digteriske tekster. Skønt det pseudolærde udgiverapparat er udarbejdet med en ikke ringe indsigt og lærdom fra Holbergs side, har det i forskningen

af hans digtning heller ikke fået den store opmærksomhed. Gode moderne enkeltkommentarer findes til især *Peder Paars*,² og sagen strejfes i litteraturhistoriske fremstillinger med nogle sætninger eller underafsnit og på få sider i monografier. Men materialet kan godt bære et lidt nøjere og samlet eftersyn.

Peder Paars, en satirisk debut

Den digteriske raptus, der i 1719 kommer over Ludvig Holberg, praktiserende københavnsk universitetsprofessor siden 1717, resulterer i en dansksproget skønlitteratur på niveau med andre europæiske stater, dog endnu tilsat nogle gammeldags belærende og moraliserende elementer. Renæssancens og barokkens overdrivelser tiltrak ham så lidt, at han nærmest ignorerede disse perioders digtere og deres tekster, for så vidt som de skulle tages alvorligt. De bredt læste folkebøger med deres ofte drabelige og kulørte handlingsforløb opfattede han også som et tegn på dårlig eller uudviklet smag.³

Det reelle indhold af Holbergs første digteriske hovedværk, eposparodien *Peder Paars*, 1719-1720, er meget enklere end folkebøgernes fabuleringer: en beskrivelse af en rejse over Kattegat fra Sjælland via Anholt til Jylland, først Skagen, derefter sydpå mod Aarhus (som dog aldrig nås). Trods dette omfatter fortællingen intet mindre end 6.249 enderimede aleksandrinere (6-fodsjambe med cæsur i midten) og er dermed også europæisk set et anseligt udspil i den specifikke genre Poema Heroico-Comicum (undertitlen på 3. edition, 1720).⁴ Handlingen henlagde Holberg for en sikkerheds skyld til Danmark tre år før Kalmarkrigen, altså 1608, så ingen teoretisk set med rette kunne tage digtningen for en satire over forhold i udgivelsesårene. Den skulle i lighed med Homers *Odysse* og Vergils *Æneide* beskrive en overstået nationalhistorisk periode, men modsat disse storladne klassiske forbilleder er alle begivenheder set i et komisk hulspejl. Eller rettere sagt i flere spejle. Holberg adskiller sig nemlig fra de ligefremt fortalte folkelige prosatryk ved at gøre et lærd, men fiktivt udgiverapparat til et vigtigt led i sin fremstilling.

Værkets komplicerede tilblivelse over ca. 1½ år har forskningen for længst udredt og fremstillet i de opdrivelige detaljer.⁵ 1. bog vides kommet i efteråret 1719, 2. bog omkring marts 1720, 3. bog i juni eller juli 1720 (alle uden trykkeår på titelbladene). Sammen med et optryk af enkeltudgaverne – skønt disse ikke var udsolgt – forelå 4. og sidste bog

sent i 1720 (med trykkeår angivet). Holberg havde dog rettet en del småting, især i 1. bog, øget antallet af satirisk mente fodnoter og udvidet 3. bog ved indsættelse af 148 nyskrevne aleksandrinervers om den snilde og underfundige kokkepige Marthe; desuden udstyres det hele med en frontispice, forestillende Dorothea, og 14 mere eller mindre bevidst primitive træsnit. Denne version kaldtes 3. edition og forblev den endeligste tekst fra Holbergs hånd.⁶ Disse originaltryk var langt fra typografiske mesterværker. I 1. edition var 2. bog således som følge af den stykvisse udgivelse (med bogtrykkerskift) sat med afvigende skrifttype fra 1. og 3. bog. Holbergs eget navn stod ikke i nogen af trykkene, der her som også i hans senere digteriske udfoldelser krøb uden om den lovbefalede censur.⁷

Udgangspunktet var ifølge titelbladet til 1. bog i 1719 en lyst fra Holbergs side til at parodiere skillings- og gadeviser. *Paars* skulle være en sådan »Sandfærdig Ny Wiise«. Men korte, kommercielt fabrikerede og massesolgte tekster interesserede ikke datidens litterater og ventede endnu på at blive anerkendt som vidnesbyrd om en art dansk folkelighed. En spot over just dem kunne Holberg næppe basere et større digterværk på.

Forholdet mellem de forskellige tryks vekslende titelblade, fortaler og indledninger er indviklet. Det krævede fire runder for Holberg at blive nogenlunde afklaret. På det ældste titelblad informerer den fiktive autor eller poet Hans Mickelsen⁸ læserne om, at digtningen er udstyret med »skønne Anmerkninger neden under«, altså fodnoter (uden navn på en ophavsmand), og at den bedst foredrages i lighed med indledningslinjerne til Vergils *Æneide* og Homers *Odyssé* (som citeres uoversat på latin og græsk). De to klassikere er dog i heksametre, mens Mickelsen benytter de nyere aleksandrinere. En anbefaling af musikalsk akkompagnement især frembragt af »Hackebræt eller Lire« er en rest af den oprindelige idé om at udskamme visegenren. Herefter præsenterer Mickelsen sig selv i en kort fortale. Det følges op af en ligeledes kort signeret indledning ved den fiktive kommentator Just Justesen. Spøgen med skillingsviser forenet med antik epik (inklusive tilhørende gudeinventar) får ham til at genrebestemme *Paars* som et dansk heroico-comicum poema. Dette sammensatte latinske ord oversættes dog først til dansk på titelbladet til pragtudgaven af *Paars* fra 1772.

På titelbladet til særudgaven af 2. bog figurerer Mickelsen slet ikke, mens anmærkningerne her rent ud præsenteres som »Justesens«; der er ingen fortale. Særudgaven af 3. bog har Justesen på titelbladet som ansvarlig for »Sprænglærde Anmærckninger«, men ikke navnet Mickelsen, der dog

straks efter leverer en forøget fortale, fulgt op af en længere indledende betænkning over indholdet ved Justesen.

Den 3. og komplette edition har både Mickelsen og Justesen på titelbladet. I stedet for henvisningen til primitive folkelige musikinstrumenter fra 1. bog 1719 er der indføjet et uoversat latinsk citat af Terents-komedien *Phormio*, gående ud på, at alt kan fortælles således, at det bliver værre, end det er, når blot man udelader, hvad der er godt i det. Ophavsmanden til det må være Justesen. Forvrængning er således akademisk set nøglen til det hele. Derpå afleverer Mickelsen sin mest definitive fortale, og Justesen optrykker sin indledende betænkning fra særudgaven af 3. bog i forøget stand.

Alt i alt fortæller Holbergs manøvrer, at bortset fra rejseruten stod planen til *Peder Paars* ham fra begyndelsen ikke klart. Først da kong Frederik 4. og hans konseil 12. februar 1720 havde behandlet og afvist en særdeles alvorlig og farlig klage over den fornærmelige fremstilling af Anholts indbyggere fra Frederik Rostgaard (1671-1745), øens daværende ejer, kunne han fra og med 2. bog lade sit pseudolærde udgiverapparat vokse for alvor.

Til sammen kom Mickelsen og Justesen til at danne et umage par, hvis bærekraft Holberg bliver mere og mere overbevist om. Han ofrede en tid og en omhu på dem, der ville have været absurd, hvis han var blevet ved den oprindelige ide om en folkebogs- eller skillingsvisepastiche. De to figurer kalder på en nærmere karakteristik.⁹

Hans Mickelsen, autor og udgiver

Det er højst unormalt i udgivelsesgenren, at den forfatter, hvis tekst lægges frem, optræder direkte i fortaler og giver sit besyv med. Men her lader Holberg ham præsentere sig selv som en vis Hans Mickelsen – eller på lærd vis Johannes Michaëlides eller Michaëlis – fra Kalundborg, den vestsjællandske overfartsby til Års (Århus). Af fag er han privilegeret hvidtølsbrygger, en nyttig borger, hvis erhverv for tiden dog ikke kaster meget af sig. Han prøver derfor at ernære sig som »en god Historieskriver«. ¹⁰ Sit primære publikum erklærer han i epossets ældste Mickelsen-fortale fra 1719 at finde blandt Nyboders djærve flådeansatte, blandt dem, der bor langs med volden (hvor hovedstadens små værtshuse og knejper lå og tjente som spillebuler eller bordeller eller begge dele i ét), og blandt torvekoner fra Valby og omegnens bønder – alt sammen læsere uden videre sans for velformuleret litteratur.

Svarende til dette oprindelige ønskepublikum er Mickelsen generelt som fortæller realistisk indstillet, jordnær, men også noget naiv og helte-dyrkende. Selve hans episke teknik skal ikke karakteriseres nærmere her.¹¹ Hans væsen er centrifugalt, midtpunktflyende. Han distraheres gerne og går sorgløst på afveje, når han tiltrækkes af emner uden for den egentlige handling. Gentagne gange må Holberg for at få ham tilbage til hovedlinjen lade ham rådspørge sine fiktive kildeskrifter eller afvente en forøgelse af dem.

Netop den pligtskyldige opregning af anvendte kilder forvandler en del af Mickelsens fortale til 3. edition til en blid og langstrakt parodi på seriøse lærde udgivelser. Hans liste indeholder konkret følgende: en kalundborgsk byhistorie på plattysk, Paars' for det meste egenhændige dagbog, brudstykker af hans skriver, kræmmersvend og væbner Per Ruus' dagbog og dennes protokol over retssagen imod kokken Niels Hansen for desertion, barber og læge Jens Blocks *Chorographia Insulae Anholt*, en levnedbeskrivelse over øens gamle heks Gunild¹² ved fogedfuldmægtigen Christen Storch,¹³ *Historia sui temporis* ved øen Anholts sproglærer i tysk (uddannet ved hele tre ugers ophold i Lübeck) og sande historieskriver (som en lokal Thucydides), nemlig Tydske Jochum, fra hvem endvidere alt det mytologiske og mirakuløse stof i fortællingen opgives at stamme. Rækken af kilder sluttes af den erfarne Anders Styrmands søjournal, lidt råt affattet sprogligt, men af indhold oprigtig og tilforladelig.

Alle kilder i Mickelsens opremsning er naturligvis udefra set en del af Holbergs opdigtede ramme om eposet og ikke ægte dokumenter, selv om de ofte er forsynet med tilsyneladende autentiske sidetal i fodnoterne. I let overdrivelse signalerer de dog en svaghed ved nok så nøgterne udgivelser af tekster, hvad enten de er på dansk eller på udenlandske sprog, nemlig en flueøjet mangfoldighed. Listens genrer omfatter byhistorie, private dagbøger, et retsprotokollat, en topografi, en biografi fra en ligprædiken, en lokalhistorie og en søjournal. Det kunne være videnskabeligt acceptabelt, men en metodisk dansk filologisk-historisk kildekritik blev først fra og med det følgende årti praktiseret af Holbergs jævnaldrende universitetskollega Hans Gram (1685-1748), fortrinsvis i form af reviderede og redigerede udgaver af ældre danske historikere (Niels Slange, Johannes Meursius, Niels Kragh).¹⁴ Og den blev aldrig populær hos Holberg, der som historiker hellere ville berette og ræsonnere end forske efter date-ringer og verificere fakta. Læge bogbrugere trænger til at få udpeget og bekræftet sammenhænge og helhed.

Det er i øvrigt gennemgående i Mickelsens praksis som digterhistoriker, at han tilstræber et skønsomt, holdbart og upartisk indhold i forholdsvis usmykket form frem for en smuk stil, med andre ord forståelig oplysning frem for fabuleringer og følelsesudbrud pyntet med ornamentter fra Kingotidens forråd.¹⁵ Han er en velmenende amatør med fornuftige indsigter. Som type er han lidt mere end en sædvanlig småborger og dertil kvartlærd, og deri er han forholdsvis original fra Holbergs pen. Som Sancho Panza hos Cervantes er han på samme tid lettroende og mistænksom. Men kravene til heltedigtning er for meget for ham, og derfor opfinder Holberg en partner til ham.

Just Justesen, indleder og kommentator

Den professionelle indleder og kommentator til *Paars* fremtræder mere konventionelt. Han hedder Just Justesen, et dobbeltnavn, der angiver, at hans herskende evner er præcision og relevans, hvilket munder ud i løbende justeringer af Mickelsens fremstilling. Han besidder – i lighed med senere Erasmus Montanus – graden *philosophiæ baccalaureus*, den laveste i datidens universitetshierarki.¹⁶ I en fodnote (til 2,2,43¹⁷) røber han, at han har været i Rom, men intet om hvornår, hvordan, hvorfor eller hvor længe. Hans indledninger er spækket med græske, latinske og franske fremmedord, ligesom han citerer verslinjer på disse sprog uden oversættelse, men tit med konkrete henvisninger.¹⁸ Læserne antages at kunne forstå dem og at have adgang til bogsamlinger. Han evner at formulere sig akademisk nøgternt og principielt. På sikker grund efter den kongelige afvisning af Rostgaards klage over Holberg leverer Justesen et langt velargumenteret forsvar for det alment eller nationalt gyldige i *Paars*-digtningens satirestof, der slet ikke sigter til bestemte rigtige personer. På Mickelsens vegne forsvarer Justesen ligeledes de mange enjambementer i aleksandrinerne – betegnet som »skaarne« vers (8v i internetudgaven) – med mangelen på trykt faglitteratur på dansk om dette prosodiske problem. Således får Holberg placeret en litterær antikritik i sit første digteriske hovedværk på en tid, hvor anmeldelser på modersmålet af kurant dansk skønlitteratur endnu ikke har aviser eller tidsskrifter at fremkomme i eller fra.¹⁹ Dermed erhverver han et godt redskab til at styre sine læsere med.

Ifølge titelbladet til værkets 3. edition er Justesen forfatter til fodnoterne. Dem er der i alt 334 af. I sin fortale til 3. edition hævder Justesen ud fra egen erfaring, hvor rimeligt det forekommer, at Mickelsen kan citere

og i sin fortælling gang på gang henviser til klassisk litteratur, eftersom der endog på små uanselige steder i et land altid er nogle borgere, »der have vel studeret« (1v i internetudgaven). Forsvaret er lidt skrøbeligt, men Holberg har ligesom siden i sine komediefigurer antageligt arbejdet hurtigt og upedantisk med sit fingerede digter- og udgiverpar.²⁰

I 1719 anfører Mickelsen på værkets ovennævnte ældste titelblad, at fodnoterne er skrevet »efter den ny Maade«. Således kan Holberg, vist let vrængende, tænke på, at et af hans egne forbilleder, den franske satiriker Boileau, var død i 1711, og at dennes skrifter fra og med 1716 blev optrykt med udførlige kommentarer ved Brossette og du Monteil, der påpegede hans lån fra antikke klassikere.²¹ Det kan også være et skub til Hans Grams omhyggelige filologiske sigtning af historiske kilder. Holberg havde svært ved at glemme Grams alt for redbonne bistand i 1719 til Frederik Rostgaards juridiske klage over det heroisk-komiske epos' omtale af anholterne (in casu især deres bjergsomme holdning til skibbrud og skibbrudne).

Justesen tager i sine fodnoter urbant afstand fra en del af Mickelsens formuleringer i hovedteksten og regner sig altså for mere indsigtsfuld og bedre uddannet end denne. Han bruger hele tiden den muligvis ironiske betegnelse »Poeten« eller det neutralere »Autor«, »Auctor« eller »Author« om ham. Mickelsens metaforiske modstilling af en bog med forgyldte snit (kanter) og en, hvis sider af en butiksvend rives ud for at skaffe papir til indpakning i kræmmerhuse, udløser således en foragtelig fodnote fra Justesen: »Kræmmer-Comparaison« (til 1,1,237).

Fodnoterne falder i indbyrdes vidt forskellige kategorier. De gennemgås i det følgende ordnet efter den voksende grad af digterisk selvstændighed, hvormed Holberg varierer eller latterliggør dem og deres fiktive ophavsmand.

Nogle få noter bringer banale sandheder som, at ethvert menneske er dødeligt (hvilket kaldes en almindelig udbredt »Terrible digression«, altså på nyere dansk: en træls kliché) (note til 1,1,245), eller at det er uklogt at »bryde sit Hovet med at udfinde Aarsagen til en Ting, førend man veed om Historien er rigtig« (note til 2,1,301). Det problematiske er, at disse kommentarer med deres selvfølgheder overhovedet ikke bidrager til en bedre tekstforståelse. Tilsvarende forekommer en sjælden – og simpel – Justesen-tilbagevisning fra 3. bogs 2. sang til handlingen i 1. bog på det formelle plan helt overflødig (note til 3,2,154).

En mere normal udgiverkultur ses i fodnoter med objektive oplysninger fremfundet af Justesen. Hvor Mickelsen på dansk skriver »Flood-Gudinderne«, foretrækker Justesen den græske betegnelse »Najades« og defi-

nerer dem som særdeles kælne fornemme jomfruer, ofte set af poeter, men kun når vejret er meget dejligt (note til 2,3,518). Mickelsens tekst lader Paars' væbner Per Ruus forveksle historieskriveren Rufus Curtius med den romerske sagnhelt Marcus Curtius, så her anbringer Justesen en tålmodig korrektion (note til 3,2, 214). Mickelsens henvisning til »de Corinther« retter Justesen som en (høre)fejl for »de Locrenser« (note til 4,1,424).²² Og når Per Ruus i Mickelsens gengivelse nævner »Permadsens Helicon«, forklarer Justesen venligt, at med det første ord menes »Parnassus« (note til 4,1,483).²³ Den mytologisk usikre Mickelsen foreslår, at »Proserpina« (som jo er en døds gudinde) skal istemme en festlig slutsang, hvad Justesen vil rette til Calliope²⁴ eller en anden af de kreative musen. Dog med trøstende ord for bommertten: »Men den Fejl vil intet betyde, den ene, maa skee, kand være lige saa god som den anden, ellers kand mand let der i fare vild« (note til 4,2,243). Justesens notetekst drager endda en undskyldende parallel til en unavngiven lærd skribent, der forvekslede dødsrigeguden Pluto med historikeren Plutarchus. Justesen kan som belæst mand undre sig over, at svenskeren Olof Rudbeck ikke i sit værk *Atlantica*, 1679-1702, har nævnt Vergils omtale i Æneiden af et Paternoster-skær ud for Marstrand (!) som et »Nimborum Patriam« ('regnskyernes eller stormenes hjem') (note til 1,1,84).

Få gange kommenterer Justesen almindelig folketro. Når man skyder på en genganger, får man kuglen sendt tilbage (note til 1,4,123). En trolde, der ses i sol- eller dagslys, forstenes, men det sker navnlig på landet, for i købstæderne er der huse og afkroge, den kan gemme sig i og således undgå at blive »surpreneret« (note til 2,3,340). At hunde skraber med fødderne, betyder ifølge tyske Jochums krønike »Liig« (død) (note til 4,3,468). Når Dorothea spilder salt på bordet, spår det, at hun får prygl inden aften (4,3,479 med fodnote). Da hendes skorem går i stykker, er også det fatalt, men her genfortæller Justesen på dansk et fragment af en Menander-komedie, og andre fæle varsler belægges med replikker fra Terents og Plautus på uoversat latin (begge dele i noter til 4,3,482).

Andre korrektioner fra Justesen gælder korrekt fagterminologi inden for områderne skønlitteratur og historie. »*Poeten*« Mickelsens skildring af, hvorledes den romerske kærlighedsgudinde Venus flyver op af Paars' kuffert (efter at have beskyttet portrættet af hans elskede Dorothea og hans øvrige ejendele mod havvand ved skibbruddet), er for Justesen netop identisk med »det, som Frantzoserne kalde le Merveilleux og er ligesom Siælen i Poësie« (note til 1,2,149),²⁵ og Homers originale ord herfor, *thauma idesthai*, gengives.²⁶ Mere ukontroversielle stilgreb som *hyperbole*

(hos Homer) (note til 1,5,289) og *apostrophe* (note til 4,2,337, om den skønne Magelona fra folkebogen 1583) får danske forklaringer på stedet.²⁷

Ved at istemme og forsvare Mickelsens redegørelse for arbejdsdelingen mellem gudinderne Avind (fjendskab; had) og Discordia (uenighed; splid) får Justesen – og dermed Holberg – begrundet en sidehandling, der formentlig udgør de førstskrevne verslinjer af det hele epos, nemlig disputatsscenen, hvor de lærde kaster tunge bøger efter hinanden. Med klart forbillede i Boileaus *Le lutrin* (Nodepulten), 1674-1683, er den da også lykkedes så udmærket, at Holberg forståeligt nok ikke nænner at udelade den. Overordnet set er den med et skifte i sted (til et universitet) og i tid (til 3 år før Paars' togt, altså 1605²⁸) en digression, der lige må forsvares (note til 1,3,177). I Paars' mund som heros rimer »Skiæbne« på forgæves eller omsonst sig at »bevæbne«, hvad Justesen kalder hans »eget Symbolum eller Devise«, altså valgsprog (note til 1,5,337). Justesen er endvidere æstetisk set det nye 18. århundredes mand i sin protest imod barokomskrivninger, så da Mickelsen iscenesætter en overdådig antik-myologisk morgenscene med lysguddommene Aurora, Titan og Phæbus (Apollon) involveret, realkommenterer Justesen tørt, at »Saaledes gaar Solen op hver Morgen udi de Tydske Romaner« (note til 2,1,12). Samme vrangvillige behandling forsætter Justesen siden i en kommentar om, at solen har natteleje i havet hos havnymfen, madam Thetis (i *Iliaden* moder til Achilles), hvilket er noget, »Poeterne fingere« (note til 3,1,1). At Mickelsen selv kasserer billedet ved at afbryde retorikken med to simple verslinjer: »At gjøre denne Sag meer tydelig og klar, / Man Solen saae gaa ned, det Aften bleven var«, forstår Justesen som hans raillering »med visse Skribenteres Skrivemaade« (note til 3,1,7).

Et endnu mere indviklet eksempel kan være, at Mickelsen til sin episke tekst fra den fiktive Jens Blocks fiktive Anholtsbeskrivelse henter en skildring i overdrivende toner af en simpel rendesten som en »lille Flod«, snart let bølgende, snart stille og klar, snart fossende og det endda i vekslende farver. Det ser Justesen som et skjult citat fra historikeren Rufus Curtius og antager, at Mickelsen ønsker at raillere over denne.²⁹ Justesen belægger endda tilfældet med 4 verslinjer på uoversat fransk om den negative mening hos des Preaux alias Boileau (i dennes versificerede poetik fra 1674, Chant I, v. 48-51) om forfattere, der trætter læserne ved at ville medtage alle detaljer i deres beskrivelser (note til 3,1,40). For resten har Justesen affærdiget den fremmedgørende omskrivning af vandløbet i en tidligere note: »Paa got prosa heeder det Rendesteen« (note til 2,3,442). I en anden ikke-parallel betyder Justesen, at Mickelsen ikke fra Cervantes'

Don Quijote-roman har taget det træk, at Paars i raseri angriber og ødelægger en kostbar hueblok (af karduspapir), for Mickelsen læste selv om dette i Paars' egenhændige dagbog og har intet »tillagt af sit eget« (note til 2,1,55). Desuden, tilføjer den snilde Justesen, er der forskel på at gå i søvne (som Paars) og at være fuld af griller (som Quijote).³⁰ Når fogedinden på Anholt har grædt umådeholdent over »Axel Thorsens Vise« (DgF 475 *Axel og Valborg*), gør Justesen opmærksom på, at dermed må denne være ældre, »end man bilder sig ind«, hvad kommende litteraturhistorikere skal huske på (note til 2,3,84 og 4,2,393-394). Samtidig kan bemærkningen minde om, at *Paars* foregår i 1608.³¹ Til Mickelsens episode om den 15-årige fogeddatter Nilles forelskelse i Paars, indvender Justesen, at hun har læst for lidt om mænds upålidelighed, siden hun tager Paars' flugt lige så alvorligt som en dronning Dido hos Vergil ved Æneas' exit (note til 3,3,345). Mickelsen betoner dog, at hun ikke afliver sig som Dido (3,3,346).

Lidt senere priser Justesen Mickelsen for også at kunne skæmte med sig selv som satiriker (note til 3,3,577), da han forudser sin digterløn i »en bancket Trøje« (3,3,580).³² I 4. bogs blege, magre og ædruelige mand (ved navn Hieronymus) på værtshuset i Skagen by finder Justesen, at Mickelsen gengiver en positiv satirikerfigur, der ejer selvbeherskelse. Han ligner ikke sine talrige forgængere, hvis digtning skyldes, at verden ikke går efter deres hoved og derfor efterlader dem »udi ond Humeur« (note til 4,1,113), nej, han afviser at skrive personrettede skandskrifter eller overdrevne rospapirer, fordi han nemlig ikke er i stand til at skrive strategisk – altså lyve – for at opnå fordele for sig selv. Modsat Mickelsen og Justesen, som Holberg gerne ironiserer over, er denne stadssatyrikus ikke i mindste måde set som en ufrivilligt komisk størrelse, og hans slagsmål sidst i eposset med Paars og Ruus er ikke del af nogen satire, men udtryk for hans ærlige modstand imod enhver form for bagtalelse eller smiger. Det er dog Holbergs lidt anstrengte teknik fortrinsvis at lade hans karaktertræk fremgå af kroværtens omstændelige referater fra hans liv og levned, hvad der næppe nødvendigvis gøres af tekstens overordnede komposition.³³ Den selvtilid, de førstskrevne komedier med deres levende figurer gav Holberg, er endnu ikke i syne.

Justesen er en beundrer og kender af antikken og råder over en righoldig bestand af citater fra dens forfattere. Til stede i hans apparat er (ordnet alfabetisk): Anakreon, Aristides, Aristofanes, Arrianus, Curtius, Euripides, Gellius, Homer, Horats, Justinian, Juvenal, Lucilius, Lucretius, Martial, Ovid, Persius, Plautus, Plinius, Scipio, Terents, Tibul, Vergil.

Nyere europæisk litteratur står han spinklere rustet over for. Af den nævnes Erasmus af Rotterdam (på nylatin) (note til 2,3,124), og Cervantes er også lige med (note 2 til 2,1,55). Fra fransk citeres des Preaux alias Boileau (note til 2,2,262; note til 3,1,40), François de la Motte le Vayer (1588-1672) (note til 2,1,301), Clément Marot (1496-1544) (note til 2,2,253 og 4,2,52) og Molière (Justesens tekst i hans 3. editionsbetænkning). Tysk er sparsommere med via *Doctor Faustus* (folkebog 1587) (note til 2,3,173), gamle (barok)romaner (note til 2,1,12) og den lærde D.G. Morhofs værk *Polyhistor*, 1688-1698 og 1707 (note til 2,2,65). England omtales alene ved Mickelsens portræt af mesterhververen Niels Corporal, hvor Justesen i en fodnote (til 4,3,34) henviser ham til George Farquhars komedie *The Recruiting Soldier* (som opførtes i London fra 1706 og tryktes året efter).³⁴ Portugiseren Manuel do Valle de Moura (1564-1650), biskop af Evora og inkvisitor, glimrer ved sin bog *De incantationibus seu ensalmis* (dvs. trolddomsformler; besværgelser), 1620 (note til 2,2,36); han udgav i øvrigt i 1589 som student sammen med tre kammerater en parodi på Camødens' portugisiske nationalepos *Lusiaden*, 1572, – hvad der lyder helt holbergske.

Dansk og nordisk litteratur er tyndt repræsenteret, måske fordi handlingen i *Paars* udspilles i 1605-1608, men dette tidsrum er dog ikke sammenfaldende med Mickelsens og Justesens udgivelsesår. Emnerne er (i kronologisk orden, hvor muligt): et runebogstav som en katteklo (note til 2,3,317), Find Trolld i Lunds domkirke (note til 2,3,333), *Jyske Lov* 1241 (note til 1,2,243), en vise om katten og kællingen (note til 2,3,304), en vise om et ungt soldaterægtespar (note til 4,3,365), (folke)visen om Axel og Valborg (DgF 475) (note til 2,3,84), et folkeviseudtryk om kamp i 3 dage (note til 4,1,2), et himmelbrev (note til 2,2,385) og en drømmebog (note til 2,2,97),³⁵ krønikerne om Holger Danske og Karl den Store udgivet af Christiern Pedersen i 1534 (tekst 1,5,117-124), en molbohistorie om jyderne, der fandt en glemt skimlet pølse bag en kiste og troede, at det var et ukendt og farligt dyr; de angreb det på sikker afstand med forke, men forgæves, indtil gårdhunden kom til, snuppede og fortærede pølsen (utryk indtil 1770'erne) (tekst 2,2,380), Peder Syvs ordsprog 1682-1688 (note til 1,2,29), gamle romaners omtale af Trapezunt³⁶ (note til 2,2,202) og endelig et enkelt bibelcitat (tekst 1,2,287): 1. Kor 6.

Sine faglitterære bemærkninger supplerer Justesen med lignende faghistoriske. Han bifalder således Mickelsens kritik af vidtløftige, men indholdsfattige rejsedagbøger (note til 1,2,199) og bekræfter hans gudinde Discordias funktion med at skabe konfusion i hver en polsk rigsdag, ja

serverer endda hertil et ordsprog, gengivet både på latin og på – forkert – polsk (note til 1,3,51). 2. bogs 1. sang begynder med tre asterisker, som Justesen forklarer i en lang fodnote:

Saadanne Stierner, naar de kommer udi Bøger, betyder de icke meget got. Her give de tilkiende en Defect udi Historien, thi Historicus har fundet nogle Blader, som ere gandske bleven fordervede, saa det icke har været ham mueligt at kunde læse dem; Hand kand alleene nogenledis slutte, at de handler om [osv.]. Saa dette Verck haver det tilfelles med de beste gamle Skrifter, som haver saadan Defect, og ere fulde af saadanne onde Stierner (note til 2,1,foran 1).

Dog meddeler Justesen ikke, hvilken af Mickelsens (fiktive) kilder det gælder. Mickelsen fortæller, at Per Ruus tager Hippokrates for en jysk doktor for 8.000 år siden, hvad Justesens note kalder enfoldigt (note til 2,1,188). Mickelsens Jens Block henviser til den europæisk berømte danske teolog Niels Hemmingsen, som Justesens note hjælpsomt placerer i Frederik 2.s og Christian 4.s tid (note til 2,3,180). Set udefra med Holbergs øjne skal også denne passage understrege *Paars*-digtningens karakter af en satire over en forgangen historisk periode og altså tilintetgøre Rostgaards klage i 1719 på vegne af nutidens anholdere.

Vigtigere og interessantere understreger Justesen i et større antal noter *Paars*-poeten Mickelsens mening med, hvad han har formuleret i sine verslinjer. Fogeden Jens Block på Anholt er avanceret til general, fordi han har læst Curtius' bog (fra 1. århundrede e.Kr.) om Aleksander den Stores krigsbedrifter, så Mickelsen raillerer her, siger Justesen, over dem, der tror, at man ved romanlæsning bliver kvalificeret til at fungere som general eller statsmand (note til 1,5,102). Altså antager Justesen, at Mickelsen regner en antik historiker for en romanforfatter. Justesen noterer ligeledes, at Mickelsen for ikke at fornærme *Paars*' bedstefader accepterer, at denne gik i krig sammen med kong Hans i 1500, for *Paars*ernes forfædre levede nok gerne længe (note til 2,1,139). Men Justesen har akademisk disciplin og kender sine begrænsninger, så om den sachsiske landsknægtfører ved samme lejlighed, oberst og junker Jørgen Slentz, kom fra Køln eller Mentz (Mainz), afviser hans note at bestemme (til 2,1,140).³⁷ Og lige derefter erklærer Justesen, at poet Mickelsen er bange for at afgøre, om *Paars* og hans butikssvend Per Ruus med rette udvekslede gevaldige kindheste, og at han i det hele taget ikke tør decidere »meere udi nogen Ting« – af en uheroisk frygt for ikke fremtidigt at kunne få kredit hos ekspedienter, køb-

mænd og sågar jøder (note til 2,1,145).³⁸ Her spiller den i 1720 ikke helt forsvundne barokpoesi ind. En tid, der fortrinsvis var vant til hæders- og æredigte orkestreret i basuntoner til personer af høj stand og rang, måtte være skeptisk over for virkningen af kritik, var den end saglig nok og ikke sigtede til personer og deres fejl. Og det bør huskes, at der af samme grund fra og med enevældens indførelse 1660 cirkulerede en omfattende privat afskriftslitteratur, hvor korrekte navne og fakta blandedes med løgne, bagvaskelser og grovheder. En del af den er stadig bevaret i utrykte dokumenter og kladdebøger på offentlige forskningsbiblioteker og i arkiver. Peer Iversen, en lærd evighedsstudent i Kalundborg, refereres af Mickelsen for at sige, at lærde ikke bør skrive på modersmålet, fordi så kan enhver bonde gendrive dem, men den påstand modsiges af Justesens kommentar, som hævder, at Iversen bevidst har talt så tvetydigt («equivocque») til Peder Ruus, at denne (og med ham også Mickelsen) ikke fatter, at det var ironisk ment («ironice») (note til 2,1,241). Der er altså en begrænsning hos epossets ellers dominerende fortællerinstans. Samtidig lader Mickelsen Ruus blive så imponeret af Iversens lærdom, at han skifter over til at kalde ham »Petrus« på latin i stedet for »Peer« på bondedansk, og det forklares straks i en note af Justesen (note til 2,1,235). Figurerne spiller rigtigt pænt sammen.

Helt ned i sproglige detaljer kan Justesen udlevere sin poet. Således har Mickelsen ikke skrevet om en ung hyrdindes »Mave« for at rime på forrige verslinjes slutord »have«, men fordi det kun er fornemme folk, om hvis mave man kan sige det højtideligere »Lif« (liv; talje) (note til 2,3,94). Mickelsens tyndbenede komik i, at spåkællingen Gunnild i en gammel salme har misforstået ordene »Tyrkens Mord« som »Moer« (dvs. moder), udlægger en Justesen-note som et hændeligt uheld (note til 2,2,356). Nilles og hendes moders tro på, at ordet »Svindsoet« er det samme som »Svine-sygdom«, indkasserer med rette en anbefaling fra Justesen til studier i etymologi for at forstå sagen rigtigt (note til 2,3,252), men også den vits er noget vandet. Autor Mickelsen begrunder en lang kvindevendig digression litteraturhistorisk med »gamle Poeters Exempler«, nemlig ifølge hans tekst Juvenal, for uden den slags fyldstof ville mange af de antikke digtninge være meget magre; en fodnote af Justesen tilføjer redebont et citat på græsk af Euripides' *Medea* (omkring v. 425), hvor koret i en 1. modstrofe beklager kvinders mangel på digtende evne til at tage til genmæle over for ægtemændenes opførsel. Dette sidespring fra Mickelsens hovedlinje, der måske vil blive »censureret« [dadlet], vælger den lærde Justesen at opfatte som et led af hans satire snarere end en fejl fra ham

som epiker (note til 3,1,344) – med andre ord en skjult hjælp til læseren fra Holberg.

Mickelsen refererer Ruus for at regne en vis Karsten Skriver for et godt og nobelt gemyt, fordi han er sine venner en gavmild vært, gerne bruger penge, forlover sig næsten hver uge og fører nøje bog over sine erobringer af kvinder, mens stiltfærdigt levende mennesker uden stort forbrug må kaldes skarnsgemytter. Herom har den klarsynede Justesen en beklagende fodnote: »vil nogen sige Per Ruuses Definition er falsk, da appelleres til de fleeste Stemmer af Folk i vore Tider« (note til 3,2,236). En tirade af Mickelsen om *Iliaden* korrigeres af Justesen, fordi den græske sagnkonge Palamedes ikke omtales hos Homer, men dog deltog i den trojanske krig (note til 3,3,386). Til allersidst dømmes ifølge Mickelsen Paars og hans følge på Skagen til at blive ført uden for byen – altså forvist fra den. Dette menes, meddeler en lang Justesen-note, at være iværksat af den sobre stadssatirikus Hieronymus for at gøre nar ad dem og underholde de indfødte borgere, men »maa skee, for at holde sin Helts Character ved lige« skildrer Mickelsen det som en stor hæder, fordi hans kilde, tyske Jochums krønike, tror sådan (note til 4,2,232).

Justesen går også ind på universitets- og lærdomssager. Om den kaulundborgske lærde Peer Iversens' offentlige disputatser bemærker han, at den slags ikke mere dyrkes af de bedste forskere og lærde og ikke længere skrives på akademikerens gravsten som mindeværdige bedrifter (note til 2,1,223). Begrundelsen kommer lidt senere i hans oplysning om, at de lærdeste på universitetet disputerer om romernes sko og halssmykker og dørlåse og »andre saadanne Particulariteter«, men videnskabelige »Kiettere« siger undertiden, at det er at plage sig med småting (note til 2,1,267). Jens Blocks beskedne og alene på Anholt værdsatte boglærdom får Justesen til at sukke over, at nutidens unge mennesker studerer overfladisk ved hjælp af ekstrakter destilleret af ekstrakter, hvilket bidrager til »Solide Studeringers Undergang« (note til 2,2,272). Bittersødt forklarer Justesen, at når Mickelsen bruger ordet »Vellærd« om den professionelle spøgefugl Uglspil fra folkebogen, kan det ene og alene skyldes, at denne »som mange andre« har været forbi adskillige akademier og set »her og der« en professor stå på et kateder (note til 4,2,365). Det kan være Justesens hån mod overfladisk universitetskultur eller mod menigmands (fejl)opfattelse heraf – eller begge dele.

Adskillige gange udnævner Justesens noter pædagogisk undervisende Mickelsens konkrete karakterer til at være eksemplariske psykologiske typer. De sproglige formler herfor kan fx være »deris Character, som [...]«

eller »Portrait paa [...]«. Dette figurgalleri er særdeles blandet. Den halv-studerede røver, der beretter kokken Niels inden hans (pseudo)henrettelse, står for folk, der taler alt for udførligt i visse situationer, svarende til Nestors overdrevent grundige krigsreportage til Patrokles i *Iliaden* (11. sang, v. 655-804) (note til 1,3,411). Den thistedske hekseaffære i 1696-1698 illustrerer smitsom selvindbildning i det virkelige liv (note til 1,4,81). Og så går det slag i slag med foregribelse af senere holbergske komediefigurer i deres komiske ensidighed: folk, der græder eller ler på forkerte tidspunkter (note til 1,5,348), en gammel skrøbelig kvinde (note til 1,5,350) og den kalundborgske vismand Peer Iversen, der lod hår og skæg gro, hvad Justesen mener er Mickelsens railleren over dem, der »ved Philosophiske Leve-Maader, og ved Foragt udi Klæder« vil fremtræde som filosoffer (note til 2,1,202). Fogeden Jens Block tilhører dem, der altid vil »corrigere andre, og derved falde selv til større Absurditeter«, for at en vis general ved navn Dictator engang skulle have hersket på Anholt (ifølge et misforstået Juvenal-citat), afviste Block med den begrundelse, at dennes herredømme var rigtigt nok, men så sandelig gjaldt Jerusalem (note til 2,3,204). Kasten Skrivners nøjagtige dagbog over erotiske erobringer paralleliseres i en fodnote med to åbenlyst latterlige eksempler på en mands og en kvindes regnskab med »stor Accuratesse« over ligegyldige småting i deres private dagligliv (note til 3,2,246). Per Ruus står for en type, der altid taler folk efter munden og skifter mening, når de gør det (note til 3,3,205). Bisper og prælater er altid rede til for en blot ordlyd at udgyde blod (note til 3,3,567). En hypokonder forudser og frygter alle mulige ulykker (note til 4,1,93). Nidkiærhed kan for det første gå tilbage til anfald af ondt blod og galde, for det andet til nydelse af øl og brændevin og for det tredje til folk, der altid er sig selv lig (det sidste er det sjældneste); Justesen udbygger endog sit punkt 2 med et Horats-citat (af ode 21 i liber 3), hvorefter den strengt moralske Cato den Ældre styrkede sin gammeldags dyd med spiritus, altså rent ud »Drukenskab« (note til 4,1,199). Jens Grovsmed, Skagens lokale projektmager, vil ikke afstå fra sine umulige ideer, hvad Mickelsen demonstrerer i en opregning af andre lige så umulige ting, såsom at Frantz spillemand kan »afvennes fra Grimacer«, og det udløser en generaliserende Justesen-fodnote om denne irriterende musikant(u)vane (note til 4,1,442). Byskriver Lars Hick er en stor ortografisk pedant, der ikke besværer sig over manglende indhold, når han bare får lov til at op-hidse sig over en bogstavfejl – det er et »Vitium, som udi disse saa kaldte polerede Seculis haver taget stor Overhaand«, men som reelt for Justesen er »det yderste Pedanterie« (note til 4,2,151). Mickelsens Jens rådmann

tager Hicks kritik af forkert stavning i de hellige kanoniske bøger for et angreb på religionen selv, og det fremhæves af Justesen som en skildring (»Character«) af typen den ivrige gejstlige (note til 4,2,173). Samme Hick er ved at dåne, da hans kone fortæller ham, at han har fået en lille blækklat på sit halsbind, fordi dette som indtruffet på arbejde må regnes for en rådstuesag, der ikke bør kendes offentligt, og det kalder Justesen et eksempel på »Precieuse Folcks Character« (dvs. kunstlet, søgt) (note til 4,2,188). Mickelsens brave væbner Per Ruus standser midt i udtogsprocessionen fra Skagen by for at købe et par kringler og irectesættes af Paars for dette brud på heroisk fremtræden, hvorpå en Justesen-note bestemmer Ruus' type som »Deres Character, som af Skarnet i en hast komme til Værdighed, hvis gamle mores undertiden bryder frem«, tilsat en anekdote om en tjener, der avancerede til rig herre, men forglemte sig og indtog sin vante ydmyge plads bag på sin nye kasse i stedet for at sætte sig ind i den (note til 4,2,302). Denne sociale pointe er dog måske lidt for kunstigt trukket ind her. En Justesen-oplysning i en note om mulig dobbeltsatire hos Mickelsen, nemlig både over ambitiøse projektmagere og over dem, der af egen nytte vil imødegå projekterne – eksemplet gælder ombytning af tobaksblade med andre billigere brændbare urter – kan virke temmelig overflødig (note til 4,1,415).

Er *Peder Paars* i det fortalte indhold som helhed en lystigt tænkt formindskende konvertering af *Odysseen* og *Æneiden*, kan Hans Mickelsen og Just Justesen ses som en udhængning af mere end to århundreders selvhøjtidelige klassikerudgivelser i Europa i det nye medium bogtryk. Lærde editorer stod først og fremmest som autoriteter, hvis bøger var solide grundpiller i undervisningssystemerne og beregnet på virkeligt seriøse brugere, tvungne som frivillige.

Holbergs to opdigtede bagmænd blander som par provinsiel naivitet med træffende lærdom, så den ene konstant supplerer eller sufferer den anden. Holbergs egen manglende respekt for de antikke guder og sagnhelte³⁹ og hans tøven over for det almengyldige i deres gerninger og livsanskuelser skærpes ved at blive meddelt gennem Mickelsens velmenende, men noget usikre penneføring og kritiseret i Justesens aggressive pedantiske modindlæg. De nøgterne noter får de aleksandrinere til at flimre, der ellers som anerkendt heroisk versmål burde meddele entydige handlingsgange. Således går det hele tiden høg over høg, at også en nutidig læser indgydes mistillid til det gavnlige hjælpemiddel, et lærd apparat normalt udgør. Paars og Ruus opfattes sædvanligvis som Cervantes-skikkelser overført baglæns til Homer og Vergil. Det er en fordoblende pointe, at de

beskrives af tilsvarende assistenter, den brave Mickelsen, som maser med at mobilisere sin begrænsede fantasi, og den kølige Justesen med intens læsning på sine interesseområder, som sørger for, at han ikke forvilder sig i iver efter at være heroisk digter i Danmark.

Og set udefra er naturligvis Holbergs samlede værk om Paars med sit forudsatte kendskab til klassisk litteratur og til akademisk håndværk højt hævet over de oprindelige adressater i Københavns ydmygere bydele, som Mickelsen henvendte sig til i 1. editions fortale og endnu mindes i 3. edition ved en fodnote om »Fiskerkierlinger og Nybods Folck« (til 4,2,320).

Mickelsens og Justesens fælles indsats blotlægger, at selv for garvede akademikere var de talrige indledninger, kommentarer og varianter fra den anerkendte europæiske lærdomshistorie ofte brede og dybtgående til overflødighed. Alt forklaredes lige tydeligt, og det blev et pædagogisk dogme, at forklaringerne vandt ved at blive gentaget næsten ordret eller kun forsigtigt varieret ved hjælp af synonymymer. Under imødekommelsen af læsernes formodede interesser overdøvede udgiverne undertiden det oprindelige stof eller emne. Tilmed var nogle af dem skolastisk orienterede og formåede at kløve hår på uinteressante eller endog umulige problemstillinger, så en forbløffende enfoldighed anedes under deres subtile manøvrer. Der manglede *bon sens*.

Det får stå hen, om det fiktive udgiverapparat i *Paars* giver Holbergs ærlige og sidste meninger om kommentatorers værd. Det kunne også være, at en poetisk raptus løber af med ham, ligesom den hyppigt gør det i Don Quijotes opførsel hos Cervantes.

Værkets lykke på det daværende bogmarked med hele 3 udgaver på halvandet år kan have bekræftet Holberg i, at han var på den rette vej til at forny den danske litteratur og polere på sproget. Som moderne skeptiker havde han i kraft af sine to opdigtede medarrangører tilsat sin tekst egenskaber, som folkebøgerne og skillingsvisetrykkene savnede, nemlig nuancering og mangetydighed. Modsat flertallet af de foregående tiders og datidens obligatoriske klassikerudgaver ligger der i *Peder Paars* pointer i serveringsmetoden, som ret beset truer med at fordunkle det i forvejen reducerede episke råstof. Det kan have fremmet Holbergs personlige beslutning om ikke at være forpligtet til at ende sit epos med den længe udsatte og sandsynligvis banale – og derfor uinteressante – genforening af de elskende.

Skønt *Peder Paars* straks udsolgt, var teksten sjælden i de næste årtier på bogmarkedet. Eftertryk af 3. edition kom dog uden Holbergs medvirken i 1728 og 1752. Det gav ham måske en skræk i livet at huske tilbage

på det stormomsuste gennembrud. Han fik øjeblikkelig berømmelse som digter hjemme og i nabolandene Sverige og Tyskland hos et voksende verdsligt publikum, der var interesseret i andet end gudsyndelse og kongekult. Men den pludselige og helt uventede klagesag truede hans borgerlige eksistens så alvorligt, at hans karriere og hverdagsliv stod i fare for at gå fløjten. Desuden havde han jo vitterligt ikke overholdt censurbestemmelserne i Christian 5.s *Danske Lov*, 1683. At lovens bestemmelser om overordentlig strenge straffe for overtrædelse på området aldrig blev realiseret, kunne Holberg ikke vide eller regne med i 1720.⁴⁰ Det manede til forsigtighed og var under alle omstændigheder endnu en årsag til at opfinde og beholde de bekvemme fiktive hjemmelmænd.

Holbergs eget seneste møde med samtidens blåstemplede videnskabelighed var for resten netop indtruffet i 1719, da han ved energisk selvstudium genopfriskede sit kendskab til antikke klassikere i et håb om at avancere til et bedre professorat ved Københavns Universitet.⁴¹ Hertil kan lægges hans kendskab til Joh. B. Menckes satiriske bog *De Charlataneria eruditorum*, 1715, der bestod af bidske taler imod lærdes sammenspiste humbug.⁴²

Holberg fremhævede livslangt på diverse områder forskellen mellem apparence og realitet. Hvad der som led i europæisk lærdomshistorie i århundreder var blevet modtaget med beundring og taknemmelighed, opfattede den nyudsprungne satiriker som latterligt. Parret Mickelsen og Justesen stod til fortsat tjeneste.

Fire Skiemte-Digte, 1722

Holbergs *Fire Skiemte-Digte*, 1722, udkom ligeledes med fortale af digteren Hans Mickelsen og indledende betænkning af akademikeren Justesen og igen uden forfatternavnet Holberg. Mickelsen understreger stadig, at hans satirer er generelt mente og ikke personlige, for den eneste person, han »forsættlig« skæmter med, er sig selv.⁴³ Han skelner mellem skandskrifter og nyttige satirer til bedring af moralen. Han er dog ikke længere udtrykkeligt den privilegerede hvidtølsbrygger med visse naive træk, men lidt mere af en litterat, der véd at skelne mellem slet og god poesi og mellem slet og god kritik af versdigtning. Det er en forstærkende pointe, at Mickelsen, den fiktive forfatter til bogens 4 skæmte-digte, også optræder som den førende samtalepartner i det 3. af dem (om kritikken imod *Peder Paars*) med større autoritet end i fortalerne. Justesen fatter sig derimod her

i korthed og vil hverken drøfte begrebet satire eller dets historie, fordi han ikke vil regnes for »en lærd Mand«. ⁴⁴ De to nærmer sig således hinandens stade. Justesen vil imidlertid gerne beskrive, hvilken slags dyr satirikere er. Historikeren og juristen Andreas Hojer (1690-1739) – den unge Holbergs farligste konkurrent på universitetet – havde i sit på latin skrevne litteraturtidsskrift *Nova litteraria Hafniæ* i 1721 foreslået, siger Justesen, at de var »Skovtroll med krumme Næser, Fødder som Bokke eller Gedder og Horn udi Panden«, altså græske satyrer. ⁴⁵ Justesen fortsætter med, at Nyboders beboere regnede dem for ondsindede mennesker, men i hovedstadens »stoore« gader, altså de velhavendes og veluddannedes kvarterer, blev de betragtet som forstandige og samfundsnyttige borgere. ⁴⁶ Justesen slutter sig til sidstnævnte vurdering – også fordi Mickelsen klart har angivet det som et af sine formål at forbedre det danske sprog.

Et følgende ærevers til Mickelsen har Justesen medtaget for at vise alle de fejl, nutidens danske lejlighedsdigtning på vers lider af både som poesi og som mønster for retstavning. Det bedømmer Justesen selv som »en særdeeles *Concept*« (dvs. et kvikt indfald; en original idé), ingen andre hidtil er faldet på. ⁴⁷ Det tillægges en (opdigtet) skolelærer Mogens Andersen i Kalundborg. Men indfaldet er morsommere end udførelsen, der hurtigt mattes og trætter. ⁴⁸ I øvrigt er der i hele bogen kun en eneste kort – og unødvendig – fodnote (i det 4. skæmtedigt, som er advarslen til Jens Larsen imod ægteskab), og det er uvist, om Mickelsen eller Justesen skal have skrevet den. En 5. satire angives dog med en fortale stilet til Mickelsen at være skrevet af en (opdigtet) Zille Hansdotter i Ebeltoft som et forsvar for kvindekønnet. ⁴⁹ Det udgøres af skiftende 4- og 3-fods jamber og afviger således fra de ensartede aleksandrinere i de andre 4. Med denne kvindeligt trippende molbo varierer – og udvider – Holberg således sit pseudoapparat. ⁵⁰

Komedierne

I *Comedier* I-III, 1723-25, tager makkerparret Mickelsen og Justesen endnu en runde, atter uden at Holberg anføres som forfatteren. ⁵¹ De gentager rutinemæssigt i hver sin stil og længde, at der ikke sigtes på levende personer med nogen af de komiske skikkelser. Justesen ræsonnerer med litteraturhistoriske nedslag over, om komedier er skadelige eller nyttige for staten og religionen, med det resultat, at galskaber i en komedie er som smørelse for vognhjul, drikkevarer til måltider og forgyldning på medi-

cinpiller. Hans dagligdags billedsprog ville nok passe bedre til Mickelsen. Justesen vil ikke tage stilling til andet end, om (danske) komedier kan skrives af alle uanset stand og karakter, og om smukke mænds børn (altså det bedre borgerskabs studerende sønner) kan være med til at opføre dem. Han går stilfærdigt ind for begge dele, med henvisning til stemningen hos dem, der markerer moralen og sømmeligheden i et givet samfund og ikke støder an imod *bon sens*. Han fortsætter i en velbetænkt beskrivelse af komedieforfatterens ønskelige baggrund og egenskaber, udtrykt i 4 positive punkter, hvortil kommer en række advarsler, der eksemplificeres fra blandt andet Molières komedier. Molière var jo Holbergs skarpeste konkurrent på det nye Grønnegade-teater. Herefter går Justesen over til at forhåndsanmelde de 5 komedier af Mickelsen, bind I indeholder. Generelt slutter han med afstandtagen fra indlagte mekanisk udformede numre til øjenslyst for galleriet så vel som fra alt for kunstfærdig opskruet tale til glæde for de opmærksomt lyttende tilskuere i logerne. Hans nøgleord er »*Festivitas, Gayeté og Konst* at komme Folk til at lee«. Ved komedieteksterne har hverken Mickelsen eller Justesen indsat fodnoter.⁵²

To efterspil fulgte. Ved 2. udgave af bind I i 1724 leverede Holberg et særtryk i form af en korrespondance mellem embedsmanden J.R. Paulli (1691-1759), der havde omarbejdet *Den politiske Kandstøber*, og Hans Mickelsen. Sidstnævnte afviser tålmodigt, omstændeligt, hvast ironiserende og aldeles tilintetgørende alle Paullis 10 foretagne ændringer og afslår hans indbydelse til et fremtidigt samarbejde. I bind III 1725 bragte Mickelsen en ligeledes ironisk dedikation til bogtrykker Phønixberg med en forsikring om, at han ikke ville slæbe ham for retten, og en bøn til ham om fremtidigt at læse bedre korrektur på de tekster, han stjæler, så der ikke er fejl i hver linje. Mickelsens indlæg i begge sager er utvetydigt formuleret, men deres indhold ville dog have haft det bedre under den litterære fagmand Justesens navn.

Metamorphosis, 1726

Digtsamlingen *Metamorphosis Eller Forvandlinger, 1726*, er Holbergs paralleldigtning til Ovid,⁵³ kun omvendt denne i at gå *fra* udvalgte dyr, træer og planter *til* mennesketyper. Teksten påstås i en fortale at være »her paa Riim satt« af Hans Mickelsen, men som stof »uddragen af« et efterladt pergamentmanuskript fra Nicolaus Petrejus' dødsbo. Denne forfatter, på dansk kendt som teologen Niels Pedersen (ca. 1522-i live

1579, dødsår uvist), er den formentlige ophavsmand til *Umbra Saxonis* (Gullandskrøniken) fra midten af det 16. århundrede, et (re)konstrueret historisk dokument på latin om Gotlands sagtid. Det nævnte håndskrift er ifølge Mickelsen prydet med »skønne Anmerkninger« af C.C. Lyschander og Johan⁵⁴ Strelow. Det var to virkelige historikere, der henholdsvis i 1622 og 1633 tog sig af den utrykte tekst. Deres så herlige noter er det vel, der gengives i Mickelsens forvandlingsdigtning, men det er naturligvis et led i Holbergs fiktion om et Petrejus-ejet manuskript.⁵⁵ De nævnes slet ikke i Justesens betænkning, og Holbergs eget navn forekommer ikke i bogen.

I et personligt bekendende PS erklærer Mickelsen, at dette er hans sidste poetiske »Skrift«, fordi han fra lystighed nu er blevet overmåde alvorlig, noget magelig og flegmatisk, ligesom en kattekilling, der bliver voksen, ændrer karakter. Til slut præciserer han endnu en gang, at han altid kun har satiriseret over forhold, der findes i alle lande og til alle tider.⁵⁶

Just Justesens følgende betænkning⁵⁷ er kort og udgår akademisk fra to poetologiske hovedbegreber, invention og sirlighed. Om Mickelsens »Pøema« er en ny invention (altså originalt), véd Justesen ikke sikkert, for han har trods alt ikke læst alle bøger i verden, men selv mener Mickelsen det nok, tror han. Sirligheden hidrører efter Justesens vurdering fra »*Poëtens Capacitet*« og »Sprogets Fuldkommenhed«, og i begge disse henseender var Ovid bedre rustet. Autor Mickelsen skal dog roses for ikke som visse andre at have anvendt »enten opdigtede eller af Brug komne Ord« – det er vel Justesens hib til sprogeksperimenter hos det udgående 17. århundredes danske barokdigtere. På fortjenstfuld måde, hedder det, søger Mickelsen at placere sig imellem Bordings enkelhed og (Poul Pedersen) Philedors højtravende stil,⁵⁸ idet han hele tiden har haft Ovid for øje.

I selve digtningens 19 fabler⁵⁹ er der 73 fiktive anmærkninger fra det påståede Petrejus-manuskript. Hovedparten er uoversatte citater fra latinske klassikere, helt overvejende naturligt nok fra Ovid, men også enkelte af Juvenal, Vergil og Lucan forekommer; helt for sig står et uoversat citat på fransk af Boileaus 9. satire fra 1668 (om den litterære republik).⁶⁰ Få andre er summariske forklaringer, ingen af dem morsomme. Note m til fabel 9 i 2. bog opretholder fiktionen om Petrejus ved at erklære en passage i hans håndskrift for »gandske ulæslig« (det relevante v. 908 har et tomrum på tre stavelser foran sidste betonedede stavelse i aleksandrineren).⁶¹ Ved 2. bogs fabel 11 må forfatteren i anledning af, at digte skaber tyranner, bedyre, at han med denne formulering kun sigter til poeter i lovsangsbranchen, der er »hykliske« (note til v. 1171).⁶²

Hans Mickelsen indkasserede et pseudonymt svardigt fra »Michel Hansen, Brændeviins Brænder og Ølltapper i Callundborg«, altså en lokal kollega med stærkere produkter end hvidtøl. Det var i virkeligheden den teologiske studerende Gerhard Treschow (1703-1765). På 68 aleksandrinere anker han over, at autor er sprunget fra kritisable individer til en mere generel og derfor uretfærdig kritik af stand, professioner og embeder. Et anonymt trykt folioblad behandlede 13 af de rejste indvendinger i et gennemgående tandløst forsvar for Holberg.⁶³

Holberg deltog ikke i denne lille fejde. Og i en så mat exit forsvinder det underholdende par, udgiver-digteren Mickelsen og kritiker-kommentatoren Justesen fra hans og fra publikums horisonter.

Helt slut var det dog ikke. Et allersidste vink kommer i en udateret og imod Holbergs vilje udsendt lille anonym satire af ham betitlet *Den Jydske Feide*, ca. 1729. Den beskriver på 160 aleksandrinere en episode med den lærde og temmelig krasbørstigt anlagte teolog Christian Lassen Tychonius, stiftsprovst i Viborg fra 1727, der havde opdaget, at Holberg havde brugt hans navn til den akademiske pedant i *Jacob von Tyboe*, 1724. Under et københavnsbesøg 1726 eller 1727 skal Tychonius i et tilfældigt møde med Holberg have luftet sin harme over for ham. Holberg ændrede i 1731 komediefigurens navn til Stygotius og optog efter Tychonius' død i 1740 den lille digtning i sine *Mindre Poetiske Skrifter* 1746 (optr. 1767). Det uidentificerede digterjæg hos Holberg slutter: »Jeg taler upartisk. Jeg ellers er en Ven / Og redebon Client udaf Hans Mikkelsen«. ⁶⁴ Og endnu i sin skæmtende erindringsepistel 139 fra 1748 husker Holberg sin påstand om *Peder Paars* som et digterisk produkt af Hans Mickelsen.

Hans Mickelsen efter døden

Endelig var der efter Holbergs bortgang den 28. januar 1754 litterater, der fortsatte Mickelsens virke med spredte skrivelier signeret med det velkendte navn. Forrest i det 5. og sidste bind af Holbergs *Epistler*, udsendt posthumt, står en kort fortale af Hans Michelsen dateret 17. september 1754. Han kalder sig en enfoldig mand af liden skønsomhed (dømmekraft), som fornøjes inderligt ved alle den afdødes skrifter, der endog kan forstås af ulærde. Forfatteren er nærmest en publikumsrepræsentant, men kan ikke identificeres.

En litteraturhistorisk undersøgelse af senere bedrifter fra pseudonymet Hans Mickelsen er ikke gennemført. Et tilfældigt nedslag åbenbarer, at

han går igen hos Jens Baggesen, hvis danske litterære fædre var Holberg, Ewald og Wessel. Baggesen havde som teaterkritiker i sit ugeblad *Søndagen* for 13. og 20. februar 1814 skrevet et kortere bidrag om nutidig opførelse af *Barselstuen*, hvor han foreslog en mildt stiliserende renselse af stykket, herunder at barselkvinden ikke, som det hidtil havde været dansk teaterskik,⁶⁵ blev spillet af en til formålet maskeret ung mand.⁶⁶ Baggesen endte sit forslag med et digt på 4 linjer betitlet »Hans Mikkelsen leve!«.⁶⁷ Men en »Epistel fra Hans Mikkelsen til Søndagsskriveren« i tidsskriftet *Athene*⁶⁸ afviste ham på Holbergs vegne lige så kraftigt, som da den ægte fiktive Hans Mikkelsen i sin tid satte Paulli med den forbedrede *Kandstøber* på plads. Baggesen gensvarede ikke den nye Mikkelsen, som var identisk med embedsmanden og litteraten A.E. Boye (1784-1851), en tilhænger af Oehlenschläger i dennes strid med Jens Baggesen i 1810'erne. Det var vist en pointe i tiden, at de fleste af litteraturens pseudonymer blev gennemskuede i det lille København, men at man lammefromt opretholdt fiktionerne.

Derpå lod Boye – selv stadig unævnt – Just Justesen materialisere sig med særdeles udførlige noter til et optryk af et apologetisk Baggesen-digt fra *Nyeste Skilderie* 3. maj 1814, bestående af 8 5-fodsjamber (*Athene* II, 1814, s. 521-544).⁶⁹ De ægte Holbergske pseudonymer fik hos Boye følge af yderligere en kvartet af kalundborgske koryfæer: en lærd tysker Christoph Herzchen, en Christen Bogbinder, en klokker Nicolaus Nicolaides og en Frands Frandsen (hos Holberg en kollega til Jacob von Tyboe), som drøftede betydningen af en indledende pausestreg efter Baggesens digttitel. Tyskeren bebuder en afhandling om den på latin i 16 bind i folio, som vil udkomme, når alt, hvad Baggesen har lovet digtning om i sit liv, er skrevet færdigt og trykt – altså: aldrig. Disse fire tilkomne er dog indbyrdes stærkt uenige, men har i hvert fald fået Boye til at tænke Holbergske. Boyes Mikkelsen fortsatte kritikken af Baggesens Holberg-interesse i nok en omgang (*Athene*, II, 1814, s. 554-571), og der blev her også plads til en tynd fodnote af den koldsindige Justesen (s. 568).

Senere skrifers fiktive apparat

Efter afskedigelsen af Mikkelsen og Justesen anvendte Holberg i senere skrifter andre kunstige mystifikationer. Hans selvbiografiske levnedsbreve på latin, *Epistola* I-III, 1728, 1737 og 1743, er rettet til en berømt mand

(»ad virum perillustrem ***«), uvist hvem.⁷⁰ Holberg hævder indledende, at de er udgivet uden hans vidende (»inscio ipso«), men hans rigtige navn står dog på titelbladene (i latiniseret form).

Det fortællende dyredigt *Laniena Daphnica eller Det Daphniske Blodbad*, vist nyskrevet til *Mindre Poetiske Skrifter*, 1746, fremføres fra en »Skov-Kronike« af et navnløst »Jeg«, der påkalder en »Musa« og slutter med et »Vi« (om fortæller og læser).⁷¹ Bogens titelblad bærer Holbergs navn.

En brevgenre ligger formelt bag Holbergs 5 bind danske epistler (1748-1754), hvor en lignende gådes løsning ikke kommer nærmere end den hyppige indledningsformel »min Herre«. En god del af dem er formuleret, som om de indgår i en reel brevvekslings- eller samtalesituation.⁷²

Endnu i den på nylatin skrevne⁷³ roman om Niels Klim, udgivet fra Leipzig og København i 1741, forskanser Holberg sig bag en udgiverfiktion. Titelbladet til 1. udgaven 1741 påstår, at teksten er fremdraget »af« (på latin »e«) den afdøde Abelins bibliotek. Imod en beskyldning for det uautentiske i indholdet fremlægger Niels Klims sønnesønner Peder og Andreas i en »apologetisk« fortale tilføjet i den latinske 2. udgave fra 1745 en egenhændigt underskrevet og beseglet erklæring fra 6 navngivne personer om, at bogens indhold stemmer med et håndskrift fra drengenes bedstefader, som disse vidner har haft lejlighed til at se og sammenligne med Abelins latinske oversættelse af det, altså romanens nu trykte tekst. Den er således Klims selvbiografi (og bogen er hele vejen igennem skrevet i 1. person ental eller flertal). Selvfølgelig satiriserer den over eventyrlige rejseberetninger, men både Niels Andersen Klim og Rasmus Abelin var virkelige bergensere, som døde i henholdsvis 1690 og 1709, og hulen med hullet ned i Jordens indre ved Bergen var ligeledes reel nok.⁷⁴ Det er stadig bevidst forvirring, Holberg tilstræber (mens hans eget navn ikke forekommer i bogen). I sit 3. levnedsbrev fra 1743 fortæller Holberg dog usædvanligt udførligt om baggrunden for at skrive denne roman, som han dermed offentligt indrømmede at være forfatter af.⁷⁵

For resten er den latinske 2. udgave af Niels Klims rejseberetning forøget med nogle tillægstekster, der enten påstås at være blevet glemt eller at have været for svære at læse i det tilsmudsede originalhåndskrift. Det er fiktive årsager, som også kendes fra *Paars*. Fælles for de to rejseberetninger er derudover de mange citater af latinske klassikere, som er den anonyme Holbergs fortsatte hug imod pedantisk-lærd udgivelsesteknik.

Slutning

Mere eller mindre fiktive udgiverapparater var Holbergs indirekte reaktion på den tekniske side af faget eloquentia (som han var professor i på Københavns Universitet 1720-1730). I stedet for fylden af uinteressante tekstvarianter og vidtløftige noter om ligegyldigheder i udgaverne af de antikke klassikere, som ingen kunne lære meget af, foretrak han sunde og sande ræsonnementer over kronologi, historie og moral, set i forhold til, på hvilken tid og af hvilken autor en tekst var skrevet (jf. epistel 219-220, 1750). Den retteste forståelse af en forfatter var Holbergs højeste mål, og det skulle det også være for hans læsere.

Holberg læste næppe ældre dansk litteratur bag om sin egen levetid.⁷⁶ Han kunne dog have kendt *Rævebogen* i Weigeres oversættelse fra 1555,⁷⁷ fordi den optryktes uden trykkested og -år i første tredjedel af det 18. århundrede, sandsynligvis af Jochum Wielandt ca. 1727. Det måtte have glædet Holberg, at denne udgave havde udeladt hele Weigeres vidtløftige eksemplariske apparat af glosser (der var overtaget og oversat fra en plat-tysk version trykt i Rostock i 1539).⁷⁸ Også alle de prægtigt udførte træsnit var sparet væk.

Det er lige til i dag tvivlsomt, om mange læsere har værdsat Holbergs udførlige indirekte spot over videnskabelig udgivelsespraksis. Selv vel-tjente Holberg-forskere og Holberg-formidlere har ofte i praksis tilsyneladende uproblematisk regnet med, at Hans Mickelsen og Just Justesen var identisk med den da uerfarne fiktionsskribent Holberg, der havde roet sig frem bog for bog i sit første digteriske hovedværk.

Det kunstfærdige lærdomsapparat i *Peder Paars* skal nok have irriteret en del læsere som omsvøb, der sinkede handlingen, og det var ikke egnet til at lære udenad. Men grebet genbrugtes også senere i forfatterskabet. Den profilering, teksterne derved bibragtes, tillagde Holberg åbenbart literær egenverdi. Midt i de mange lystige indfald udgjorde dette greb et egenartet spejlkabinet, der var åbent for interesserede fra første til sidste blad i Holbergs oprindeligt usignerede digtninge.

Litteratur

Alenius, Marianne: »Musernes honningsøde lækkerier. Lærde og berømte kvinder« i *Nordisk kvindelitteraturhistorie*, 1, *I Guds navn 1000-1800*, ved Elisabeth Møller Jensen m.fl. (red.), s. 247-256. København 1993.

Athene, et Maanedskrift, udg. af Christian Molbech, II. København 1814.

- Baggesen, Jens: *Danske Værker*, 2. udgave ved August Baggesen, XI. København 1847.
- Baggesen, Jens: *Poetiske Skrifter*, udg. af A. Arlaud, V. København 1903.
- Brandes, Edvard: *Holberg og hans Scene. Opførelser og Fremstillere*. København 1898.
- Brix, Hans: »Til Peder Paars«, i *Analyser og Problemer. Undersøgelser i den ældre danske Litteratur*, III, s. 177-181. København 1936.
- Christian 5.s *Danske Lov*. København 1683.
- Elf, Mads Julius: »Appetit, aversion og oplyst tilfældighedsroman à la Paars fra Holberg til Ribbjerg«, i Gunilla Dahlberg m.fl. (red.) *Holberg i Norden. Om Ludvig Holbergs författarskap och dess kulturhistoriska betydelse*. Göteborg & Stockholm 2004, s. 127-143
- Holberg, Ludvig:
Peder Paars. København 1720 (internetudgave *Holbergsskrifter.dk*).
Fire Skiemte-Digte. København 1722 (internetudgave *Holbergsskrifter.dk*).
Metamorphosis. København 1726 (internetudgave *Holbergsskrifter.dk*).
Dannemarks og Norges Beskrivelse. København 1729 (internetudgave *Holbergsskrifter.dk*).
Den Berømmelige Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse. København 1737 (internetudgave *Holbergsskrifter.dk*).
Nicolai Climii Iter Subterraneum (Niels Klims underjordiske rejse). København & Leipzig 1741, 2. udgave ibid. 1745 (internetudgave *Holbergsskrifter.dk*).
Peder Paars, et heroisk-comisk Poema af Ludvig Holberg. Udgivet paa nye ved et Selskab, udg. af Laurids Schow. København 1772 (internetudgave *Google e-bog*).
- Ludvig Holbergs Mindre Poetiske Skrifter*, udg. af F.L. Liebenberg. København 1866.
- Peder Paars*, med Indledning og Noter af Georg Christensen. København 1949.
- Ludvig Holberg Latinske Smaaskrifter*, ved A. Kragelund (udg. & overs.), I-II. København 1974.
- Jansen, F.J. Billeskov: *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*, II. *Essayisten*. København 1939.
- Jansen, F.J. Billeskov: »Studier i Peder Paars' Tilblivelseshistorie« i *Orbis litterarum. Revue danoise d'histoire littéraire*, III, s. 229-260. København 1945.
- Jansen, F.J. Billeskov: *Danmarks Digtekunst* II. København 1947.
- Jensen, Anne E.: *Teatret i Lille Grønnegade 1722-1728*. København 1972.
- Jensen, Anne E.: *Holberg og kvinderne eller Et forsvar for ligeretten*. København 1984.
- Jørgensen, Ellen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*. København 1931.
- Jørgensen, Harald: *Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799-1848. Et Bidrag til en Karakteristik af den danske Enevælde i Frederik VI's og Christian VIII's Tid*. København 1944.
- Jørgensen, John Christian: *Det danske anmelderis historie. Den litterære anmeldelses opståen og udvikling 1720-1906*. København 1994.

- Müller, Th. A.: *Den unge Ludvig Holberg 1684-1722*. København 1943.
- Müller Th. A.: »Noget om Holberg og Bøgerne: særlig om hans Bibliotek« (1922) i *Afhandlinger i Udvalg*, s. 91-103. København 1945.
- Müller, Th. A.: »Holberg og Danmark« (1934) i *Afhandlinger i Udvalg*, s. 104-112. København 1945.
- Møller, Niels (udg.): *En Ræffue Bog. Herman Weigeres Oversættelse af Reinke de Vøs. Oplysninger og Ordbog*. Andet Bind. København 1915.
- Nielsen, Erik A.: *Holbergs komik*. København 1984.
- Paludan, Julius: *Fremmed Indfyldelse paa den danske Nationallitteratur i det 17. og 18. Aarhundrede. En litteraturhistorisk Undersøgelse*. II. *Fransk-engelsk Indfyldelse i Holbergs Tidsalder*. København 1913.
- Petersen. N.M.: *Bidrag til den danske Literaturs Historie. Det lærde Tidsrum 1560-1710*, 3. København 1855-56.
- Plesner, K.F.: *Baggesen Bibliografi*. København 1943.
- Spang-Hanssen, E.: *Fra Ludvig Holbergs unge dage. Hans strid med Andreas Hojer*. København 1963.
- Stolpe, P.M.: *Dagspressen i Danmark, dens Vilkaar og Personer indtil Midten af det attende Aarhundrede*, IV. København 1882.
- Thomsen, Ejnar: *Sfinxen. Streger til et Holberg-portræt*. København 1954. [Festskrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af hans Majestæt Kongens Fødselsdag 11. marts 1954.]
- Werlauff, E.C.: *Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil*. København 1858.
- Vinilandicus, Peter Andersen: *Nordens gotiske storhedstid*. Odense 2012.

Noter

1. Th. A. Müller: *Den unge Ludvig Holberg 1684-1722*, 1943, s. 330-332, inkl. note 1-4.
2. *Peder Paars*, ved Georg Christensen (udg.), 1949, Indledningen s. xxxv-xxxvi, xxxix, xli-xliv, liv og xliii.
3. I *Dannemarks og Norges Beskrivelse*, 1729, beklager Holberg i kapitlet om Københavns Universitet og dets lærde forskere, at vi har »saa mange editioner af Holger Danskes, Rolands og *D. Fausti* og Finke-Ridderens historier, men ikkun faa af gode bøger, udi hvilke den gemeene almue finder ingen smag, og andre folk ikke skiøtte, efterdi de ere skrevne paa Dansk, og de kand læse det samme paa fremmede sprog« (s. 180). Endnu flere slette, men populære bøger opregnes i E.C. Werlauff: *Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil*, 1858, s. 145-148 (kommentar til *Barselstuen* vedrørende bogtrykker Jochum Wielandts ansøgninger til kongen om 30-årige privilegier på bogtitler i 1719 og 1721).
4. Boileau bruger dette præciserende ord på fransk i 1698 som undertitel på et optryk af sit spottende epos »Le lutrin« (Nodepulten), 1674-1683 (på 1.228 aleksandrinere).

5. Udgiveren Laurids Schow leverer tidligt den grundlæggende beskrivelse af editionerne (*Peder Paars, et heroisk-comisk Poema af Ludvig Holberg. Udgivet paa nye ved et Selskab*, 1772, s. X-XVII).
6. 2. edition er bogtrykker Jochum Wielandts pirattryk fra 1720, som kendes fra den ægte 1. edition ved at have samme typografi i alle de 3 først udkomne enkeltbøger. Holberg blev med rette vred over, at disse solgtes godt uden om ham, og hævnedes sig med i 3. editions 3. bog at indsætte 148 nyskrevne verslinjer, som Wielandt ikke kendte. På et nyt titelblad meldte Holberg køberne dette som »Forbedret med et Tilleg til den Tredje Bog«. Wielandt svarede igen ved også at eftertrykke 4. bog og kopiere 3. editions træsnit, mens han hverken fik de nye fodnoter eller 3. bogs versindskud med. I 1750 udsendtes en tysk og en svensk oversættelse, som imidlertid trods udsagn om det modsatte hvilede på Wielandts 2. edition (der i sig selv også optryktes i yderligere fejlbehæftede versioner). Således blev Holbergs debutdigtning i hans levetid kun kendt i udlandet fra oversættelser af mangelfulde danske pirattryk.
7. Jf. Christian 5.s *Danske Lov*, 1683, 2. bog, kap. 21, artikel 2 og 4. Holbergs praksis i forhold til den pligtige censur er kortest beskrevet af Th.A. Müller i »Holberg og Danmark« (1934) i dennes *Afhandlinger i Udvalg*, 1945, s. 107-108.
8. Holberg staver navnet som Mickelsen, Michelsen, Mikkelsen og Mikelsen. Her og i det følgende gennemføres den ældste form Mickelsen.
9. Mens Billeskov Jansen ikke behandler det kritiske pseudoapparat i sin *Danmarks Digtekunst*, 3, 1947, s. 125-132, bliver det synligst hos Ejnar Thomsen i *Sfinxen. Streger til et Holberg-portræt*, 1954, s. 39-42, 95-101 og hos Erik A. Nielsen i *Holbergs komik*, 1984, s. 71-83, 98-100, 105, 111.
10. Fortalen til 3. edition. Mickelsen betoner 6 steder i sin episke tekst, at han skriver som »Historicus« (2,1,før1; 2,2,84; 2,2,436; 2,2,438; 2,3,429; 3,1,143, idet de treleddede talhenviisninger til *Paars* går på *Bog, Sang og verslinje* i den tekstkritiske internetudgave af 3. edition 1720). Selv om substantivet 'historie' er flertydigt på dansk, viser det latinske ord, at der ikke er tale om en 'story-teller'.
11. Som fortæller udviser Mickelsen gennem sin menneskeskildring fascination af ren og uren smag, af varierende identitetsfølelser og af kønsfølelser blandet af tiltrækning og frastødning (se Mads Julius Elf: »Appetit, aversion og oplyst tilfældighedsroman à la Paars fra Holberg til Ribbjerg«, i Gunilla Dahlberg m.fl. (red.) *Holberg i Norden. Om Ludvig Holbergs författarskap och dess kulturhistoriska betydelse*, 2004, s. 127-143).
12. Navnet staves snart Gunild, snart Gunnild (hyppigst det sidste).
13. Mickelsen tilføjer her, at da det er en ligprædiken, udnyttes den kun, hvor den stemmer med andre samtidige gode kilder. Således understreger Holberg hans faghistoriske hygiejne.
14. Ellen Jørgensen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*, København 1931, s. 189-194.
15. Det er vel egentlig fremmed for Mickelsens mentalitet, at han i sin definitive fortale til læseren i 3. edition bruger ordet »velsigne« ironisk i kontekstbetyd-

- ning af »forbande« om de bogtrykkere, som genoptrykker hans skrifter og således stjæler indtægter fra ham (jf. *Holberg-Ordbog*, 1988, 5, sp. 1222). Det sigter til Jochum Wielandts 2. edition fra 1720 af den da endnu ufærdige *Paars*.
16. Denne grad havde professor Holberg ikke selv erhvervet.
 17. Treleddede talhenvisninger til *Peder Paars* gælder her og i det følgende *Bog, Sang* og *verslinje* i den tekstkritiske internetudgave af 3. edition 1720 (Holbergsskrifter.dk).
 18. Det var i høj grad ønskeligt, at en klassisk filolog gennemgik de mange uoversatte citater på græsk og latin og placerede dem efter indhold og overordnet eller indirekte intenderet mening. Er de banale, træffende eller tilfældige?
 19. John Christian Jørgensen: *Det danske anmelderis historie. Den litterære anmeldelses opståen og udvikling 1720-1906*, 1994, s. 16-23.
 20. Lige siden bogtrykkets indførelse var der i Europa en vis tradition for, at lærde gjorde op med hinanden i pseudonyme akademiske arbejder tillagt levende personer (E. Spang-Hanssen: *Fra Ludvig Holbergs unge dage. Hans strid med Andreas Hojer*, 1963, s. 48-51). Den af Holberg beundrede historiker og retsfilosof Samuel Pufendorf (1632-1694) havde skrevet satirer (på bevidst halvbarbarisk latin) i den stil mod uvenner. Allerede to gange i 1719 havde Holberg benyttet reelle københavnske evighedsstudenter af ringe kvalitet og ilde ry samt en uverificerbar norsk person til i opdigtede disputatser (naturligvis på nylatin) at imødegå slesvigeren Andreas Hojer (1690-1739) med i en sand hanekamp om akademisk kvalitet for at få et historikerembede, se herom *Ludvig Holberg Latinske Smaaskrifter*, ved A. Kragelund (udg. & overs.), I-II, 1974. Det er et af udgangspunkterne for Holbergs poetiske raptus 1719-1726. Boileau har i øvrigt adresseret sin 8. satire (om mennesket), 1668, til en fiktiv doktor fra Sorbonne (nævnt i Hans Mickelsens fortale til Holbergs *Fire Skiemte-Digte*, 1722).
 21. Holberg benyttede formentlig en billig oktav-udgave fra 1717 (F.J. Billeskov Jansen: »Studier i Peder Paars' Tilblivelseshistorie« i *Orbis litterarum. Revue danoise d'histoire littéraire*, III, 1945, s. 231-232).
 22. Det var et græsk oldtidsfolkeslag, der grundlagde bystatskolonien Lokris i Calabrien i Syditalien.
 23. Peder Madsens Gang lå bag ved Kongens Nytorv i København som en særdeles snæver sidegade til Østergade, overbefolket med ludfattige mennesker og et ilde berygtet tilholdssted for prostituerede og forbrydere, så Mickelsens fejltagelse bliver nok i datidens øjne en af hans omstridte ubluheder. Den skumle gyde sløjfedes først i 1874 ved omlægning af kvarteret (som nu hedder Ny Østergade).
 24. Calliope betyder på græsk 'den, der har en skøn stemme', og hun var epikkens muse og den fornemste af de ni søstre. Mickelsen havde i øvrigt som fortæller anråbt hende i anledning af bogslaget på universitetet (1,3,73), i skildringen af den krigsklædte foged (1,5,67) og ved Paars' proviantering (3,3,249).
 25. Henvisningen til fransk terminologi gælder sandsynligst Boileaus *L'art poétique*, 1674 (3. Sang, hvor der advares imod sammenblanding af hedenske undere og kristendommens mysterier i v. 35, 49, 156, 217-218 og 235).

26. Det betyder 'skues som et under'. Det samme gør her på stedet Vergils (uoversatte) »mirabile visu«.
27. Det betyder henholdsvis 'overdrivelse' og 'direkte tiltale'.
28. 1605 var udgivelsesåret for Cervantes' *Don Quijote*-roman (hvis 2. og sidste del kom i 1615).
29. Curtius virkede ca. midt i 1. århundrede e.Kr. Den afskedigede rektor Mogens Wingaard (1636-1711) havde i 1704 udsendt en dansk oversættelse af hans første 5 bøger om Alexander den Store. Mickelsen nævner Wingaard ved beskrivelsen af Jens Block (1,5,104).
30. Der hentydes til, at Don Quijote i et værtshus fægtede imod ophængte vinsække, som han stak huller i, så vinen strømmede ud ligesom blod (bind 1, 1605, kap. 35-37). Men hos Cervantes er han faktisk i den pågældende situation netop søvngænger, så Justesens ræsonnement her er ikke korrekt.
31. Visen kendes fra ca. 1600, men tidligere er der ingen spor af den. Hvor gamle flyvebladstryk er, vides derfor ikke. Første bogtryk af den står i et tillæg til udgaven fra 1655 af Vedels *Hundredvisebog*, med optryk i 1664 og 1671, hvorefter den optages i Peder Syvs *Tohundredevisebog* i 1695.
32. Det er ordret samme skæbne, Lars Gaards-Karl regelmæssigt går ind til i sin hverdag takket været den snilde og træske Marthes manøvrer (3,1,156).
33. Jf. i helhed utrykte forelæsninger ved lektor, dr.phil. Anne E. Jensen over Ludvig Holbergs satiriske digtning ved Københavns Universitet i efterårssemestret 1962 (se dog samme i *Holberg og kvinderne eller Et forsvar for ligeretten*, 1984, s. 83-86).
34. Den korrekte titel var *The Recruiting Officer*.
35. *Cyprianus* 1771 er ældste bevarede tryk, men håndskrifter med emnet er ældre.
36. Et meget fjernt og eventyragtigt sted i folkebøgerne (E.C. Werlauff: *Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil*, 1858, s. 398). Det er egentlig byen Trabzon ved Sortehavskysten i det nordøstlige hjørne af Tyrkiet.
37. Denne professionelle officer hed i øvrigt Thomas Slenitz, var født i København og faldt 17. februar 1500 i kong Hans' sold i slaget ved Hemmingstedt (hvor ditmarskerne jog danskerne på flugt og erobrede det Dannebrogssflag, som faldt ned fra himlen i Estland).
38. Hans frygt kan også læses som en reaktion på den nyligt overståede affære med Rostgaards (og Grams) klage over 1. bogs behandling af Anholt og dets beboere (Hans Brix: *Analyser og Problemer*, III, 1936, s. 190-191).
39. Det skal erindres, at siden reskripter på Christian 4.s tid fra 1629 og 1643 var det forbudt at lade hedenske gudenavne indgå i undervisningsmateriale.
40. Harald Jørgensen: *Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799-1848. Et Bidrag til en Karakteristik af den danske Enevælde i Frederik VI's og Christian VIII's Tid*, 1944, s. 15-16.
41. I netop det bevægede år 1720 slap Holberg fri af professoratet i metafysik (som var det slettest lønnede af alle og i hvert fald ikke fagligt tiltrækkende for ham) og blev professor i eloquentia (latinsk litteratur og veltalenhed).

42. En Justesen-fodnote (til 1,3,94) nævner denne bogtitel i *Paars*. Johann Burckhardt Mencke (1675-1732) var en satirisk anlagt historieprofessor ved universitetet i Leipzig, hvor Holberg opholdt sig kortvarigt i efteråret 1708 og aflagde ham besøg. Hans bog læste Holberg i København i 2. forøgede udgave fra 1716 (Th. A. Müller: *Den unge Ludvig Holberg 1684-1722*, 1943, s. 116-118).
43. Internetudgaven (2r).
44. Internetudgaven (4r).
45. Internetudgaven (4r). Hojers angreb på Holbergs satire fylder dog kun i alt 2 linjer og lyder oversat til dansk: »Dem der – sagtens for at sikre sig en større Indtægt – have forsynet Pøbelen med pøbelagtige, ja ublue Vers, ville vi lade søge deres Roes hos deres Publikum« (*Ludvig Holbergs Mindre Poetiske Skrifter*, udg. af F.L. Liebenberg, 1866, s. 347-349). Hojers velskrevne tidsskrift kritiserede en norsk latinskolerektors fejl-agtige latin og blev efter kun 13 numre forbudt og nedlagt ved indgreb fra den pågældende rektors svigerfader, den magtfulde Kristiania-bisp Bartholomæus Deichmann (P.M. Stolpe: *Dagspressen i Danmark, dens Vilkaar og Personer indtil Midten af det attende Aarhundrede*, IV, 1882, s. 122-123).
46. Internetudgaven (4v).
47. Internetudgaven (6v).
48. 9 instruktive eksempler på det er givet i Julius Paludan: *Fremmed Indflydelse paa den danske Nationallitteratur i det 17. og 18. Aarhundrede. En litteraturhistorisk Undersøgelse*. II. *Fransk-engelsk Indflydelse i Holbergs Tidsalder*, 1913, s. 278-279.
49. Dette digt betragtes gerne som et frikvarternummer fra Holbergs pen. Det er dog nok alvorligere ment end som så (Anne E. Jensen: *Holberg og kvinderne eller Et forsvar for ligeretten*, 1984, s. 84-95).
50. Baggrunden for valg af navnet, egentlig en kortform af Cecilie, kan være Sille (Cille) Gad (1675-1711) i Bergen, som i 1704 skulle have fået et dødfødt barn, men anklagedes for drab; hun frikendtes i 1707, bl.a. på grund af sin sjældne lærdom i græsk og hebraisk (Marianne Alenius: »Musernes honning-søde lækkerier. Lærde og berømte kvinder« i *Nordisk kvindelitteraturhistorie*, 1, *I Guds navn 1000-1800*, ved Elisabeth Møller Jensen m.fl. (red.), 1993, s. 252-253).
51. Heller ikke nogen af de bevarede plakater fra Lille Grønnegade-teatret nævner Holbergs navn, skønt enkelte reklamerer med kendte udenlandske navne som Molière og Racine (hele materialet er fremlagt i Anne E. Jensen: *Teatret i Lille Grønnegade 1722-1728*, 1972).
52. Holbergs fortale (»Préface de l'auteur«) til bind 1 af en fransk oversættelse udgivet langt senere i 1746 har helt udeladt det fiktive udgiverapparat.
53. Det græske ord er i ental hos Holberg, mens det som titel på Ovids digtning plejer at stå i flertal.
54. Fornavnet er Hans, som på nylatin gerne gengives ved formen »Johannes« (patronymikon er her Nielsen). Strelows data er 1587-1656.

55. Peter Andersen Vinilandicus: *Nordens gotiske storhedstid*, Odense 2012, s. 73-74. En anonym dansk oversættelse af Petrejus ved Ludvig Winsløw (ca. 1674-1712) var udkommet i København i 1706 (ibid., s. 580-591).
56. Internetudgaven (2r-3r).
57. Internetudgaven (3r-3v).
58. I 1726 var en udgave med samlede digte af Anders Bording (død 1677) så småt – meget småt – på vej og skulle først se dagens lys (ved Hans Gram) i 1735, mens den mere eller mindre færdigskrevne galante versroman *Don Pedro af Granada* ved den ligeledes afdøde Philedor (Poul Pedersen, ukendte data) udkom på Jochum Wielandts trykkeri i flere dele i vinteren 1724-1725.
59. Førstetrykket (og internetudgaven) omfatter 3.346 verslinjer (helt overvejende aleksandrinere), fordelt på to bøger med 2.060 og 1.286, men er inde i disse trykt ud i ét, uden blanklinjeafstand, nummerering eller undertitler, fordi Holberg vagt har ment, at de således bedre kunne danne en episk linje. Hans optryk i *Mindre poetiske Skrifter*, 1746, deler teksten i de samme to bøger, men fablerne nummereres nu som 8 og 11 enkelttilfælde med hver sin overskrift.
60. Liebenbergs udgave 1866 og internetudgaven identificerer i deres kommentarer samtlige citater. Det originale titelblad fra 1726 er prydet med et uoversat citat fra Plinius den Yngres breve om, at man som forfatter skal vælge sig det allerbedste forbillede (liber I, ep. 5) – in casu altså Ovid.
61. Baggrunden skal være, at Holberg engang var blevet forulempet af en fænik eller løjtnant, men ikke ville indsætte en flertalsform af disse ord her (*Ludvig Holbergs Mindre Poetiske Skrifter*, udg. af F.L. Liebenberg, 1866, s. 337).
62. Kan det citerede ord, der som sideform ikke overlever Holberg-tiden, mon også læses som en art ordspil på »kykkliske« (poeter), altså Homers ukendte kolleger, der er meget dårligt overleveret, men kendes fra antikke referater?
63. Disse to samtidige polemiske tekster er på grund af deres store sjældenhed optrykt i *Ludvig Holbergs Mindre Poetiske Skrifter*, udg. af F.L. Liebenberg, 1866, s. 300-306.
64. *Ludvig Holbergs Mindre Poetiske Skrifter*, udg. af F.L. Liebenberg, 1866, s. 246, 429-435.
65. Først fra 1827 overdroges rollen til en skuespillerinde (efter et uheldigt tidligere forsøg med en sådan to gange i sæsonen 1800-1801) (Edvard Brandes: *Holberg og hans Scene. Opførelser og Fremstillere*, 1898, s. 71).
66. *Jens Baggesens Danske Værker*, 2. udgave ved August Baggesen, XI, 1847, s. 334-344.
67. *Jens Baggesens Poetiske Skrifter*, ved A. Arlaud, V, 1903, s. 195.
68. *Athene, et Maanedsskrift*, ved Christian Molbech (red.), II, 1814, s. 345-358.
69. Baggesen-digtet er optrykt i *Athene*, II, 1814, s. 521, men ikke i de samlede eller udvalgte Baggesen-udgaver; optrykket er ikke registreret i K.F. Plesner: *Baggesen Bibliografi*, 1943, s. 36.
70. De tre asterisker står i stedet for navnet på modtageren. Ældre Holberg-forskning fremsætter vekslende forslag til identifikation af adressaten, hvoraf ingen dog er overbevisende. Almindeligst er det nu at antage, at den fornemme

- mand er en fiktion. Holbergs erindringer fortsættes på dansk med epistel 447, den længste af de i alt 539 numre; den indleder det posthumt udgivne bind 5 fra 1754.
71. *Ludvig Holbergs Mindre Poetiske Skrifter*, udg. af F.L. Liebenberg, 1866, s. 249-259.
 72. F.J. Billeskov Jansen: *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*, II. *Essayisten*, 1939, s. 66-67.
 73. Teksten er antagelig konciperet og skitseret samtidig med Holbergs arbejde på *Den berømmelige Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse*, 1737. *Niels Klim* udkom i en dansk oversættelse ved L. Hagerup 1742, som Holberg ikke var involveret i. Oversættelser til tysk, fransk og nederlandsk forelå allerede i 1741.
 74. »Paa Rothouven ved den Nordre-Side er en Huule, som strækker sig langt ind udi Bierget. Oberste *Cicignon*, *Commendant* over Bergenhuuses Slot, lod een med en Lygte gaa der ind paa 18. Favner. Da udsluktes Lyset, og Manden, som kom tilbage, fortaalte gruelige Ting, som han enten virkeligen havde seet eller udi sin *Imagination*.« (Holberg: *Bergens Beskrivelse*, 1737, s. 49). Stedets navn staves senere Rothaugen.
 75. Holbergs manglende evne og/eller vilje til at træde klart frem som navngiven digter og skribent eller mere positivt udtrykt som en apologetisk mystifikator er behandlet af Ejnar Thomsen i hans komplicerede studie *Sfinxen. Streger til et Holberg-portræt*, 1954.
 76. Th. A. Müller: »Noget om Holberg og Bøgerne« (1922) i sammes *Afhandlinger i Udvalg*, 1945, s. 101.
 77. *En Ræffue Bog. Herman Weigeres Oversættelse af Reinke de Vos. Oplysninger og Ordbog*, udg. af Niels Møller, 1915, Andet Bind, s. 45, jf. s. 147-148. Om Holberg har ejet en udgave af *Rævebogen*, vides ikke.
 78. Justesen nævner i sin fortale til 3. edition af *Paars*, 1720, »Æsopi Fabler, Reinike Fos, Katternes og Hundenes Rettergang« som eksempler på, at der findes skrappere satirer end i *Paars* over dommere og domstolspraksis. Den sidstnævnte tekst er en satire forfattet på dårlige knittelvers i 34 sange af klokkeren og bogtrykkeren i Århus Hans Hansen Skonning (1579-1651) og trykt i 1650 som led i en fejde mod hans uven, biskoppen sammesteds. Skonnings tekst er det første originale epos skrevet på dansk, men efterligner Weigeres *Rævebog*, 1555, også i at tilsætte moralske betragtninger i prosa; desværre er det blottet for vid og elegance og mestendels plat, groft og gement. Skonning slutter med, at stoffet nu er udtømt, men hans malice er det ikke – på latin: »*Finis materiæ, non malitiæ*« (N.M. Petersen: *Bidrag til den danske Litteraturs Historie. Det lærde Tidsrum 1560-1710*, 1855-56, 3, s. 603-604 og 614).

Det naive og sentimentale geni

Om Schillers og Goethes betydning for Oehlschlägers og Baggenses satiriske konflikt 1802-1807

Af Mads Sohl Jessen

This article offers a new perspective on the satirical confrontation between Adam Oehlschläger and Jens Baggesen in the first decade of the 19th century. Though the conflict continues into the 1810s, I am only concerned with its formative years from 1803-1807. Traditionally the basis of the conflict is seen as one between the young romanticist Oehlschläger and the older classicist Baggesen. I will argue, rather, that an idea of the classical, deriving mainly from Schiller and Goethe, is at the center of the satirical argument. Finally I will argue that an overlooked but fascinating intertextual connection is to be found between two of their most important literary texts from 1807. In early March of that year Baggesen publishes his great satirical poetics *Giengangeren* in which he formulates a new vision for the future of Danish literature. Christiane Heger, Oehlschläger's fiancée, sends this book to Oehlschläger in Paris who responds indirectly to Baggesen's suggestions in his foreword to *Nordiske Digte*. As such these two texts mark the early poetological culmination of their satirical enmities.

Indledning

Da Oehlschläger i sin første selvbiografi fra 1830 omtalte sit møde med Henrich Steffens i 1802 og sin efterfølgende nedskrift af »Guldhornene«, går der kun to år før anekdoten bliver ophøjet til at udgøre et afgørende øjeblik for hans udvikling som digter i dansk litteraturhistorieskrivning.¹ Christian Molbech tager netop anekdoten til sig med kyshånd i *Forelæsninger over dansk Poesie* fra 1832, hvor han skriver:

for at vække Oehlschläger til at blive noget ved sig selv, og at lade Elementerne til en eiendommelig poetisk Charakter, der endnu kun giærede hos ham, udvikle sig i organiske Skikkelser, behøvedes en original philosophisk Aand, en genial Tænker og poetisk Æsthetiker, som Henrik Steffens.²

Det misvisende ved anekdotens reception fra Molbech og sidenhen er imidlertid, at Oehlschläger i allerhøjeste grad i årene 1801-02 var i færd med at blive digter af egen kraft. Oehlschlägers ambitionsniveau kan man fx få et indtryk af i Kamma Rahbeks spøgende rimbrev til Oehlschläger, som ikke kan dateres nøjagtigt, men som er blevet til efter den

15. december 1801 og før debuten: »Han [Oehenschläger] fölte sig skabt til större Hæder. / Meer værdig for ham en Digtets Glæder! / Til Göthe og Schiller hans Aand sig svinger, / Paa Phantasiens de lette Vinger«. ³ Oehenschlägers to største lyriske forbilleder var i årene op mod debuten netop Schiller og Goethe. Oehenschläger beskæftigede sig også som oversætter med de to digtere i årene 1800-1802. Han oversatte »Mignons Sang« fra *Wilhelm Meister* (1795-6) til tidsskriftet *Den danske Tilskuer* i 1800 og Schillers »An die Freude« (1786) udkom i en selvstændig udgivelse i 1801 som *Hymne til Glæden*.

Molbech kalder i samme udgivelse »Guldhornene« for Oehenschlägers »Lærebrev i den romantiske Poesie«. ⁴ Derefter er digtet altid blevet forbundet med et begreb om det romantiske og et romantisk gennembrud i dansk litteraturhistorie. I nyere germanistik tales der om årene omkring 1800 som en »klassizistisch-romantisch Doppeltepoke«. ⁵ Det giver bedre mening at forbinde »Guldhornene« med et klassisk-romantisk end blot et romantisk gennembrud. For digtets lyriske argument er relateret til Friedrich Schillers berømte historiefilosofiske digt »Die Götter Griechenlands« (1788/1795). Schiller var sammen med Goethe de to store repræsentanter for, hvad der senere hen er blevet periodiseret som Weimarklassikken, hvis begyndelsestidspunkt traditionelt defineres fra begyndelsen på Goethes rejse til Italien i 1786 til Schillers død i 1805.

Både Schiller og Goethe tænkte i denne periode i forlængelse af Winckelmanns kunsthistoriske skrifter om antikkens storslåede kunst. Winckelmann slog allerede i 1755 tonen an for den tyske klassik i *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerey und Bildhauerkunst* (1755): »Der einzige Weg für uns, groß, ja wenn es möglich ist, unnachahmlich zu werden, ist die Nachahmung der Alten«. ⁶ Schillers og Goethes fejring af den græske antik var også et forsøg på at etablere en ny selvstændig vej for den tyske kultur. Winckelmanns ofte citerede formulering fra samme værk om den græske skulpturs »edle Einfalt og stille Grösse« ⁷ – på dansk »ædel enkelhed og stille storhed« – indkapsler det æstetiske ideal, som Schiller og Goethes digtning formede sig efter i årtierne før århundredeskiftet. Oehenschlägers ophøjelse af den nordiske oldtid som poetisk objekt i sin akademiske besvarelse fra 1800 er relateret til den klassiske tradition i tysk kultur i anden halvdel af 1700-tallet: »den nordiske Mythologie (har) et stort Fortrin for den græske. Den er en udyrket aaben Have, med den frugtbareste Grund som kun venter paa Dyrkelse, for at yde de herligste Frugter«. ⁸ Oehenschlägers æstetiske kongstanke er her allerede klart formuleret. Som svar på den winckelmannske

tradition i tysk litteratur, der kulminerer med Schillers og Goethes græskromerske klassik i 1790'erne, vil Oehlenschläger besyngne den nordiske oldtids storhed.

For Oehlenschläger var der ikke nogen modsætning i at digte i forlængelse af en ældre generation af tyske digtere som Schiller og Goethe og en ny generation af digtere som Schlegel-brødrene, Novalis og Tieck. Oehlenschlägers første anmelder Claus Pavels i *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for Aaret 1803* var til gengæld ikke overbevist om den yngre tyske generations fortjenester. Pavels anerkender, at Goethe tilhører kategorien »store Digtere«⁹ og Schiller kalder han for »den udmærkede Skjald, Tydskslands Stolthed og Europas Beundring«,¹⁰ mens Tieck og F. Schlegel omtales som »de værste Smagfordærvere«. ¹¹ For den danske litterære offentlighed omkring år 1803 var Schiller og Goethe kanoniserede digtere af europæisk statur, mens de tyske romantikere var nye og ukendte stemmer. Den tyske klassik var tidens dominerende æstetiske paradigme.

Pavels anmeldelse er også interessant, fordi han så entydigt forbinder Oehlenschlägers hyldelse til de nordiske guder med den foromtalte klassiske tradition:

Ligesom de store Mænd, jeg forhen nævnte, hyldede Grækerne som Jordens ypperste Folk; ligesom Herder i dem erkjender sand, forædlet Menneskeheds Ideal, Kunstmags og Videnskabeligheds non plus ultra; ligesom Schiller ved sit Digt: Die Götter Griechenlands, blev anset som en Kristendommens Foragter, der ophøjede græsk Mythologie paa hiins Bekostning: saaledes har Hr. Øhlenslæger i de gamle Nordboer fra Hedenolds Dage fundet de sande Mennesker, hvis Lige nu omstunder ikke findes; deres Nationalkarakter, Sæder, Religion omtaler han med en Enthusiasme, der, i hvor lidet end ellers en Digtets Yttringer bør stedse antages for hans Troesbejendelse, synes aldeles oprigtig og umistænkelig.¹²

Ifølge Pavels bliver den tyske klassiks Grækenlandsmythos med andre ord transponeret til en dansk-nordisk mythos af Oehlenschläger. Pavels hører også en forbindelse i Oehlenschlägers digtning til Schillers kristendomskritik. »Die Götter Griechenlands« rummer i første version fra 1788 en åbenlys kritik af det ifølge Schiller livsfjendske væsenstræk ved den kristne monoteisme, der ydermere udslettede den græske livsfejrende polyteisme. Det er et klart schillersk mærke i »Hakon Jarls Död«, når digteren begræder den nye indelukkede kristne kultpraksis: »I stedet for Lun-

dens ærværdige Minder / man idel Kirker og Klostere finder«. Logikken er, at hvor der i den hedenske tid var en fri og herlig kultdyrkelse i det åbne, bliver der i den katolske middelalder kun tilbudt i indre og fra solen afsondret rum. Man kan også bemærke, at når Oehlenschläger bruger adjektivet »ærværdig« står det også i relation til Schiller, der var kendt for sin æstetiske diskussion af ynde- og værdighedsbegrebet i essayet »Über Anmut und Würde« fra 1793. I »Guldhornene« hører man også digterens kritik af danskernes manglende sans for det ærværdige ved guldhornenes relieffer: »Men I see kun deres Lue, / Ikke det ærværdigt Höie!«. Danskerne lever ifølge digteren i en skinverden uden adgang til den oldnordiske gudeverdens ophøjede værdighed.

Der findes også en afgørende allusion til »Die Götter Griechenlands« i »Guldhornene«. Schiller formulerer i tredje strofe en skærende kontrast mellem den tabte græske verdens skønhed og den moderne verdens tomme naturvidenskabelige verdensbillede:

Wo jetzt nur, wie unsre Weisen sagen,
Seelenlos ein Feuerball sich dreht,
Lenkte damals seinen goldnen Wagen
Helios in stiller Majestät.

Dengang i den græske oldtid så grækerne i løbet af dagen, hvordan Helios styrede sin gyldne vogn henover himmelhvælvet. Det er præcist det samme, som den nordiske oldtids mennesker var vidne til ifølge Oehlenschläger:

Hrymfaxe den sorte
puster og dukker
og i Havet sig begraver.
Morgenens Porte
Delling oplukker,
og Skinfaxe travet
i straalende Lue
paa Himlens Bue.

Solopgangens gud Delling lader hesten Skinfaxe med den strålende manke trave henover himmelen. Derved markerer Oehlenschläger, at den nordiske himmels skønhed står i et selvstændigt forhold til Schillers ophøjelse af græcitetens himmel. Oehlenschlägers romantiske lærebrev er snarere et

lærebrev, der udfolder sig som en revision af Schillers elegi over den tabte klassiske verden.

Når Oehlenschläger i »Guldhornene« taler om de nordiske guder som »De Forklarede Höie« og »de forklarede Gamle« er det taget direkte fra Schillers digt »Das Reich des Schattens« (1795), der var blevet oversat til »Skyggernes Rige« i *Den Danske Tilskuere* i 1800, hvor de græske guders harmonifyldte liv omtales i de første vers:

Evig klar og seilereen og rolig,
Flyder i Olympens Boelig,
De Forklartes Liv i hellig Fred!¹³

Schillers vision af Olympens guder står i kontinuitet med den ædle enkelhed og stille storhed, som Winckelmann fandt i den græske kunst. Også i den nordiske gudekreds hersker der ifølge Oehlenschläger harmoni og heroisme:

De övre Regioner
toner!
De sig möde, de sig möde,
de forklarede Höie,
kampfarvede, röde,
med Stierneglands i Öie.

Det at blive gude-lig som menneske er et afgørende motiv i Schillers klassik. Og mens den græske gudeverden i »Die Götter Griechenlands« er uigenkaldelig tabt, da der ikke findes nogen medierende instans, handler »Skyggernes Rige« om muligheden for menneskelig forklaring i betydningen af ophøjelse til guddom. For Schiller er der ikke tale om en ny teologi, men snarere et æstetisk ideal. I digtets sidste strofe beretter Schiller, hvordan Herkules efter sin død på bålet bliver hævet op gennem luftlagene af Zeus (Kronion) til sin nye plads blandt guderne:

Til som Gud, han, over Jorden hævet,
Og fra Mennesket løsrevet,
Aanded' Æthers Luftstrøm let og blank,
Froe ved uvant Flugt han opad iled,
Medens Livets tunge Drømmebilled,
Stedse mere sank, og sank, og sank.

Himlens Harmonier strax indbøde
Den Forklarte i Kronions Sal.

Den, der er blevet forklaret, er Herkules. I den forstand bruges begrebet om »Den Forklarte« af Schiller som et hedensk pendant til kristendommens begreb om Jesu' forklaring (transfiguratio). Oehlenschläger overfører denne ide om heroisk forklaring til sit begreb om de sjældne få, som forstår guldhornenes sande betydning. Guldhornenes »gyldne Sider / skal Præget bære / af de Ældste Tider«, og de nordiske guder vil lade dem blive fundet igen for de sjældne få:

For de siældne Faae
Som vor Gave forstaae,
som ei Jordlænker binde,
men hvis Siele sig hæve
til det Eviges Tinde
...
for *dem* lyder atter vort Bliv!

De sjældne få mennesker – digtere, tænkere, kunstnere – kan hæve sig til en sand indsigt i de forklartes gudelige tilværelse: De kan selv opnå forklaring og blive gudelige heroer. Læst allegorisk er digtets overordnede argument, at Oehlenschläger som en af de sjældne få besidder den nye store digteriske skaberkraft, som er nødvendig for at Nordens litteratur skal rejse sig til samme højde som Schillers og Goethes tyske klassik. Det er muligt, at Steffens ved deres berømmede møde har tilført Oehlenschläger en tro på sit eget geni og en højere grad af naturfilosofisk sensibilitet, men revisionen af Schillers historiefilosofiske digtning har Oehlenschläger selv været i stand til at udføre.

Jeg nærmere mig her artiklens egentlige hovedanliggende, som er en ny fremstilling af begyndelsen på Oehlenschlägers og Baggesens fejde i perioden 1803-07. Siden Kristian Arentzens mammutværk *Baggesen og Oehlenschläger. Literaturhistorisk Studie I-VI* (1870-76) er konflikten kerne primært blevet anskuet som et spørgsmål om, at Baggesen misbilligede Oehlenschlägers konversion til romantikken, mens Oehlenschläger insisterede på den.¹⁴ Det er sandt, at Baggesen, i øvrigt fuldstændig parallelt med Claus Pavels, håner Oehlenschläger for at være inspireret af digtere som Tieck og Schlegel-brødrene. Men det afgørende forhold er det, at både den yngre og ældre digter vurderer hinandens fortjenester

polemisk-satirisk ud fra et klassisk ideal i traditionen fra Schiller og Goethe. Artiklens hovedsigte er derfor hermeneutisk set at rekonstruere det (Weimar)klassiske ideal som det centrale poetologiske omdrejningspunkt i deres satiriske udestående i sin begyndende fase i årene 1803-1807.

Goethes rolle i Oehlenschlägers satire over Baggesen

De to mest vægtige digtsamlinger omkring år 1800 i tysk poesi var Schillers *Gedichte. Erster Theil* (1800) og det syvende og sidste bind af digte fra 1800 af Goethes *Neue Schriften* I-VII (1792-1800). Goethe havde allerede i årene 1787-1790 udgivet sin første udgave af samlede skrifter, *Goethes Schriften*. Digtsamlingen fra 1800 rummer således især Goethes nye lyriske produktion fra 1790'ernes klassik, deriblandt de romerske elegier og venezianske epigrammer. Det er også fra denne digtsamling, at Oehlenschläger har fundet sit motto, der består af to vers fra samlingens første digt »An die Günstigen«: »Was ich irrte, was ich strebte / was ich litt und was ich lebte – / sind hier Blumen nur im Strauß!«. Således tager Oehlenschläger sit motto fra det største lyriske monument i Weimarklassikken. Oehlenschlägers debut er banebrydende i dansk poesi, fordi den femogtyveårige danske digter både vil digte i forlængelse af Schillers historiefilosofiske oder og elegier og samtidig inkorporere bredden, smidigheden og det storslåede i Goethes lyriske romance- og balladedigtning.

Ved afskedsfesten i Dreieters Klub for Baggesen i 1800 før hans afrejse til Paris havde Oehlenschläger komponeret et hyldestdigt til ham. Til gengæld havde Baggesen mundtligt givet ham sin danske lyre i arv. I et brev til Baggesen fra den 24. februar 1801 kalder Oehlenschläger ham for »Danmarks bedste nu levende Skjald«.¹⁵ Der var i venskabet mellem Oehlenschläger og Baggesen en idé om, at Oehlenschläger var Baggesens lyriske tronarving, men der skulle ikke gå lang tid før den yngre digter kom på andre tanker. Oehlenschläger undlader i sine to autobiografiske skrifter at berette om, at de faktisk mødtes i juni 1802, mens Baggesen var på et kort besøg i hovedstaden. Til gengæld nævner Oehlenschläger, at de trods alt så hinanden på dette tidspunkt i et skrift fra 1818, hvor han som reaktion på Baggesens talrige angreb på ham i 1810'erne, ser sig nødsaget til at forklare sit syn på deres forhold for det danske publikum:

Da Han i Aaret 1802 gjorde et kort Besøg hiem, saaes vi ikke meget; og vi havde ikke længer nogen tiltrækkende Kraft mod Hinanden. I de mellemværende to Aar var jeg gaaet frem, og kunde ikke vedligeholde den forrige Grad af Begeistring for ham, som Digter. Hans Kiærligheds Blus for mig syntes ogsaa med det samme at glimte døende i Asken, og med vor Brevvexling var det forbi.¹⁶

Selv om Oehlenschläger nævner, at de ikke sås meget, så kan man konkludere, at de trods alt mødtes. Og man kan desuden konkludere, at venskabet var ovre. Når Oehlenschläger skriver, at han er gået frem, så betyder det, at han er gået frem som digter og har fundet andre forbilleder. Oehlenschlägers forbilleder i sommeren 1802 var Schiller og Goethe og de nye tyske romantikere. Og mens Baggesen havde et positivt syn på Schiller, var han på dette tidspunkt negativt indstillet over for Goethe og de tyske romantikere. Kristian Arentzen har med baggrund i det ovenstående citat af Oehlenschläger skrevet, at fra og med juni 1802 forekommer bruddet mellem dem væsentligt set at være »fuldbyrdet«.¹⁷ Det forekommer mig at være rigtigt. Især Goethe var blevet Oehlenschlägers nye store forbillede, og derfor måtte Baggesen vige pladsen. Det er også denne litterære arvefølgelogik, der indirekte kommer til udtryk i Oehlenschlägers første publicerede satire over Baggesen i »Sanct Hansaften-Spil«.

»Sanct Hansaften-Spil« bærer tydeligt præg af at være modelleret efter Goethes komiske markedsdrama *Jahrmarktsfest zu Plundersweilern* (1776). Oehlenschläger har ladet sig inspirere af Goethes kalejdoskopiske repræsentation af markedslivets virvar i kombination med mere litteratursatiriske tendenser.¹⁸ Det er et generelt aspekt ved Goethes komedier, at den samtidige tyske litteratur bliver satiriseret. Mest kendt i den henseende er *Götter Helden und Wieland* (1774), hvor Wieland, den store repræsentant for generationen før Goethe, spottes. Oehlenschlägers satire i dyrehavspillet er rettet mod oplysningstidens moralisme og den franske klassicismes regelæstetik og populære tyske dramatikere som Iffland og Kotzebue. I sin anmeldelse udtrykker Pavels både begejstring og vrede over satiren. Det er især den mere indirekte satire over den ældre generation af danske digtere, som Pavels bebrejder den unge digter. Fx i form af »de sarkastiske Sidehug til Mænd, han, som ældre og højligent talentfulde Digtere, bør have Ærbødighed for«.¹⁹ Disse digtere nævner Pavels ikke ved navn, men der er tale om Thomas Thaarup og Jens Baggesen. Med hensyn til sidehugget til den sidstnævnte digter tænker Pavels på de be-

synderlige ord, hvormed frieren i dyrehavens skuespil besynger sin tavse kærlighed for sin udkårne:

Den sande Glade er stum, for en Hund;
 Glæden slaaer Begplaster paa hans Mund!
 Hans høie Begeistrings Himmelev
 gaaer meget betænksom i sig selv.

De sidste to vers er en parodi på begyndelsesversene af Baggesens platoniske kærlighedsdigt »Taus Tilbedelse« fra 1797: »Den høieste Begeistrings Himmel-Elv / Henrinder uden Sprudlen i sig selv«. ²⁰ Scenen mellem de to turtelduer på scenen afspejler den almenmenneskelige naivitet udi kærlighedslivet, men med bevidsthed om allusionen bliver den for læseren til en satirisk kritik af Baggesens erotiske digtningens uformåenhed. Det er det første publicerede eksempel på, hvad Oehlenschläger identificerer som den ældre digters største svaghed: Baggesen besidder ikke potentialet for patos. Samtidig med det intensiveres satiren af det forhold, at Oehlenschläger placerer den i et læsedrama, der bærer et umiskendeligt præg af Goethe. Baggesen må lide den tort at blive latterliggjort af dansk litteraturs første egentlige goetheaner, der endda begyndte sin digterkarriere som discipel af Baggesen selv.

Oehlenschläger inkluderer i *Erindringer* fra 1850 nogle indtil da upublicerede satiriske tekster, som han skrev som umiddelbar reaktion på Baggesens digt »Göthe« fra *Gedichte* (foråret 1803), hvor Baggesen spotter Goethe for at skrive for pøbelen og have guddommelige tanker om sit eget værd. ²¹ Baggesen omtaler også i sit tysksprogede epos *Parthenais* (nytåret 1802/1803) Goethe i ironiske vendinger som »Germaniens Liebling« ²² og nævner, at hans tidsskrift om den antikke kunst *Propyläen* (1798-1800) er »von vielen Bewundert«. ²³ Det er en sandhed med modifikationer, eftersom Goethe valgte at indstille tidsskriftet ved århundredeskiftet på grund af manglende interesse for projektet i offentligheden. Baggesen forklarer i 1807 i et digt til Oehlenschläger, at hans »trodsige Uvillie« ²⁴ for Goethe, som nu var afløst af »elskende Beundring«, skyldtes, at Goethe var Wielands »Foragter«, en forfatter Baggesen var påvirket af og satte højt. Baggesens spot fik den unge digter til at håne Baggesen. Dog blev satiren som nævnt aldrig publiceret i Baggesens levetid:

Vil gar være Homer af Profession,
 Istedet for, kiære Mand,

Hvad du er, og hvad kun du være kan:
En lystig Patron.
Skriv atter om Jeppe!
Homer blier du neppe.
For atter at fremtrylle Oldtidens Sands
I sin fulde Glands,
Dertil skal meer end Plaisanterie,
Decorum og Kantisk Philosophie.²⁵

Med vendingen »Vil gar være Homer af Profession« må Oehlenschläger hentyde til *Parthenais oder Die Alpenreise. Ein idyllisches Epos*, der var en del af en ny trend i tysk litteratur for idylliske eposser, grundlagt af filologen og Homer-oversætteren J.H. Voss' *Luise* (1783-95) og videreført af Goethe i *Hermann und Dorothea* (1797).²⁶ Oehlenschläger indikerer, at Baggesen har misforstået sit episke kald og bør vende tilbage til sine ungdomsforsøg i den komiske tone eksemplificeret ved *Jeppe. Et siællandsk Eventyr* (1786). Første vers i Baggeseens epos lyder: »Singe, homerische Muse der Grazien Wandrung zur Jungfrau:«. Der findes et højt antal af sådanne homeriske retoriske figurer i Baggeseens epos,²⁷ men Baggeseens episke muse er falsk varebetegnelse ifølge Oehlenschläger, der betragter værket som et moderne produkt af 1700-tallets rokokoaestetik og kantianisme.

I samme bind fra 1800, hvor Oehlenschläger fandt sit motto, udgav Goethe for første gang digtet »Hermann und Dorothea«, der ikke må forveksles med Goethes epos af samme navn. Goethes digt var oprindeligt tænkt som epossets indledningsdigt og er især berømt for et bestemt vers: »Doch Homeride zu sein, auch nur als letzter, ist schön«. Goethes begreb om en homeride er påvirket af, at filologen Friedrich August Wolf i *Prolegomena ad Homerum* (1795) argumenterer for, at Homer som enkeltperson ikke fandtes. De homeriske eposser var resultatet af en stribe homeriske sangere, homerider, der over tid havde produceret dem. Men set i samtidens litterære kontekst udtrykker verset et klassisk ideal, hvor den samtidige digter må bestræbe sig på at efterligne Homers værker på original vis. Det er status af homeride i Goethes forstand, som Oehlenschläger fornægter Baggesen i sin upublicerede satire.

Som noget nyt ønsker jeg at foreslå, at det samme satiriske argument gør sig gældende i Oehlenschlägers satire over Baggesen i »Langelands-Reise« fra *Poetiske Skrifter* (1805). Oehlenschläger gør i digtets begyn-

delse gældende for sig selv, hvad han mener Baggeseen ikke formår. Således udtaler digteren det håb i digtet: »At sig Oldtid kan blande med Nutid og Nutid med Oldtid, / Kierligt i blid Harmonie, giennem det reisende Digt«. ²⁸ Flere gange undervejs trækker Oehlenschläger eksplicitte analogier mellem sit digtende selv og den ofte på vandet ildestedte hovedperson i *Odyseen*. Det sker, hvor Oehlenschläger skal krydse noget vand som i »Reisen over Beltet« og »Overfarten fra Vemmenæs til Rudkiøbing«. Her fra det sidstnævnte afsnits begyndelse:

Aldrig krysted mig Søen saa fast i sin svulmende Favn, som
Hist, da paa kiempende Baad hen vi mod Rudkiøbing foer.
Vinden var stik os imod, ned styrted den skyllende Pladsregn;
Evig vi krydse var nødt, Staden et Bøsseskud nær.
Saadan Odysseus stred, da viklet i Tang og i Stene,
Han, som en Havpolyp drev paa faiakiske Søe.

Oehlenschlägers egentlige homeriske forsøg i rejsedigtet er »Toget til Taasinge«, som er det eneste afsnit skrevet på heksametre. Kai Friis Møller har formuleret ligheden således mellem den danske digter og Homers hovedperson: »Som Odysseus fortæller eventyr for sine værtsfolk, faiakerne, således gør Oehlenschläger det for langelænderne under overfarten til Tåsinge«. ²⁹ Afsnittet er også det litterære højdepunkt i rejsedigtet, hvor Oehlenschläger stræber efter at kaste et homerisk lys over det prosaisk-borgerlige liv i samtiden. Her er det første vers, som lyder som et ekko af Baggeseens musepåkaldelse: »Syng om det hellige Tog, Gudinde! den festlige Lystfart«. Med »Toget til Taasinge« skriver Oehlenschläger sig på selvstændig omend ikke på fuldgyldig kvantitativ vis ind i den af Voss og Goethe initierede genre for idylliske heksameterosser.

I digtet »Personposten« fra *Fynsreise* (1835) forbinder den ældre Oehlenschläger sin satire over Baggeseen i afsnittet »Corsøer« med ungdommens letsind: »Nu til Korsør, den By, hvor Jens Baggeseen fødtes! Hvi har du, / Ungdoms Letsindighed! mig bragt til en drillende Spøg, / Som en Spire blev til hans Had? Et svulmende Gifttræ / Steg af det kastede Korn«. ³⁰ Oehlenschläger undervurderer ikke betydningen af satiren for deres forholds forværring, men han underspiller sin satires brod. For han fortsætter i »Corsøer« sit argument fra sin upublicerede satire, hvor han afsløgede Baggeseens homeriske ambitioner, nu i et mere allegoriserende tilsnit. Således lyder det satiriske afsnit i sin helhed:

CORSØER.

Her er altsaa den Bye hvor Jens Baggesen fødtes? Hvor liden!
Brystfældig, sørgelig, mørk; comisk som Stabelstad dog!
Bølgerne slaae paa dens Bred, melodisk naar Veiret er stille,
Men kommer svageste Storm, bruser det grumset med Slud.
Blæsten ryster dens inderste Tømmer, bestandig den frygter
Døden, og lever dog end, skjønt kun et sørgeligt Liv.
Yderst paa Siellandske Kyst, naar mod Landet den vender sit Øie,
Smiler mod Marken den tørt, munter og dansk jovial,
Men naar til Vandet den seer, da blegner den søesyg, forvirret;
Stranden urolig og vild aflokker Bølgen en Klang.
Underlig blandede Bye, uagtet din Svaghed og Brusen
Maa jeg dog have dig kier, enten jeg vil eller ey!

Når Oehlschläger skriver om Korsør, at »naar til Vandet den seer, da blegner den søesyg, forvirret«, så er det indirekte satiriske argument igen, at der ingen ægte homerisk styrke er i *Parthenais'* digter. Angus Fletcher har diskuteret, hvordan allegorien som modus ikke lader sig forene med mimesis: »The mode is radically reductive and in that is at war with mimesis«. ³¹ Den allegoriske reduktion består her i, at læseren rykkes fra at studere en geografisk beskrivelse af digterens uimponerede indtryk af Baggesens fødeby til at høre, hvordan den voksne Baggesens lunefulde lyre – hans af samtiden og eftertiden roste blanding af ironi og alvor – bliver persifleret samtidig med, at Baggesens klassiske kald bliver parodieret.

Oehlschläger har i »Langlands-Reise« indtaget rollen som den danske Homer, der besynger det homeriske topos, som havoverfarten er. Den kosmopolitiske og vidt berejste Baggesen bliver til gengæld reduceret til en digter af blot provinsiel interesse: Baggesen kan ikke som Goethe og Oehlschläger blive homeride af europæisk rang. »Corsøer« er således en gennemført underkendelse af Baggesens højst ambitiøse forsøg på at skrive sig ind i den nye tysksprogede tradition for idylliske eposser. Der er derfor intet uskyldigt ved Oehlschlägers satire i »Corsøer«, sådan som han tre årtier senere anskuede digtet i »Personposten«. Satirerne i dyrehavespillet og »Langlands-Reise« udtrykker således Oehlschlägers drastiske forandring i synet på Baggesens værd som digter. Den nationale digterarvefølge, som både Baggesen og Oehlschläger havde forestillet sig mellem hinanden i 1800, var afgået ved døden allerede ved mødet i 1802 og blev cementeret af Oehlschläger i satiriske passager i hans første digtsamlinger fra 1803 og 1805.

Baggesens sentimentale satire over Oehlenschläger

Især i 1700-tallets europæiske litteratur er Horats epistler i høj kurs. I december 1806 udkommer Baggesens brillante samling af rimbreve, *Skiemt-somme Riimbreve* (1807), der kan kaldes den største horatske begivenhed i dansk litteratur. Samlingen rummer to polemisk-satiriske rimbreve, »Romerering« og »Noureddin til Aladdin«, der markerer Baggesens overgang til at betragte sit forhold til Oehlenschläger i et agonistisk lys. Det er Baggesens satire over Oehlenschläger i de to rimbreve det i det følgende skal handle om.

Spørgsmålet om hvornår Baggesen stiftede bekendtskab med Oehlenschlägers satire i »Langlands-Reise» kan besvares. Baggesen var vendt tilbage til Danmark den 14. august 1806 og Oehlenschläger, der var bosiddende i udlandet, var spændt på hans reaktion på »Corsøer«. Det kan man se i et brev Oehlenschläger sendte fra Dresden til Kamma Rahbek fra den 1. september 1806: »Hvad siger den corsøerianske Ven om Epistelen i Langlandsreisen Corsøer angaaende?«³² I sit svarbrev til Oehlenschläger fra den 16. september kan fru Rahbek meddele Oehlenschläger, at hun har fået at vide, at Baggesen blev meget tavs, da han læste »Corsøer« og sidenhen »skal han undertiden have kaldet sig den brösthældige sygelige Baggesen«.³³ Det var altså først i efteråret 1806, at Oehlenschlägers satiriske fjendtligheder for alvor stod klart for Baggesen.

»Romerering« er dateret den 15. januar 1804.³⁴ I den version, som bliver udgivet i *Skiemt-somme Riimbreve*, er der en længere passage, som ikke er med i originalen. Det betyder, at passagen højst sandsynligt er blevet til i efteråret 1806, hvor Baggesen forberedte udgivelsen.³⁵ Grunden til at det er interessant er, at passagen således er skrevet efter, at Baggesen har studeret Oehlenschlägers satire over ham i »Corsøer«. Indskuddet består af i alt nitten verslinjer og rummer rimbrevets egentlige satire over Oehlenschläger:

Vigende hans løbske Løb?
 Vel! jeg lader ham den Ære
 (Men og eene ham) at være
 Stærkest i poetisk Ruus,
 Gøthiskhed, og klassisk Duus –
 Ham, der (som os Rygtet siger)
 Alt besov Parnassets Piger
 I sin Vugge – ham, hvis Næb

Qviddrede sin Jordemoder
Een af Sprogets beste Oder
I sit allerførste Flæb –
Ham, som alt, før han gik eene,
Drak sig fuld i Hippokrene –
Og saasnart ham hans Mama
Lærte stamme plat: Papa!
Føied lyrisk til: Ha! ha! –
Ham, som gjorde (tabt desværre!)
Alt en Hymne til vor Herre,
Fuld af Streger i sit Svøb —

Det forekommer rimeligt at konkludere, at Baggesen især tænker på »Langelands-Reise«, når han på tvetydig vis forbinder den yngre digters styrke med en lighed med Goethe og med sin dionysiske digterkraft (Ruus) og sværmeri (Duus) for det klassiske. I første omgang anerkender Baggesen Oehlsenschlägers lyriske kvaliteter for i næste øjeblik at diskvalificere dem ved at sætte lighedstegn mellem poetisk rus og fuldskab og klassisk dus og infantile lykketræf. Baggesen vil demontere Oehlsenschlägers identifikation med Goethes klassisk-homeriske idealer.

Baggesens indskudte passage i »Romerering« og satiren i »Noureddin til Aladdin« har det til fælles, at Oehlsenschläger fremstilles som et barn. Derfor bygger satiren i begge rimbreve, foruden Baggesens læsning af »Corsøer«, naturligvis på, at Baggesen har læst »Aladdin« fra *Poetiske Skrifter* (1805) og udlægger Oehlsenschlägers portræt af hovedpersonen som en allegori over digterens naive geniæstetik. Den afgørende satiriske passage i »Noureddin til Aladdin« indledes således:

Med Fryd, min Adam! jeg dit Fund erkiender.
Og skiøndt du fandt, hvad du har aldrig søgt,
Som Lykken eene findes kan, i Blinde;
Skøndt du, naar jeg har gravet, kun har spøgt;
Og skiøndt du, som et Barn, end staaer derinde
Blandt Underjordens diamantne Træer,
Din Undergang endnu, som forhen, nær,
Endnu fortryllet meer af Hulens falske Glimmer,
Med Himmellampen i din Haand,
End af dens ægte, fast umærkelige Skimmer,
End ei, som jeg erkiendende dens Aand.

Baggesen spiller i sin satire på Schillers i samtiden velkendte distinktion mellem det naive og sentimentale digtergeni fra essayet »Über naive und sentimentalische Dichtung« (1795-96). Oprindeligt udkom essayet i tre dele i tidskriftet *Die Horen* og blev først udgivet i samlet format i 1800 i *Kleineren prosaischen Schriften*. Allerede i 1798 blev essayets første del »Über das Naive« oversat til dansk i udgivelsen *Philosophiske Afhandlinger til Sandheds, Dyds og Smags Udbredelse* fra 1798. Schiller definerer den sentimentale digter som den søgende, mens det naive geni besidder sin poetiske natur som en gunst fra naturens side: »Der Dichter, sagte ich, ist entweder Natur, oder er wird sie *suchen*. Jenes macht den naiven, dieses den sentimentalischen Dichter«. ³⁶ I rimbrevet karakteriserer Baggesen sig som den evigt afsøgende og kæmpende digter, mens Oehlenschläger har fundet sin lampe, dvs. sin digterinspiration, der imidlertid viser sig at være falsk ifølge Baggesens patroniserende argument. Marianne Stidsen har bemærket, at Baggesen i den ovenstående passage bringer »Guldhornene« i læserens erindring. ³⁷ Mens Oehlenschläger som nævnt kritiserer danskerne for kun at kunne se guldhornenes skin og ikke deres ånd ”Men I see kun deres Lue, / ikke det ærværdigt Höie!”, så er det nu Oehlenschlägers skæbne ifølge Baggesen at være stedt i en æstetisk skinverden. Schiller skriver i essayet: »Das naive Genie steht also in einer Abhängigkeit von der Erfahrung, welche das sentimentalische nicht kennet«. ³⁸ Det er præcist det at være fanget i et naivt sanse- og erfaringsbåret inspirationsforhold, som Baggesen anklager Oehlenschläger for i rimbrevet. Det er Baggesen, der som sentimentalt geni besidder refleksion og som derfor kan hjælpe Oehlenschläger på vej til en autentisk erkendelse af digterkraftens ånd:

Og jeg, som ikke Lampen har, men veed
Om Lampens Brug og Lampens Aand Beskeed,
Vil lære dig, dens Kobberrust at gnide!

Der er noget særdeles ambivalent ved, at Baggesen foreslår en slags tilbagevenden til det discipelforhold, der karakteriserede deres indbyrdes relation omkring år 1800. Oehlenschläger tog det heller ikke just positivt op. I et brev til Kamma Rahbek skriver han: »er det dog ikke löierligt at den Vindhas, den Pigernes Jens, vil giöre sig til en sat, stadig, betænksom, svedende, vaagende, grublende Mand, og mig til en glathaget uopdragen Dreng? Lad ham probere, ikke at digte, men at sammensætte at danne en Aladdin, han barer sig pinedöd nok«. ³⁹ Oehlenschlägers synspunkt er æstetisk validt: Det kræver sentimental refleksion at kunne producere na-

ive repræsentationer. Men det perspektiv har Baggesen af satiriske grunde ikke inkluderet i sit rimbrev. Bernhard Fischer har påpeget, at Schillers implicite udfordring i sit essay var at formulere en ny moderne poetik kontra den ældre Goethes klassiske ideal.⁴⁰ Selv om Schiller i sin digtning i 1790'erne besynger det klassiske, er det indlejret i en historiefilosofisk og idealistisk tænkning, som Schiller forstod som sentimental. Schillers komplekse og problematiske distinktion mellem det naive og sentimentale digtergeni finder sin danske polarisering i forholdet mellem Oehlenschläger og Baggesen, der fra og med rimbrevet »Noureddin til Aladdin« en-tydigt fremstiller Oehlenschläger som en digter af naiv støbning, selv om man kunne argumentere for, at Oehlenschlägers tale i »Guldhornene« om de sjældne få var formuleret i kontinuitet med Schillers ide om sentimental idedigtning.

Der er en lang tradition i tysk litteraturhistorie, der går tilbage til Goethe selv, for at læse Schillers formuleringer vedrørende det naive geni, som et forsøg fra Schillers side på at demontere Goethes kolossale skaberkraft. Goethe siger i en samtale med Eckermann fra d. 21. marts 1830, at essayet var skrevet »gegen mich zu wehren«. Schiller forsøger indirekte, kan man sige, at domesticere det monumentale aspekt ved Goethes klassiske digtergeni i formuleringer som denne: »Mit dieser naiven Anmut drückt das Genie seine erhabensten und tiefsten Gedanken aus; es sind Göttersprüche aus dem Mund eines Kindes«. ⁴¹ Ifølge Schiller kan det naive genis følelser og indfald danne love for alle tider, men de fremkommer spontant som orakelord (på tysk 'Göttersprüche') fra et barns mund. Schillers forbindelse af begreberne om det naive, det guddommelige og det barnlige var meget indflydelsesrig i tiden og lod sig let bruge i satirisk øjemed. Kernen i Baggesens satiriske argument er altså i forlængelse af Schillers tale om det barnlige ved det naive geni, at Oehlenschläger er et naivt og barnligt geni, der stadigvæk har brug for faderlig sentimental rådgivning.

Baggesens udkast til en ny sentimental poetik i *Giengangeren*

Schillers måske bedste definition på det naive er, at det er en »*Kindlichkeit, wo sie nicht mehr erwartet wird*«. ⁴² Med de begyndende europæiske Napoleonskrige in mente i 1805 kunne man tro, at mange samtidige læsere ville mene, at »Aladdin« repræsenterede en form for litterær barnlighed, som ikke passede ind i tidens forventninger. Men det var ikke samtidens perspektiv. Fra og med *Poetiske Skrifter* blev Oehlenschläger anerkendt

for at være samtidens centrale digter. På trods af sin udgivelse af *Skiemt-somme Rimbrev*e i december 1806 stod Baggesen i den situation, at han ikke repræsenterede en ny vej i dansk litteratur. Og på trods af de uomtvistelige kvaliteter i rimbrevene, smagte Baggesens moderne version af den horatske genre trods alt meget af 1700-tallet.

Giengangeren og han selv eller Baggesen over Baggesen (marts 1807) er uden tvivl et af Baggesens hovedværker og især værkets centrale del, »Min Gienganger, og jeg selv. En poetisk samtale«, er fascinerende, fordi Baggesen forsøger at formulere et udkast til en ny retning i dansk litteratur. Dialogen udspringer sig mellem Baggesens nutidige og fortidige jeg, mens de vandrer fra Vesterbro over Frederiksberg til Søndermarken. Jeg vil nøjes med at rette læserens opmærksomhed mod dialogens sidste del »Det norske Huus«, hvor Baggesens relation til Oehlenschläger bliver relevant.

Det er ofte blevet bemærket, at dialogen foregår steder, som man forbinder med Oehlenschläger, ikke mindst Søndermarken, hvor faderen på dette tidspunkt var fuldmægtig ved slotsforvalteren. Det er også faderen, der lader Baggesens to temporalt forskellige udgaver af sig selv få nøglen til parken, så de kan komme ind, eftersom Søndermarken som kongehusets park ikke var tilgængelig for almindelige borgere. Mens Baggesens fortidige og nutidige jeg spadserer i de første dele af dialogen, foregår samtalen i sidst afsnit »Det norske Huus«, mens de sidder på en bænk ved Norske Hus i Søndermarken. Det er her Baggesens nutidige jeg udkaster sin vision for en ny litteratur. Norske Hus blev opført i 1787 og er bygget som en efterligning af en norsk bjælkehytte, hvorfra man, også den dag i dag, kan skue ud over en imitation af et norsk fjeldlandskab med graner, vand og en bro. Baggesens fortidige jeg indleder dialogen ved at udtrykke en kantiansk betagelse for den tilsyneladende sublime vilde natur, som de kan se fra bænken:

O Held mig, at jeg fandt det her! O Held!
 Saa stod Naturen dog, da den gik rundt om Jorden,
 Med gavmild Haand uddelende sin Gunst,
 Og alpe stille her paa denne Plet i Norden! –
 En slig Natur i Siælland?

Men Baggesens nutidige jeg afviser kontant sit fortidige jeg ved at gøre opmærksom på, at det hele er konstrueret, endda for nylig:

For ikke længe siden
 Var denne høitidsfulde Plads

Et Tiørnekrat, paa Brinken af en liden
Forhøining, i et stinkende Morads.

Spørgsmålet er om det kunstige landskab tåler sammenligning med den oprindelige storslåede natur på jorden. Baggeseens nutidige jeg svarer nej og drejer diskussionen i litterær retning:

Virgiler fødes nu, men ikke meer *Homerer*;
Tassoner, ikke *Danter*! *Kronos* lig,
Naturens gamle Nat har skiulet sig,
Og Kunstens unge *Zeus* som Dagens Gud regierer –
Tak – eller Utak – vor Philosophie:
Den Tid, vi nu omstunder lever i,
Har ingen Alper, ingen Filefælde,
Hvor selv Naturen digter i sin Vælde;
Men – *Søndermarker* blot – i Poesie.

Hvad enten læseren har en positiv eller negativ indstilling til moderne filosofi (Baggeseen tænker især på Kant og kantianismen), så har den ifølge Baggeseen medført (»Tak – eller Utak« kan parafraseres »takket eller utakket være«), at der ikke længere gives titantiske digtere som Homer, Dante og Shakespeare. Baggeseen afviser her klassikkens kongstanke, at den originale efterligning af de antikke forbilleder medfører kanonisk status i samtiden. Dermed afviser han også Oehlenschlägers forsøg på at iscenesætte sig selv som dansk litteraturs svar på denne tradition. Schiller skriver med henblik på den sentimentale digter, at »alles Existierende hat seinen Schranken, aber der Gedanke ist grenzenlos«. ⁴³ I tråd med Schiller ser Baggeseen den sentimentale digterposition som den eneste tidsvarende:

Nye Kunst foreenende med nyt Genie,
Vi burde hæve vores Poesie
Til Høiden af vor Olds Philosophie!
Nedbrydende dens gamle Billedskranker
Udviide Sphæren af vor Fantasie
Med den udviidte Kreds af vore Tanker!

For Schiller medfører tankens grænseløshed ikke en fredelig tilværelse, for den sentimentale digter befinder sig nemlig i konstant konflikt mel-

lem to forestillinger: »Der sentimentalische Dichter hat es daher immer mit zwei streitenden Vorstellungen und Empfindungen, mit der Wirklichkeit als Grenze und mit seiner Idee als dem Unendlichen zu tun«. ⁴⁴ Baggesens tale om en udvidet tankekreds og fantasi er formuleret i forlængelse af Schillers begreb om den sentimentale digter, der vil hæve sig over erfaringsverdenens grænser mod det uendelige. For Baggesen kan den nye digtning kun finde sin nødvendighed og storhed via en intellektuelt konciperet udvidelse af den menneskelige tanke- og fantasikraft. Baggesen forsøger i »Norske Huus« at tegne konturerne til en ny vej for dansk litteratur, hvor refleksionen er i højsædet og hvor Oehlenschlägers klassiske ideal bliver udlagt indirekte som en umulig anakronisme.

Oehlenschlägers afvisning af Baggesens nye poetik

I et brev fra den 30. marts 1807 meddeler Oehlenschlägers forlovede Christine Heger, at hun som lovet vil tilsende ham nogle bøger. Derudover medsender hun en bog, som Oehlenschläger endnu ikke har hørt om:

Du har begiært Baggesens Riimbreve og hans comiske Fortællinger, men da der for kort siden er udkommet en Bog af ham kaldet: *Gien-gangeren* kiøbte jeg den tillige og altsaa følger alle tre. ⁴⁵

Oehlenschläger har dateret sin fortale til *Nordiske Digte* juni 1807, som således er skrevet i Paris. I dette afsnit ønsker jeg at foreslå, at Oehlenschläger har læst Baggesens nye værk i Paris og ønsker at distancere sig fra Baggesens nye poetik. Oehlenschläger indleder sin fortale med at redegøre for sin homeriske inspiration i forbindelse med kompositionen af »Thors Reise til Jotunheim«, der bygger på hans første episke forsøg *Edda. Første Sang* fra 1803: »Hvad der især henrev mig i Homer var det eiendommelig Nationale, det Charakteristisk-Naive, det Store-Græske, den individuelle Natur«. Dernæst skriver Oehlenschläger: »den homeriske Natur vakte min; det Græske begeistrede mig til det Nordiske«. Baggesen havde i »Det norske Huus« som omtalt negeret ideen om, at den samtidige digtere kunne digte homerisk: »*Virgiler* fødes nu, men ikke meer *Homerer*«. Men Oehlenschläger afviser indirekte Baggesens forfaldshistorie til fordel for et klassisk efterligningsideal:

Jeg fik Lyst til, i mit eget Sprog, ved egen Nationalitet at virke og ytrre mig, saaledes som de gamle Rapsoder paa deres Viis havde gjort det, i sin Tid; kort sagt: at copiere den homeriske *Frihed*.

På trods af Baggesens forsøg på at udstille det utidssvarende ved denne position i *Giengangeren* indtager Oehlenschläger her i fortalen til *Nordiske Digte* positionen som dansk litteraturs svar på Goethe. Han er nu dansk litteraturs egentlige homeride. Og Baggesens nye poetik afviser Oehlenschläger indirekte som et litterært vildspor:

Enhver Digter, der vil skrive et Digt, maa have en vis Idee, han vil udføre; dette er den sande Musa, der besielser ham; hvad enten det nu er en moralsk Mening, et Billed, en Sindsstemning, en Begivenhed eller en Handling; thi denne vagante Flakken, denne dunkle, umodne Hensigtsløshed, som findes i Livet, gjør Aanden nedslagen og indkneben, istedet for at hæve og udvide den.

Med »denne vagante Flakken« alluderer Oehlenschläger til Baggesens pedestriske narrationsprincip for sin dialog og med vendingen »istedet for at hæve og udvide den« refererer han ironisk afvisende til Baggesens tale om en udvidelse og hævelse af fantasien og ånden i digtningen. Det er netop Baggesens ide om en ny kunsts udvidende potentiale, som Oehlenschläger på emfatisk vis forkaster i fortalen: »For at frembringe Kunst, altsaa, maa vi indskrænke os; thi kun den guddommelige Kraft er uindskrænket; denne Indskrænkning forudsætter *Skranker*«. Schiller skriver om forskellen mellem den naive og sentimentale digter: »Jener, möchte ich es ausdrücken, ist mächtig durch die Kunst der Begrenzung; dieser ist es durch die Kunst des Unendlichen«. ⁴⁶ Set i lyset af Schillers essay markerer Oehlenschlägers og Baggesens modsatrettede æstetiske argumenter i *Giengangeren* og fortalen til *Nordiske Digte*, at de hver især bevidst stadfæster deres rolle som henholdsvis den naivt-klassiske og sentimentalt-moderne digter i dansk litteratur anno 1807.

Selv om Oehlenschläger i sin samtid vinder slaget om at formulere det centrale litteratursyn, så får Baggesen en stor arvtager i skikkelse af Søren Kierkegaard, der bruger et Baggesen-citat som udgangsreplik for sit opgør med J.L. Heiberg i sit pseudonyme værk *Forord* (1843): »Død for de mange Forhold her paa Jorden, / De mangehaande, mangeslags, / De ordensfestlige, de dagligdags«. ⁴⁷ Baggesen indleder denne »dødstale« i *Giengangeren*:

Ja! død for andres Liv,
 For hvad man kalder saa, for hvad jeg kalder Keede,
 Kuld, Krampe, Kryben, Kiævlen, Kamp, og Krig,
 Krimskrams, Kujonskab, og Kiæltringerie,
 Og alt, hvortil min Siæl har Leede –
 Død er jeg for en Æsel af en Jord,
 Der, trods de stærke Bagbeen, taalig bærer
 Alt, hvad man lægger paa den
 ...
 Død er jeg for en Levetid, hvis Aand
 Er Had til Aandens Virken og til Aanden,
 ...
 Død er jeg for det Liv, som er i Moden,
 Ei blot i Siælland, hvor jeg selv blev fød,
 Men overalt paa hele Kloden
 ...
 For Døden er jeg død!«

Denne kasten vrag på sin samtid er et satirisk kendemærke. At være død for sin samtid og fælde dom over den var to sider af samme sag for Baggesen i *Giengangeren* og i kontinuitet med ham for Kierkegaard i sit pseudonyme forfatterskab. Der går en lige linje fra Baggesens krigeriske udmeldinger i værket til Kierkegaards ditto i 1840'erne. Som reaktion på sin satiriske konflikt med Oehlenschläger introducerer Baggesen en ny stemme i dansk litteratur, der indvarsler moderne nordisk litteratur i sin samtidigt orienterede, oprørske og stærkt negativt ladede udformning, som den kendes fra Kierkegaard og frem mod Ibsen og Strindberg.

Konklusion

Mit formål med den foreliggende artikel har været at åbne op for en revision af den danske romantiks begyndelse, der fremhæver Weimarklassikkens betydning. På det område har jeg et oplagt forbillede i F.J. Billeskov Jansens fremragende indledning til Oehlenschlägers æstetiske skrifter, hvor han med rette fremhæver, at både den unge og den modne Oehlenschläger var en original æstetisk tænker i egen ret i traditionen fra den tyske klassik. Billeskov-Jansen nævner en passant, at Oehlenschläger tidligt var »søgt bagom Romantikerne til Goethe og Schiller«. ⁴⁸

Det forekommer mig at være rigtigt i den forstand, at Oehlenschläger i sine vigtigste digte især emulerer Schiller og Goethe, selv om man kan tilføje, at Oehlenschläger har læst og studeret dem samtidig med de tyske romantikere. I sin diskussion af Baggesens epik nævner Flemming Lundgreen-Nielsen, at verseposet stadig i Baggesens og Oehlenschlägers samtid bliver anset »for højdepunktet i en digters karriere«. ⁴⁹ Det forhold hænger sammen med at den klassiske æstetik er det dominerende paradigme i begyndelsen af 1800-tallet, og det er også derfor, at der findes en vigtig relation mellem satiren og epikken i tiden. Både Oehlenschläger og Baggesen ønsker at ramme hinanden, hvor ambitionsniveauet er højest. Der er også derfor, at satiren på ingen måde er et perifert fænomen i tiden. Den amerikanske satireforsker Steven Jones forstår satiren i den engelske romantik i bourdieuske termer som »a struggle for the not-yet-accomplished dominance of the literary field«. ⁵⁰ Mine læsninger har også haft til formål at give et indtryk af, hvordan Oehlenschlägers og Baggesens satirer indgår i en strid for at definere midten af det nye århundredes litteratur. Min overordnede synspunkt har været, at det var et klassisk snarere end et romantisk æstetisk ideal, som udgjorde det afgørende konfliktfelt.

For Oehlenschläger var Goethe det afgørende litterære forbillede, der skulle sikre ham positionen som den nye tids afgørende lyriker, mens satiren over Baggesen havde til formål at relegere 1790'ernes væsentligste dansksprogede digter til periferien af det samtidige litterære felt. Med Oehlenschlägers tre digtsamlinger i første årti af det nittende århundrede havde den danske offentlighed indsat den yngre digter som den nye centrale lyriker. Sammen med Oehlenschlägers satire over ham for manglende episk-klassisk styrke, er denne forskydning i offentlighedens gunst hovedårsagen til, at Baggesen i stigende grad ifører sig satirens krigeriske harnisk. I 1810'erne bliver Baggesen som bekendt Oehlenschlägers skånselsløse kritiker, der kompromisløst påpeger hans dalende kvalitet som digter. Men det er værd at bemærke, at Oehlenschläger var den udfarende kraft i destruktionen af deres indledende litterære venskab.

Noter

1. Adam Oehlenschläger: *Oehlenschlägers Levnet fortalt af Ham Selv* I-II, København 1974 [1830-31], bd. 1, s. 123-24.
2. Christian Molbech: *Forelæsninger over den nyere danske Poesie* I-II, København 1832, bd. 2, s. 217.

3. *Breve fra og til Adam Oehlenschläger 1798-1809* I-V, udg. af H.A. Paludan m.fl., København (DSL) 1845, bd. 1, s. 46. Herefter forkortet *Breve*.
4. Christian Molbech: *Forelæsninger over den nyere danske Poesie* I-II, København 1832, bd. 2, s. 217.
5. Harald Tausch: *Literatur um 1800. Klassich-romantische Moderne*, Berlin 2012, s. 12.
6. Jeg citerer fra teoriantologien *Theorie der Klassik*, udg. af Wilhelm Voßkamp, Stuttgart 2009, s. 26.
7. *Ibid.* s. 46.
8. Adam Oehlenschläger: »Forsøg til Besvarelse af det ved Kiøbenhavns Universitet fremsatte Priisspørsmaal« i *Æstetiske Skrifter* ved F.J. Billeskov Jansen, Rosenkilde og Baggens Boghandel: København 1980, s. 13.
9. *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for Aar 1803*, København 1803, s. 323.
10. *Ibid.* s. 322.
11. *Ibid.* s. 324.
12. *Ibid.*
13. F. Schmidt (overs.): »Skyggernes Rige« af Schiller i *Den danske Tilskuer* 1800 nr. 92 og 93, s. 831-846. I Schillers original bruges »Die Selige«, som Schmidt her oversætter med »De Forklarte«. I digtets sidste strofe bruger Schiller begrebet »Den Verklärten« om Herakles.
14. Se også Marie-Louise Svanes artikel for en nyere læsning af forholdet, der fremhæver denne konflikt: »Den umulige satisfaktion. Om Baggese-Oehlenschlägerfejden« i *Fejder*, red. af Frederik Tygstrup o.a., København 2004, s. 65-80.
15. *Breve*, bd. 1, s. 30.
16. Adam Oehlenschläger: *Erklæring til Publikum om hans personlige Forhold til Justitsraad Baggese*, København 1818, s. 6.
17. Kristian Arentzen: *Adam Oehlenschläger. Literaturhistorisk Livsbillede*, København 1879, s. 163.
18. Den mest detaljerede undersøgelse af forholdet er Wilhelm Dietrichs *Oehlenschlägers »Sankt Hansaftenspil« in Abhängigkeitsverhältnis zur deutschen Literatur*, Borna-Leipzig 1916, s. 6-18.
19. *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for Aar 1803*, København 1803, s. 323.
20. Jens Baggese: *Poetiske Skrifter* I-V, ved A. Arlaud, 1889-1903, København, bd. 4, s. 213.
21. Jens Baggese: *Gedichte*, Hamburg 1803, anden del s. 192-193.
22. Jens Baggese: *Parthenais oder Die Alpenreise. Ein idyllisches Epos in neun Gesängen*, Hamburg / Mainz (uden årstalsangivelse 1802/3), s. 85. For et nærmere indblik i Baggese's tysksprogede forfatterskab og satirer, se Anna Sandbergs ph.d.-afhandling *En grænsegænger mellem oplysning og romantik: Jens Baggese's tyske forfatterskab 1803-1809*, København 2008, og hendes artikel: »Jens Baggese's tyske satirer« i *Studier i Nordisk*, 2008-2009, s. 209-226.
23. *Ibid.*
24. *Poetiske Skrifter* I-V, bd. 2, s. 171.

25. Adam Oehlenschläger: *Oehlenschlägers Erindringer* I-IV, København 1850, bd. 1, s. 207-208.
26. For en introduktion til genren, se Günter Häntzschels artikel »Idyllisch-bürgerliche Epen homerischer Provenienz« i *Homer und die deutsche Literatur*, München 2010, s. 198-207.
27. For en nærmere beskrivelse, se Flemming Dahls efterskrift til hans oversættelse af *Parthenais*, København 1965, s. 163-196.
28. Adam Oehlenschläger: *Poetiske Skrifter* I-II, København 1805, bd. 1, s. 276. Herefter sidehenvisninger i teksten.
29. Kai Møller Nielsen: *Homeroversættelser og Heksameterdigte. Linjer gennem den danske litteraturs historie*, Odense 1974, s. 103.
30. Adam Oehlenschläger: *Poetiske Skrifter* I-XXXII, udg. af F. L. Liebenberg, København 1857-62, bd. 22, s. 32.
31. Angus Fletcher: *Allegory. The Theory of a Symbolic Mode*. Itacha & London 1964, s. 151.
32. *Breve*, bd. 2, s. 81-82.
33. *Ibid.* s. 87.
34. Se Arlauds kommentarer, *Poetiske Skrifter* bd. 2, s. 324. Arlaud har haft det originale rimbrev til eftersyn.
35. Sådan ser Kr. Langdal Møller det også i artiklen »Baggesens »Romerering«« i *Danske Studier* 1924 s. 97-120, se især s. 115, hvor han skriver »Bemærkningerne om Oehlenschlägers Goethiskhed er først kommet til i 1807«. Her er Møller dog ikke opmærksom på, at rimbrevssamlingen udkom december 1806.
36. Friedrich Schiller: *Sämtliche Werke* I-V, München 2004, bd. 5, s. 716.
37. Marianne Stidsen: *Idyllens grænser, på sporet af en kritisk postmodernisme*. Samleren 2002, s. 330.
38. *Op.cit.* bd. 5, s. 754.
39. *Breve*, bd. 2, s. 161.
40. Bernhard Fischer: »Goethes Klassizismus und Schillers Poetologie der Moderne: »Über naive und sentimentalische Dichtung«« i *Zeitschrift für deutsche Philologie* bd. 113, 1994, s. 225-245.
41. *Op.cit.* bd. 5, s. 706.
42. *Ibid.* bd. 5, s. 699.
43. *Ibid.* bd. 5, s. 753.
44. *Ibid.* bd. 5, s. 720-21.
45. *Breve* bd. 2, s. 218.
46. *Op.cit.* bd. 5, s. 719.
47. *SKS* 5, s. 526. Versene er fra digtet »Min Gienganger-Spøg, eller Den søde Kniv« (1814), se *Poetiske Skrifter* bd. 3, s. 102.
48. *Æstetiske skrifter*, s. xli.
49. Flemming Lundgren-Nielsen: »Baggesen og det episke« i *Jens Baggesens liv og værk*, red. af Svend Skriver og Anna Sandberg 2010, s. 254-55.
50. Steven E. Jones: *Satire and Romanticism*, New York 2000, s. 10.

Lutherdom og teatralitet i Blichers »Præsten i Vejlbye«

Af Claus Esmann Andersen

The article explores the significance of the religious in Steen Steensen Blicher's short story »The Vicar of Vejlbye« (»Præsten i Vejlbye«, 1829) and, as a further perspective, in other works of Blicher. The article shows how, to my view, Walter Benjamin's Origin of the German Mourning Play is able to throw light on the prose of Blicher. My hypothesis is that a short story like »The Vicar of Vejlbye« uses allegory and theatricality because it is weighed down by religious questions to which there are no longer any religious answers. The matrix for the plot in Blichers' work is not the Aristotelic immanent plot of destiny but the Christian transcendent history of salvation, yet without salvation as theological anchor. Thus, the fact that the time of Blicher was a time of religious crisis does not necessarily mean that the religious became less defining for the aesthetical. On the contrary, it is possible – on the basis of the American Benjamin-scholar Samuel Webers thoughts about theatricality as the focal point of an alternative genealogy of modernity – to see »The Vicar of Vejlbye« as one of those places where the modern in literature begins. From this point of view, the modern originates from Lutheran Christianity.

Indledning

Når Blichers bedste noveller i litteraturhistorierne, som f.eks. den nyeste fra Gyldendal, beskrives med betegnelser som »moderne tragediekunst«, så begrundes det gerne med, at de på den ene side tydeligvis opererer med et skæbnebegreb, men at dette skæbnebegreb på den anden side er sekulariseret:

Skæbnen er ikke længere indlejret i verdensordenen, men i mennesket selv. Det er ikke onde eller nådeløse udefrakommende kræfter eller en højere verdensorden, der fastlægger de hårde vilkår, mennesket er underlagt. Skæbnen stammer derimod fra mennesket selv, som viser sig at stå magtesløst i mødet med sine egne og andres lidenskaber og dermed får sit liv fastlagt af dette møde. (Auken 2008, s. 329)

Tilsvarende hedder det i Søren Baggesens Blicher-bog, at: »Den blicherske novelle er tragisk i den forstand, at den viser os menneskenes skæbne i et nødvendigt og uafvendeligt forløb« (Baggesen 1965,

s. 281), samtidig med at skæbnen bestemmes som »mønstreret i det, vi mennesker kalder tilfældighed« (Baggesen 1965, s. 276). Bortset fra det, der i disse citater omtales som tragisk, ifølge nærværende artikels perspektiv snarere bør kaldes sørgeligt, så er det beskrivelser, som man kun kan være enig i. Hvad jeg i denne artikel især gerne vil tilføje, er betydningen af Blichers lutherske kristendom, der, også når tendensen som i »Præsten i Vejlbys« er antimetafysisk, på afgørende vis præger novellernes måde at være sørgelige på. En novelle som »Præsten i Vejlbys« er, vil jeg hævde, præget af lutherdommen på en tilsvarende måde som det barokke sørgespil, der, som Walter Benjamin pointerer, dyrker det allegoriske og det teatrale, fordi det tynges af religiøse spørgsmål, som der ikke længere findes religiøse svar på (jf. Benjamin 2014, s. 117).

Det er naturligvis ikke forbigået Blicher-receptionens opmærksomhed, at religiøse tematikker indgår i novellerne, men meget sjældent forstås troen som et egentligt brændpunkt. Forskydningen væk fra at tage det religiøse for pålydende udfoldes i Blicher-receptionen gennem forskellige læsemåder. Når Søren Baggesen behandler trosspørgsmålet i Blichers noveller, er det altid blot som et moment ved personernes psykologi og miljø. Troen er med til at motivere, hvad personerne i bestemte situationer tænker, siger og gør, men den er ikke vigtig i sig selv. Det kan kaldes en realistisk læsemåde. Og når Jan Rosiek behandler trosspørgsmålet i Blichers noveller, så står sjælens udødelighed for noget andet, som Blicher i virkeligheden ønsker at kommunikere. Ved som i »Hosekræmmeren« at lade Cecilia fantasere om brudesengen i paradys, kan Blicher indirekte kommunikere et kontroversielt budskab om fri, kropslig kærlighed. Det er så en retorisk læsemåde. En læser, som faktisk ser troen som blodig alvor for Blicher, er Jesper Langballe, hos hvem Blicher bliver til en kristen eksistentialet. Personerne indtager eller afprøver forskellige standpunkter eller stadier i kjerkegaardsk forstand, indtil de – i bedste fald, som Langballe ser det – ender i en art tidehvervsk kristendom.

Mit eget synspunkt vil altså være, at Blicher er allegoriker og melankoliker. For Blicher står der faktisk noget på spil, når han tematiserer tro og religion, men hans tid er en krisetid for religionen. Udtrykket »sjælens udødelighed« er for en stor del af samtidens forfattere blevet hjemløst (jf. Kjældgaard 2007). Jeg vil vise, hvordan den religiøse krise i Blichers noveller, først og fremmest »Præsten i Vejlbys«, reflekteres æstetisk gennem en inderlig og teatral meditation over de jordiske vilkår.

Benjamins sørgespilteori

Walter Benjamins sørgespilteori er jo ikke ubeskrevet af forskningen, men jeg starter alligevel med et kort resume, inden jeg tager fat på »Præsten i Vejlbys« og efterhånden når frem til at udfolde, hvordan jeg nærmere bestemt mener, at teorien kan bruges i forhold til Blichers prosa.

Allerførst et ultrakort rids af det sørgeliges begrebshistorie i relation til det tragiske. Det er i det tragiskes teorihistorie, især i den tyske filosofiske tradition (jf. Andersen 2009; Szondi 1978b), almindeligt at skelne mellem det tragiske og det sørgelige. Hvis det tragiske f.eks. er nødvendigt, ubetinget, helhedsorienteret, mytisk og ophøjet, så er det det i modsætning til det sørgelige, som er kontingent, betinget, fragmenteret, historisk og lavt. Filosoffernes anvendelse af det sørgelige som det tragiskes kontrastbegreb foregribes af forfatterne selv. Allerede i den tyske barok er der forfattere (Andreas Gryphius m.fl.), som distancerer sig fra tragedien ved at kalde deres alvorlige, tragedielignende skuespil for sørgespil. Denne tendens bliver efterhånden udbredt. 1700-tallets borgerlige drama (G. E. Lessing m.fl.) og 1800-tallets naturalistiske drama (Strindberg, Ibsen m.fl.) foretrækker også betegnelsen sørgespil. Det må tilføjes, at forfatterne ikke entydigt anvender genrebetegnelserne efter det nævnte mønster. Ikke desto mindre giver det mening at opretholde en sådan skelnen. Gennemgående for sørgespiltraditionens måde at adskille sig fra tragedien på er, at den anfægter lidelsens højere nødvendighed. I sørgespillet bliver kontingente omstændigheder tildelt afgørende betydning. Lidelsen kan ikke længere forstås, uden at kontingente faktorer som tid, tilfælde, psykologi og økonomi inddrages.

Hos Benjamin bliver begrebet om det sørgelige emfatisk og knyttet til kristendommen.¹ For ham markerer specielt den lutherske kristendom et afgørende brud i tragediens historie. Benjamin skelner mellem en tragedietradition, som væsentligt begrænser sig til en græsk kontekst, og en sørgespiltradition, der udspringer af en middelalderlig allegorisk tradition (kirke- og mysteriespil, kristne krøniker m.m.), og hvis vigtigste repræsentanter er Shakespeare og – især – den tyske baroks martyr- og tyrandramaer. Det vigtigste træk ved lutherdommen er ifølge Benjamin, at den ikke længere tror på de gode gerningers åndelige mirakelvirkning, og at den derfor ultimativt betragter al menneskelig handlen som værdiløs og verden som tømt for mening (jf. Benjamin 2014, s. 169). Sørgespillet er allegorisk som sine middelalderlige former, men det er betydeligt mere pessimistisk end disse og har frem

for alt nedtonet det frelseshistoriske perspektiv. I sørgespillet fremstår figurerne, der skulle pege mod det frelseshistoriske budskab, tydeligt som masker. Udstillingen af figurerne kunstighed modsvarer erfaringen af den guddommelige verdensordens tømthed, og heri ligger der en kompenserende tilfredsstillelse: »Sorg er den sindsstemning, hvor følelsen maskeagtigt giver den tømte verden nyt liv for at opnå en gådefuld fornøjelse ved synet af den« (Benjamin 2014, s. 170). Hvor Benjamin generelt ser sørgespillet som en fordybelse i melankolien, så fremhæves Hamlet i et ganske kort og uhyre kompakt afsnit i sørgespilbogen som en enestående figur, der gennem sin spillende selvrefleksion formår at hæve sig over sin melankoli. Gennem Hamlets teatrale selvrefleksion »forløses melankolien, idet den konfronteres med sig selv« (Benjamin 2014, s. 185). Hamlet reflekterer sin sorg teatralt på forskellige måder: som skuespiller (i forhold til sin mor, Polonius, Ofelia, Claudius), som iscenesætter (af »Musefælden«) og som tilskuer (ved opførelsen af »Musefælden«).

Det er ikke helt klart, hvad Benjamin præcist mener med, at melankolien forløses (ty.: sich einlöst), men i hvert fald hævder han, at *Hamlet*, stykket såvel som figuren, overvinder melankolien i »den kristne ånd« (Benjamin 2014, s. 185). Åbenbart ser han i måden, som Hamlet aktivt iscenesætter en refleksion af sin skæbne på, en parallel til den kristne forsynstanke:

Hamlet alene er for sørgespillet tilskuer af Guds nåde; dog ikke hvad denne nåde spiller for ham, men ene og alene hans egen skæbne tilfredsstiller ham. Hans liv, som er den forbilledligt udlånte genstand for hans sorg, viser, før det slukkes, hen til det kristne forsyn, i hvis skød dets sørgsmodige billeder forvandler sig til salig tilværen. (Benjamin 2014, s. 185)

I en post-luthersk sammenhæng, hvor nåden ikke længere er tilgængelig ad gerningernes vej, kan en aktiv tilgang til egen skæbne kompenserende genvindes i kraft af teatral selvrefleksion. At Hamlets teatrale refleksion af egen skæbne fungerer som en parallel til og erstatning for det guddommelige forsyn, hænger ifølge Samuel Weber sammen med forventningen om en fremtidig bagudrettet plotindramning af den teatrale skæbne (jf. Weber 2004, s. 192-93). En sådan forventning udtrykkes i den døende Hamlets bøn til Horatio om at leve for at fortælle hans (Hamlets) historie.

Indaddrejning, domsmotiv og allegorik

Handlingen i »Præsten i Vejlbye« skal resumeres. Novellen handler om et justitsmord, som den dømte selv medvirker til at fuldbyrde. Da et lig findes i hans have, samtidig med at adskillige vidneudsagn utvetydigt peger på ham som morder, befinder Vejlbye-præsten sig i en situation, som ikke alene er håbløs, men også komplet ubegribelig: Han ved, at han i hidsighed har slået sin opsætsige karl Niels Bruus med en spade, men ikke så hårdt, at han skulle kunne dø af det, og han har ingen som helst erindring om at have gjort de andre ting (gravet i sin have om natten osv.), som de pågældende vidner hævder, han skulle have gjort. Forklaringen, som han selv finder frem til og insisterer på, er, at han i sin hidsighed har slået på en farligere måde med spaden, end han selv opfattede, og at han har udført de andre handlinger i søvne. Vejlbye-præsten er så tilfreds med sin udlægning, at han blankt afviser et tilbud om hjælp til at flygte fra fængslet, hvor han venter på sin straf. For Vejlbye-præsten er udåden, anklagen, dommen og henrettelsen et sammenhængende, dybt meningsfuldt forløb: Forløbet bliver anledning til at angre en grundlæggende syndighed, som han hidtil har været tilbøjelig til at overse, og den forestående henrettelse forstår han som en soning, der vil gøre det muligt for ham at blive frelst.

Det viser sig imidlertid mange år senere, at den rige storbonde Morten Bruus har iscenesat hele forløbet: Han har fået placeret sin bror Niels som karl på Vejlbye-præstens gård med det formål at tirre den hidsige præst og få ham til at forløbe sig. Da det er sket, har han sendt Niels ud af landet, hvorpå han har iklædt et opgravet lig Niels' tøj og – selv iklædt præstens tøj – gravet dette lig ned i præstens have, vel vidende at folk på gården og tilfældige forbipasserende dermed senere ville kunne bruges som manipulerede vidner. Baggrunden for arrangementet er Morten Bruus' ønske om hævn efter at være vraget som bejler til Vejlbye-præstens datter.

Novellen har to fortællere: herredsfoged Erik Sørensen, som via dagbogsnotater fortæller frem til dagen før Vejlbye-præstens henrettelse, og præsten i Aalsø, som fører en kronike over vigtige begivenheder i sognet, og som via to optegnelser herfra fører historien frem til afsløringen 21 år senere af Morten Bruus' komplot. Mens præsten i Aalsø er en ubetydelig figur i forhold til novellens begivenheder, så spiller herredsfogeden en afgørende rolle. Herredsfogeden er dels forlovet med Vejlbye-præstens datter, dels – højst ufrivilligt – Vejlbye-præstens dommer. Man kan endda sige, at herredsfogedens manglende grundighed i efterforskningen af det

påståede mord er en afgørende forudsætning for, at justitsmordet bliver en realitet (jf. bl.a. Baggesen 1965, s. 246).

Når man alligevel har en fornemmelse af, at herredsfogeden er temmelig udenforstående i forhold til de begivenheder, han fortæller om, skyldes det, at han ikke rigtigt træder i karakter på begivenhedernes niveau. Han forholder sig længst muligt passivt, både som dommer og som forlovet. Han reagerer for sent eller slet ikke. Det er, som om han bedst kan forholde sig til begivenhederne, når han sidder foran sin dagbog, på skriftens niveau. Og da sker der tydeligvis en forskydning: Det er ikke begivenhederne som sådan, han forholder sig til, men derimod den rolle-, samvittigheds- og identitetskonflikt, som begivenhederne for hans eget vedkommende resulterer i.

Herredsfogedens dagbog afspejler et udviklingsforløb på to indbyrdes forbundne niveauer: et ydre og et indre. På det ydre niveau indgår dagbogsskribenten i en handlingsmæssig sammenhæng, som han ikke selv er hovedperson i, men som ikke desto mindre medfører objektive omskiftelser i såvel hans embedsmæssige som privat-familære status. Disse ydre, objektive omskiftelser reflekteres så i et indre, subjektivt forløb, som selve nedskrivningen er det privilegerede udtryk for, og som i modsætning til det ydre, objektive niveau har dagbogsskribenten som hovedperson. Karakteristisk for det indre, subjektive forløb er, at det vedrører interne dynamikker i individualitetens konstitution, som i vidt omfang er usynlige for omverdenen, men som det via dagbogsformen er muligt at formidle til læseren. Dagbogen fungerer som en scene, hvorpå identitetens indre drama opføres for læseren.

Strukturelt set, som dommerfigur, udfylder herredsfogeden en rolle, der er kendt fra tragediehistorien. Som 'ur-dommeren' Ødipus tvinges han til om ikke at dømme sig selv, så i hvert fald at fælde en dom, der rammer ham selv. Denne selvrelaterede dømmen reflekterer han selv over flere gange. Dagen før det afgørende forhør, hvor Vejlbys-præsten bukker under og 'tilstår', noterer herredsfogeden i dagbogen: »– I Morgen møde de paa Thinget; jeg er tilmode, som om det var imod mig selv, de skulle vidne. – Gud styrke mig dog!« (s. 139).³ I den næste optegnelse, som er fra den følgende dag, beskriver han sin oplevelse, da han ansigt til ansigt med Vejlbys-præsten venter på dennes tilståelse: »Endelig rettede han sig op, og hæftede sine Øjne paa mig; jeg ventede i ængstelig Taushed, som om jeg skulde høre min egen Dom – o ja, paa en Maade skulde jeg jo ogsaa« (s. 140). Som det ses, er domsmotivet her ekstremt indadrettet. Herredsfogeden er ikke en græsk tragediehelt, men en protestant, hvis idelige selvgranskelse fører til større og større tvivl om egen eksistens-

berettigelse. Som sådan er herredsfogeden beslægtet med Friedrich Schillers protestantiske dommerfigur Elisabeth (fra sørgespillet *Maria Stuart*, 1800), med hvem han deler det træk ikke at kunne fælde en dom hhv. tage ansvaret for domfældelsen på sig.²

Herredsfogeden kædes også sammen med en anden sørgespilsfigur, der er kendt som en tøver, nemlig Hamlet. I notatet, der vedrører opdagelsen af det nedgravede lig i haven hos den kommende svigerfar, skriver herredsfogeden bl.a.:

Det tykkes mig Altsammen at være kommen i et eneste Øjeblik ligesom et Tordenskrald. Tiden er aflave for mig; Aften og Morgen er eet; den hele gruelige Dag et hurtigt Lynglimt, som haver afbrændt i Grunden mine Ønskers og Forhaabningers stolte Huus. (s. 130)

Som i Shakespeares drama, hvor Hamlet via faderens genfærd erfarer, at hans stedfar er hans fars morder, kalder den moralske ordens sammenbrud på individuel handling. Hos Shakespeare siger Hamlet: »The time is out of joint. O cursèd spite/ That ever I was born to set it right!« (*Hamlet*, I.5). Hos Blicher siger herredsfogeden: »Tiden er aflave for mig«. I modsætning til Hamlet nævner herredsfogeden det ikke eksplicit som sin opgave at »rette tiden op«. Perspektivet er i det hele taget snævrere hos herredsfogeden. »Tiden er aflave *for mig*«, siger han. Det synes ikke at være den objektive ordens sammenbrud, herredsfogeden forholder sig til, men hans egen subjektive orden. Det indadrejede, subjektive understreges ved, at det er »*mine Ønskers og Forhaabningers stolte Huus*«, der går under, og ikke slet og ret et »stolt hus«.

De indlysende forskelle ufortalt ligner situationen i »Præsten i Vejlbye« situationen i *Hamlet* i den forstand, at en radikal epistemologisk usikkerhed gør sig gældende. Herredsfogeden og de andre involverede må forholde sig til, om det passerede muligvis har sin grund i den evige kamp mellem Gud og Satan: om Satan muligvis har udsat vidnerne for »et Helvedes Blændeværk« (s. 137), og om Gud måske har haft en speciel hensigt med at ramme Vejlbye-præsten, sådan som denne selv ender med at tro. Selv ikke den 'naturlige' forklaring til sidst, at Morten Bruus har arrangeret det hele, er helt entydig, idet en teologisk-metafysisk forståelsesramme stadig kan lægges ned over dén, således som Aalsøe-præsten gør, idet han omtaler Morten Bruus' plot som et »Helvedes Skarnstykke«, broderen Niels som »et blindt Redskab i Djævelens Haand« og Morten som en »Belials Mand« (s. 148).

Et helt gennemgående træk i novellens receptionshistorie er, at den i forlængelse af Søren Baggesens Blicher-bog læses med 'realistiske' briller. Man søger det ulykkelige forløbs årsager i en kombination af forskellige psyko-sociale faktorer: Morten Bruus tydes som en hidsig, rig storbonde, der må hævnne sig, fordi han opfatter afslaget på sit frieri som en utålelig standsbestemt arrogance fra Vejlbye-præstens side. Vejlbye-præsten ses som en lidenskabeligt troende, der ikke kan give slip på sit illusoriske verdensbillede. Og Herredsfogeden analyseres som en fra ringere kår opstegen, konfliktsky person, der gør, hvad der forventes af ham, snarere end, hvad der er behov for.

Jeg vil derimod læse novellen som en allegorisk tekst, hvilket ikke er ensbetydende med, at de nævnte 'realistiske' kausalforklaringer er ugyldige, men at der skelnes mellem på den ene side den »initiale« tekst med betydninger som de nævnte og på den anden side allegoriske betydninger, som den initiale tekst åbner for, uden at den initiale teksts betydninger af den grund ophæves (jf. Kurz 1988, s. 32). Realisme og allegorik er ikke nødvendigvis modsætninger (jf. Kurz 1988, s. 65). Det allegoriske i »Præsten i Vejlbye« viser sig på forskellige måder: For det første har novellen en teaterallegori som mønster. Denne teater- eller spil-allegori er ikke bare indeholdt i Morten Bruus' intrige, således som den afsløres til sidst, men gennemspilles på indtil flere planer allerede i herredsfogedens dagbog. For det andet former novellen sig overordnet set som en allegorese af en spektakulær historisk begivenhed.

Det er vigtigt at bemærke, at det allegoriske i »Præsten i Vejlbye« ikke er »ontologisk«. Ved en ontologisk allegori er præteksten »autoritativ«, dvs. teksten bekræfter præteksten, idet den gentager, udlægger og aktualiserer prætekstens budskab (jf. Kurz 1988, s. 42-43). »Præsten i Vejlbye« bygger på Bibelen og en kristen tradition som prætekst, men uden at der er tale om en autoritativ prætekst. I Blichers novelle slår den frelseshistoriske allegorisering om i det, som Walter Benjamin kalder en »naturhistorisk« allegorisering, dvs. de allegoriske formers tømning for forestillinger om væsensmæssig fylde og historisk opfyldelse. Allegoriseringsens omslag i naturhistorie rammer, som vi skal se, både den suveræne dømmen og den ophøjede død.

Teaterallegori

Det geniale ved Morten Bruus' hævnplan er, at den instrumentaliserer forskellen mellem Schein og Sein på en sådan måde, at selve retsmaskineriet

kan inddrages som en ressource i hævnprojektet. I realiteten spilles der imidlertid ikke alene med herredsfogeden som dommer, men med selve den bibelske tradition, som leverer lovgrundlaget for herredsfogedens ageren som et suverænt jeg på den sociale scene. Herredsfogeden er både som verdslig myndighed og som privatperson indskrevet i en teologisk-metafysisk verdensorden, som spillet bringer i skred. Jeg ser således dagbogen som en *anden* scene, hvor det suveræne jeks konstruerethed blotlægges.

Dommerfunktionens allegorisk-teatrale betydning antydes allerede i dagbogens første optegnelse, der har dagbogsskribentens udnævnelse til herredsfoged og dommer som anledning. Dommerfunktionen tegnes her op med en høj grad af 'nøgenhed' eller abstraktion, som i sig selv peger i retning af det allegoriske. Udnævnelsen omtales som en forfremmelse, som dagbogsskribenten kan takke Gud («Guds naadige Raadslutning») og – i mere direkte forstand – lensmanden («min kjere Herres Foranstaltning») for. Vi ved ikke, hvad han bliver forfremmet fra, eller hvorfor lensmanden har valgt netop ham til posten. Det eneste, vi siden erfarer om dagbogsskriverens fortid, er, 1) at hans forældre er døde tidligt og har efterladt ham fattig (jf. s. 128), 2) at han i sin ungdom har lært »at bruge Øxen og Høvlen« (s. 139), og 3) at han ivrigt har eftertragtet stillingen som dommer (jf. s. 136). For os begynder hans tilværelse med udnævnelsen til dommergerningen. Der er tale om en tærskelsituation i mere end én forstand. Der er tale om en tærskelsituation, ikke alene fordi dagbogsskriveren har fået et nyt embede og en ny position i samfundet og derfor står i en ny livssituation, men også fordi dommergerningen i sig selv repræsenterer en tærskel, dommens tærskel. Denne dommens tærskel er almindeligvis mest afgørende for den anklagede, der står på tærsklen mellem frifindelse og straf, i særlige tilfælde mellem liv og død. Her tematiseres dommens tærskel imidlertid også som en afgørende tærskel for dommeren selv. Som »uværdigen forfremmet til Herredsfoged og Dommer« er dagbogsskribenten tydeligvis umådeligt optaget af, om han vil kunne »bestyre saadant mit svare Embede!« (s. 124). Han er altså selv placeret på dommens tærskel: værdig eller uværdig?

Dagbogens indre, subjektive forløb rummer ansatser til en romantisk-borgerlig organisk individualitetsudfoldelse (kærlighedserfaringen som et kompletterende led i individualitetens dannelse), men det er karakteristisk, at denne individualitetsudfoldelse overlejres eller gennemskæres af postbarokke, rent retoriske og konventionelle jeg-figurer.⁴ Dagbogsskribenten forstår i overensstemmelse med den lutherske ortodoksi verden og sine egne muligheder i den gennem Bibelen. Med den luthersk-ortodokse til-

værelsesforståelse er givet et formål: at tjene Gud ved at tjene øvrigheden i kald og stand, og en fremgangsmåde: jævnføring med Bibelen. Som dommer med en luthersk-ortodoks baggrund er det for det første klart, at dagbogsskriveren må forholde sig yderst samvittighedsfuldt og ansvarsbevidst til sit embede, og for det andet at han i videst muligt omfang vil forlade sig på Skriftens ord – formuleret således i novellens første dagbogsnotat: »Den store Verdens Dommer give mig Viisdom, Retfærdighed og Velsignelse til at bestyre saadant mit svare Embede! 'Hver Mands Dom kommer af Herren.' Ordsp. 29,26« (s. 124). At Bibelens almene visdom også gøres gældende som grundlag for 'private' dispositioner, fremgår af det andet notat. »Det er ikke godt, at Mennesket er ene«, konstaterer dagbogsskribenten med en underforstået henvisning til 1. Mos. 2,18, hvorpå han formulerer en hensigt om at finde en kone.

Hvordan det følelsesmæssige tænkes at skulle indgå i 'regnskabet', fremgår af notat nummer fire: »Jeg har nu raadført mig med Gud i Himmelen, og dernæst med mit eget Hjerte; og tykkes mig klarligen, at Jomfrue Mette Qvist var det eneste Menneske, med hvem jeg vilde leve og døe« (s. 124). Første del af citatet, som er en vending fra et gammelt vielsesritual (jf. Langballe 1971, s. 71), er bemærkelsesværdig ved sin udpegning af tre forskellige instanser: »Jeg« træffer beslutningen; »Gud i Himmelen« og »Mit eget Hjerte« er forskellige rådgivende funktioner. Hvor det for dagbogsskribenten som dommer er nok at rådføre sig med Gud, så må han i den pågældende sag også rådføre sig med hjertet, dvs. følelserne. At han først har rådført sig med Gud og »dernæst« med hjertet, understreger imidlertid, at han gør et hierarkisk forhold gældende mellem de to stemmer. Kommer de i konflikt, må det følelsesmæssige hensyn vige, hvilket yderligere understreges med de efterfølgende sætninger: »Men dog vil jeg i Stilhed give Agt paa hende endnu nogen Tid. Skjønhed er bedragelig, og Dejlighed er en forfængelig Ting« (s. 124-25). Hvad hjertet lader sig forføre af, kan stå i modsætning til det, som Gud tilsiger, at man skal lægge vægt på. Det potentielle modsætningsforhold mellem Guds og hjertets stemmer er dog umiddelbart ikke noget problem i forhold til Mette Qvist, som dagbogsskriveren senere når frem til at se som noget nær renheden selv (»dette fromme, uskyldige Barn«, s. 126, »en Engel«, s. 129).

Som det ses, er identiteten tæt forbundet med en kristelig, allegorisk-embematisk sprogbrug. Det er en sprogbrug, som baserer sig på henvisninger til bibelsteder og på faste formler fra en bibelsk tradition. I det omtalte citat med vendingen fra et gammelt vielsesritual optræder »Gud i Himmelen« og »Mit eget Hjerte« som konventionelt betydende figu-

rer, der ved deres bestemte hierarkiske organisering i forhold til hinanden tilsammen uproblematisk henviser til en stabil teologisk-metafysisk verdensorden. Efter fundet af liget bryder kategoriernes orden imidlertid sammen, hvilket i dagbogen reflekteres gennem sammenstillingen af modsætningsfyldte identitetspar (jf. s. 130-31): »Guds Mand« er nu en »Morder og Misdæder«; og (set fra dagbogsskribentens side) »jeg [...] skal være hans Dommer«, og »hans Datter min forlovede Brud«. Den moralske ordens sammenbrud medfører hos dagbogsskriveren en rollekonflikt, som han ikke mere formår at mediere. Situationen kræver, at han vælger side til fordel for én af identitetskategorierne, enten »mit Hjerte« eller »Dommerens Forstand« (s. 137), men han er tydeligvis usikker på, hvilken side Gud tilsiger ham at vælge. På den ene side sammenlignes den lænkede Vejlbys-præst med »vor Herre, som han stædes for Pilati Domstoel« (s. 136), samtidig med at Vejlbys-præstens modstander Morten Bruus opfattes som »ond« (s. 137). På den anden side ses Vejlbys-præsten som: »den, som Guds og Menneskenes Lov fordømmer« (s. 139). Der er ikke længere et synligt bånd mellem retfærdighed i himmelsk og i jordisk forstand. En konsekvens af denne usikkerhed er, at han ikke længere anfører bibelcitater som begrundelse for de trufne beslutninger. Til gengæld vrimler dagbogsnotaterne nu med fortvivlede, ubesvarede bønner om hjælp og andre udbrud relateret til Gud. Gud er ikke længere en handlingsanvisende og identitetsgivende instans, om end han stadig optræder som et slags emblem eller en maske for sandheden: »Nej, nej! af denne Elændigheds Mulm og Mørke veed ikkun *han* aleneste Vej, for hvem den sorte Nat er lys som Dagen« (s. 139).

Det afgørende vendepunkt finder sted i det lange dagbogsnotat, hvor fundet af liget i Vejlbys-præstens have berettes. Notatets indledende beskrivelse af Morten Bruus' opdukken hos herredsfogeden sammen med tre vidner markerer en begyndende underminering af det lovgrundlag, nemlig Bibelens ord, som herredsfogeden bygger sin selvforståelse og sin embedsførelse på. I forbindelse med notatets indledende beskrivelse af Morten Bruus' opdukken hos herredsfogeden citerer dagbogsskribenten den anklagende storbonde for følgende:

‘Præst eller ikke Præst’ raabte Bruusen, ‘der staaer skrevet: du skal ikke slaae ihjel! der staaer ogsaa skrevet: Øvrigheden bærer ikke Sværdet forgjæves. Vi har jo Lov og Ret i Landet; og en Morder kan ikke undgaae sin Straf, om han saa havde Stiftamtmanden til Svigersøn.’ (s. 131)

Det er påfaldende og stærkt ironisk, at Morten Bruus her over for herredsfogeden hævder princippet om lige ret for alle (slægtskab må ikke føre til favorisering), hvor det i et tidligere notat, i omtalen af sagen om Ole Andersens jord (jf. s. 126), var herredsfogeden, som hævdede det over for Morten Bruus (rigdom må ikke føre til favorisering). Det ironiske ligger ikke mindst i, at Morten Bruus anvender sætningen »Vi har jo Lov og Ret i Landet«, som herredsfogeden selv har anvendt ordret i sin dagbog (jf. s. 129). Det viser sig altså, at »Morten Bruus formår at invadere, okkupere og applikere fortællerens tankegang og sprog« (Nielsen 2009a, s. 141). Afgørende i nærværende sammenhæng er, at Morten Bruus her også har overtaget herredsfogedens praksis med at påkalde bibelsteder som begrundelse for handlinger. Bibelstedet om, at øvrigheden ikke bærer sværdet forgæves (Rom. 13,4), indicerer endda netop den præmis, som herredsfogeden funderer sin identitet som dommer på, nemlig at retfærdighedens institutioner på jorden korresponderer med en fundamental guddommelig retfærdighed. Morten Bruus' henvisning til og anvendelse af det pågældende bibelsted indebærer en teatralisering af det lovgrundlag, som herredsfogeden bygger sin identitet og sin suveræne embedsførelse på.

Gennem herredsfogedens dagbog gennemspiller novellen en – for så vidt både allegorisk og ironisk – demontering af forestillingen om den hellige skrift som en organisk forlængelse af guddommelig intentionelitet ind i verden. Det, der rammes af ironiens syrebåd, er ikke nødvendigvis troen som sådan, men derimod troen på den bibelske retoriks tilforlædelighed. Bibelordet kan, viser det sig, anvendes performativt i et magtspil (som Morten Bruus gør), men det kan ikke garantere retfærdighed på jorden, endsige identiteten hos den, der betjener sig af det. Dagbogen gennemspiller en teaterallegori i den forstand, at hvor bibelcitaterne i begyndelsen af novellen fremstår som en slags naturaliseret identitetskostume for herredsfogeden, så indebærer Morten Bruus' ironiske (og travestrende) anvendelse en denaturalisering og en udstilling af det kostumeagtige.

Suverænen og intriganten

At dagbogsskribenten har problemer med at påtage sig autoriteten for den dødsdom, som han trods alt ender med at fælde, viser sig helt ned i grammatikken ved, at han i omtalen af den endelige domsafsigelse refererer til

sig selv gennem tredjepersons-pronomenet »den«: »Dommen er afsagt. Han hørte den med større Standhaftighed, end den besad, som oplæste Samme« (s. 144). Dette bemærkelsesværdige skift i grammatisk person kan ses som kulminationen på det forløb, der siden novellens begyndelse gradvist har udhulet herredsfogedens autoritet som dommer og i stigende grad associeret domsmotivet med en erfaring af inautentisk spil.

Herredsfogeden ender med at fælde dommen som et spil, men uden at vide at det reelt er Morten Bruus' spil, han er fanget i. På dette punkt, dvs. med hensyn til måden, hvorpå han ikke længere er herre over sine domme, ligner herredsfogeden suverænen i det tyske barokke sørgespil. Benjamin fremhæver flere gange suverænenes ubeslutsomhed som et vigtigt træk ved sørgespillet. Netop i barokken er fyrstens suverænitet uindskrænket og reelt diktatorisk. Hans opgave i forlængelse af tidens mange religionskrige er »genoprettelsen af orden i undtagelsestilstanden« (Benjamin 2014, s. 113). Suverænenes ubeslutsomhed bliver dermed et tegn på, at det ikke længere – som i renæssancens almagtsfantasier – er den menneskelige vilje- og handlekraft, der driver historien fremad. Overhovedet ideen om sådan noget som en suveræn beslutningstagen bliver gennem intrigantens spil gjort til skamme:

Der Souverän ist unfähig, einen Entschluss zu fassen, und so wird er zum Opfer von Intriganten, Einflüsterern, Ränkeschmieden: Die Intrige des Dramas ist eben die Theatralisierung der Souveränität, welche sich durch die bloße, unangefochtene Entscheidung, ob der Ausnahmezustand gilt oder nicht, nicht mehr beweisen kann und somit theatral vorgeführt werden muss: Denn der Ausnahmezustand gilt ohnehin ständig und überall. Der Intrigant ist gleichsam der Choreograph der Politik [...]. Er kann mit der Verräumlichten Zeit kalkulieren, während das 'Jetzt' der souveränen Entscheidung wirkungslos geworden ist [...]. (Etzold 2007, s. 238-39)

Suverænenes beslutninger er ikke længere suveræne, eftersom de reelt er iscenesatte af intriganten. Alle historisk specifikke forskelle ufortalt er dette præcis, hvad vi ser ske i »Præsten i Vejlbjby«, hvor herredsfogedens suverænitet som dommer er teatraliseret og koreograferet af Morten Bruus.

Som suverænen i sørgespillet har herredsfogeden til opgave at genoprette orden gennem en undtagelsestilstand, hvor han reelt har diktatorisk magt, idet han både leder undersøgelsen, holder forhør og dømmer i sagen

(jf. denne artikels note 5). Og som suverænen er herredsfogeden i stigende grad tungsindig og ude af stand til at fatte en beslutning. Hans vigtigste funktion i novellen synes netop som suverænenes funktion i sørgespillet at være at blive overlistet af intriganten, der forstår at »kalkulere med den rumliggjorte tid«. Hvor herredsfogeden som suverænen repræsenterer afmagten ansigt til ansigt med begivenheder, der ikke kan indpasses og beskrives i forhold til et eskatologisk tidsperspektiv, så repræsenterer Morten Bruus som intriganten evnen og lysten til at regere i verdslighedens immanente rum gennem instrumentalisering af tilfældet (tilfældige vidners forveksling af lig, tøj m.m.).

I den indskudte forfatterkommentar mellem dagbogs- og krønikedelen antydes et optimistisk perspektiv på suverænitetsproblematikken. Det hævdes her, at »just denne tragiske Begivenhed gav Anledning til, at Delinqventsager for Eftertiden blive foretagne ved alle Instantserne« (s. 145). At netop denne sag skulle have ført til en sådan relativering af den enkelte dommers magt, er historisk ukorrekt, men bemærkningen understreger ikke desto mindre, at den tragiske fejldom måske kunne være undgået, hvis oplysningen havde været mere fremskreden med hensyn til sikring af retssikkerheden. Fejldommen bliver her til et argument for oplysning og mod dødsstraf, jf. her også Aalsøe-præstens udbrud: »Ak! hvad er dog et Menneske, at det tør opkaste sig til Bloddommer over sin Lige?« (s. 150). Dette potentielt optimistiske perspektiv synes dog at være underlagt en mere basal hævvelse af, at alle menneskelige suverænitetstestninger er illusoriske.

Herredsfogeden repræsenterer den verdslige myndighed indskrevet i en udskridende teologisk-metafysisk verdensorden. Denne udskriden efterlader den verdslige myndighed, ja suverænitetet som sådan, i afmagt. Blichers reservation i forhold til det suveræne jeg skal i høj grad forstås som en reservation i forhold til det romantisk-borgerlige dannelsessubjekt. Dannelsessidealet, som det med stor virkningshistorisk kraft konciperes i Goethes *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (1795-96), sigter mod at udvikle den frie, myndige personlighed, der finder sin plads i en samfundssammenhæng. Dette skal ske i samspil med ydre faktorer, men med udgangspunkt i naturlige anlæg og organiske vækstprincipper. Hos Blicher spiller sådanne dannelsesforestillinger med, men han tenderer grundlæggende mere mod at tænke jeget ud fra protestantisk-kristne matricer. Blichers betoning af lidenskabernes knusende magt peger fremad mod Freud og andre moderne kritikere af forestillingen om det suveræne jeg, men den baserer sig i udgangspunktet på en mere traditionel protestantisk-kristen

mistro til den menneskelige viljestyrke og fornuft. En figur som herredsfogeden er protestantisk-kristen i den forstand, at han er indskrevet i en bestemt allegorisk-emblematisk sprogbrugs retoriske matricer. I kraft heraf og i konstellationen til Morten Bruus-figuren peger dagbogen diskret frem mod modernismens opgør med organiske subjekt- og værkforståelser.

Begrebet teatralisering er som flere gange nævnt vigtigt. Herredsfogeden er en kontrolfigur, som længst muligt, men til sidst forgæves, opretholder illusionen om at kunne beherske sin verden gennem bibelsk retorik, mens Morten Bruus er en moderne virtuosfigur, der aktivt spiller med tings (bl.a. et lig) og ords (bl.a. et centralt bibelsk skriftsted) hellige betydning, således at loven, som herredsfogeden bygger på, teatraliseres. Morten Bruus fremstår som en art barok emblematiker eller en moderne »virtuos« (jf. Weber 2004, s. 178-79), der regerer med betydningen »som en dyster sultan i tingenes harem« (Benjamin 2014, s. 208). Det teatrale spil med betydningen og loven er her hinsides enhver opbyggelighed og nytteværdi slet og ret kilde til en pervers lyst. Tilsammen tegner herredsfogeden og Morten Bruus billedet af en ambivalent autoritetsfigur, der – på samme tid aktivt og passivt – tilfredsstilles gennem skriftbilleder, der måler den uoverstigelige afstand til et væsens fylde.

Et andet ord for den ambivalente opførelse af verdens tømthed, som finder sted i herredsfogedens dagbog og i novellen som sådan, er »allegorisk teatralisering«. Dette er Samuel Webers samlende betegnelse for den form for æstetisk modernitet, der har sit udspring i barokken, og som dyrker det allegoriske og det teatrale, fordi det tynges af religiøse spørgsmål, som der ikke længere findes religiøse svar på:

Such allegorical theatricalization cannot simply overcome time and mortality, but it can temporarily arrest, interrupt, or suspend their progress. Hence the tendency of baroque theater toward ostentation, since the only saving grace it can envisage is the demonstration of its own theatricality. (Weber 2004, s. 191)

Man kan sige, at den allegoriske teatralisering i »Præsten i Vejlbys« fører lutherdommens generelle tendens til sekularisering helt igennem, uden at den luthersk-kristne horisont forlades. Dette viser sig allertydeligst i novellens relation til de historiske beretninger, især krønikeoptegnelsen af historikeren Erik Pontoppidan, som danner forlæg for den.

Allegorese af en historisk begivenhed

Der fandtes på Blichers tid såvel mundtlige sagn som adskillige indbyrdes afvigende skriftlige beretninger om baggrunden for Vejlbys-præsten Søren Jensen Qvists henrettelse i 1626 (jf. bl.a. Kjær 1894, s. 1-7). Blandt disse har Blichers hovedkilde tydeligvis været Erik Pontoppidans *Annales ecclesiae Danicæ* (jf. Pontoppidan 1747, s. 798), som novellen i store træk følger med hensyn til baggrunden for justitsmordet (intrigemagerens had, anvendelsen af en bror i tjeneste hos Vejlbys-præsten, nedgravningen af et falsk lig).⁵

Fælles for Pontoppidan og Blicher er den allegoriserende tilgang til begivenheden, men ikke selve udlægningen af den. Det afgørende i Pontoppidans udlægning er således ikke, at Vejlbys-præsten bliver uskyldigt dømt og henrettet, men at hans uskyld efterfølgende opklares: »Severinus Jani Qvist, Prediger zu Weilbye [...] ward unschuldig enthauptet, und seine Unschuld nachgehends hervorgebracht, womit es also zugegangen, daß die Fußstapfen der Göttl. Vorsehung, als Edelsteine der Historie, mercklich darin zu verspühren« (Pontoppidan 1747, s. 798). Bemærkningen om det guddommelige forsyns fodspor, der kan spores som historiens ædelstene, viser, at Pontoppidan ser den menneskelige historie som en verdenskrønike med et opbyggeligt budskab for den, der forstår at læse og tyde den. Tankegangen er en variant af den middelalderlige forestilling om verden som en bog skrevet af Gud.

Blichers novelle fremstår som et korrektiv til Pontoppidans teodicé-forklarende udlægning. Hvor Pontoppidan betoner det positive aspekt, at Vejlbys-præstens eftermæle reddes, så betoner Blicher med sin novelle det klart mere negative aspekt, at han må lade livet som uskyldigt offer for sin fjendes falske spil. Hvor Pontoppidan ser begivenheden som eksemplum på det guddommelige forsyns fodspor i historien, så ser Blicher den som eksemplum på et sådant forsyns fravær. Hos Pontoppidan fremsættes forsynstanken autoritativt som en indiskutabel ramme om historien. I Blichers novelle bliver den derimod bundet til Vejlbys-præstens subjektive perspektiv, som ikke understøttes af andre instanser i teksten. Herredsfogeden synes stærkt tvivlende med hensyn til Vejlbys-præstens udlægning (jf. hans undvigende svar på Vejlbys-præstens spørgsmål om, hvad hans hjerte siger til den pågældende udlægning, s. 143). Det samme gør Aalsøe-præsten, som imidlertid sætter en anden, mere almen teologisk ramme om Vejlbys-præstens historie. Med Aalsøe-præstens optegnelser indføres samtidig det allegoriserende perspektiv, der kommer

til at stå som modsvar på det allegoriserende perspektiv i Pontoppidans version.

Aalsøe-præstens forståelse af begivenheden formidles af korset på Vejlbysø-præstens grav, der i Aalsøe-præstens udlægning »minder enhver Kirkegænger om den Ulykkeliges dybe Syndefald, og den menneskelige Naturs Fordærvelse, samt om Syndens eneste Frelse ved Christi Kors« (s. 147). Ifølge den traditionelle lutherske ortodoksi, som repeteres her (uden at der nævnes noget om den specielle guddommelige frelsesplan, som Vejlbysø-præsten opfatter sig som genstand for), er mennesket af natur syndigt og må aves. Kun i troen på Guds nåde er der frelse at finde. At Vejlbysø-præsten gør sig skyldig i mord, er foruroligende, men det kan i denne kontekst ikke for alvor overraske, da arvesynden (jf. »den Ulykkeliges dybe Syndefald«) virker i enhver.

Arvesyndsperspektivet fastholdes i den anden krønikeoptegnelse, hvor det 'læsende' blik på begivenheden desuden får en endnu stærkere accent. Det berettes her med en tidlig distance på 21 år i forhold til novellens centrale begivenheder, hvordan Morten Bruus' bror, Niels, det formodede lig i sagen, en dag dukker op hos Aalsøe-præsten. Synet af Niels Bruus fremkalder hos Aalsøe-præsten en reaktion, der vidner om, at den dæmoni, som gennem hele novellen har været knyttet til Bruus-brødrene, er sluppet løs igen: »Haaret rejste sig paa mit Hoved, og jeg tog til at ryste af Forfærdelse« (s. 147). Den begravede vender tilbage: »tilmed var det, som om jeg saae den livagtige Morten Bruus for mig, hvem jeg tre Aar iforvejen kastede Jord paa« (s. 148). Men oplevelsen søges straks forankret i et allegorisk perspektiv: »Nu faldt det som Skjæl fra mine Øjne, og jeg ahnede strax Sammenhængen i hele den gruelige Historie« (s. 148). Formuleringen alluderer til et bibelsted, der ofte bruges som allegorisk signal, nemlig Ap.G. 9.18, hvor der falder skæl fra Saulus' øjne, så han indser sine fejltagelser (hvorpå han omvendes og bliver til missionæren Paulus). Begivenhedsforløbet kan nu 'læses': Niels Bruus' beretning »udlagde mig alle Ting i dette Helvedes Skarnstykke« (s. 148). Han ser nu, at Niels Bruus »havde været et blindt Redskab i Djævelens Haand« (s. 148).

Den allegoriserende læsnings vertikale perspektiv underløbes dog af det fortalte eget horisontale perspektiv. Historien om Morten Bruus' iscenesættelse af intrigen via iscenesætterens bedrageriske kostumering af sig selv og af et opgravet lig kan ikke blive opbyggelig som beretningen om Saulus' omvendelse. Det er tværtimod en historie, som i kraft af sin dvælen ved rekvisitternes, herunder det falske ligs, afgørende betyd-

ning, faktisk vægrer sig ved at løfte sig fra det materielle. Det gør også beskrivelsen af Niels Bruus selv: »Han var en gammelagtig Mand med et graaagtigt Haar, og gik ved en Krykke« (s. 147). Attributterne »gammelagtig«, »graaagtigt Haar« og »Krykke« henviser til tiden som en destruktiv magt. Som slet og ret destruktion sammenfattes også de forløbne 21 år af Niels Bruus' liv: »Den Rømte havde døjet meget Ondt i fremmede Lande, var bleven hværvet til Soldat, havde tjent i mange Aar, og været i Krig, hvor han mistede sin Førlighed. Fattig, svag og ussel fik han isinde at søge sin Fødehavn, og havde under megen Nød og Besværlighed fægtet sig igjennem« (s. 149-150), jf. at der ikke er tale om en bestemt krig, men om krigen som metafor for destruktionens princip. Der er i Aalsøpræstens beretning nok af henvisninger til et liv efter døden; til »det evige Livs uendelige Glæde!«, som angives at være Vejlbyspræstens belønning for »den bittre Martyrdød« (s. 150). Og til en tilstand, »hvor Alt det skal komme for Lysset, der endnu er skjult for vore Øjne« (s. 150), som det hedder med en allusion til 1 Kor. 4.5. Men frelseshåbet lever på trods af og ikke som en konsekvens af Niels Bruus' historie, der i sig selv vidner om ethvert forsyns fravær (det er ikke Gud, men Morten Bruus, der trækker i trådene) og om endeligheden som et påtrængende vilkår (at mennesker systematisk tager fejl, fordi de er bundet til bestemte kroppe og begrænsede synsvinkler).

Ekstremernes omslag

Som det tyske barokke sørgespil ifølge Benjamin står i konstellation til den middelalderlige kristne krønike, står »Præsten i Vejlbys» i konstellation til Erik Pontoppidans teodicé-forklarende krønike. Både i sørgespillet og i Blichers novelle finder en lemlæstelse eller ruinerende af forlæggets eskatologiske historiesyn sted. Selvom Blichers novelle handler om de yderste ting så som at dø for sin tro gennem martyriet, så er det de jordiske forholds trøstesløshed, der betones, snarere end transcendensens mulighed. Ligesom i det tyske sørgespil slår allegorien hos Blicher om og kommer til at handle om historien ikke som frelseshistorie, men som naturhistorie, og om mennesket ikke som skabningens herre, men som syndefaldets elendige kreatur.

At det evige liv efter døden for sørgespillet ikke længere er en selvfølge, viser sig gennem det vedholdende fokus på de rent materielle aspekter af døden: den pinte martyrs lange døds kamp, fremvisningen af lig. I sørge-

spillet spiller rekvisitterne hovedroller, og den højeste emblematiske rekvisit er liget (jf. Benjamin 2014, s. 236). Rekvisitterne som sådan peger på, at »de tilsyneladende døde ting vinder en magt over menneskelivet, når det først er sunket til det rent kreaturliges niveau« (Benjamin 2014, s. 163). Denne funktion har rekvisitterne også i Blichers novelle, hvor bl.a. Vejlbys-præstens »ulykkelige grønne Sloprok« (s. 140) får skæbnesvanger betydning. Den fremmeste emblematiske rekvisit er imidlertid også her liget, der 'optræder' i tre forskellige versioner eller måske snarere stadier.

Første optræden er i Vejlbys-præstens have, hvor det optræder som genstand for en 'læsning':

– Snart var hele Liget udgravet – det var virkelig den Savnede. Hans Ansigt var ikke ganske kjendeligt, da det var begyndt at gaa i Forraadnelse og Næsebenet desforuden knuset og fladtrykt; men alle hans Klæder, lige til Skjorten med hans udsyede Navn, kjendtes strax af alle hans Medtjenere; endogså en Blyring i det venstre Øre vedkjendtes alle de Omstaaende som Niels Bruuses, den han i nogle Aar bestandig havde baaret. (s. 135)

At liget 'optræder', skal her forstås helt bogstaveligt. Som afsjælet legeme er liget blevet indpustet ny betydning som aktør i Morten Bruus' spil.

Anden optræden, Niels Bruus' tilbagevenden efter 21 år, har strengt taget ikke et lig som aktør, men det vedrører ikke desto mindre samme tematik, idet Aalsøe-præsten ser den tilbagevendende som et »Gjenfærd« og samtidig synes at se »den livagtige Morten Bruus for mig, hvem jeg tre Aar iforvejen kastede Jord paa« (s. 148). Gennem Aalsøe-præstens ovenfor omtalte 'læsning' viser det sig, at der ikke er tale om en spøgelseshistorie, men snarere om en parodi på en genopstandelseshistorie. Motivet med den dødes rastløse tilbagevenden er kendt fra sørgespillet, hvor det – bl.a. i *Hamlet* – signalerer en fundamental usikkerhed angående et muligt liv efter døden (jf. Benjamin 2014, s. 165-67).

Tredje og sidste optræden markerer novellens slutning, hvor Niels Bruus opsøger og fortæller alt til herredsfogeden, hvilket denne dør af, hvorpå »Niels Bruus fandtes Tirsdag Morgen liggende død udenfor Aalsøe Kirkedør, paa den salige Søren Qvists Grav« (s. 150). Slutningens ophobning af døde har en vis monumentalitet over sig (som f.eks. også slutningen af *Hamlet*) og synes at bekræfte, hvad Benjamin skriver om sørgespillets allegorisering af naturen:

[A]llegoriseringen af fysis kan kun sætte sig energisk igennem ud fra liget. Og sørgespilletts personer dør, fordi de kun således, som lig, kan indgå i den allegoriske hjemstav. Ikke på grund af udødelighed, men for ligets skyld, går de til grunde. [...] Produktionen af liget er, set fra døden, livet. (Benjamin 2014, s. 235-36)

I sørgespillet henviser liget ikke til genopstandelse og udødelighed, men til menneskets naturforfaldenhed. På et metaplan henviser liget desuden til allegoriens måde at betyde på. Som det afsjælede legeme er den allegoriske genstand »helt og aldeles ude af stand til at udstråle en betydning, en mening; den får den betydning, som allegorikeren udstyrer den med« (Benjamin 2014, s. 207). Sådan er det, fordi allegorien altid må bero på en prætekst eller en kode, som går forud for den, og som den ikke kan integrere i sig. I den forstand kan man sige, at døden er indbygget i allegorien i mere end én forstand: »Death is at work in allegory [...] not just as decline and decay, but more intimately, as that which separates each thing from itself, from its essence and from its significance« (S. Weber; citeret efter B. Menke 2010, s. 193).

At allegorien og dens højeste emblematiske rekvisit, liget, i sig selv er adskilt fra den betydnings- eller meningsgivende instans, betyder ikke alene, at den, som allerede nævnt, kan slå om fra frelseshistorie til naturhistorie, men også at den kan slå tilbage igen. Det berøres af Benjamin til sidst i sørgespilbogen, hvor det hævdes, at: »I sidste ende slår den allegoriske betragtning i barokkens dødsbilleder om – først da i de største baglæns buer og forløsende. [...] I Guds verden vågner allegorikeren« (Benjamin 2014, s. 248). Tanken er her, at eftersom allegoriens forvandlingskraft ikke kender nogen stop-regel, så vil den for det intentionelle blik også være åben for et sådant afsluttende spring, men da helt på den vedgæede subjektivitets præmisser. Præcis sådan – på den vedgæede subjektivitets præmisser – er det muligt at læse ikke en forsynstanke, men et opstandelseshåb ind i slutableauet i Blichers novelle, hvor Niels Bruus' døde krop synes at ligge som en horisontalt pegende pil eller som en spærrebom for den begravede Vejlbys-præst, der ikke desto mindre hævdes allerede at være salig.

Den naturhistoriske og den religiøse udlægning af »Præsten i Vejlbys« udelukker ikke hinanden, men forudsætter tværtimod hinanden som enderne i en hårdt opspændt bue. Man kan her sammenligne med *Johanna Gray* (1825), Blichers sørgespil, der som novellen fremstiller en helt(inde), som uretfærdigt dødsdømmes, men som gennem måden, hvorpå hun ac-

cepterer skæbnen, demonstrerer en højere religiøs styrke. Forskellen er, at hvor *Johanna Gray* udmunder i en eksplicit apoteose af heltinden, dvs. der er en glidende overgang fra det sceniske eller tekstlige udtryk over i transcendenten, så er dette ikke tilfældet i novellen. I novellen er der effektivt sat spærrebom for, hvad der kan bekræftes i teksten. Man kan sige, at den kristelige betydning problematiseres, eller at den – mere positivt – bliver sublim i kantiansk forstand, dvs. at en virkning fremkaldes via en negation på udtrykssiden (jf. Kant 2001, s. 147-48). Netop idet forholdet mellem allegorisk tegn og hellig betydning markeres som diskontinuert og krisepreget, får spørgsmålet om det religiøse en voldsom affektiv kraft; betydeligt voldsommere end i *Johanna Gray*, hvor det religiøse må siges at være »too easily mastered« (Poland 1990, s. 38). Dette er i hvert fald ikke tilfældet i »Præsten i Vejlbøye«, hvor Vejlbøye-præstens insisteren på den religiøse erfaring hinsides ethvert »holdepunkt til en ordnet verden« (Langballe 2004, s. 282) og hinsides enhver »jordisk og etisk rimelighed« (Nielsen 2009b, s. 151) snarere tjener til at fremkalde en rædselsblandet fascination af og beundring for troens kraft: en ambivalent følelse for troens *mysterium tremendum* (jf. Poland 1990, s. 38-39).

Plot og teatralitet

Jeg vil nu med udblik til det øvrige novelleforfatterskab prøve at sige noget generelt om sammenhængen mellem den protestantiske kristendom og plottets status hos Blicher.

Den klassiske novelle fra 1800-tallet og frem betragtes med hensyn til plottet gerne som det aristoteliske dramas moderne arvtager (jf. Holmgaard 1996, s. 150-51). Som den antikke tragedie har den klassiske novelle et enstrengt handlingsforløb og bygger på en immanent kausalitet, som handlingsforløbet gradvist afdækker. Handlingen leder frem mod et indsigtspunkt (*anagnorisis*), hvorfra den skæbneomvæltende begivenheds (*peripeti*) rette kausalisering i form af én eller flere fatale fejlhandlinger (*hamartia*) kan overskues. Den blicherske novelle, herunder »Præsten i Vejlbøye«, passer, som bl.a. Jørgen Holmgaard og Søren Baggesen har vist, særdeles godt ind i dette skema. Jeg vil imidlertid hævde, at forskellene i forhold til det aristoteliske drama er mindst lige så betydningsfulde som lighederne, og at disse forskelle er underbelyste af forskningen.

Skal man levere en kort formel for plottets status i Blichers noveller, så kunne man, som Blicher selv gør flere gange, henviser til forestillingen i

Paulus' breve (især 1 Kor. 13.12) om den stykkevise erkendelse hernede versus den fulde erkendelse hisset. Denne teologiske forestilling anvender Blicher i slutningen af »Skytten paa Aunsbjerg« (1839) som begrundelse for novellens egen fragmenterede – og sørgelige – karakter:

Højstærede Læsere og Læserinder! harmes ikke paa mig! fordi denne lille Historie, der vel neppe kan anslaaes højere end til en stor Anecdote, er saa stykkeviis, dunkel og sørgelig. Er ikke al vor Kundskab hernelen stykkeviis? er ikke al vor Viisdom dunkel? og Størstedelen af vor Erfaring – jo lad det kun staae her – sørgelig? (Blicher 1999, s. 211)

Forði »al vor Kundskab hernelen« er »stykkeviis«, kan novellen kun blive et fragment. Det er påfaldende, at der i »Skytten paa Aunsbjerg« ikke nævnes et »deroppe« som modstykke til »hernelen«. Det gør der i »Præsten i Vejlbjerg«, hvor Aalsøe-præsten med allusion til 1 Kor. 4.5 taler om herredsfogedens vandring »heden, hvor Alt det skal komme for Lyset, der endnu er skjult for vore Øjne« (s. 150). En gennemgående tanke hos Blicher er altså, at der i hvert fald i *dette liv* ikke kan etableres en position, hvorfra man kan overskue det vigtigste, nemlig spørgsmålet om frelsen. *Anagnorisis* i Blichers noveller vedrører pragmatiske spørgsmål, men kan ikke besvare spørgsmålet om skæbnen i dybeste, kristelige forstand. Dette er netop anderledes i den græske tragedie, hvor *Ødipus'* skæbne kan genkendes i sit fulde mytiske omfang, og det er også anderledes i de samtidige dannelsesfortællinger, hvor helten finder sig selv og sin plads i samfundet.

Netop *Kong Ødipus* refereres der i »Præsten i Vejlbjerg« indirekte til gennem en bemærkning af Vejlbjerg-præsten, som fortæller, at han engang til en ligprædiken ville anvende en sætning af »en Viismand hos de gamle Græker«, nemlig: »priis Ingen lykkelig, før han dør!« (s. 142). Sætningen er af statsmanden Solon, men den optræder desuden som den allersidste sætning i *Kong Ødipus*, hvor den afrunder korets afsluttende sammenfatning af en morale. Sætningen fungerer både i *Kong Ødipus* og i Blichers novelle som udtryk for den erfaring af lykkens skrøbelighed, som forbindes med det dramatiske skæbneomslag (jf. Andersen 2009, s. 141). Det er imidlertid interessant, at Vejlbjerg-præsten ikke er tilfreds med at bruge hverken Solon eller *Kong Ødipus* som forlæg for sin prædiken: »At tage en Hednings Sentens til Text i en christelig Tale, vilde ikke gaae an; men det forekom mig og, at den samme Tanke med omtrent de samme Ord skulde findes et Sted i den hellige Skrivt. Jeg ledte og ledte, og kunde ikke

hitte Stedet« (s. 142). Han lægger sig da til at sove, og da han næste morgen sætter sig til skrivebordet, ser han foran sig »paa Bordet skrevet med store Bogstaver paa et Blad Papiir: ‘Priis Ingen lykkelig, før hans Endeligt kommer! Syrach det 11te Capitel, 34te Vers;’« (s. 142). I Blicher-novellen fungerer sætningen ikke som en afsluttende sammenfatning, men som en indlejret mise-en-abyme af selve det dramatiske skæbneforløb (jf. at sentensen reflekterer Vejlbyske præstens skæbne), som Blicher altså i en form for metapoetisk gestus rekontekstualiserer fra en græsk til en kristen sammenhæng. En forskel i forhold til den græske sammenhæng er da åbenbart, at der i Blichers luthersk-kristne ‘sørgespilnovelle’ er særligt fokus på skriften som sådan (Den Hellige Skrift, bogstaverne på papiret) og på inderligheden som et gådefuldt og uigennemskueligt rum (jf. søvngængerudførelsen af Bibel-læsning og nedskrivning).

Det barokke sørgespil og dén moderne litteratur, der bredt kan betegnes som postluthersk, adskiller sig fra en aristotelisk tradition med hensyn til den status, som det teatrale tillægges. Hos Aristoteles spiller det teatrale som sådan så godt som ingen rolle. Det er at forstå som et i sig selv transparent rum, der tillader plottet at finde sted (jf. Weber 2004, s. 101). I en postluthersk kontekst bliver det teatrale derimod til noget irreducibelt: et spil, som ikke lader sig ophæve i et afrundet, meningsgivende plot:

What, then, is the nature of this theatrical medium? Perhaps its most salient character is its replacement of character or, rather, of the hero, by ‘natural history,’ which is to say, a notion of history derived from the Christian promise of individual redemption, but also cut off from its fulfillment. Severed from its symbolic connection with transcendence by the subordination of good works to individual faith, the Christian history of salvation – *Heilsgeschichte* – turns into its opposite, *Unheilsgeschichte*, a story of unremitting decline and fall. (Weber 2004, s. 175)

Matricen er ikke det græske immanente skæbneplot, men den kristne transcendent frelseshistorie, blot uden frelsen som teleologisk anker. Det teatrale er den rest, der bliver tilbage, når symboliseringen af transcendenten mislykkes.

Dommeren er siden antikke tragedieværker som *Orestien* og *Kong Ødipus* den teatrale grænsefigur par excellence, for så vidt som man kan sige, at dommen markerer det teatrale spils ophævelse i et afrundet, meningsgivende og skæbnebeseglende plot. Karakteristisk for Ødipus er ikke bare,

at han til sidst i Sofokles' tragedie endelig genkender og derefter dømmer sig selv ud fra et tilbageskuende overblik, men også at hans skæbne fremstår som en effekt af den forbandelse, som han selv i begyndelsen af tragedien som øverstansvarlig for efterforskningen af mordet på kong Laios har nedkaldt over den skyldige (jf. Menke 2005, s. 25-50). I Ødipus' tilfælde går selvbestemmelse og mytisk bestemmelse hånd i hånd. Karakteristisk for Blichers herredsfoged er derimod, at han i stigende grad er ude af stand til at dømme og dermed også ude af stand til at bestemme sig selv. Nyt i Blichers novelle er frem for alt dagbogens allegorisk-teatrale funktion som refleksionsrum for dommerens dømmekraft. Hvor tragediens klassiske dommerfigurer fra Sofokles' Ødipus til Schillers Elisabeth (og Blichers Johanna) dømmer på en scene, der mere eller mindre *er* verden (»Mikrokosmos und Makrokosmos fallen zusammen«, Szondi 1978a, s. 60), så etablerer Blicher via dagbogen en forestillet og reflekteret scene for herredsfogedens dommervirksomhed. Til forskel fra *Kong Ødipus* og den aristoteliske plotmodel, som *Kong Ødipus* er det paradigmatiske eksempel på, reflekterer herredsfogedens dagbog den selvrelaterede dømmen som en uafsluttet, inderliggjort proces. Det er en dømmen, som ikke falder til ro i en afrundet, meningsgivende og skæbnebeseglende dom.

Transcendensens tvetydige status betyder hos Blicher, at fortællingen har en tendens til at falde fra hinanden, samtidig med at der åbnes til et inderligt rum. Det er ikke tilfældigt, at Blicher excellerer i dagbogsnoveller. Første halvdel af 1800-tallet er generelt dokumentfiktionernes tid (jf. Bredsdorff 1995, s. 231), men det er karakteristisk, at mere verdsligt orienterede forfattere som Thomasine Gyllembourg og M.A. Goldschmidt foretrækker brevfiktionen frem for dagbogsfiktionen. Hvor disse forfattere dyrker en *udadrettet* dokumentform, der udveksler socialt og horisontalt, så holder Blicher sig til en *inderlig* dokumentform, der i højere grad udveksler religiøst og vertikalt. Blicher ligner – også på dette punkt – Søren Kierkegaard.⁶

I »Eneboeren paa Bolbjerg« (1834) har hovedpersonen efterladt sig en samling »løse Papiirstykker, som Samleren siden, efter rimelig Gisning, har ordnet, og nu overgiver til den læsende Verden« (Blicher 1920-34, bd. 19, s. 138). Og det »overlades til Læserens egen Phantasie at udfylde de store Huller i denne mørke og sørgelige Historie, saavel som at gjætte Grunden til den Beslutning at tilbringe Livet – et Liv af over tredive Aar – i hiin vilde og glædeløse Ørken« (Blicher 1920-34, bd. 19, s. 150). Dagbogsformen markerer her en videreførelse af træk, som ifølge Benjamin er kendetegnende for sørgespillet's teatrale rum til forskel fra trage-

diens. Hvor tragedien udgør en selvidentisk og meningsfuld helhed, som utvetydigt bestemmer sit forhold til tilskueren, så er sørgespillet mindre sammenhængende og mere relativt i forhold til tilskuernes standpunkt. Sørgespillets mangel på organisk sammenhæng spejler en tilsvarende mangel i tilskuerne: »It presents them with an image of their own lack of connectedness or, rather, of the radical incommensurability between their inner feelings, the realm of 'faith,' and the external, phenomenal world in which they live« (Weber 2004, s. 177). Hos Blicher bliver dagbogsformen et noget nær perfekt billede på denne sammenhængsløshed og isolation, jf. at dagbogen i »Eneboeren paa Bolbjerg« bl.a. omfatter dagbogsskribentens mere end 30 år lange eneboertilværelse i en hytte ved Vesterhavet, hvor han soner et syndigt liv gennem »langvarig Anger og strængt Arbejde« (Blicher 1920-34, bd. 19, s. 149). Christian, som er eneboerens meget sigende navn, går i kirke og hjælper ved skibsforlis, men ellers er hans soning rent inderlig (»langvarig Anger«). Han oplever ikke personligheden som et sammenhængende hele: »hvo kan randsage et Menneskes Hjerte? hvo kjender sit eget? Og ere vi ikke alle Hyklere for os selv – uden at vide det?« (Blicher 1920-34, bd. 19, s. 143). Gennem den efterladte dagbogs »løse Papiirstykker« opfører novellen Christians ransagning af sit eget labyrintiske hjerte som et allegorisk teater.

Allersidste optegnelse i Christians dagbog slutter med beskrivelsen af en drøm, hvor der fra det himmelske kaldes på den døende, altså en attest på at Christian finder nåde for sine synder og frelses. Det er en svaghed eller i hvert fald en inkonsekvens ved novellen, at den på den ene side gennem billedet af den angrende eneboer fremstiller frelsesvejen som et inderligt anliggende, hvor man i princippet aldrig med sikkerhed kan vide, om man er på rette vej (eftersom man kan være en hykler uden at vide det selv), mens den på den anden side ender i en regulær kristen apoteose som i *Johanna Gray*.

»Jøderne paa Hald« (1828) er en dagbogsnovelle med en mindst lige så spektakulær iscenesættelse af dagbogsfortællingen som i »Eneboeren paa Bolbjerg«, idet den dagbogsskrivende her frivilligt har ladet sig levende indemure i kælderen under Hald Slot. At Johan har ladet sig indemure (med madvarer til et år), skyldes et ønske om at dække over faren, der som kongelig amtsforvalter på slottet (vi er sidst i 1600-tallet på Chr. den femtes tid) har taget af kassen, og som nu er rejst til Amsterdam for at hæve tilgodehavender til at erstatte manglen, samtidig med at et efterladt brev i kassen skal få det til at se ud, som om Johan har taget pengene og er flygtet. Johans indemuring er et udgangspunkt, der svarer til indadrejningen

hos andre Blicher-figurer som herredsfogeden, Christian Bolbjerg og Johanna Gray. I Johans tilfælde er problemet, at han ofrer sit liv heroisk for faren, men at – som i Søren Kierkegaards tekst om den moderne Antigone i *Enten Eller* – ingen kan eller må vide, at han har ofret sig. Spaltningen er komplet: Indadtil kan han i *sandhed* kalde sig »et ubesmittet Liv« (SS 11, s. 207), udadtil *spiller* han en æreløs skurk.

Et spørgsmål, som optager Johan, er: Kan et »helligt« (SS 11, s. 210) formål, nemlig farens rygte, hellige spillet som middel? Han hælder i begyndelsen mod en positiv bedømmelse af sit spil, idet han ser det som resultat af en guddommelig indskydelse (jf. SS 11, s. 175). Senere hælder han mere nøgternt mod, at han selv har ansvaret, og at det muligvis var en fejl at indlade sig på spillet (jf. SS 11, s. 204), idet han nu under alle omstændigheder er fanget af det. Det eneste, der vil kunne ophæve spaltetheden mellem det indre autentiske rum og den ydre verden, som er inficeret med inautentisk spil, er selvmord eller en guddommelig indgriben. Den første mulighed, selvmordet, forbereder Johan sig på at udføre, da den anden mulighed indtræffer. Fra et kighul ser han den skøjteløbende Salamiel, en af slottets nye jødiske beboere, gå gennem isen, hvorpå han resolut bryder frem fra sit skjul (det har han nemlig fundet ud af, at han kan) og redder ham. Gennem denne 'næstekærlige' dåd bryder han i ét nu ud af sin hamletske refleksionssyge og 'belønnes' derved, at der i det samme kommer bud med et brev fra faren, som tager al skyld fra ham og åbner verden for ham igen. Johan opfatter selv hændelsen som en indgriben af det »naaderige Forsyn« (SS 11, s. 215), der forhindrer ham i at begå selvmord (»derfor maatte Salamiel ud paa Søen; derfor maatte Isen breste under ham«, SS 11, s. 208), altså en ufortjent nåde og en forsynsforståelse, der svarer nøjagtig til Vejlbys-præstens – illusoriske! – forsynsforståelse i »Præsten i Vejlbys«.

Tilbage står, at »Jøderne paa Hald« i kraft af indemuringshistorien rummer nogle af forfatterskabets stærkeste billeder på den sceniske spaltethed i en handlings- og en refleksionsscene (»Verden heroventil, Graven her nedentil«, SS 11, s. 199), som synes at være et vilkår og et kendemærke ved Blichers noveller. I »Præsten i Vejlbys« afspaltes refleksionssubjektet mere og mere fra handlingen. I »Jøderne paa Hald« integreres det i handlingen gennem forsynets indgriben, men selve koblingen er et øjeblik af sublim, bundløs angst:

Jeg mindes engang at have drømt: at jeg paa et Toug var steget op til Spidsen af et meget højt Taarn; foran mig var en uhyre uudgrunde-

lig Dybde; og vende mig torde jeg ikke – jeg omfavnede Kuppelen; Touget forsvandt under mine Fødder; – jeg hang mellem Himmel og Jord i gruelig Dødsangest: ak! denne Drøm var et Varsel for min nærværende Sindstilstand. Længe torde den ikke vare. (SS 11, s. 210-211)

Denne sublime kobling suppleres af en anden kobling, nemlig den ironiske flaskeposthistorie, der lanceres allerede i første optegnelse. Johan sammenligner sig her med en sømand i yderste havsnød, der meddeler sig angående sin ulykke og overgiver »denne Meddelelse i en lukket Flaske til Bølgerne«:

Saaledes vil da ogsaa jeg, der kan ansee mig selv for levende begravet og udslettet af Jorden, optegne mine sidste Tanker; om maaske denne min underjordiske Bolig engang i Fremtiden kan vorde aabnet, og mine Been overgivne til et helligere Hvilested. (SS 11, s. 172)

Hele dagbogshistorien kobles her til novellens indledning, hvor den oldgranskende forfatterfortæller beretter om sit fund af dagbogen hos en gammel fisker, der som dreng har været med til at finde den i slottets ruiner. Det betyder, at dagbogen – som Hamlets historie hos Shakespeare – kommer til at fremstå som en alternativ form for genopstandelse: en genopstandelse eller transcendens gennem teatral selvrefleksion. Det betyder imidlertid også, i betragtning af at Blicher efter alle kunstens regler leger med påstanden om dagbogens autenticitet og sin egen status som digter med et tvetydigt forhold til sandheden (jf. SS 11, s. 171-72), at opmærksomheden henledes på det principielt umulige i at skelne mellem et reddende forsyn og en ironisk *deus ex machina*.

Lutherdom og modernitet

Det kan synes mærkeligt, at Blichers holdning til spørgsmålet om transcendensen kan variere så stærkt fra den ene tekst til den anden: Fra den mest direkte hævde i *Johanna Gray* af den frelseshistoriske fortællings sandhed og den lutherske introspektions adelskab over noveller som »Eneboeren paa Bolbjerg« og »Jøderne paa Hald«, der i det mindste associerer introspektionen med isolation og melankoli, til en novelle som »Præsten i Vejlbjby«, der udfordrer troen på den frelseshistoriske fortælling maksi-

malt. Som Lasse Horne Kjældgaards studie af udødelighedsforestillinger i den sene guldalder (nærmere bestemt 1833-1849) viser, er Blichers tid generelt en opbrudstid på det religiøse område, hvilket viser sig også på et semantisk niveau: »I almindelig sprogbrug var selve udtrykket 'sjælelsens udødelighed' blevet hjemløst, 'et løst og ledigt Ord', der kunne sættes ind i en hvilken som helst sammenhæng, fordi dets traditionelle betydning og sammenhæng var ved at gå tabt« (Kjældgaard 2007, s. 18). Kjældgaards undersøgelse omfatter ikke Blicher, men det er fristende at antage, at den samme semantiske udskriden er på færde hos ham, dvs. at spørgsmålet om det hinsides ikke skal tages helt bogstaveligt. En antagelse af den art finder man hos Jan Rosiek, der hævder, at: »Altid fokuserede Blicher på kristendom som kærligheds- og tilgivelses-evangelium«, og at »Blicher fokuserer på kristendommen som et kærlighedsbudskab med jordisk vægt, ikke på den moralske disciplinering eller den overjordiske belønning« (Rosiek 2006, s. 123). Som det er fremgået, mener jeg dog, at et sådant synspunkt gør sig blind for vigtige aspekter af Blichers tekster. Jeg mener, at den af Kjældgaard beskrevne rystelse af udødelighedstankens traditionelle betydningssammenhæng får flere forskellige konsekvenser i Blichers tilfælde. På den ene side er der ingen tvivl om, at Blicher ofte bruger begreber som paradys, himmel og salighed i forskudte kontekster, f.eks. i »Hosekræmmeren« (1829) som led i en kritik af »kvindens begrænsede erotiske muligheder« (Rosiek 2006, s. 123-24). På den anden side mener jeg, at Blicher på et meget grundlæggende plan er et barn af netop den lutherske betydningssammenhæng, som oprindeligt har produceret udødelighedstanken, og at rystelsen af denne betydningssammenhæng derfor mærker Blichers noveller på afgørende måder. Jeg mener således, at frelsesspørgsmålet også i bogstavelig forstand er akut hos Blicher, men at den stadigt mere udbredte kulturelle og samfundsmæssige verdsliggørelse gør utvetydigt religiøse svar problematiske. Når »Præsten i Vejlbys« opleves som en mere vellykket tekst end *Johanna Gray*, så hænger det ikke mindst sammen med, at førstnævnte i modsætning til sidstnævnte reflekterer denne religiøse krise på æstetisk adækvate måder. Disse æstetisk adækvate måder har jeg i denne artikel forsøgt at beskrive ud fra kategorier som refleksion, spil, allegorik og teatralitet.

Hvor dramaet *Johanna Gray* er en tekst, der i vidt omfang 'fortrænger' den religiøse krise, så er novellen »Præsten i Vejlbys« en tekst, der med maksimal konsekvens ser den i øjnene, idet den iscenesætter selve krisen som et allegorisk teater. Allegorisk teater eller »allegorical theatricality exceeding the dimensions of theater in the narrow sense« er Samuel

Webers samlende betegnelser (jf. Weber 2004, s. 180) for de poetologiske strategier, som Benjamin indkredser i sin bog om det barokke sørgespil, men som Weber og andre med ham snarere ser som en fortsat bestræbelse i det æstetisk moderne bredt forstået. Benjamins barokforståelse markerer en alternativ modernitetsgenealogi; en genealogi,

die keine Geschichte von Emanzipation, Selbstgesetzgebung und Selbstschöpfung erzählt, sondern Modernität unhintergebar als gegenreformatorisch versteht: als theatralen Rückschlag auf eine irreversible Entleerung der Welt, auf die einzig das Theater – mit seinen Prothesen, Masken, Technologien – ‘antworten’ kann; antworten, indem es nichts weiter tut, als je aufs neue das Ausbleiben einer Antwort zu inszenieren. (Etzold 2007, s. 235)

Således forstået er »Præsten i Vejlbys« et af de steder, hvor det moderne i litteraturen begynder. Min afgørende pointe i denne artikel er, at det moderne her udspringer af Blichers lutherske kristendom. Protestantisk teologi markerer under alle omstændigheder en sekulariserende tendens i forhold til katolicismen, som tillægger gerningerne en åndelig mirakelvirkning. I »Præsten i Vejlbys« føres denne sekularisering helt igennem, samtidig med at frelseshistorien bibeholdes som et – nu ruineret – skema for fortællingen. Det moderne begynder i tekstens allegorisk-teatrale udfoldelse af en ekstrem, ikke længere mediérbar spænding mellem frelseshistorie og naturhistorie.

Det er ofte nok og med rette blevet bemærket, at Blicher f.eks. i sit syn på dødsstraf og på kvindens stilling var fremsynet og på forkant med moderniteten. Jan Rosiek foreslår endda, at når Blicher f.eks. i »Hosekræmmeren« ikke endnu tydeligere går i brechen for kvindens ligestilling, så skyldes det alene en frygt for negative reaktioner fra et patriarkalsk indstillet parnas (jf. Rosiek 2006, s. 123-24). Der har givetvis været god grund til at nære en sådan frygt, men jeg tror ikke, at det er hele forklaringen. Jeg har selv argumenteret for en mere ‘tragisk’ eller ‘sørgelig’ læsning af »Hosekræmmeren«; en læsning, hvor netop forholdet mellem meningstømning og teatral iscenesættelse står i forgrunden (jf. Andersen 2010). Jeg mener således, at Blichers holdning til moderniteten grundlæggende er ambivalent. På den ene side var han notorisk særdeles aktivt engageret i mange af sin samtids politiske og samfundsmæssige diskussioner fra spørgsmålet om det nationale og parlamentarismen over forsvaret for udgrænsede befolkningsgrupper som jøder og tatere til meget konkrete

forslag til forbedring af dyrknings- og avlingsmetoder i landbruget. På den anden side lurer der næsten altid i Blichers litterære tekster en uhjælpelig, dyb melankoli, som skuer lige igennem alle jordiske håb om fremskridt og forbedring. Denne melankoli er naturligvis ikke gået sekundærlitteraturens opmærksomhed forbi. Man har – meget nærliggende – forklaret den ud fra de mange problemer i Blichers privatliv, altså biografisk. Man har også på et mere tekstinternt plan forsøgt at forklare den som et resultat af den sociale kritiks utilstrækkelighed (jf. f.eks. Baggesen 1984, s. 439-441). Min tilgang her har været at se melankolien som en omstændighed ved Blichers lutherske kristendom: som på den ene side en afmægtig liden i forhold til den religiøse krise og på den anden side en mærkelig tilfredsstillelse ved selve den allegorisk-teatrale gestaltning af krisen.

Litteratur

- Abel, Lionel, 1963: *Metatheatre. A new view of dramatic form*, New York, Hill and Wang.
- Andersen, Claus Esmann, 2009: »Teorier om det tragiske«, i: *K&K* 108.
- Andersen, Claus Esmann, 2010: »'Den største sorg i verden her'. Blichers 'Hosekræmmeren' som et eksperiment med det tragiske«, i: *Spring*, nr. 29.
- Auken, Sune, 2008: »Den moderne tragiker – Steen Steensen Blicher«, i: Klaus P. Mortensen og May Schack (red.): *Dansk litteraturs historie*. Bind 2, København, Gyldendal.
- Baggesen, Søren, 1965: *Den blicherske novelle*, København, Gyldendal.
- Baggesen, Søren, 1984: »Tragisk realisme: Steen Steensen Blicher«, i: Auring, Steffen (m.fl.): *Dansk litteraturhistorie*. Bind 5, København, Gyldendal.
- Benjamin, Walter, 2014 (opr. 1928): *Det tyske sørgespils oprindelse*, København, Museum Tusulanums Forlag.
- Blicher, Steen Steensen, 1920-34: *Samlede Skrifter 1-33 (SS)*, København, Gyldendal (DSL).
- Blicher, Steen Steensen, 1999: *Noveller*, 1. udgave, 2. oplag, København, Borgen (DSL).
- Bredsdorff, Thomas, 1995: »Struktur og retorik i den klassiske novelle«, i: Thomas Bredsdorff og Finn Hauberg Mortensen (red.): *Hindsgavl Rapport. Litteraturteori i praksis*, Odense, Odense Universitetsforlag.
- Etzold, Jörn, 2007: »Melancholie des Spektakels: Guy Debord«, i: Menke, Bettine og Christoph Menke (red.): *Tragödie – Trauerspiel – Spektakel*, Berlin, Theater der Zeit.
- Holmgaard, Jørgen, 1996: »Realisme og narrativitet«, i: Holmgaard, Jørgen (red.): *Gensyn med realismen*, Holte, Forlaget Medusa.
- Kant, Immanuel, 2001 (opr. 1790): *Kritik der Urteilskraft*, Hamburg, Felix Meiner Verlag.

- Kjældgaard, Lasse Horne, 2007: *Sjælen efter døden. Guldalderens moderne gennembrud*, København, Gyldendal.
- Kjær, Severin, 1894: *Præsten i Vejlbjby: Søren Jensen Quist, hans Slægt og Samtid: en gammel Kriminalhistorie*, København, Pio.
- Kurz, Gerhard, 1988: *Metapher, Allegorie, Symbol*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Langballe, Jesper, 1971: »Præsten i Vejlbjby – en protestant«, i: *Tidehverv*, nr 7-8.
- Langballe, Jesper, 2004: *Anlangendes et menneske. Blichers forfatterskab – selvopgør og tidsopgør*, Odense, Syddansk Universitetsforlag.
- Larsen, A.P, 1951: *Sagen mod Præsten i Vejlbjby – og de Sager, der fulgte. Fremstillet efter Akterne*, København, Gyldendal.
- Menke, Christoph, 2005: *Die Gegenwart der Tragödie. Versuch über Urteil und Spiel*, Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Menke, Bettine, 2010: *Das Trauerspiel-Buch. Der Souverän – das Trauerspiel – Konstellationen – Ruinen*, Bielefeld, Transcript Verlag.
- Nielsen, Henrik Skov, 2009a: »At give ret, ret at give«, i: *Passage*, nr. 61.
- Nielsen, Henrik Skov, 2009b: »Æstetik, politik og etik i 'Præsten i Vejlbjby'«, i: Hornbek, Birgitte Rasmussen (red.): *Det æstetiske og det politiske*, Århus, Forlaget Klim.
- Poland, Lynn, 1990: »The Bible and the rhetorical sublime«, i: Warner, Martin (red.): *The Bible as rhetoric: studies in biblical persuasion and credibility*, London, Routledge.
- Pontoppidan, Erik, 1747: *Annales ecclesie Danicæ*, bd. 3, København, Andr. Möller.
- Rosiek, Jan, 2006: »Uautoriserede fortællere hos Blicher. En læsning af 'Sildig Opvaagnen' og 'Hosekræmmeren'«, i: *Danske studier 2006*.
- Storstein, Eira og Peer E. Sørensen, 1999: *Den barokke tekst*, Frederiksberg, Dansk lærerforening.
- Szondi, Peter, 1978a (opr. 1956): *Theorie des modernen Dramas*, i: *Schriften I*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag.
- Szondi, Peter, 1978b (opr. 1961): *Versuch über das Tragische*, i: *Schriften I*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag.
- Weber, Samuel, 2004: *Theatricality as medium*, New York, Fordham University Press.

Noter

1. Det skal her nævnes, at Benjamin ikke som Freud skelner mellem sorg og melankoli. Hvor Freud i essayet »Sorg og melankoli« (1917) med de to begreber betegner henholdsvis en normal og en patologisk reaktion på et ydre tab, så anvender Benjamin dem i flæng som betegnelser for en generel stemning eller disposition, som går på tværs af Freuds skelnen. Hvor Freuds fokus er psykopatologisk, så er Benjamins nærmest idéhistorisk.
2. Det er muligt, men ligger uden for rammerne af denne artikel, med udgangspunkt i domsmotivet at påvise en interessant intertekstualitet i trekanten mel-

lem det pågældende Schiller-drama, Blichers eget sørgespil *Johanna Gray* (1825) og novellen »Præsten i Vejlbye«. Her skal alene henvises til, at Lionel Abel, der i bogen *Metatheatre* har et ganske kort kapitel om *Maria Stuart*, ser dette drama som eksempel på en tragedie, der – netop i kraft af Elisabeths manglende evne og vilje til at tage ansvaret for at dømme på sig – genre-mæssigt overskrider sine egne grænser og bliver til noget andet: »[T]o make a tragedy of *Mary Stuart*, Schiller would have had to accept Elizabeth, the executioner of Mary, as a noble figure in ordering that execution. [...] What we have at the close of *Mary Stuart* is a denial of responsibility for Mary's death by Elizabeth, who, for the play to be a tragedy, would have to accept this responsibility« (Abel 1963, s. 73-74).

3. Hvor intet andet angives, henviser sidetal i parentes til Blicher 1999.
4. For en fin diskussion af barokkens status og former i moderne litteratur fra romantikken og frem henvises til kapitlet »Epilog: Barokkens genkomst – barokkens aktualitet?« i Storstein og Sørensen *Den barokke tekst* (1999), der dog ikke inkluderer Blicher.
5. I *Annales ecclesiae Danicæ* omtaler Erik Pontoppidan ingen herredsfoged, men det gør han til gengæld i *Den danske Atlas* fra 1768. Heri omtales en herredsfoged Niels Sørensen, som »havde dømt en uskyldig Præst i Vejlbye fra Livet, dog paa falske Vidner« (citeret efter Larsen 1951, s. 11). Herredsfoged Niels Sørensen har dog ikke været nær så involveret i forløbet, som herredsfoged Erik Sørensen bliver hos Blicher. Den virkelige herredsfoged har ikke været forlovet med Vejlbye-præstens datter og har desuden næppe heller repræsenteret så mange øvrighedsfunktioner som Blichers herredsfoged, der både leder undersøgelsen, holder forhør og dømmer (jf. Larsen 1951, s. 21). Blichers herredsfoged er i det hele taget ikke en herredsfoged fra Christian den fjerdes tid (en »anset Bonde« med den praktiske funktion at lede tinget), men hører snarere hjemme i slutningen af det attende århundrede (hvor herredsfogeden er en »studeret Mand«) (jf. Larsen 1951, s. 21).
6. For interessante diskussioner af Blichers indflydelse på Kierkegaard henvises til Nielsen 2009a og 2009b samt til Langballe 2004.

Skriften og døden

Tre positioner i J.P. Jacobsens sene forfatterskab

Af Jens Lohfert Jørgensen

This article identifies a specific motif and traces its development in the last texts written by the Danish author Jens Peter Jacobsen (1847-1885): the relationship between writing and death. In the short story "Fru Fønss" (1882), Jacobsen presents the reader with the notion of writing as a medium for the writer's appropriation of death and for transgression of death in a state of "artistic transcendence". This notion is slightly modified in the poem "Saa standsed' der og den Blodets Strøm" (1884) and the epigram "Lys over Land" (1885), where the writer's transgression of death is accompanied by a renunciation of individual identity, which is handed over to the dynamic development of history. Drawing on the French author and literary critic Maurice Blanchot's reflections on the relationship between writing and death, the article opposes these depictions of the relationship between writing and death to the one that is presented by Jacobsen's prose fragment "Doktor Faust" (1885). In this text, the writer's confrontation with death is detrimental to his ability to write with the effect that the work decomposes. However, this decomposition opens up the text to the world; in this case the world of the reader.

Denne artikel identificerer et specifikt motiv i de sidste tekster, J.P. Jacobsen (1847-1885) skrev og sporer udviklingen i det. Med motiv mener jeg ikke andet end »[e]n grundsituation, der karakteriserer det litterære værk, men som også går ud over det, fordi den er af en mere almen karakter« (Rasmussen, Jakobsen og Camara, 1999: 224). Motivet drejer sig om det at skrive over for en forestående død; om skriftens funktion i forhold til døden og dødens effekt på skriften, om at forsøge at bemestre døden via skriften og om at lade døden bemestre skriften. Artiklen udpeger tre positioner i forholdet mellem skriften og døden i henholdsvis novellen »Fru Fønss« (1882), digtet »Nu standsed' og der den Blodets Strøm« (1884), epigrammet »Lys over Landet« (1885) og prosafragmentet »Doktor Faust« (1885), der ifølge Edvard Brandes var Jacobsens »sidste Arbejde« (Brandes, 1885, upag.).¹

Motivet besidder en stærk autobiografisk prægning.² Jacobsen led af en langt fremskreden tuberkulose, mens han skrev disse tekster, og var bevidst om, at hans egen død var nært forestående. Men motivet er ikke først og fremmest relevant for en forståelse af forholdet mellem specifikt Jacobsens skriftpraksis og hans forestående død. Skriften og døden står ifølge en sprogorienteret tradition inden for nyere fransk filosofi i et fundamentalt, ontologisk forhold til hinanden. Inden for denne tradition, der også tæller

blandt andre Emmanuel Lévinas (1906-1995) og Jacques Derrida (1930-2004) er denne artikel især inspireret af Maurice Blanchot (1907-2003). For Blanchot står døden og skriften i et analogiforhold til hinanden. Han reflekterer over forholdet i en række essays i samlingen *L'espace littéraire (Det litterære rum)* (1955), som han formulerer i dialog med blandt andet Hegel og Heidegger. Særlig vigtig er hans begreb om »den dobbelte død«: På den ene side den Heidegger-inspirerede forestilling om døden som en mulighed, som man kan tilegne sig, der korresponderer med det litterære værk; på den anden side oplevelsen af døden som et evigt nærværende fravær, der korresponderer med »skriften«. Fælles for oplevelsen af døden som fravær og for skriften er, at de åbner sig mod en andethed. Jeg refererer i artiklen til Blanchots begreber, når det er relevant.

Mens døden er et forholdsvist velbeskrevet tema i forfatterskabets receptionshistorie,³ har ingen beskæftiget sig med den i det skriftpraksismæssige perspektiv, som jeg anlægger i denne artikel. I dette perspektiv resonerer Jacobsens tekster med en række store europæiske forfatterskaber som Blanchot beskæftiger sig med såsom Friedrich Hölderlins, Rainer Maria Rilkes og Franz Kafkas.

Den dynamiske realisme i »Fru Fønss«

»Fru Fønss« er en novelle om noget: På en rejse til Provence med sine to voksne børn Tage og Ellinor genmøder den midaldrende enkefru Fønss sin ungdomskærlighed Thorbrøgger og beslutter sig på trods af sine børns protester for at gifte sig med ham. Hun mister i de følgende år kontakten med børnene, men da hun rammes af en dødelig sygdom, genoptager hun den i form af et afskedsbrev. Dette brev afslutter novellen. I receptionshistorien formuleres dette noget som en konflikt mellem moderkrav og eksistentiel-erotisk emancipation.⁴ Mindre handlingsorienteret kan man sige, at Jacobsens novelle foretager en analyse af ægteskabsinstitutionen i spændingsfeltet mellem sociale og private normer, hensyn og interesser. Det er under alle omstændigheder påfaldende, i hvor høj grad novellen udgør et katalog over forskellige synsvinkler på denne institution, der komplementerer hinanden. Det kommer konkret til udtryk, f.eks. når moder og søn stort set samtidig annoncerer deres planer om at gifte sig, mens datteren sørger over, at hendes ægteskabsforhåbninger er blevet skuffet.

Og »Fru Fønss« er en novelle om noget på andre præmisser end forfatterskabets øvrige tekster – i hvert fald fra en umiddelbar synsvinkel.

Novellens portræt af titelfiguren er præget af en psykologisk integritet, der savner sidestykke i forfatterskabet. Formsprogligt fremstår novellen også mindre eksperimenterende end man er vant til det fra Jacobsens side: Den er relativt klassisk komponeret omkring nogle markante forløbsmæssige gentagelser. Der forekommer ingen demonstrative brud på det fiktive univers, som der måske mest åbenbart gør i »Der burde have været Roser« (1882), og ingen pludselige stilistiske forandringer som i f.eks. *Fru Marie Grubbe* (1876) eller »Mogens« (1872). Således er »Fru Fønss« måske den af forfatterskabets tekster, der leverer den bedste argumentation for dets positionering som en af bannerførerne for Georg Brandes' program for det moderne gennembruds litteratur, som det f.eks. formuleres i kapitlet om Henrik Ibsen i *Det moderne Gjennembruds Mænd* (1883).

En nøjere læsning af novellen nuancerer imidlertid dette indtryk. Et eksempel udgør fremstillingen af Fru Fønss' bekræftende svar på Thorbrøgers frieri. Det har, som Jørgen Dines Johansen bemærker det i sin læsning af novellen i artiklen »Repræsentation« (2003), en nærmest programmatisk karakter.⁵ På trods af, at det falder uden betænkningstid udtrykker svaret, at Fru Fønss er bevidst om både sin motivation for at indgå i ægteskabet og om den modstand fra omgivelserne, som hendes beslutning vil vække:

»Der er ingen Ting, der skal holde os adskilt længer,« sagde hun, med sin Haand i hans, »hvad der saa kommer, jeg har Ret til at være lykkelig en Gang, til at leve fuldt ud en Gang paa min Natur, leve mine Længsler og mine Drømme. Jeg har aldrig resigneret; fordi Lykken ikke kom til mig, troede jeg dog aldrig, at Livet var lutter Tarvelighed og Pligt, jeg vidste, der var lykkelige til.« (179).

Denne erklæring fremhæver en vigtig egenskab ved novellens portræt af Fru Fønss, der sætter hendes psykologiske integritet i perspektiv: At det er dynamisk, underlagt det fortalte forløbs udvikling, som det f.eks. også gælder *Fru Marie Grubbe*. Novellens fortæller har tidligere karakteriseret Fru Fønss' forhold til sin første ægtemand således:

[D]et var blevet meget bedre end hun havde kunnet vente, baade lysere og lettere. Otte Aar varede det, saa døde Manden, og hun sørgede af et oprigtigt Hjærte, thi hun havde lært at holde af denne fine, tyndblodede Natur (173).

Hendes svar til Thorbrøgger udtrykker en forståelse af fortiden, der anlægger en oppositionel synsvinkel på den. Dette er ikke et udtryk for upålidelighed, men for, at genmødet med Thorbrøgger igen har bragt alt det ind i Fru Fønss' synsfelt, som hun som 18-årig mistede og efterfølgende lukkede øjnene for, da hendes forelskelse i Thorbrøgger gik til grunde i et økonomisk lavvande. Det er dette synsvinkelskift, der betinger hendes vilje til at tilsidesætte den modstand, som hendes beslutning om igen at gifte sig møder, i form af de sociale normer som hendes børn optræder som talsmænd for. Hendes syn på selve disse normer undergår en lignende forandring i det fortalte forløb: I starten af novellen udtrykker hun således en – synes det – vel nidkær opmærksomhed på den stigmatiserende effekt, som Tages kommende svigerfars optræden kan have.

Der er, med Jacobsens poetologiske ord fra et brev til Edvard Brandes d. 30. marts 1880, altså ikke blevet trukket et »rødt Ankertoug igjennem alle [hendes] Stadier og Phaser« (Jacobsen, 1974: 104). Hvad fremstillingen af hendes figur mister i fasthed, vinder den ifølge Jacobsen selv i troværdighed:

I Virkeligheden er der enkelte Sider i Menneskene der ikke hænger sammen; hvor skulde ogsaa en saa complex, saa mange Steder fra hentet, uddannet og paavirket Ting som den aandelige Side af et Menneske, være organisk Hel (Ibid.).

Udviklingen i novellens fortalte forløb skabes af to modsatrettede kræfter: En centrifugal og en centripetal. Det er centrifugalkraften, der 21 år tidligere sendte Thorbrøgger i landflygtighed i Argentina, da Fru Fønss indgik sit første ægteskab, og det er centripetalkraften, der fører ham tilbage til Europa, til Avignon, hvor hun befinder sig. Det er centrifugalkraften, der fører til et brud mellem Fru Fønss og børnene, da hun gifter sig med Thorbrøgger, og det er centripetalkraften, der virker igennem hendes skrift i hendes afskedsbrev til børnene. Det er med andre ord disse kræfter, der spalter fremstillingen af Fru Fønss' liv i diskontinuerte dele. Ikke blot udelukker hendes valg af én eksistentiel mulighed tilsyneladende altid en anden; også i de individuelle relationer, hun indgår i, fikseres den tiltrækning, hun udøver, konsekvent af en opretholdelse af afstand: Hendes »Sjælens Fornemhed«, som hun med glæde genfinder i skikkelse af en »vis sund Stivhed« hos datteren Ellinor (173).

Et konkret eksempel kan demonstrere disse modsatrettede kræfters dynamik. I scenen, hvor Thorbrøgger frier til Fru Fønss i læseværelset på det

hotel, de bor på, kommer centripetalkraften til udtryk i det mønster, hans bevægelser aftegner. Scenen indledes med, at disse bevægelser afbøjes i hendes retning: »Hun hørte Skridt, der gik Døren forbi, hørte dem vende om, og saae saa Thorbrøgger træde ind« (178). Han placerer sig på den anden side af bordet, og fra denne position nærmer han sig hende trinvis igennem scenen, som han i sin tale nærmer sig sit ærinde: Først »bøjede [han] sig lidt frem imod Bordet« (178-179), siden »rejste han sig og kom nærmere hen til hende« (179), for endelig at lade sig »synke ned paa en Stol ved hendes Side« (179). Herfra modtager han hendes bekræftende svar: »Der er ingen Ting, der skal holde os adskilt længer« (179). Med denne replik ophæves den modvirkende kraft, hvormed Fru Fønss har obstrueret hans tale, »ligesom for at holde Ordene tilbage« (178).

Såvel synsvinkelskiftene som de modsatrettede kræfter, der udgår fra Fru Fønss' figur, forlener portrættet af hende med en ambivalens, som igennem hele novellen skaber en effekt af psykologisk dybde. Det er først og fremmest i denne forstand, at novellen kan karakteriseres som realistisk. Ambivalensen tilsidesættes imidlertid, vil jeg hævde, i novellens afslutning.

Testamentet

Denne afslutning har kompositorisk en autonom status i forhold til det foregående forløb. I to lakoniske sætninger afskrives Fru Fønss: »I fem Aar levede Thorbrøgger og hans Kone lykkeligt, men saa blev hun pludselig syg. Det var en hurtigt tærende Sygdom, der nødvendigvis maatte ende med Døden« (185). Netop fordi denne død fremstår så umotiveret som det er tilfældet,⁶ kan man hævde, at den indikerer en stærk intention om at bringe forløbet til en bestemt afslutning.⁷ For har Fru Fønss' død ingen årsag, har den til gengæld en specifik virkning, der kommer til udtryk i det 'testamente', som hun efterlader til sine børn i form af sit afskedsbrev til dem. Jeg citerer *in extenso*:

»Kjære Børn!« skrev hun, »at I vil læse dette Brev, det veed jeg, thi det vil ikke naa Eder før jeg er død. Vær ikke bange, der er ingen Bebrejdelser gjemt i disse Linjer, kunde jeg kun faa dem til at rumme Kjærlighed nok!

Hvor Mennesker elske, Tage og Ellinor, lille Ellinor, der maa *den* altid ydmyge sig, som elsker mest, og derfor kommer jeg til

Jer endnu en Gang, som jeg i Tankerne vil komme til Jer hver Time paa Dagen saalænge jeg kan det. Den, der skal dø, kjære Børn, er saa fattig; jeg er saa fattig, for hele denne dejlige Verden, som nu i saa mange Aar har været mit rige, velsignede Hjem, den skal tages fra mig, min Stol skal staa tom, Døren skal lukkes paa mig og jeg skal aldrig sætte min Fod der mere. Derfor ser jeg paa Alt med den Bøn i mit Øje, at det skal holde af mig, derfor kommer jeg og beder Jer elske mig med hele den Kjærlighed, I en Gang gav mig, for husk paa, det at mindes, det er al den Del i Menneskenes Verden, der fra nu af vil være min. Blot at mindes, slet ikke mer.

Jeg har aldrig tvivlet om Eders Kjærlighed, jeg vidste jo saa godt, at det var Eders store Kjærlighed, der voldte Eders store Vrede; havde I elsket mig mindre, havde I ogsaa roligere ladet mig gaa. Og derfor vil jeg sige til Jer, at om det en Dag skulde hænde, at en sorgnedbøjet Mand kom til Eders Dør for at tale med Jer om mig, tale om mig for sin Trøsts Skyld, saa skal I huske, at som han er der Ingen, der har elsket mig, og at al den Lykke, der kan straae fra et Menneskes Hjærte, er gaaet fra ham til mig. Og snart i den sidste store Time vil han holde mig i Haanden naar Mørket kommer, og hans Ord vil være de sidste jeg hører ...

Farvel, jeg siger det her, men det er ikke det Farvel som er det sidste til Jer, det vil jeg sige saa sent, jeg tør, og der skal være al min Kjærlighed deri, og Længsler fra saa mange, mange Aar, og Minder fra den Gang at I var smaa, og tusind Ønsker og tusinde Tak. Farvel Tage, Farvel Ellinor, Farvel saa længe til det sidste Farvel.

Eders Moder.« (186).

Jeg vil først opholde mig ved afskedsbrevets umiddelbart iøjnespringende implikation: Den afgrundsdybe spalte mellem udsigelsens og læsningens nu, som det afsætter. Som Fru Fønss ekspliciterer det i åbningssætningen, er betingelsen for at Tage og Ellinor vil læse det, at det ikke – længere – har nogen afsender. Denne spalte deler brevet med en specifik retorisk figur: *Prosopopoeia*, en fiktiv samtale med en fraværende modpart, der tillader denne at komme til orde. Altså en type apostrofe, hvilket kommer til udtryk i betegnelsens etymologi: »prosopo« – maske eller ansigt; »poiein« – at tillave. Figurens primære egenskab er dens transgressive evne, og denne evne kommer til fuld udfoldelse, når den repræsenterer en stemme, der taler fra et sted hinsides livet.⁸

I anden del af essayet »Autobiography as De-facement«, (1979) hvor den belgisk-amerikanske litteraturteoretiker Paul de Man illustrerer sin indledende dekonstruktion af selvbiografien som genre med en eksemplarisk dekonstruktiv læsning af en eksemplarisk selvbiografisk tekst – William Wordsworths *Essays upon Epitaphs* (1810) – fremstiller han prosopopeia som selvbiografiens paradigmatiske figur: »Prosopopeia is the trope of autobiography, by which one's name (...) is made intelligible and memorable as a face.« (de Man, 1979: 926).⁹ Det samme gælder gravskriften, og disse to diskurser indskriver de Man i et synonymt forhold til hinanden: »The dominant figure of the epitaphic or autobiographical discourse is (...) the prosopopeia, the fiction of the voice behind the grave« (Ibid.: 927). Selvbiografien og gravskriften implicerer en forestilling om en diktion, der, ophøjet over livets genvordigheder, er præget af ro og ligevægt; en diktion som Wordsworth positionerer i et – overlegent – stilistisk modsætningsforhold til satiren, der ifølge ham er præget af indholdslose og aggressive antiteser. Denne forestilling er ifølge de Man altså illusorisk. Det demonstrerer han i sin læsning af *Essays upon Epitaphs* ved at udpege et modsætningsforhold mellem den attitude til sproget, de giver udtryk for, og den attitude, de performerer gennem deres sproglige ageren:

[I]f we ask the legitimate question which of the two prevail in this text, the mode of aggression or of repose, it is clear that the essays contain large portions that are most openly antithetical and aggressive (Ibid.: 928-29).

Et vejledende synspunkt for den følgende læsning vil være, at man i Fru Fønss' afskedsbrev kan spore et modsætningsforhold mellem det dødens sted, der tales fra, og den vitalitet, diktionen demonstrerer, der er sammenlignelig med det modsætningsforhold mellem udsigelse og udsagn, som de Man identificerer i Wordsworths essay. Den oplevelse af eksilering, som Fru Fønss' forestående død afstedkommer; en oplevelse, der kommer til udtryk i det eksistentielle armod, hun indledningsvist italesætter i brevet, udstyrer hende samtidig, og logisk, med en radikal (handle)frihed i forhold til omverdenen. Det syn på livet, som døden installerer i hende, er nyt, men ikke i den forstand, at verden fremstår som forandret i det. Jacobsen overleverer ikke en traderet forestilling om, at verden bliver rigere i lyset af den forestående død; i videre forstand, at livets værdi bekræftes af et inkluderende forhold til døden snarere end et ekskluderende.¹⁰ Fru Fønss' livssyn er nyt, fordi det tilføjer hendes blik en specifik intention:

»Derfor ser jeg paa alt med den Bøn i mit Øje, at det skal holde af mig«. Denne intention er autoriseret fra døden. Den tavshed, som hendes ægteskab med Thorbrøgger har medført imellem Fru Fønss og hendes børn, er med tiden blevet uigennemtrængelig.¹¹ Udstyret med denne intention nedbryder hun nu tavsheden.

Afskedsbrevet som talehandling

Som det fremgår af brevets indledende sætning ved Fru Fønss, at det vil blive læst, fordi Tage og Ellinor på forhånd er bekendt med dets centrale information: At hun er døende. Dets væsentligste funktion er ikke repræsentativ (hvad det handler *om*), men performativ (*at* det handler). Talehandlingens komplekse forhold til døden reflekterer den amerikanske litteraturteoretiker J. Hillis Miller over i essayet »Lying Against Death: Out of the Loop« (1999); en nærlæsning af Henry James' roman *The Wings of the Dove* (1902). En af de måder, som forholdet mellem talehandlingen og døden ytrer sig på, er, at kun dødelige væsener kan ytre talehandlinger: »This is in part because it is a distinctive feature of speech acts that their efficacy is unpredictable« (Hillis Miller, 1999: 8). Ytringen »Lad der blive lys« er således ikke en talehandling, men en forudsigelse – fordi Gud med sikkerhed ved, at der vil blive lys. Alle løfter har ifølge Hillis Miller en implicit klausul: At de vil blive udført, *med mindre* det udsigende subjekt forinden afgår ved døden. Det er denne klausul, der ekspliciteres i vielsesritualets »til døden jer skiller«. Når man i en efterfølgende skilsmisse annullerer sin ed, er det således i en vis forstand sin død, man annullerer:

To put this another way, new performance utterances may cancel and annul the old, but only so long as both parties remain alive. An unfulfilled promise made to someone who then dies, however, even if it is a lying promise, imposes an infinite obligation that devastates competing obligations to the living (Ibid.: 16).

Det er netop en sådan ikke-annullerbar forpligtelse, Fru Fønss i sit afskedsbrev påfører sine børn. I denne forstand tilbyder hun dem ikke igen at rette deres kærlighed til hende, men *byder* dem at gøre det, ligesom hun ikke opfordrer dem til at tage imod Thorbrøgger, når han henvender sig til dem, men *fordrer* det. Som reaktion på Fru Fønss' annoncering af sin beslutning om igen at gifte sig udtaler Tage besværgende, at »der er ikke

den Magt paa Jorden, der skal faa mig til at taale det mindste Fællesskab med det Menneske [Thorbrøgger]« (182). Men det er der til gengæld en ikke-jordisk magt, der skal. Funderet i sin forestående døds autoritet gør Fru Fønss sin vilje til lov.

Det er nærliggende at forstå afskedsbrevet som Fru Fønss' testamente til sine børn. Netop testamentet (»the will«) er en af de tre former, der ifølge Hillis Miller åbenlyst demonstrerer talehandlingens forhold til døden: »a way of using words to make my will effective after my death« (Hillis Miller, 1999: 9).¹² I sine mest ekstreme implikationer, tager den autoritet, som afskedsbrevet besidder, form af en trussel. Dette berører de Man også i forbindelse med prosopopoeia, når han beskriver den latente trussel, der bebor tropen,

namely that by making the death speak, the symmetrical structure of the trope implies, by the same token, that the living are struck dumb, frozen in their own death. The surmise of the »Pause Traveller!« [»Sta Viator«: den effekt, som den afdødes tiltale har på »the traveller on the road of life« i Wordsworths essays] thus acquires a sinister connotation that is not only the prefiguration of one's own mortality but our actual entry into the frozen world of the dead (de Man, 1979: 928).

Ved at tiltale dem fra sit dødens eksil genopliver Fru Fønss på den ene side paradoksalt det 'døde' forhold til Tage og Ellinor og initierer et nyt forhold mellem dem og Thorbrøgger. På den anden side indlemmer hun med brevet børnene i dette eksil, idet man med de Man kan hævde, at hun fastfryser dem i et handlingsmønster, der på forhånd er anlagt.

Med denne tale, der handler, heler Fru Fønss de brud, der har spaltet hendes eksistens i usammenhængende dele. Idet hun med mindet om sig selv som centrum sammenfører børnene og Thorbrøgger, samler hun post-mortalt sin tilværelse sammen omkring sig. I en vis forstand er det sig selv, hun dermed overvinder: I de absolutte krav på kærlighed og åbenhed, hun stiller i brevet, overskrider hun den distance, hendes reservation afsætter mellem hende selv og hendes børn. Hendes figurs uudgrundelighed 'overvældes' af den målbevidste intention, som hendes talehandling er et udtryk for.

Den enhed mellem de involverede figurer, som brevet således skaber på novellens udsagte niveau, reflekteres af en række stabiliserende virkemidler i dets diktion. Stilistisk er brevet domineret af en mængde

gentagelsesfigurer, der tilsammen har en formfuldendende effekt. Mest fremtrædende i dets andet afsnit, der fremstår som et veritabelt katalog over diverse figurer, såsom epizeuxis (»Længsler fra saa mange, mange Aar«), anafor (»Farvel Tage, Farvel Ellinor, Farvel saa længe til det sidste Farvel«), epanastrofe (»om det en Dag skulde hænde, at en sorgnedbøjet Mand kom til Eders Dør for at tale med Jer om mig, tale om mig for sin Trøsts Skyld«), parallelisme (»jeg vidste jo saa godt, at det var Eders store Kjærlighed, der voldte Eders store Vrede«), epanalepsis (»hele denne dejlige Verden, som nu i saa mange Aar har været mit rige, velsignede Hjem, den skal tages fra mig«) og eufemismer, der gentages (»min Stol skal staa tom, Døren skal lukkes paa mig og jeg skal aldrig sætte min Fod der mere«). Forudsætningen for denne diktion er en høj grad af sproglig metabevisthed, der er et andet udtryk for den intentionalitet, som manifesteres i afskedsbrevet. Man kan hævde, at brevets virkningsfylde er betinget af dets evne til at vække empati, og at det er dette, den gennemarbejdede diktion sigter på, men denne tilskrivning af autoritet til dets modtagere er blot tilsyneladende. Den kan til enhver tid 'overtrumfes' af den omstændighed, at brevets forpligtelse til Tage og Ellinor er ikke-annullerbar.

Fru Fønss gør *den* forestående død til *sin* egen i den forstand, at hun via sin skrift er i stand til at omsætte den til en konkret handling, der post-mortalt heler hendes eksistens. Det er en beundringsværdig konklusion, »Fru Fønss« således fremskriver. Paradokset i den er, at den sammenhængsskabende kraft, brevet handler med, på trods af at være funderet i en vilje, hvis autoritet er betinget af døden, snarere synes at tilhøre livets domæne.

(Selv)fremstilling af kunstneren over for døden

Denne helende kraft udgår i en vis forstand også fra »Fru Fønss« til dens læsere. Som novellens sidste, definitive ord fokuserer brevet læseropmærksomheden i en stabil optik på det fortalte, hvorved det for læserne får en tilsvarende sammenhængsskabende effekt, som døden har det for Fru Fønss. I et narratologisk perspektiv har blandt andre den amerikanske litteraturteoretiker Peter Brooks i *Reading for the Plot* (1984) etableret en relation mellem tekstens og livets afslutning via en analogidannelse mellem Freuds spekulationer over dødsdriften i essayet »Hinsides lystprincipet« (1920) og en forestilling om læserens begær efter tekstens afslutning,

der udspringer af dennes forventning om, at denne afslutning vil tilskrive betydning til det forudgående; hans »passion of (for) meaning« (Brooks, 1992: 19). Brooks skriver:

What operates in the text through repetition is the death instinct, the drive toward the end. Beyond and under the domination of the pleasure principle is the baseline of plot, its basic »pulsation«, sensible or audible through the repetitions that take us back in the text (Ibid.: 102).

Efter endt læsning af »Fru Fønss« sidder man tilbage med en fornemmelse af ligesom Tage og Ellinor at blive indskrevet i et apriorisk fastlagt (læse-)mønster; af at være omfattet af den samme målrettede intentionaltet som dem. Med denne direkte henvendelsesform udgør afskedsbrevet en markant diskursiv modulation i »Fru Fønss« mod en mere 'autentisk' diktation, der synes at stræbe mod at ophæve sin egen udsagte status og dermed overskride fiktionens grænser. Den autoriserende instans for denne modulation, hvis effekt angår de faktiske læsere, må, fra et logisk synspunkt, være Jacobsen selv. Og det er da også vanskeligt at ignorere analogien mellem brevets udsigelsessituation og novellens egen: Også novellen »Fru Fønss« er blevet til på baggrund af *sin* forfatters nært forestående død, som jeg nævnte i artiklens indledning.¹³ Læst i dette perspektiv får brevet altså en *pars pro toto*-funktion i forhold til novellen som sådan. En typografisk detalje underbygger denne påstand om, at afskedsbrevet er karakteriseret ved en mere 'autentisk' diktation end resten af novellen: I brevets indledning markeres dets udsigelsessituation med anførselstegn og fortællerindskydelse: »»Kjære Børn!« skrev hun, »at I vil læse dette brev...««. I førstetrykket af »Fru Fønss« i *Mogens og andre Noveller* (1882), som Jacobsen selv korrekturlæste, afsluttes brevet uden anførselstegn (mens det er tilføjet i den udgave fra *Lyrik og prosa*, som jeg refererer til i artiklen).¹⁴ Selvom det manglende anførselstegn blot en gemen fejl, fremstår det som en subtil markering af, at brevet undergår en proces fra at være udsagt til at blive udsigelse; at Jacobsens egen stemme i løbet af dets affattelse så at sige begynder at tale igennem Fru Fønss'.

Edvard Brandes leverer i »J.P. Jacobsens sidste Arbejde« en beskrivelse af tilblivelsen af »Fru Fønss«:

Da han tre Aar efter *Niels Lyhne* fuldførte sin sidste Bog, lammede Sygdommen hans Aand i Ugevis. I bitte smaa Stykker blev *Fru*

Fønss ham fravristet af Trykkeriet, men den længste Tid ventede man paa de sidste Sider. Jacobsen skød bestandig ud at skrive dem. Det er hint berømte Farvel, som staar fastpræget i enhver Læsers Erindring og Følelse. Endelig en Formiddag blev det skrevet uden Standsning i én Støbning – under Taarer. Jacobsen tilstod det selv med megen Spøg, at han var bleven saa »sentimental over sine egne kønne Ord.« »Men det er ogsaa rørende« tilføjede han. Og vi andre lo, skønt enhver af os vidste at han havde skrevet Verden sit Farvel og manet os alle til at mindes ham. Dog aldrig applicerede han Ordene paa sig selv eller tillod andre at gøre det. Da han hin Dag var færdig med Novellen og gik bort til Middag, passerede han en Vens Vinduer. Han kom langsomt gaaende, foroverbøjet, med stor Anstrængelse, men han hilste straalende, triumferende op: en litterær Gerning var foretaget (Brandes, 1885, upag).¹⁵

Man kan gætte på, at det, der har rørt Jacobsen under affattelsen af brevet, er at det er lykkedes ham at skabe en harmonisk enhed mellem døden og skriften: Døden giver via sin stabiliserende optik på det fortalte teksten meningsfylde, ligesom teksten giver døden meningsfylde. Bemærkelsesværdigt er Brandes' ordvalg: »i én Støbning«. Via sit afskedsbrev – og ikke mindst den formfuldendte udførelse af det – fastfryses Fru Fønss i en statuarisk positur for eftertiden.

Jeg indledte min læsning af brevet med overvejelser over den spalte mellem udsigelsens og læsningens nu, det afsætter. Det gør det naturligvis blot for i samme bevægelse at overskride den. Hver gang, Tage og Ellinor genlæser brevet, vil det være stemmen fra deres *endnu ikke* afdøde moder, der møder dem. Det er således et beundringsværdigt kunststykke, Jacobsen udfører i »Fru Fønss«: Ikke blot skriver han, som demonstreret ovenfor, sin titelfigur frem til en tilegnelse af sin egen forestående død, idet hun via sin skrift bliver i stand til at omsætte døden til handling. Dette forhold angår udsigelsens nu, der har en prospektiv orientering. Hendes skrift ophæver samtidig hendes døds grænse, idet hun opgår i den i en tilstand af, hvad man kan benævne som »artistisk transcendens«. Dette forhold angår læsningens nu, der har en retrospektiv orientering. Og gennem hende Jacobsen selv. Den samme statuariske positur for eftertiden kan man hævde, at novellen placerer sin forfatter i, og dermed den samme ophævelse af *hans* døds grænse. Det er under alle omstændigheder en sådan læsning, som Edvard Brandes' beskrivelse af novellens tilblivelse tilskynder til.¹⁶

Denne konception af Fru Fønss' skriveaktivitet som en (selv)fremstilling af den kunstneriske skabelse over for døden berører Jørgen Dines Johansen også i sin læsning af novellen: »Og der er vel også i brevet en indøvelse i at tage afsked og dø, og således er teksten en ars moriendi (en indøvelse i at dø på rette vis, her i at tale fra dødens sted)« (Johansen, 2003: 220).¹⁷ Hvad det betyder at tale fra dødens sted, står ikke helt klart, men jeg vil hævde, at det i denne kontekst har to implikationer: At gøre sin egen død til subjekt for skriften; det vil sige at skrive sig frem til et forhold til sin egen død. At fastholde sig selv i skriften efter døden; det vil sige at 'omgås' sin egen død ved at hengive sig til skriftens overlevelse – hvad jeg har benævnt som artistisk transcendens.¹⁸ I Fru Fønss har Jacobsen skabt en figur, der er i stand til at helbrede sit liv igennem døden. Læst med Brandes kan man endvidere hævde, at det samme gælder for Jacobsen selv; at det pr. stedfortræder lykkes ham at helbrede sit eget.

Historiens dynamiske fremadskriden: »Saa standsed' og der den Blodets Strøm« og »Lys over Landet«

'Problemet' med den artistiske transcendens er, at den reducerer litteraturen til et redskab for forfatteren til at indtræde i historien med – som en eksemplarisk skikkelse på lige vilkår med hærførere, politikere og andre handlingens mænd og kvinder. Hvis drivkraften for forfatterens arbejde er at bidrage til historiens dynamiske fremadskriden, er det ifølge Blanchot en paradoksal bestræbelse via skriften at ville hæve sig over historien. Han skriver i essayet »La mort possible« (»Den mulige død«) fra *L'espace littéraire*:

Denne form for individualisme ophører snart med at være tilfredsstillende. Man opdager, at hvis det først og fremmest er historiens virksomhed der er vigtig, handling i verden, den fælles stræben mod sandhed, er det nyttesløst at ville hæve sig selv over sin egen forsvinden, at begære immobil stabilitet i et værk, der hælder over tiden (Blanchot, 1955: 93. Min oversættelse).

Hvordan forfatteren kan indtræde i historien på andre vilkår end ved at forsøge at transcendere den, italesætter Jacobsen i en anden tekst fra hans sene forfatterskab, der tematiserer forholdet mellem skriften og døden; digtet »Saa standsed' og der den Blodets Strøm«:

Saa standsed' og der den Blodets Strøm,
Som før var vant at rinde.
Saa dirred ogsaa de Nerver til Ro,
Og Sandserne alle blev blinde.
Og Hjertet og Hjernen virker ej mer,
Du er kun Støv nu og livløst Ler.
Lad længes, lad grædes med Evighedssavn,
Der er kun en Stofhob, en Daad og et Navn.

For alle gode Tanker de kan slet ikke dø,
Før endnu bedre Tanker er spired af deres Frø (102).

Det korte digt indledes i præteritum med en minutøs registrering af kropsfunktionernes ophør; en illusionsløs nedskrivning af livet mod dets nul-punkt: Blodets rinden, der standsede, nerverne, der dirrede til ro, sanserne, der blev blinde, og hjertets og hjernens virksomhed, der indstilledes. I sjette vers, hvor digtet når frem til udsigelsens nu, fastslås konklusionen på denne proces i en række trykstærke enkeltstavelser: »Du er kun støv nu og livløst ler« (102). Denne insisterende materialisme cementeres i den første strofes afsluttende vers. Stofhoben, dåden og navnet er den rest, som nedskrivningsprocessen har aflejret på strofens bund. Formuleringen »Der er kun« implicerer tillige, at denne rest i forhold til det rige, levede liv kvalitativt er af begrænset værdi. Dådens og navnets postmortale levedygtighed er i »Saa standsed' og der den Blodets Strøm« således tilsyneladende omfattet af en skepsis, der er »Fru Fønss« aldeles fremmed.

Det mellemrum, der adskiller digtets to strofer, demarkerer livets og dødens territorier. Det er, kan man sige, Styx, der løber igennem digtet, og på hvis bredder dets to vidt forskellige udsagn fremskrives. Over for den skepsis på jeg'ets vegne, der afslutter første strofe, udtrykker anden strofe en selvforglemmende tiltro til historiens dynamiske fremadskriden. Digtets subjekt overgiver bogstaveligt sig selv – stofhoben, dåden, navnet – til en fremtid, der ikke er hans, til historiens anonyme, universelle bevægelse, der *ad infinitum* tilnærmer sig »de bedre tanker«; den fælles stræben mod sandhed.

Den triumf over døden, som digtet postulerer, manifesteres i et enkelt ord: »For«. Alternativt til det forventelige »Men«, der ville have impliceret en insisteren på værdien af navnet, og således have fornægtet døden, overvinder dette »For« dødens negation med en kausal logik, der forbinder den individuelle død med det overindividuelle liv. Det slår med andre

ord bro over Styx. I den mentale omvendning af subjektets forhold til døden i »Saa standsed' og der den Blodets Strøm« – der også formidles rytmisk: Anden strofes »myldrende« kadence (som frø der spredes) over for første strofes jambe-dominerede taktfasthed – sporer man den samme ekstreme viljestyrke, der kommer til udtryk i Paula Fønss' afskedsbrev. Men her, som Blanchot skriver i »La mort possible«, renset for den forfængelige illusion om det individuelle navns evige værdi.

Den samme overindividuelle stræben kan man iagttage i Jacobsens epigram »Lys over Landet«:

Lys over Landet!
Det er det, vi vil (102).

Lysets kilde er netop sandheden, der ikke tilhører *mig* og *min tid*, men *os* og *fremtiden*. Det er et sigende udtryk for denne bestræbelse, at tredje bind af *Dansk naturvidenskabs historie* (2006), der dækker perioden 1850-1920, låner sin titel fra Jacobsens epigram. Digtets ligefremme, parole-lignende udsagn, der er indeholdt i en slagkraftig form domineret af alliterationer (l, d og v) og korte vokaler, er atypisk for forfatterskabet, men udgør en påmindelse til Jacobsens nutidige læsere om, i hvor høj grad han *også* definerede sig selv som del af en kunstnerisk bevægelse: nemlig det af brødrene Brandes dominerede »Litteraire Venstre«.

Maurice Blanchot: »Den dobbelte død«

»Fru Fønss« præsenterer læserne for en forestilling om skriften som et medium for den skrivendes tilegnelse af sin egen død og for hendes overskridelse af døden i en tilstand af artistisk transcendens. Denne forestilling modificeres i »Saa standsed' der og den Blodets Strøm« og »Lys over Land«, idet den skrivende her overskrider døden ved at overgive sig selv til historiens dynamiske udvikling mod de »endnu bedre Tanker«.

Er døden ikke et på forhånd givet vilkår, men noget man på denne måde kan tilegne sig, er det oplagt at betragte selvmordet som den paradigmatiske realisering af denne tilegnelse. Hvis man kan tage sit eget liv, beme-strer man døden og frigør sig selv i forhold til den. Man frigør sig til livet, tager så at sige sit liv i egne hænder. Bevidstheden om denne mulighed er, skriver Blanchot i »La mort possible«, en fantastisk ressource, som han sammenligner med en stadig tilførsel af ilt, uden hvilken vi ville kvæles

i *liv*. Men spørgsmålet er, om denne mulighed er virkelig: *Kan man dø?* Kan man positionere sig selv i et abilitetsforhold til døden, i fuld kontrol over sin frihed. Og: *Kan man dø?* »Er det mig selv, der dør, eller dør jeg ikke altid som en anden, på en måde, der tvinger mig til at sige, at det i virkeligheden ikke er mig, der dør« (Blanchot, 1955: 98. Min oversættelse).

Selvmoderen ønsker at trække sig tilbage fra livet, men kan kun gøre det via en handling, der bekræfter, at han stadig – og mere end nogensinde tidligere – er bundet til livet. Blanchot fremstiller dette paradoks i et uudsletteligt billede i romanen *Thomas l'obscur* (*Den obskure Thomas*) (1950):

På samme måde som manden, der hænger sig, efter at have sparket den taburet væk, som stadig støttede ham, den sidste bred, i stedet for at føle det spring han har taget ud i tomrummet, ikke mærker andet end rebet, som fastholder ham, fastholder ham lige til det sidste, fastholder ham mere end nogensinde tidligere, bundet som han aldrig før har været til en eksistens, som han ville frigøre sig fra, følte han [Thomas] sig også, i det øjeblik han vidste, at han var død, fraværende, totalt fraværende fra sin død (Blanchot, 1983: 39-40. Min oversættelse).

Det reb, som selvmorderen hænger sig i, bliver så at sige hans livline. Idet det strammes, forhindrer det ham i at lodde det dyb, der åbner sig under ham, og som han initialt troede, at han sprang ud i. Hans svaghed er hans styrke, der tilbageholder ham fra, hvad Blanchot benævner som »den anden død«:

[D]er er en slags dobbelt død, hvoraf den ene cirkulerer i mulighedernes og frihedens sprog og som sin ekstreme horisont har friheden til at dø og myndigheden til at tage dødelige chancer, og hvoraf den anden er u håndgribelig, det jeg ikke kan bemægtige mig, som ikke er relateret til *mig* på nogen måde, det som aldrig kommer og mod hvilket jeg ikke bevæger mig (Blanchot, 1955: 104. Min oversættelse).

Denne anden død er ifølge Blanchot selve dødens essens. Han beskriver den i vendinger, der fordi de på samme tid er essentialistiske og abstrakte (»ren negation«, »essentiell ubestemmelighed«, »ekstrem passivitet«), omgiver den med ubestemmelighed. I modsætning til forestillingen om

døden som en mulighed, man kan tilegne sig, beskriver Blanchot den anden død som »l'acte même de mourir« (Ibid.: 107), (»det at hendø«): En oplevelse af dødsprocessen som et evigt nærværende fravær af døden, der umuliggør alle muligheder. Selvmorderens vildledning er at forveksle den ene død med den anden. Idet han går den første død i møde, tror han at kunne nå den anden og dermed (be)gribe den. Han forsøger med sin handling forgæves at eliminere dødens ubestemmelighed.

Den samme bestræbelse, der karakteriserer selvmorderens forhold til døden, gælder ifølge Blanchot for den skrivendes forhold til sin skrift. Som førstnævnte forveksler en død med en anden, forveksler sidstnævnte værket med det arbejde (»skreven«), der går forud for og betinger det. Selvmorderen og den skrivende investerer begge alle deres kræfter i en stræben mod et punkt, der afviser al stræben. For den skrivendes vedkommende navngiver Blanchot dette punkt som »désœuvrement«. I forordet til Carsten Madsens oversættelse af en række af Blanchots essay i samlingen *Orfeus' blik og andre essays* (1994) oversætter Madsen og Frederik Tygstrup dette centrale begreb hos Blanchot som »ikke-iværksættelse«. Begrebet angår skrivehandlingens forhold til værket (»l'œuvre«) og skal forstås som en slags inerti eller passivitet, der modvirker værkets fuldførelse.

Blanchots skelnen mellem skrivehandlingen og værket er funderet i hans radikale litteraturforståelse. For ham adskiller det litterære sprog sig fra alle andre former for sprogbrug, idet det er frigjort fra enhver praktisk funktion. Det henviser ikke til en ydre verden, men retter al sin opmærksomhed mod den sproglige orden, det konstituerer. Æstetikhistorisk er det stort set udelukkende den formbevidste, modernistiske tradition, Blanchot beskæftiger sig med, hvis første eksponent han finder i Stéphane Mallarmé. Forskellen mellem en henvisende sproglig praksis og en sprogvendt som Mallarmés, er en forskel mellem et transitivt og intransitivt sprog, hvilket Carsten Madsen opsummerer således i indledningen til sin Højholt-afhandling *Poesi, tanke & natur* (2004):

[E]t transitivt sprog glider i baggrunden for de ting det lader komme til syne, hvorimod et intransitivt sprog trænger sig i forgrunden på bekostning af de fænomener, det samtidig lader forsvinde (Madsen, 2004: 4).

Et intransitivt sprog *er* blot, neutralt og fremmedartet, og i denne overlathed til sig selv besidder det en ubestemt flertydighed, der ifølge Blanchot

altså er sammenlignelig med den anden døds. Værkets ikke-iværksættelse er resultatet af dette intransitive sprog.

»Doktor Faust«

Et eksempel på en sådan ikke-iværksat tekst udgør fragmentet »Doktor Faust«, der ifølge Edvard Brandes er Jacobsens sidste arbejde. Teksten blev oprindeligt publiceret postmortalt af Brandes i *Jule-Roser. Skandinavisk Juleblad for 1885*.¹⁹ Ifølge Morten Borups noter til teksten i *Samlede Værker* bd. III har Brandes tilføjet manuskriptet titlen sammen med genbestemmelsen »Novelle-Fragment. Af forfatteren bestemt til »Jule-Roser««. Trykt på samme side som tekstens originaludgave er en efterskrift af Brandes, der dels relaterer teksten til dødsscenerne i *Niels Lyhne* (1880) og »Fru Fønss«, dels refererer den tænkte handling i tekstens ikke-skrevne del:

Døden kommer for at søge Dr. Faust – den Lærde, altid Søgende, Mennesket. Men Amor beder for ham. Og Døden skænker den fyrretyveaarige Faust atter fyrretyve Aar.

Saa efter denne Tids Forløb kommer de to atter ridende til Fausts Tagkammer for at hente ham, hvem de havde skænket dobbelt saa langt Liv som det, der oprindeligt havde været ham forundt. De venter sig Tak og rolig Resignation.

De finder en Olding, som Aarene intet har nyttet. Hans Liv var fuldført, da han for fyrretyve Aar siden havde opbrugt sin Organismes Kraft. Det øvrige har været dødt Liv (Brandes, 1885, upag.).

På grund af Edvard Brandes' involvering i udgivelsen er en præcisering af tekstens autoritetsforhold hensigtsmæssig. Denne autoritet kan inddeles i tre niveauer, der markeres af førstetrykkets opsætning. Det 'ubetingende' niveau udgøres af manuskriptets renskrift, der afsluttes med: »og Skummet fra deres Muler dryppede flagevis ned over sorte Skriflinier og farvestærke Initialer« (218). Herefter følger et 'delvist betinget' niveau indrammet i firkantede parenteser, som Brandes har suppleret efter Jacobsens kladde. Man må formode, at Jacobsen har givet sit tilsagn til denne tilføjelse, eftersom hans signatur, optrykt under den, underlægger den sin autoritet. Det 'betingede' niveau udgøres af Brandes' referat af den tænkte handling i efterskriften, der er underlagt autoriteten fra *hans* signatur. In-

gen breve imellem Jacobsen og Brandes omtaler i øvrigt publiceringen; det er således ikke muligt at afgøre, i hvor høj grad Brandes' referat er dikteret af Jacobsen selv.

Den umulige død

»Doktor Faust« er måske den af Jacobsens tekster, der mest uforsonligt konfronterer det, som Blanchot benævner som den anden død, selve oplevelsen af »det at hendø«. En konfrontation, der bogstaveligt kommer til udtryk i det centralperspektiv, der dominerer teksten. Dens minimale handlingsforløb tager form af en lige linje, der trækkes igennem et landskab og dermed kortlægger det. Linjen udgår fra Døden, der i tekstens første sætning introduceres i skikkelse af »en Ryttersmand ridende gennem Hulvejen i en Skov«, om hvem det hedder, at han »var større end Mennesker er og der var ingenting Hvidt i hans Øjne, bare det Sorte, som ser« (217). Linjen medieres af »det sorte Øje paa en af Stadens røde Porte« (218), som den bugtende vej, Døden og Amor rider ad, fortaber sig i. Og den ender i Fausts blik, stirrende i den diametralt modsatte retning, »ud den Vej han vidste at Skoven og Hulvejen var«, som han i tekstens afslutning præsenteres, stående i et vindues »portstore Aabning« (218). Teksten etablerer således en koncentreret, indbyrdes rettethed mellem Faust og Døden.²⁰ Amor indtager i dette forhold en position som en underordnet, men nødvendig aktør.

Men Dødens og Fausts blikke er karakteriserede ved en absolut forskel i perceptibilitet: For Døden (og Amor) er Faust umiddelbart læselig. Ikke blot kan de skelne »hvert et Haar i hans mørke, krusede Skæg«, men også høre »hver Tanke af ham« (219). For Faust er de derimod usynlige.²¹ Fragmentets udsagn er i koncentreret form indeholdt i dette forhold: I sin ufravigelige rettethed mod hvad det ikke kan gennemskue, er Fausts blik uendelig fortabt. Det er denne fortabelse, hans tanker ekspliciterer:

Hørligt klang hver Tanke af ham om de to usynlige derude.

»Nu er jeg 40 Aar,« tænkte han, »10, 20, 30 Aar til kan jeg leve, saa er alt forbi!

Igjen er det Foraar, igjen har jeg ét Aar mindre at leve... (219).

Faust lever, med en let omskrivning af Kierkegaard, livet baglæns. Han projicerer det ud mod dets grænse, men den trussel, der udgår fra forestil-

lingen om denne grænse, er ikke ledsaget af handlekraft, som den er det for Fru Fønss. Mens hun via sit afskedsbrev stopper tiden, smuldrer tiden uden ophør bort mellem fingrene på Faust; den opløser sig i år og årtier, uden anden indbyrdes forbindelse end den tomgangslignende gentagelse.

Fra et stilistisk perspektiv er det denne tomgang, den afsluttende aposiopese i citatet ovenfor udpeger. Figuren har i »Doktor Faust« slet ikke den dramatiske karakter, som den optræder med andre steder i forfatter-skabet,²² og ved hvilken den defineres af retorikken. Her f.eks. i Thomas O. Sloanes *Encyclopedia of Rhetoric* (2001):

APOSIOPĒSIS (...) is a pragmatic figure, signifying a sudden disruption of discourse by omitting the expected end of a clause or sentence, as if the speaker/writer were unable or unwilling to proceed. Hence, this figure has a histrionic quality.

Via denne sin melodramatiske karakter optræder aposiopesen sædvanligvis som overvældelsens, vildredens eller udsigelighedens figur. I »Doktor Faust« repræsenterer den først og fremmest en udmattende udstrakthed.

Doktor Faust er med andre ord levende begravet i sit eget liv, fastholdt i en uendelig hendøen. Denne figur, der fra 1500-tallet og frem har symboliseret menneskets ubændige vidensbegær,²³ er i Jacobsen hænder hensat i en tilstand af hvileløs uvirksomhed, paralyseret i overbevisningen om sin eksistens' udsigtsløshed.²⁴ Jacobsens Faust er, med Blanchots ord, *désœuvré*, værløs. Hans emblemer, bøgerne og pergamenterne, ligger ubenyttede hen, mens skummet fra hestenes muler flyder henover dem som allegoriske sæbebobler i barokkens *memento mori*-motiver. I »Doktor Faust« negeres fremstillingerne af forholdet mellem skriften og døden i »Fru Fønss«, »Saa standsed' og der den Blodets Strøm« og »Lys over Landet!« af den magtesløse Faust, der har mistet sig selv og værket over for døden.

Fra denne læsnings synspunkt er det successive handlingsforløb, som Edvard Brandes refererer, en pleonasme. Det futile i Dødens fordobling af Fausts levetid er allerede markeret i aposiopesen. At teksten er ufuldstændig kan således opfattes som et udtryk for, at Jacobsen allerede har skrevet det, han ville; at det efterfølgende ville være 'død' tekst. Man kan hævde, at tekstens fragmentariske karakter er en subtil og logisk pointering af Fausts værløshed fra Jacobsens side. Et argument for denne betragtning er de gentagne udsagn om Jacobsens ærekærlighed, angående hvad han lod gå i trykken.

Brandes' overordnede intention i efterskriften er tilsyneladende at skabe et billede af en Jacobsen i heroisk positur over for døden. Således læser Brandes »Doktor Faust« som et udtryk for Jacobsens erkendelse og accept af, at hans tid er udmålt på en anden vægtskål end andres:

[H]an havde levet sin tid og gjort sin gerning. Om Skæbnen skænkede ham Dobbeltliv – hvad hjalp det, naar Ungdom og Styrke var svunden. Det var godt som det var. Døden kunde komme; han var beredt – uden Modstand, uden Klage (Brandes, 1885, upag.).

Fra denne læsnings synspunkt er dette en direkte omstødelse af tekstens udsagn: Døden vil ikke komme; livet er uafslutteligt, og denne uafslutlighed forhindrer Faust i at gøre sin gerning; det er ikke godt, som det er, og som det bliver ved med at være.

Umiddelbart fremstår fragmentets hårdt differentierede, allegoriske univers og formsprog som en modsætning til dette udsagn, der udsætter livet for dødens *stasis* og døden for livets temporale udstrækning: Døden og Amor repræsenterer ikke blot destruktive og konstruktive principper, de er dem og fremkalder dem overalt, hvor de færdes.²⁵ Detaljer som Dødens tunge klæder; »Læg og Folder af Sidt og Sort« over for Amors farvestrålende dragt, der nødtørftigt dækker hans »hedningeagtigt nøgne« lemmer (217), føjer sig friktionsløst ind i fremstillingerne og konsoliderer den allegoriske orden. Gestaltningen af Døden som gammel, svækket, som *døende*, er lige så logisk som fremstillingen af Amors spirende vitalitet, men rummer også den dobbelte negations paradoks.²⁶

Men i samme bevægelse som fragmentets differentierede univers formes, opløses det: *Forårsvinden*, der »kom tungt op gennem Vejen« (217. Min fremhævning), forbindes i en metonymisk glidende bevægelse med Døden, der »ogsaa kom tungt« (217), og denne alliance på tværs af den allegoriske repræsentationsforms logik udvikles i billedet af leen, som Døden slæber efter sig, »saa den pløjede med sin blinkende Od i den sorte Muld« (217). Døden gør således mulden frugtbar. Tilsvarende slås der skår i Amors skikkelses allegoriske integritet, når det hedder, at hans komme annonceres af »Trækfugleskarer [der] kom sejlene som sorte Tegn over den graablaa Himmel« (218). Inden for Jacobsens tekstunivers er disse tegns mest oplagte intertekstuelle reference de sorte kors, som flagellanterne i »Pesten i Bergamo« (1882) bærer som symbol på, at Jesus *ikke* ofrede sig for menneskeheden, der derfor er dømt til døden. Tegnene i »Doktor Faust« er således netop på træk, sejlene hen over den hvide

tekstside uden nogen referentiel forankring. Eller mere præcist: Man kan spore dette træk som en bestræbelse i teksten, der spændes op mod dens allegoriske univers og formsprog.

Tekstens referentielle kontingens er en logisk konsekvens af den åbenhed, der generelt præger den, og som eksemplarisk demonstreres i beskrivelsen af Faust, siddende i vinduets »portstore Aabning«, med blikket rettet ud mod skoven og hulvejen. Døden og Amor fremstilles ikke i et traditionelt antagonistisk forhold, men i indbyrdes, nærmest godmodig forståelse, der punkterer den allegoriske tyngde, deres figurer besidder. Pointen er ikke som i »Saa standsed' og der den Blodets Strøm«, at forfald og spiring indskrives i en cyklisk relation til hinanden, men at de gensidigt ophæver eller neutraliserer hinanden.

Uvirksomheden eller passiviteten accentueres således ikke blot i beskrivelsen af Faust i vinduet. I en række bemærkelsesværdige sætningskonstruktioner indskrives alle tekstens tre figurer i patientspositioner. Om Dødens og Amors ridt hedder det f.eks.: »og da Vejen kom ud af Skoven og tog dem med sig tværs over Marken hen til Adelvejen« (218).

»Doktor Faust« efterlader et helhedsindtryk af kraftesløs modtagelighed, der ikke mindst er et produkt af tekstens særegne formsprog og komposition. Den er generelt domineret af relativt korte hovedsætninger, hvilket er iøjnefaldende i forhold til forfatterskabets tekster generelt. Over for den plastisk varierende sætningskonstruktion og diktion, der generelt præger disse, fremstår »Doktor Faust« som monoton og lavmælt. Som en fortsat bølgebevægelse med kort bølgelængde: En stadig begynden, et stadigt ophør.

Denne bevægelse manifesteres i den grafiske opsætning af teksten. »Doktor Faust« er opdelt i 23 paragraffer med traditionel status af distinkte tematiske enheder. Denne status udfordres kraftigt af paragraffer, der udgøres af enkelte, kortfattede sætninger som f.eks. »Og de red« eller »Der standsede de« (218). Sætninger som disse fremstår på den ene side som en skriftsproglig stammen, der tenderer mod at atomisere sproget. På den anden side, og det er den, jeg vil accentuere, fremstår sætningerne som forhalinger af den foregående periode mod den efterfølgende. I udsagnet »Og de red« kan man hævde, at denne forhalende funktion tilmed artikuleres på det semantiske niveau. Anskuet således udpeger disse sætninger den tendens til nivellering, der generelt præger »Doktor Faust«. Den kommer til udtryk i tekstens jævne fortælletempo og i den spændingsløshed, der karakteriserer tekstens (indre) komposition.²⁷ Af de 31 sætninger, som »Doktor Faust« udgøres af, indledes de 12 af konjunktionen »Og«. Det

overordnede organiserende princip kan med andre ord beskrives som sekventiel ophobning, mens kausale forbindelser stort set er fraværende.

Konsekvensen af tekstens referentielle kontingens er, at sproget i »Doktor Faust« bliver intransitivt, at det, med Carsten Madsens ord, »trænger sig i forgrunden på bekostning af de fænomener, det samtidig lader forsvinde«. Sproget overlades til sin egen væren; som skrift bliver det en ting blandt tingene, neutralt og fremmedartet, netop: »sorte Skriftlinier og farvestærke Initialer«. Renskriften af »Doktor Faust« stopper præcist her. I sin fragmentariske form demonstrerer skriften sin ikke-iværksættelse.

Hvis »J.P. Jacobsens sidste Arbejde« »Doktor Faust« læses som et udtryk ikke for forfatterens sidste vilje, men hans sidste viljeløshed, kan man hævde, at det er *hele* værket, der ofres med denne gestus: Hele forfatterskabet ikke-iværksættes. Modtageren af dette offer er læseren. Ikke læseren konciperet positivistisk som efterkommeren (i »Fru Fønss«) eller historiens dynamiske fremadstræben (i »Saa standsed' og der den Blodets Strøm« og »Lys over Land«), men læseren som den instans, som den viljeløse overgivelse af værket introducerer som en mulighed. Læseren som skriftens neutrale andethed: Som det, der ikke kan reduceres til skriften. Det er skriftens friktionsløse gliden over i denne andethed, den afsluttende aposiopese i »Doktor Faust« markerer. Jacobsens sidste tekst er ikke uafsluttet, men uafsluttelig, underlagt den samme uendelige hendøen som sin titelfigur.

Litteratur

- Andersen, Vilhelm: *Litteraturbilleder*. København 1946.
 Blanchot, Maurice: *L'espace littéraire*. Paris 1955.
 Blanchot, Maurice: *Thomas l'obscur*. Nouvelle version. Paris 1983.
 Blanchot, Maurice og Jacques Derrida: *The Instant of My Death/Demeure*. Fiction and Testimony. Redwood City 2000.
 Brandes, Edvard: J.P. Jacobsens sidste Arbejde, i: *Jule-Roser*. Skandinavisk Juleblad for 1885, upag. København.
 Brandes, Georg: *Samlede Skrifter* bd. 3. København 1900.
 Brooks, Peter: *Reading for the Plot*. Design and Intention in Narrative. Cambridge/London 1992.
 Critchley, Simon: *Very Little ... Almost Nothing*. Death, Philosophy, Literature. London/New York 1997.

- Ettrup, Lise: Jeg vil leve på min natur – sammenligning mellem to novellers kvindesyn fra 1880'erne, i: *Meddelelser fra Dansk Lærereforening* 1978, s. 129-138. København.
- Haarder, Jon Helt: Performativ biografisme. Litteraturvidenskaben og det intime liv, i: *Kritik* nr. 167, s. 28-34. København 2004.
- Hillis Miller, J.: Lying Against Death. Out of the Loop. *Arbejds-papirer*. Afdeling for Litteraturhistorie, Aarhus Universitet, nr. 26. Århus 1999.
- Jacobsen, J.P.: Doktor Faust. Novelle-Fragment. Af forfatteren bestemt til »Jule-Roser«, i: *Jule-Roser*. Skandinavisk Juleblad for 1885, upag. København.
- Jacobsen, J.P.: *Lyrisk og prosa*. København 1993.
- Jacobsen, J.P.: *Mogens og andre Noveller*. København 1882.
- Jacobsen, J.P.: *Samlede værker* bd. 6: Breve 1877-1885. København 1974.
- Johansen, Jørgen Dines: Repræsentation, i: *Litteratur og begær*. Ti studier i dansk og norsk 1800-tals litteratur, s. 199-221. Odense 2003.
- Jørgensen, Jens Lohfert: *Sygdomstegn*. J.P. Jacobsen, Niels Lyhne og tuberkulose. Odense 2014.
- Kierkegaard, Søren: *Tre Taler ved tænkte Leiligheder*, i: *Søren Kierkegaards Skrifter* bd. 5. København 1998.
- Kjærgaard, Peter C. (red.): *Dansk naturvidenskabs historie* bd. 3. Lys over landet. 1850-1920. Århus 2006.
- Linck, Anna: *J.P. Jacobsen*. København 1926.
- Madsen, Carsten: *Poesi, tanke & natur*. Per Højholts filosofi og digtning. Århus 2004.
- Madsen, Carsten og Frederik Tygstrup: Om Orfeus' blik og andre essays, i: Maurice Blanchot: *Orfeus' blik og andre essays*, s. 7-22. København 1994.
- de Man, Paul: Autobiography as De-facement. *Modern Language Notes* vol. 94, nr. 5, s. 919-930. Baltimore 1979.
- Rasmussen, Henrik, Kamilla Hygum Jakobsen og Jeanne Berman Camara: *Gads litteraturleksikon*. København 1999.
- Ritzu, Merete Kjølner: Fortælleperspektiv, forfatteridentifikation og lykkebegær i Fru Fønss, i: *Nordica* bd. 4, s. 35-46. Odense 1987.
- Sloane, Thomas O.: *Encyclopedia of Rhetoric*. Oxford 2001.
- Vosmar, Jørn: *J.P. Jacobsens digtning*. København 1984.
- Østerud, Erik: Naturens store bok hos J. P. Jacobsen. En lesning av novellefragmentet »Doktor Faust«, i: *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, hefte 2, s. 97-110. Trondheim 1995.

Noter

1. Jeg henviser i artiklen til den udgave af Jacobsens tekster (med sidetal i parentes), der findes i *Lyrisk og Prosa* (1993), udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Borgen.
2. Jf. Jørgensen, 2014, hvor jeg præsenterer forestillingen om autobiografisk prægnans i forhold til Jacobsens forfatterskab i dialog med Jon Helt Haarders begreb »biografisk irreversibilitet« (Haarder, 2004).

3. Mens Edvard Brandes skriver om døden i et forfatterbiografisk perspektiv i artiklen »J.P. Jacobsens sidste Arbejde« (1885), skriver Vilhelm Andersen om døden i relation til forfatterskabets ateistiske livsholdning i bogen *Litteraturbilleder* (1946) og Jørn Vosmar om døden i tematisk perspektiv i disputatsen *J.P. Jacobsens digtning* (1984).
4. Jf. f.eks. Ritzu, 1987: 43. Dette tema var højaktuelt på novellens tilblivelsestidspunkt, hvor Ibsens *Et Dukkehjem* var et centralt debateme i danske intellektuelle kredse.
5. Jf. Johansen, 2003: 201.
6. Som den eneste af novellens læsere har Lise Ettrup forsøgt at motivere Fru Fønss' sygdom i artiklen »Jeg vil leve på min natur – sammenligning mellem to novellers kvindesyn fra 1880'erne«. Hendes argumentation demonstrerer, at forsøget er betinget af en implementering af en tekststektern virkelighedsfortolkning: Hun fremstiller sygdommens tilsynekomst som konsekvensen af en splittelse mellem biologisk, 'ydre' natur, og psykologisk, 'indre' natur, der opstår, da Fru Fønss vælger livet med Thorbrøgger. Hun, der med Tages og Idas forlovelse står på tærsklen til at blive bedstemoder, kortslutter dermed 'naturrytmens' livsfaser. Denne påstand er funderet i teksten, hvor Fru Fønss efter samtalen med børnene i dækket direkte tale reflekterer: »Havde hun ikke siddet der, frygtssom, trods sine Ord, og næsten følt sig som den, der havde gjort Indgreb i Ungdommens Ret« (183). Det er den konsekvens, som Ettrup drager, derimod ikke: At kortslutningen har døden som følge. Hun slutter: »Jeg mener, J.P. Jacobsen har villet skildre en behård naturlovs dominans over et menneske, som tror, hun selv kan bestemme over sit liv« (Ettrup, 1978: 133).
7. Jf. Georg Brandes' påstand om, at novellen er »blevet til for slutningsbrevets skyld« i sit portræt af Jacobsen i *Det moderne Gjennembruds Mænd* (Brandes, 1900: 34).
8. Som prosopopeia så at sige giver en dødsmaskes form. Dette forhold diskuterer den engelske filosof Simon Critchley: »[P]rosopopeia [is] a form which indicates the failure of presence, a face which withdraws behind the form which presents it. The representation of death is always a mask – a *memento mori* – behind which nothing stands« (Critchley, 1997: 26).
9. Figuren indgår således i det metaforiske spil omkring den selvbiografiske genres funktion, der er gennemgående i de Mans essay: Selvbiografien som maske, der udvisker eller eventuelt vansirer (»defaces«) afsenderens ansigt.
10. I novellen ekspliciteres det derimod, at livets rigdom er betinget af dets udfoldelsesmuligheder. Disse udfoldelsesmuligheder giver genmødet med Thorbrøgger Fru Fønss, og de åbner for alle sluser i hendes følelsesliv: »[D]et var hende, som i hendes Sjæl et standset, opstøttet Taarevæld var bristet aabent igjen og atter var begyndt at rinde; og det var saa lykkeligt og lettende at græde, og hun havde en Rigdomsfølelse over for disse Taarer, som var hun mere værd og Alting hende mere værd igjen« (177).
11. Jf. »Et par Gange skrev hun til sine Børn, men i den første heftige Vrede over at hun havde forladt dem, sendte de Brevene tilbage. Senere angrede de det

- nok, men de kunde alligevel ikke faa sig til at erkjende det overfor hende og skrive hende til, og saaledes standsede al Forbindelse imellem dem« (185).
12. De to andre er henholdsvis »the bequest« den testamentariske gave, og »the mortgage« pantet, der implicerer, at man tilbyder sin død (»mort«) som sikkerhed (»gage«) for at man tilbagebetaler lånet.
 13. Der er i forfatterskabets receptionshistorie en lang tradition for at læse afskedsbrevet som Jacobsens eget; en tradition, der udgår fra Vilhelm Møller, jf. fodnote 15 nedenfor. Den er blandt andet blevet udbredt af Georg Brandes' bemærkning om brevet som novellens kim, som jeg har citeret ovenfor, og af Edvard Brandes' udsagn om novellens tilblivelse, som jeg citerer nedenfor.
 14. Originalmanuskriptet til novellen på Det Kongelige Bibliotek er ufuldstændigt, og dets afslutning eksisterer ifølge forskningsbibliotekar Bruno Svindborg ikke længere.
 15. Brandes' kilde er Vilhelm Møller. Anna Linck skriver i bogen *J.P. Jacobsen* (1911): »Den Dag, Jacobsen havde fuldendt »Fru Fønss«, skulde han spise til Middag hos Vilhelm Møllers. Her havde man ventet længe paa ham, da han meget bevæget kom ind i Stuen og fortalte, at nu var han færdig med »Fru Fønss«, og at han til Slut havde skrevet et Brev, som var saa rørende, at han selv var kommet til at græde derover, det sidste sagde han i et spøgende Tonefald, men lidt efter føjede han til, henvendt til Vilhelm Møller: »Du kan tro, det er svært at skrive saadan et Afskedsbrev.«« (Linck, 1926: 113).
 16. Hvis man læser beskrivelsen med det sigte at aktualisere det antydende potentiale, Brandes' elegisk-empatiske diktion rummer, må Jacobsens udskydelser af konklusionen forstås som et udtryk for, at han er konfronteret med et stof, der besidder en høj grad af autobiografisk prægning. I forlængelse heraf må det forstås som et veritabelt gennembrud af denne prægning, da Jacobsen endelig skriver brevet »uden Standsning i én Støbning«.
 17. En uddybende reference for denne opfattelse af afskedsbrevet kunne være begrebet »auto-thanatografi«, som Jacques Derrida introducerer i sin læsning af Blanchots prosastykke »L' instant de ma mort« (1994) i essayet »Demeure: Maurice Blanchot« (1998). De to tekster er på engelsk udgivet i en dobbelt-udgave: *The Instant of My Death/Demeure: Fiction and Testimony* (2000).
 18. Den indvending, at den nemmeste måde at omgås døden på ville være overhovedet ikke at skrive om den, er for troskyldig: Vil man omgås døden, må man involvere sig selv i den.
 19. Jeg refererer i det følgende til den udgave af teksten, der findes i *Lyrik og Prosa*, suppleret af førstetrykket for diskussionen af dens paratekstuelle forhold, der i »Doktor Faust«'s tilfælde er temmelig kompleks.
 20. Denne rettedhed kan man knytte det fænomenologiske intentionalitetsbegreb til.
 21. I en udbygning af det fænomenologiske perspektiv kan denne usynlighed beskrives således: Døden kan ikke udgøre en meningsfuld opfyldelse af en intentionel bestræbelse. Den kan ikke være det noematiske objekt for en noetisk handling.
 22. Med den Poe-inspirerede fremstilling af Hennings død i »Et Skud i Taagen« (1875) som det paradigmatiske eksempel: »Og ud af Taagen kom det, form-

- løst og dog kjendeligt, snigende sig over ham tungt og langsomt. Han søgte at rejse sig, saa greb det ham i Struben med klamme, hvide Fingre...« (151).
23. Jf. Østerud, 1995: 97.
 24. En kultur- og litteraturhistorisk kontekstualisering af Faust-figuren ligger uden for denne læsnings rammer. Og spørgsmålet er også, hvor meget kontekst man overhovedet kan forsvare at presse ind i Jacobsens Faust, der først og fremmest er en negering af de karakteristika, figuren traditionelt bliver tilskrevet – hvad enten disse nu vurderes negativt, som hos Christopher Marlowe, eller positivt, som hos Goethe. Denne negering ligger også i Jacobsens teksts diminutive form, over for f.eks. Goethes voluminøse to bind forfattet over 30 år.
 25. Dette forhold accenturerer Erik Østerud i sin overbevisende allegoriske analyse af »Doktor Faust« i artiklen »Naturens store bok hos J.P. Jacobsen«, der diskuterer tekstens bidrag til den naturopfattelse, Jacobsen artikulerer i sit forfatterskab.
 26. Sammenlign f.eks. Jacobsens fremstilling med Søren Kierkegaards antropomorferende refleksioner over Døden i »Ved en Grav«, den ene af de *Tre Taler ved tænkte Leiligheder* (1845): »O, skulde Nogen være træt af Gjentaelse, da vel Døden, der har seet Alt og atter og atter det Samme (...) derimod har aldrig nogen Døende seet Døden skifte Farve, seet den rystet ved Synet, seet Leen vakle i hans Haand, seet Anelse om en Mineforandring i hans rolige Ansigt. Og Døden er ei heller nu bleven en gammel Mand, der svækket af Alder famler ubestemt, der ikke nøiagtigt veed hvad Klokken er, eller blev medlidende af Svaghed. O, dersom Nogen tør rose sig af at være uforandret, da vel Døden: den bliver ikke blegere og ikke ældre« (Kierkegaard, 1998: 449).
 27. Jf. det forhold, at »Doktor Faust« afbrydes umiddelbart inden det (tænkte) dramatiske højdepunkt: 'Kampen' om Faust mellem Døden og Amor.

Fragmenternes liv

Paul la Cours vitalistiske poetik

Af Anders Ehlers Dam

The traditional readings of Paul la Cour's poetics, *Fragmenter af en Dagbog* [Fragments of a Diary](1948) focus mainly on the poetological and philosophical reflexions in the work. Its form and rhetorics have been shunned or outright dismissed as a disturbance for its content. In this article, I focus on form in la Cour's work, whose source of inspiration are writings like Heraclitus' fragments and the poetics of the modern French poets. La Cour himself considered the form of his poetics modernist. I argue that la Cour's work has actually no specific genre, but contains traits of various genres: the fragmentary, the aphoristic, and the diaristic. While the fragmentary indicates infinity and interruption, the aphoristic is pointed, paradoxical and momentary. The diary acts as a frame for both the fragmentary and the aphoristic. I contend that the pathos-infused style of la Cour's work can be explained as an effect of the aphoristic writing style. Finally, I use Henri Bergson's philosophy to suggest a vitalistic reading strategy, which requires not only an intellectual understanding of la Cour's thought, but also a concomitant *experiencing* of the form of the book in the concrete reading process.

Den 24. november 1948 anmeldte *Dagbladet Information* Paul la Cours *Fragmenter af en Dagbog* (1948).¹ Under overskriften »Skabende Kritik« skriver Niels Kaas Johansen til indledning: »Den meget sammensatte Paul la Cour har i sin nye Bog *Fragmenter af en Dagbog* omsider fundet en Genre, hvor alle hans Evner kommer til Udfoldelse paa én Gang«. Johansen kalder denne genre for »skabende Kritik« og forstår derved en blanding af det kunstneriske og det kritiske. Fragmenterne defineres som »kritiske Randbemærkninger«, og ved denne form fremhæver han det diminutive, det paradokssøgende og det pludselige og springende, som også hænger sammen med dagbogsformens associative rytme. Johansen går så langt som til at fremhæve værket som væsentligere end dets tanker: »Det er i og for sig ikke Tendensen i *Fragmenter af en Dagbog*, som foruroliger og fortryller – det er *Maaden*, det siges paa«.

Dette blik for den formelle originalitet i *Fragmenter af en Dagbog* adskiller sig fra størstedelen af den øvrige reception af værket gennem tiden. Thorkild Bjørnvig har i sit kendte *Heretica*-essay om Paul la Cour nogle dybere overvejelser over det formmæssige,² men herudover er sådanne iagttagelser stort set fraværende. Ofte er fremgangsmåden den, at patosen i værket fordømmes, hvilket dernæst fører til en fuldstændig fritagelse for at beskæftige sig med formen i øvrigt og til en ensidig aflæsning af filosofiske og litteraturteoretiske holdninger.³

Som eksempel kunne nævnes Niels Egebaks i øvrigt sympatetiske og udmærkede kommentar til *Fragmenter af en Dagbog* i *Indskrifter* fra 1967, hvor det hedder: »*Fragmenters* retorik, deres stedvise tilløb til sentimentalitet, kan virke fremmed på en læser i dag. Men det kan ikke fordunkle væsentligheden i Paul la Cours refleksioner og deres nære forbindelse med det, der siden deres udgivelse er sket ikke blot i dansk, men i europæisk digtning«. ⁴ Egebak forbinder herefter la Cour med indflydelsesrige forfattere og kritikere fra Samuel Beckett og Claude Simon til Barthes, Blanchot og Merleau-Ponty. Men som det ses, er der tale om en klar opprioritering af la Cours »refleksioner« i forhold til hans »retorik«. Indhold og form, »refleksioner« og »retorik«, adskilles, og det anbefales at ignorere det ene område. Formen fremstilles som noget tilfældigt og tidsbundet, der allerede tyve år efter fremkomsten »kan virke fremmed«, og som der derfor kan ses bort fra. Formen skal ikke have lov til at »fordunkle« det, der opfattes som »væsentligheden«, det vil sige indholdet. Ved på dette sted at benytte betegnelsen »retorik« om værkets form bekræftes endvidere idéen om det retoriske som tilfældig ikklædning af selve tanken, der uberørt af formen ligger et sted før, under eller bag denne – forestillingen om, at man bag sprogets maske finder tankens sande ansigt.

At *Fragmenter af en Dagbog* rummer interessante tanker, er de fleste af bogens kritikere enige om. Men når forholdet mellem indhold og form på denne måde hierarkiseres, og der argumenteres for at ignorere det formelle, er det et amputeret værk, man læser, og den forståelse, man opnår, er reduceret. Her overfor står den overbevisning, at tanke og form er to sider af det samme – også i et værk som la Cours poetikbog – og at man ikke kan skille dem ad og hierarkisere dem uden at komme til at se skævt. Ligeværdig med undersøgelserne af tankens former er en *formens hermeneutik*. Det følgende er et sådant bidrag til forståelsen af formens betydning i *Fragmenter af en Dagbog* og skal opfattes som et supplement til de allerede eksisterende udlægninger af la Cours poetologiske tankesæt.

Det fremgår af Paul la Cours korrespondance med andre forfattere, at formelle overvejelser spillede en betydelig rolle i udarbejdelsen af *Fragmenter af en Dagbog*. I et brev til Jacob Paludan skriver han for eksempel om betydningen af sit arbejde med oversættelsen af henholdsvis maleren Eugène Delacroix's *Dagbog* og et udvalg af Charles Baudelaire's kunstkritik: »At den grundige beskæftigelse med disse tekster som deres oversætter blev frugtbar for mig, vidner *Fragmenterne* vistnok om. Sammen med Herakleitos' *Fragmenter* blev de bestemmende for min egen bogs form«. ⁵ Fra Delacroix henter la Cour dagbogsformen, fra Baudelaire det

kritiske essays form og fra Heraklit det aforistiske og det fragmentariske. Især er Heraklit vigtig. Desuden er den specielle form i *Fragmenter af en Dagbog* stærkt inspireret af samtidige franske digtere, der udfoldede sig i lignende fragmentariske notater, herunder René Char, Paul Valéry, Paul Éluard, Pierre Reverdy og André Bréton. For eksempel er en bog som Reverdys *Le gant de crin* (1927) en afgørende såvel indholdsmæssig som formel forudsætning for *Fragmenter af en Dagbog*. Formmæssigt adskiller la Cour sig med sin poetiks åbne form således grundlæggende fra både de øvrige Heretica-digtere og folkene omkring det venstreorienterede tidskrift *Dialog*, hvor la Cour for en tid engagerede sig efter bruddet med *Heretica*.⁶

Rent tekstgenetisk er *Fragmenter af en Dagbog* således, hvad angår det formelle, påvirket af tekster med ganske forskelligartede genretilhørsforhold. Hvad kan man da kalde *Fragmenter af en Dagbogs* genre? Er det en aforismesamling? Eller skulle de enkelte tekststykker snarere kaldes for fragmenter? Er det en dagbog? Prosadigte? Er der tale om en form for essayistik? Svaret er, at ingen af disse betegnelser i sig selv er tilstrækkelige til at betegne bogens genre. Værket passer således ikke problemfrit ind i en enkelt af de traditionelle genrebetegnelser. *Fragmenter af en Dagbog* er derimod en tekst, hvor et antal forskellige genrer blandes. At give en entydig genrebetegnelse ville være imod tekstens væsen. Frem for at give en entydig bestemmelse af værkets genre vil jeg i det følgende fremdrage dets tre afgørende genretræk: det fragmentariske, dagbogsformen og det aforistiske. Jeg hævder altså hverken, at *Fragmenter af en Dagbog* er fragmenter eller aforismer eller en dagbog. Derimod er der tale om en tekst, der er karakteriseret ved træk fra disse genrer.

Det fragmentariske

Det første, ydre, typografiske tegn på den fragmenterede tekst er mellemrummene mellem de enkelte tekstfragmenter. Grundlæggende kan en tekst være fragmenteret på to forskellige måder:⁷ Enten ved, at bestemte begivenheder er tilstødt den udefra, eller ved, at den er det af sig selv fra begyndelsen, indefra. Udefra kan teksten fragmenteres derved, at den i løbet af den historiske proces, i hvilken den overleveres, brydes i stykker. Således er der dele af teksten, der er forsvundet, og tilbage er kun fragmenter af den oprindelige tekst, sådan som man eksempelvis kender det fra Aristoteles' poetik. Det kan også ske, at selve originalteksten er helt

forsvundet, sådan at man kun har viden om den via citater og referater i andre tekster. Dette er tilfældet med Heraklits fragmenter. Der er også tale om noget, der tilstøder teksten udefra, når et værk efterlades ufuldendt, fordi forfatteren taber interesse for det – man kender det fra de udkast, der ofte findes i en forfatters efterladte papirer – eller når værket gøres til fragment ved forfatterens død, sådan som det er tilfældet med Paul la Cours bog om Grækenland og den græske ånd, der aldrig nåede længere end til skitseplan (udgivet posthumt i 1957 under titlen *De knuste Sten. Græske Dagbogsblade*). Det var med filologiens opkomst i renæssancen, at man begyndte at benytte betegnelsen »fragment« om sådanne udefra brudte tekster, og det er endnu med en sådan betydning af ordet, at Diderot definerer det omkring midten af 1700-tallet i sin *Encyclopédie*: »I litteratur er et fragment en del af et værk, som man ikke har i sin helhed, enten fordi forfatteren ikke har fuldendt det, eller fordi tiden ikke har ladet mere end en del af det nå frem til os«. ⁸

Men der findes altså også tekster, der *indefra* er fragmenter, og som bevidst er skabt som sådanne af forfatteren. Jean Lafond daterer den begyndende positive vurdering af den fragmentariske form og *le discours discontinu* så tidligt som til sekstende og syttende århundrede. ⁹ I løbet af denne lange periode sker der et brud i den retoriske tradition, som indtil da havde diskrediteret den fragmentariske skrivemåde. Et kendetegn var det blanke rum mellem fragmentstykkerne. Dyrkelsen af den fragmenterede tekst intensiveres i Tyskland i anden halvdel af det attende århundrede. Via tilløb hos forfattere som Herder, Lessing, Klopstock og Goethe kulminerer den nye skrivemåde i Friedrich Schlegels og Novalis' værker omkring år 1800. Ifølge Ernst Behler er det med Schlegels samling af *Kritische Fragmente* fra 1797, at fragmentet som genre kan siges at være opstået. ¹⁰ Siden da, og især i det tyvende århundrede, er der kommet en mængde fragmentværker.

Denne sidste kategori, det moderne fragment som en selvstændig genre, er en bevidst åben form, der netop ofte forsøger ikke at være en genre. Den direkte modsætning til det moderne fragment findes således i maksimetraditionen hos de franske moralister. Eksempelvis er en La Rochefoucaulds maksimer lukkede tekster, hvor der er tale om klare formuleringer, der velafbalancerede hviler i en ordnet struktur. Maksimen er den afrundede og perfektionerede, autonome sentens. Den er det modsatte af fragment, idet den forsøger at udgøre sin egen fuldendte helhed, lukket omkring sig selv. Fragmentet derimod er intenderet ufuldendt. I forhold til maksimen er fragmentet esoterisk, flertydigt, provisorisk, teseagtigt. Om forskellen

på maksimens lukkethed og fragmentets åbenhed skriver Philippe Lacoue-Labarthe og Jean-Luc Nancy i *L'absolu littéraire*: »Disse [maksimen; sentensen] er mere eller mindre fælles om at forestille sig en fuldendelse i selve 'brudstykkets' slagkraft. I modsætning hertil indeholder fragmentet en essentiel ufuldendthed«. ¹¹ Fragmentet er *uendeligt*: det holder aldrig op, det lukker sig aldrig i en fuldendelse.

Man kan ikke definere de enkelte tekststykker i *Fragmenter af en Dagbog* som egentlige fragmenter. Forløbet i det enkelte tekststykke er hos la Cour på intet sted brudt og i opløsning, sådan som man for eksempel kender det fra Novalis' fragmenter, hvor teksten ofte aposiopetisk afbrydes af tankestreger eller punktummer midt i forløbet og derved helt konkret fremstår som noget afbrudt eller ødelagt eller kun skitseret eller improviseret. Tværtimod er la Cours notater, de små tekster, der holdes adskilt af mellemrum, som regel præget af en vis afrundethed og aforistisk pointerethed.

Hvis *Fragmenter af en Dagbogs* tekststykker er fragmenter, er det i en bredere betydning af denne betegnelse, nemlig i den betydning, at notaterne ikke er bundet sammen i en sammenhængende, fremadskridende argumentation, og endvidere ved hele den åbenhed og foreløbighed, der er ved hvert enkelt udsagn. La Cours fragmenter har med Emil Frederiksens formulering »lysende luftige Rande, aandende i Aabenhed«: ¹² Det enkelte »fragment« har rande; det er ikke præget af voldsom afbrydelse, af det afhuggede; men randene er luftige. Det er altså ikke så meget det enkelte tekststykke i bogen, der er brudt op til et decideret fragment, som det er teksten som helhed, der kan defineres som *fragmentarisk*. La Cour skriver ikke fragmenter, men han skriver fragmentarisk.

Et sted i *Fragmenter af en Dagbog* hedder det: »Sonetten med dens strenge Logik, dens Endelighed og sikre Pointerings hører en kristen Verden til. Den ligger før det moderne Menneske« (s. 100). ¹³ Der er i citatet tale om en ganske traditionel modernismeopfattelse, hvor ældre tiders digtning med dens faste og strenge former ses som en afspejling af den førmoderne, kristne verden, og hvor den formmæssige opløsning i moderne litteratur tilsvarende læses som udtryk for modernitetens mangel på orden i og med den ordnende magts bortfald. Ifølge opfattelsen tematiserer og bearbejder modernitetens kunst, modernismen, formelt totalitetens krise og dermed også Værkets krise. Dette resulterer for eksempel i den fragmentariske tekst. Et af hovedkravene i den gamle tids poetikker fra og med Aristoteles' var netop komplementet i formen, hvilket indikerede tekstens integritet og orden. I den førmoderne tankegang er den fuldendte

tekst således hellig og sund, mens den fragmentariske tekst anses for at være profan og uren, rebelsk og kaotisk.

Denne udbredte modernismefigur med dens dualitet mellem et »den-gang« og et »nu« er uden tvivl en forenkling af noget, der er mere kompliceret og kaotisk end som så. Ikke desto mindre har den haft afgørende betydning. Dels i sig selv fordi den er så udbredt, som den er, og dels fordi den ikke er forkert, men blot forsimplet. Således behøver der ikke være en direkte afspejling af verden i formen, men formen kan også reagere imod verden i et forsøg på regeneration.

Men for la Cour spiller modernismefiguren altså en central rolle. I citatet ovenfor forbindes sonetten som eksempel på den førmodernistiske form med *streng logik, endelighed og sikker pointering*. Sammenligner man med den fragmentariske tekst, ses det, at denne rummer de stik modsatte egenskaber: Her sker der således en opløsning af logikken og dens kausalitet til fordel for en mere springende og intuitiv sammenhæng, det, la Cour i *Fragmenter af en Dagbog* kalder for »poetisk logik« (s. 57ff.). I stedet for at være præget af endelighed er den fragmentariske tekst uafsluttet og dybest set uafsluttelig og i den forstand udtryk for »u-endelighed«. Og endelig træder det prøvende og essayistiske i den sikre pointerings sted. Den fragmentariske form hos la Cour synes således at være en logisk konsekvens af forfatterens refleksioner over modernitetens formelle implikationer for litteraturen. Der er tale om formel nødvendighed og ikke om tilfældighed eller uklar og rodet tankegang. *Fragmenter af en Dagbog* er i tekstens selvforståelse en genuint modernistisk tekst.

Man må derfor også imødegå den del af kritikken, der har set det springende og det for en filosofisk og rationel anskuelse ulogiske og usammenhængende som en mangel. Jeg er eksempelvis ikke helt enig med det synspunkt, som Søren Ulrik Thomsen formulerer i en længere note i *En dans på gloser*. Han skriver her, at *Fragmenter af en Dagbog* for ham at se er »et næsten håbløst uoverskueligt værk, eftersom forfatteren oftest uden at reflektere over det konstant modsiger sig selv; hver gang et nyt synspunkt bringes på bane, fremsættes det med lige så stor emfase, som da dets antitese to sider tidligere knæsattes«. ¹⁴ Herimod står den opfattelse, at paradokserne faktisk er reflekterede, at uoverskuelighed er en pointe hos la Cour, og at manglen på logisk konsekvens ikke er et problem i hans tekst på samme måde, som det ville have været i en anden form for tekst. Thomsen vælger at psykologisere det formelle og konkluderer: »Et andet temperament end la Cours ville efter manuskriptets afslutning have

undersøgt, om modsigelserne ikke skulle rumme en underliggende logik, og med dét udgangspunkt have tænkt hele historien igennem igen.¹⁵ Men der ligger ikke en modsigelsesfri logik *under* modsigelserne. Der er slet ikke tale om noget »over« og »under«. *Fragmenter af en Dagbogs* logik er paradoksalt, og »dybden« findes i modsigelsernes »overflade« – paradoksstilen er ikke et spørgsmål om den skrivendes »temperament«.

I *L'absolu littéraire* giver Lacoue-Labarthe og Nancy følgende definition af fragmentet: »en genre, som man udefra kan karakterisere ved i det mindste tre træk: – den relative ufuldendthed ('forsøg') eller fraværet af diskursiv udvikling ('tanke') mellem de enkelte stykker; – mangfoldigheden og sammensathedens ved de objekter, som en samlings stykker kan behandle; – helhedens enhed, omvendt, ligesom konstitueret uden for værket, i subjektet, som dér kommer til syne, eller i den dømmekraft, som dér giver sine grundsætninger«.¹⁶ De tre egenskaber ved fragmentet, forfatterne opregner, er altså: 1) ufuldendthed; 2) diversitet i emne; 3) enhed trods alt. *Fragmenter af en Dagbog* kan karakteriseres ved alle tre betegnelser: Bogen mangler »diskursiv udvikling« mellem de enkelte notater eller »fragmenter« og virker derved ufuldendt i forhold til en lukket, afrundet tekst; med udgangspunkt i enhedsforestillingen behandler den forskelligartede emner, for eksempel poetik og etik; og endelig kan man også sige, at der på trods af diversiteten og det åbne i den fragmentariske form alligevel er en slags enhed eller helhed i bogen. Men det er en paradoksalt helhed.

Dagbogsformen

Hvad er fragmenterne hos la Cour fragmenter af? Hvilken helhed står de små tekststykker i forhold til? Svaret ligger i værkets titel. Af den fremgår det, at fragmenterne udgør en rest af eller et spor efter et mere omfattende værk. I titlen indgår således to genrebetegnelser: *fragment* og *dagbog*. Den helhed, fragmenterne hentyder til, er en dagbog. Værket er ikke en hel, fuldendt dagbog, men netop fragmenter af en sådan. Når der tales om fragmenter af en dagbog, rummer det en henvisning til et fraværende værk, nemlig den hele, ufragmenterede dagbog: *Dagbogen*. Men hvad er denne helhed, Dagbogen, som vi kun kender som et fravær?

Lucien Dällenbach opstiller i *Fragment und Totalität* tre mulige forståelser af fragmentet i forhold til forestillingen om totalitet eller helhed, som vi med fordel kan inddrage i forsøget på at nærme os relationen mel-

lem fragment og helhed i *Fragmenter af en Dagbog*: 1) Fragmentet kan for det første opfattes ligefremt som del af en helhed, hvis fuldstændighed ikke betvivles. 2) For det andet kan fragmentet forstås i forhold til en helhed, som i tidsmæssig henseende ikke længere eller endnu ikke findes. Fragmentet er da i højere grad revet bort fra helheden og henvist til at leve sit eget liv. I et »arkæologisk« perspektiv kaldes fragmentet da rest, spor, ruin og lignende; i et »eskatologisk« perspektiv er det derimod et fremtidskim, sådan som man blandt andet kender det fra Novalis. 3) Endelig kan man opfatte det sådan, at der eksisterer en uoverskridelig kløft mellem fragment og totalitet. Helheden er da noget uopnåeligt og ufremstilleligt, og fragmentet kan kun antyde eller henvise til helheden eller dennes fravær.¹⁷

Den formelle helhed hos la Cour består i en blanding af type 2) og 3). På den ene side er Dagbogen noget, der befinder sig ude i fremtiden; den er noget endnu ikke fuldendt. Fragmenterne er tilløb til denne Dagbog. På den anden side udgør Dagbogen en helhed, som aldrig lader sig fuldende. Fragmenterne er altså et evigt tilløb til noget, der aldrig når en endelig form. Dagbogen er ikke blot en helhed, der kan fragmenteres – Dagbogen er som genre i sig selv fra starten fragmentarisk. Når der er tale om *fragmenter af en dagbog*, er det således fragmenter af noget fragmentarisk eller ufærdigt.

I et brev fra la Cour til sin tyske forlægger er der en passage, der uddyber denne forståelse. Han fortæller her, at *Fragmenter af en Dagbog* i virkeligheden skulle have været mere omfattende, end den blev, og fortsætter:

Af to Grunde kaldte jeg den derfor Fragmenter: for det første fordi Bogen i sig selv var et Fragment, for det andet fordi den selv i den større Skikkelse jeg havde tænkt mig dog altid kun vilde have været Fragmenter af en livslang Dialog, der formodentlig først vil afsluttes med min Død.

Men endelig var der en tredje og afgørende Grund til Valget af Ordet Fragmenter. Dermed vilde jeg udtrykke, at alt kun er Tilnærmelser og at alt levende bærer det uafsluttedes Præg. Jeg vilde klart gøre opmærksom paa, at hos mig skulde man ikke vente at finde et System, men netop kun, hvad jeg kunde staa ved: Brudstykker eller Fragmenter af en Helhedsbetragtning i Tilblivelsen. En som søger sig selv.

Ordet Fragmenter er valgt af en Art intellektuel Redelighed.¹⁸

Alt er kun »Tilnærmelser«, og ikke blot er fragmenterne tilnærmelser til det fuldendte værk, helheden, Dagbogen, men også denne helhed er som noget levende uafsluttet og ufuldendt. Dagbogen, den store tilblivelse, er nødvendigvis fragmentarisk og ufærdig. Dagbogen er med Peter Boerners udtryk »Medium des Fragmentarischen«.¹⁹ Derfor er *Fragmenter af en Dagbog* »Fragmenter af en Helhedsbetragtning [: Dagbog] i Tilblivelsen«.

Hvad forstås der almindeligvis ved en dagbog? En bog, i hvilken man skriver fra dag til dag. Og dette sker uden forestilling om, at de enkelte notater skal hænge sammen og udgøre et logisk hele. Det ligger i selve dagbogsgenren, at den bliver til i tiden. Hvis man omredigerede en dagbog til et logisk sammenhængende forløb, ville der ikke længere være tale om en dagbog. Det springende forløb i sig selv, bevægelsen fra dag til dag, skiftene i emne, er bestemmende for genren.

Når la Cour i titlen har valgt dagbogsbetegnelsen, er det således, fordi en dagbog altid er i tilblivelse og forbliver dette, indtil dens afbrydelse indtræder med døden eller en anden udefra kommende begivenhed. Dagbogen gælder hos la Cour som symbol for tilblivelse. Og da dagbogsgenren har denne symbolske funktion for ham, kan han ignorere sædvanlige genrekarakteristika såsom datering af optegnelserne og overvejelser af mere privat karakter.²⁰ I bogens titel er der ikke tale om dagbogen som et udkast eller en skitse til noget, som ved lejlighed ville kunne fuldendes. Dagbogen er ikke en slags laboratorium, i hvilket der skabes et forarbejde til noget, der senere skal folde sig ud i en mere perfektioneret form. Dagbogsbladene er ikke kim, der blot endnu ikke har udviklet sig. Der eksisterer ikke nogen kronologi, som siger, at dagbogens tekst ligger før noget mere bearbejdet og gennemtænkt, at den er en mere rå og primitiv tekst, mindre udviklet, mindre kompliceret, en tekst, som ville kunne civiliseres.

Helheden er vorden og i den forstand fragmentarisk. Derfor var det ikke en helt nøjagtig metafor, Jens Kruuse benyttede, da han i en artikel om *Fragmenter af en Dagbog* kaldte fragmenterne for »potteskår«.²¹ Taget bogstaveligt er potteskår således nok fragmenter, men de er fragmenter eller brudstykker af den oprindelige, hele potte, der er gået i stykker. Men hos la Cour findes der ingen færdig potte, der er blevet brudt, eller som kan brydes. Potten, det vil sige: helheden, hos ham er så at sige ikke størknet, men leret er vådt og under stadig formning på drejeskiven i en fortsat tilblivelse. Først i dødens brænding, i afbrydelsen, stivner leret, men aldrig i en egentlig fuldendelse.

La Cour fortæller i et brev, at han flere gange i tyverne og trediverne begyndte på at skrive en bog som *Fragmenter af en Dagbog*. Men det

ville ikke lykkes. Han kunne ikke finde »den adækvate Form«. Først i 1947-48 opstår med *Fragmenter af en Dagbog* »den Form«, i hvilken hans »dialektiske Tankesæt bedst kan udtrykkes«. ²² Formen i *Fragmenter af en Dagbog* er for ham ikke tankens tilfældige klædedragt: Ligesom la Cours heraklitiske tanke om den poetiske oplevelse af strømmende enhed har en form, der er præget af det paradoksale og dialektisk bevægelige, har formen en tanke, som falder sammen med bevægelsens filosofi. »Selve Bevægelsen, der uophørligt strømmer, er en Mening i sig selv« (s. 73), skriver la Cour i *Fragmenter af en Dagbog*: Bevægelsen er mening, og meningen er bevægelse, som tanken er form, og formen tanke.

Implicit rummer *Fragmenter af en Dagbog* sin egen begyndelsernes og bevægelsens poetik, hvor de enkelte fragmenter fremstår som dråberne i den strøm, som helheden, dagbogen, udgør. Det, som la Cour i de følgende citater skriver om digtet, gælder således også for *Fragmenter af en Dagbogs* egen implicite poetik: »Det er med Ordene som med Bølgerne paa Havet: de strømmer. Kun i Bevægelse lever de« (s. 94); »Digtet: en Bevægelse, som ikke kan afsluttes. Som ikke vil afsluttes« (s. 123); »Det fuldt afsluttede dør« (s. 124). I *Fragmenter af en Dagbog* er hvert enkelt tekststykke en ny begyndelse, og ved denne begyndelsernes multiplikation, ved dette evige opbrud, opstår en energi, som holder tanken levende og springende og modsætter sig systemets stivnen og fastholdelse. Der er tale om det, Blanchot i forbindelse med Nietzsche kalder for »la pensée voyageuse«, den rejsende tanke. ²³ »Kun de tanker, man har gået sig til, har værdi«, ²⁴ skrev Nietzsche selv i hyldest til den dynamiske tankeform.

Det aforistiske

Hvad er en aforisme? Werner Helmichs præcise »minimaldefinition« af aforismen lyder: »en kontekstuelt isoleret, ikke-fiktional, koncis, pointerende litterær prosaform«. ²⁵ Som for fragmentet er afgrænsning et centralt kendetegn ved aforismen. Men i modsætning til fragmentet er aforismen afrundet og pointerende. Arthur-Hermann Fink bestemmer i en indflydelsesrig studie aforismen som en forening af de to ekstremer *fragmentet*, repræsenteret ved Friedrich Schlegel, og *maksimen*, som La Rochefoucauld er prototypen på. Aforismens mester, den, hos hvem den når sit højdepunkt, er ifølge Fink Nietzsche. ²⁶ Man kunne tilføje, at aforismen med sin specielle prosa også kan grænse op mod essayet og prosadigtet. Kendte eksempler på aforistikere er Pascal, Chamfort, Lichtenberg, Goe-

the og romantikerne frem til Poul Møller og Kierkegaard, Schopenhauer og Nietzsche, og i det tyvende århundrede har eksempelvis Char, Jabès, Michaux og Adorno udfoldet sig i genren.

Mange af aforismens teoretikere forbinder historisk set genren med krisetid: »Aforismen er ikke altid på mode. Det er kun i krisens hjerte, at den bortøder sine velgerninger«, skriver Jean Beaufret.²⁷ Og Heinz Krüger ser aforismen som udtryk for »en desillusioneret tænkning« og som en form, der spotter ideale former.²⁸ Aforismens historiske udvikling kan følges ud fra de tre domæner: anvendelse, form og indhold.²⁹ Oprindeligt var aforismen således en form, der hørte til inden for medicinen samt juridisk og politisk videnskab. Ofte nævner man Hippokrates' (ca. 460-370 f.Kr.) lægevidenskabelige sentenser som det første eksempel på genren. Efterhånden bredte dens anvendelse sig til andre områder som det filosofiske, det etiske, det antropologiske. I kamp med andre kortformer, for eksempel maksimen og fragmentet, bliver aforismen til sidst til en slags selvstændig litterær genre. Nietzsche anså Heraklit for den måske vigtigste forudsætning for sin aforistiske stil,³⁰ og der er ingen tvivl om, at vi allerede hos Heraklit, altså før Hippokrates, finder en skrivemåde, der kan karakteriseres som aforistisk.

Formelt set er der en tendens til, at den korte form udvides. Til at begynde med overskred aforismen aldrig den enkelte sætnings længde. Senere opleves »kortheden« i stigende grad snarere som tæthed og præcision i formuleringerne, også selvom aforismen måtte strække sig over adskillige sætninger. Den kontekstuelle uafhængighed forbliver i hele perioden afgørende. Det formelt isolerede og autonome har således altid præget aforismen og afskåret den fra at indgå i en diskursiv kæde.

Endelig sker der også tematisk en udvikling med aforismen. Fra at udtrykke dogmatiske regler og praktiske forskrifter udvikler den sig til at være et medium for tankemæssig åbenhed og mere subjektivt funderede visioner. Dog er der i aforismen også en mistro over for det subjektive: Ofte går refleksionen gennem et jeg, men der henvises som regel til det generelle.

Ligesom vi ovenfor skelnede mellem fragmentet og den fragmentariske skrivemåde, kan vi også med fordel skelne mellem aforismen og *det aforistiske*. Det aforistiske er da nogle træk, der kan være ved en tekst, uden at man af den grund behøver at definere denne tekst som en aforisme.

Adorno-elleven Heinz Krügers bog *Über den Aphorismus als philosophische Form* er et interessant eksempel på en sådan forståelse. Han argumenterer for at anskue aforismen som en tankestruktur, en tænkemåde,

som også findes i genrer, som af forfatterne kaldes for noget andet end »aforisme«, for eksempel essay, maksime, refleksion, fragment, epigram, orakel, sentens, gnome og så videre.³¹ Man kunne gå endnu videre og sige, at det aforistiske ikke bare findes i de grænseområder til aforismen, som Krüger opregner, men også i både romanen og i lyrikken. En forfatter som Aksel Sandemose har, for at tage et enkelt eksempel, en meget aforistisk skrivemåde i sine romaner, hvor fortælleren jævnligt fremsætter generaliserende, pointerende og ofte paradokssøgende udsagn i løbet af handlingen. Hvis man klippede sådanne passager ud af sammenhængen og isolerede dem, ville man have med deciderede aforismer at gøre. Og inden for lyrikken kan man tage en digter som førnævnte Søren Ulrik Thomsen, der, især i sine senere digte, ligeledes dyrker paradokset og ordspillet i sætninger, der ville kunne isoleres. Det aforistiske, som man møder det i sådanne tekster, er, hvad vi forsøgsvis kan kalde for en »lyntænkning«.

Lynet er det altid overraskende nedslag. Man kan stå en tordennat og opmærksomt stirre ud i det våde mørke og vente på, at det næste lyn skal flække himlen med sit lys. Og selvom man ved, at lynet snart må være der, kommer det altid bag på én. Lynet er det pludselige, som man ikke kan forberede sig på. Selv når man venter det, overrasker det. Det aforistiske er som lyntænkning forbundet med oplevelsen af det pludseliges karakter af epifani og noget sublimt.

»[64] Lynet styrer alt«, skriver Heraklit, og hos Nietzsche, en af de store lyntænkere, hedder det: »De dybeste og mest udtømmelige bøger vil vel altid have noget af den aforistiske og pludselige karakter ved Pascals *Pensées*«. ³² Hvordan opstår da den aforistiske lyntæknings overrumplende virkning?

Pludseligheden skabes ved tekstuel kondensation. Der er tale om en reduktionsæstetik, hvis ideal er samtidighed af på den ene side knaphed i form og på den anden side fylde i indhold. Ligesom indsigterne i dagbogen opstår i det dagligdags, søger det aforistiske det store i det små. Paradoksalt og kontradiktion karakteriserer denne lyntænkning. Paradokset er en punktuelt tankeform, der indtræder uden forberedelse, og som ikke breder sig over flere udviklingstrin. Med Dorthe Jørgensens udtryk er der med den aforistiske paradoksalt tale om »en slags sammentrængt dialektik«. ³³ I selve aforismens koncentrationsideal er begyndelse og slutning så tæt på hinanden, at de næsten indtræffer i samme øjeblik.

Heraklits fragmenter er i deres paradokale opbygning eksempler på den aforistiske forms lyntænkning. Om Heraklits stil skriver Roman Dilscher:

»Den minder om et lyn, som med ét oplyser hele scenen og dernæst efterlader os i mørke igen«. ³⁴ Og også *Fragmenter af en Dagbog* er som tekst, ud over at være fragmentarisk, aforistisk. Der findes en række regulære, korte aforismer i bogen, fx: »Mildhed og Strenghed er et« (s. 124), »Det drejer sig ikke om, hvad du er i Stand til at sige, men om at eje Sansen for det, der vil siges« (s. 126) og: »At glemme er at vaagne« (s. 147). Men ikke kun de deciderede aforismer i bogen er aforistiske. I de længere tekststykker, som næppe kan defineres som traditionelle aforismer, gemmer der sig passager, der isoleret set udgør aforismer. I et forholdsvis langt tekststykke, nærmest et kort essay, hedder det for eksempel: »Uden Stumhed ingen Ord, ingen Poesi«. (s. 81). Et sådant diktum kunne isoleres og læses som en lille, selvstændig aforisme.

Det er dog ikke alene på grund af de egentlige aforismer og disse »skjulte« aforismer, at teksten kan siges at være aforistisk. I og med det pointerende og paradokssøgende og pludselige i tankeformen kan hele teksten som sådan defineres som aforistisk. De citerede tekststykker eksemplificerer således også *Fragmenter af en Dagbogs* hyppige brug af modsætningsfigurer. Netop modsætningsfigurerne er typiske for det aforistiske, og antitese, oxymoron og paradoks findes omtrent på hver eneste side af *Fragmenter af en Dagbog*.

Disse figurer er ikke udtryk for kunstlede forsøg på at frembringe en sofistikeret skrivestil. Det antitetiske er derimod nært sammenknyttet med den dialektiske tankeform, som læseren udsættes for hos la Cour. Sammensmeltningen af subjekt og verden, »de sjældne, aabne Øjeblikke« (s. 62), som for la Cour er poesien, har således med sin paradoksalitet en oplevelsesform, der minder om det aforistiske lynnedslag. I *Fragmenter af en Dagbog* er poesiens strømmende enhedsforestilling med andre ord konsekvent forbundet med lyntænkningens form i selve poetikteksten.

De poetiske øjeblikke og den inspiration, de ifølge la Cour bringer digteren, kan således, som lynet, ikke opsøges, men kommer af sig selv. Derfor bliver den tålmodige afventen et centralt tema for la Cour: »Jeg noterede i Gaar et Par Linier: Jeg har gjort mit Bryst til et ventende Ekko, min Sjæl til en Rede af Taalmod. Det er en nøjagtig Beskrivelse af mit Arbejde denne lange Sommer. Jeg har søgt at hærde mig i Taalmodighed (...). Hvis du er taalmodig nok, hvis du tør vente længe nok i din Stumhed, vil alle Stemmer en Dag fylde dit Bryst« (s. 24). Som lynet kommer poesien pludseligt. Og også hos Heraklit er tålmod en forudsætning for oplevelsen af den dynamiske harmoni: »[18] Den,

der ikke venter, skal ikke finde det uventede, utilgængeligt og svært at opspore«.

Fragmenter af en Dagbog er kendt, eller måske snarere berygtet, for sit patetiske stilleje, der er forbundet med lyntænkningens form. Tonen er orakuløs, og i teksten optræder hyppigt imperativiske og apostrofiske udråb. Både i la Cours samtid og siden har man generelt taget afstand fra hans patos, som da også kan virke overskruet. Vil man imidlertid ikke nøjes med at registrere og eventuelt fordømme den høje stil i værket, men også forsøge at fortolke den og forstå dens betydning, da er det nødvendigt at dvæle ved denne patetiske skrivemåde i den forventning, at den har en funktion i sammenhængen. Også her må man således betone det interpretative element i undersøgelsen af stil og tone og spørge: Hvilken mening rummer den høje stil i *Fragmenter af en Dagbog*?

Først og fremmest, mener jeg, skal den karakteristiske tone i værket læses som et bevidst stilistisk valg. Sammenligner man med la Cours mange kritiske essays, kan man således iagttagende en påfaldende forskel. Disse tekster, der ofte behandler problemstillinger lig dem, der tematiseres i *Fragmenter af en Dagbog*, er holdt i en ganske anden tone, der er karakteriseret ved nøgternhed og intellektuel kølighed. Stillejet i *Fragmenter af en Dagbog* ligger tættere på det, der findes i forfatterens digte. Med andre ord er det patetiske ikke la Cours eneste og mere eller mindre tilfældige leje at føre stemmen i: Der er tale om en bevidst, retorisk patos.

Men hvorfor da denne højstemte stil i *Fragmenter af en Dagbog*? Ud over at den viser, at bogen i sin initiale inspiration på mange måder ligger tættere på digtet end på den kritiske tankeform, mener jeg, at vi må forstå stemmeføringen som la Cours forsøg på at indskrive sig i en bestemt patetisk tradition, der bl.a. tæller Heraklit, passager i Bibelen og i moderne tid Nietzsches Zarathustra-skikkelse og René Chars digtning. Werner Helmich påpeger, at der med Chars tilegnelse af Heraklit sker en arkaisering af aforismetonen, og at Char i denne form kommer til at stå som et modelbillede for den moderne aforistik.³⁵ Der er ingen tvivl om, at den arkaiserende tone i *Fragmenter af en Dagbog* må forstås i et sådant resonansrum, hvor påvirkningen fra især Heraklit og Char, som la Cour var meget optaget af og oversatte, er afgørende.

Bibelstilen er som hos Zarathustra udbredt i form af mere eller mindre direkte allusioner. Et sted hedder det fx: »I Begyndelsen var: Kontemplation og Indgivelse« (s. 61). Her er det afgørende for forståelsen, at man opfatter bibelallusionen. Det er således pointen hos la Cour, at det netop ikke er »ordet«, der findes som det første, men den ordløse poesi.

Med den høje stil i *Fragmenter af en Dagbog* markerer la Cour sit tilhørsforhold til en teksttradition – skal man sige litteraturhistorisk eller filosofisk? – der udgår fra Heraklit, og som gennem tiden i forhold til den øvrige tradition danner en understrøm af visionære seere og inspirerede, der dyrker den aforistiske lyntæknings karakter af epifani og åbenbaring. Den, der fører ordet i *Fragmenter af en Dagbog*, er fremstillet som en sådan Zarathustra-lignende bebuder eller forkynnder, en seer. Patosen indikerer særlig indsigt, beåndethed og emfase. Denne stil er en del af værkets tanke og hele holdning. Den er med til at konstituere værkets etos. Derfor må man medtænke den i sin forståelse og ikke som størstedelen af receptionen blot ignorere den.

Del og helhed

Fragmenter af en Dagbog består af tredive nummererede kapitler eller tekstgrupper. Første kapitel hedder »Før Sproget«. I centrum som femtende kapitel er den store gruppe, der samler sig under overskriften »Ordet«: I begyndelsen var det førsproglige – i centrum står ordet. Det sidste kapitel i bogen hedder »Tid og Omverden« og består af refleksioner over efterkrigstiden og dens etiske spørgsmål. Der er således en form for udvikling eller kronologi i værket: Først den førsproglige enhedsoplevelse, dernæst digtningen og det poetologiske og endelig det etiske. Men bortset fra dette overordnede forløb synes tekststykkerne i grupperne generelt ikke at følge hinanden på en diskursiv måde: Det enkelte tekststykke følger ikke logisk efter det, der går forud for det, og det lægger ikke op til et nyt, der må komme efter netop dette. Hvert enkelt tekststykke har således en udtalt grad af autonomi. Det samme gælder flere af de enkelte tekstgrupper eller kapitler. For eksempel kunne kapitel fem: »Fattigdom« og kapitel seks: »Det lyttende Digt« lige så godt være kommet i modsat rækkefølge.

De enkelte kapitler, kunne man sige, er skrevet med *modulation* som princip. Der er ingen diskursiv udvikling i tekststykkerne. Der er tale om en tematisk gentagelsesstruktur, der har mere tilfælles med den skrevne poesis gentagelser i rytme, rim og omkvæd end med det episkes progression mod en konklusion, opklaring eller afklaring.

I brevet til den tyske udgiver af *Fragmenter af en Dagbog* berører la Cour (ud over genreløsheden) det forhold, at tekststykkerne på trods af notatets tilfældighedskarakter dog samler sig i grupper. Om værkets tilbli-

velsesproces skriver han: »Aforismerne – den Betegnelse har andre senere brugt, mig faldt det ikke ind at det var Aforismer jeg skrev – blev skrevet mellem hinanden i Øst og Vest, i Syd og Nord, men uden min Vilje og saa at sige uden jeg vidste det søgte de efterhaanden sammen i Kredse og dannede deres egen Struktur«. ³⁶ La Cour omtaler her tekststykkerne, som om de havde deres egen overindividuelle vilje og mål: Som himmellegemer i universet eller fugle i luften danner de af sig selv »Kredse«.

Dette, at de impulsivt nedtegnede tekststykker viser sig at have en vis orden, er et kendt fænomen blandt forfattere af fragmentariske tekster. Horace Engdahl skriver således i sin (fragmentariske) tekst om fragmentet: »Et fragment kommer sjældent alene. De har en tilbøjelighed til at optræde i serier, til at lande i sværme. De har en egen, insektlignende fysik, en hidsig rytme i deres dans omkring hjernen«. ³⁷ Også fragmentskrivere som Pascal og Char samler fragmenterne under overskrifter i grupper. Roland Barthes beskriver ligeledes oplevelsen af det enkelte tekststykses sammenhæng med de andre: »Hvabeha'r, når man anbringer fragmenterne i række efter hinanden, er ingen orden mulig? Jo: fragmentet er som den musikalske forestilling om en cyklus (*Bonne Chanson, Dichterliebe*): hvert stykke er nok i sig selv, og dog er det aldrig andet end de tilstødende stykkers mellemrum«. ³⁸

Forestillingen om den cykliske orden finder man ligeledes hos Harald Fricke, der i sin kendte aforismedefinition understreger, at den enkelte aforisme udgør en del af en *kæde* af tekster. ³⁹ *Fragmenter af en Dagbog* har i de enkelte kapitler netop en sådan kædekomposition. En kæde er karakteriseret ved, at det enkelte led i kæden ikke kommer logisk før eller efter det andet. En kæde begynder ikke med et bestemt led, og den ender ikke ved et bestemt led, og dog danner leddene en sammenhæng. Denne kædekomposition har betydning for læsningen af værket. Det er altså en skrivestil, hvor leddenes rækkefølge hverken er tilfældig eller tvingende. I *Fragmenter af en Dagbog* er de enkelte tekststykker led i tekstgruppens kæde, og det gælder for disse led, at man kan slå ned på et tilfældigt af dem og begynde læsningen dér lige så godt som ved et af de andre led – men hvor det altså også er vigtigt at understrege de enkelte stykkers sammenhæng: Et led er således på den ene side noget autonomt, men på den anden side kan det kun kaldes for et led, idet det er et led i kædens sammenhæng. Der er et dialektisk forhold mellem det enkelte, autonome tekststykke og gruppen af tekststykker, det indgår i. Led og kæde, fragment og sammenhæng, findes kun i kraft af hinanden.

Tekstens performativitet

Det fragmentariske er noget aldrig afsluttet, noget altid fortsættende, der flyder og breder sig, mens det aforistiske er som et lyn, der pludseligt åbenbarer det punktuelle og sammentrængte i en slags epifani. Men hvad er forholdet i teksten mellem disse to former? Hvad sker der, når det fragmentariske og det aforistiske føres sammen?

Erkendelseslæren hos den vitalistiske franske filosof Henri Bergson – som Paul la Cour læste og lod sig inspirere af – kan hjælpe med at illustrere den formelle problematik i forbindelse med den paradoksale forening af det fragmentariske og det aforistiske. Bergson skriver i afsnittet »Vorden og Form« i *Den skabende Udvikling* (1907):

Nu er Livet en Udvikling. Vi sammenfatter en Periode af denne Udvikling i et uforanderligt Billede, som vi kalder en Form, og naar Forandringen er blevet betydelig nok til at overvinde vor Opfattelsesevnes praktisk nyttige Træghed, siger vi, at Legemet har forandret Form. Men i Virkeligheden forandrer Legemet Form hvert eneste Øjeblik. Eller rettere der gives ikke nogen Form, da Formen er noget ubevægeligt, og Virkeligheden er Bevægelse. Hvad der er virkeligt, er den uafbrudte Forandring af Form: *Formen er kun et Øjebliksbillede taget efter en Overgang*. Altsaa ser vi atter her, hvorledes vor Opfattelsesevne indstiller sig paa at se det virkeliges uafbrudte Strøm som en Række faste Billeder.⁴⁰

Det handler i citatet om selve erkendelsen eller opfattelsen af verden og dens legemer – ikke decideret om de sproglige former. Men problematikken hos Bergson er i sin struktur den samme, som den der findes i *Fragmenter af en Dagbogs form*.

Udgangspunktet for Bergson er den intuitive erkendelse af, at verden er i konstant bevægelse og udvikling. Det er dette, der i virkeligheden udgør *tid*. Også det enkelte menneske er i bevægelse: Cellerne i kroppen forandrer sig, blodet suser i årerne, man er uomgængeligt i tiden, og man er altid indfældet i omgivelser, som man eksisterer i forhold til. Det indre, siger Bergson, er som en snebold, der ruller ned ad en bakke og hele tiden vokser: konstant kommer der noget nyt til, og aldrig er den i ro. Men for at kunne begribe virkeligheden uden at alting flyder sammen i denne konstante bevægelse og derved bliver uadskillelig, er mennesket indrettet på en sådan måde, at det fastfryser

virkeligheden i en række faste former. Dybest set er disse former dog falske. Formen lyver altid. Den er blot en praktisk reduktion: »der gives ikke nogen Form, da Formen er noget ubevægeligt, og Virkeligheden er Bevægelse« – men formdannelsen er også et vilkår for erkendelsen. Gilles Deleuze har formuleret Bergsons paradoks således: »Livet som *bevægelse* bliver fremmed for sig selv i den materielle *form*, som det fremkalder«.⁴¹

Forholdet mellem udvikling og form i Bergsons epistemologi minder om forholdet mellem poesi og sprog hos la Cour. Poesien, der ligner udviklingen hos Bergson, står på mange måder i modsætning til sproget. Sproget er statisk og låser det strømmende, ligesom erkendelsens former fastfryser bevægelsen. Hvordan i sprogets form udtrykke det formløse? I det stivnede vise strømmen?

I et forarbejde til *Fragmenter af en Dagbog* skriver la Cour: »Aldrig har jeg skrevet det, jeg dybest ønskede at skrive. Sproget vilde det ikke. Altid forvandlede det sig, og altid føles det som en smertelig Proces. Hvad man opnaar synes ikke at komme fra en selv, men fra Sproget. Derfor følelsen af at være et Instrument. Et Instrument for Sproget«.⁴² Denne sprogskepsis blev mere og mere påtrængende for digteren, som tiden gik. Hele hans sene forfatterskab må ses i den sproglige afmagts lys. »Som en skuespiller kan faa Sceneskræk, saaledes har jeg Skræk for Ord«,⁴³ lyder det elegisk i et brev fra tiden efter *Fragmenter af en Dagbog*. Og også i selve værket udtrykkes oplevelsen: »Kender du den Afstand, der kan opstaa som en Kulde mellem Ord og Forestilling, naar de med et ikke længere finder hinanden? Kender du dette, at Ordene pludselig mister deres Mening og bliver Lyd, som er tom? At Tingen, dens Definition og Ordets Lyd forgæves raaber paa hinanden?« (s. 92).

Et sted i *Den skabende Udvikling* taler Bergson om det, han kalder for den »kinematografiske« metode.⁴⁴ I filmmediet skabes en illusion om bevægelse derved, at enkelte stilstande følger efter hinanden, sådan at det ser ud, som om at der er bevægelse på lærredet. Men bevægelsen kommer i virkeligheden udefra, fra filmmaskinen. Giver det mening at kalde *Fragmenter af en Dagbogs* form for en slags kinematografisk metode? I så fald kunne de enkelte aforistiske tekststykker opfattes som stillbilleder, der i læsningens proces »aktiveres« og opleves i forlængelse af hinanden; på denne måde krydses det aforistiske med bogens fragmentariske og uafsluttede helhed. Læseren, der tilfører teksten energi, svarer da til filmmaskinens kraft, der bringer billederne i bevægelse, så de bliver til film, til »levende« billeder.

Bergson kritiserer den kinematografiske metode. Den er dagligdags, mener han, og fanger ikke selve den egentlige bevægelse: »Hvilepunkter stillede ved Siden af hverandre kan aldrig blive til Bevægelse. Hvorledes skulle man ved Hjælp af det, som er dannet, faa det frem som er *ved at dannes*?«⁴⁵ Han fastholder vitalismens skisma mellem vorden og form og forkaster det kinematografiske som et illusionsnummer.

Men undlader vi at læse formen i *Fragmenter af en Dagbog* som et umuligt forsøg på ligefrem mimesis af vorden, men derimod som en *via negativa*, der ikke direkte vil afbilde eller udtale tilblivelsen, men derimod antyde den og skabe følelsen af den i læseren, i læsningen, da kan kinematografimetaforen føre os videre.

Det, læseren i læsningens fortløbende bevægelse opliver, er således ikke bare de enkeltstående tekststykker, men også mellemrummene og overgangene mellem fragmenterne. Horace Engdahl skriver i sin fragmenttekst: »Det som sker i fragmentet indtræffer altså ikke blot inden for tekstens ordfelt, men ligeså meget ved kanterne. Fragmentserien – denne selvmodsigelse – skriver det ukendte ind *i sin form*«. ⁴⁶ I la Cours tekst er »det ukendte« poesiens dynamiske enhed, der ikke kan udtrykkes direkte i den sproglige form. Men det ukendte er indirekte skrevet ind i teksten og fremtræder i og med læserens aktualisering af teksten i læsningen. Tilregnelsen af teksten har en bestemt virkning på læseren. Teksten er performativ.

Hvad vil det sige at forstå en tekst som la Cours? Man må udsætte sig for den. Der er ingen skarp adskillelse mellem tanke og form i disse tekster. I læseprocessen overbevises man. Dette har la Cours tekst til fælles med Heraklit. »For præsokratikerne er sproget i virkeligheden, i modsætning til hele en steril filosofisk tradition, ikke et værktøj i refleksionens tjeneste, men har værdi i sig selv,«⁴⁷ skriver Christine Dupouy med henblik på Heraklit. Sproget er ikke kun formidling af erfaring. Nej, *i* sproget gøres der erfaring. I Heraklits paradokser, for eksempel, drages man mod at glemme den konkrete mening og i stedet fortabe sig i figuren. Det bliver selve paradoksets figur, der trænger ind i læseren med det paradoksale sammenstød som noget, man mærker i sig som en ligefrem kropslig virkning.

Det er noget lignende, som ideelt set gør sig gældende hos la Cour. Man kan ikke først forstå teksten og så bagefter tage stilling til den og eventuelt forkaste den. Hvad betyder det at tage stilling? Tager man stilling, stiller man sig i en bestemt stilling over for genstanden, distanceret fra den, for at beskue og vurdere den. Men at forstå er at opsluges af teksten, at blive ét med den. Har man fattet la Cour eller Heraklit, er man også overbevist.

At fatte dem er at genkende den dynamiske enheds paradoks. Forståelsen er en særlig tilstand i den, der forstår. At forstå disse tekster er at udsætte sig for en virkning og ændres.

Teksten findes ikke, før den aktualiseres i og med den læsende, ligesom filmmaskinen sætter billederne i gang i filmen og skaber indtrykket af bevægelse. I denne læsning indvirker teksten på den læsende. Ligesom klang og rytme i litteratur, i alt sprog, har en effekt, har den dialektiske og paradoksale tankeform i *Fragmenter af en Dagbog* sin egen på samme tid afbrudte og flydende rytme, der forplanter sig til læseren. Og tilsvarende oplever man i løbet af læsningen den paradoksale formelle samtidighed af aforistiske lynnedslag og det fragmentariskes strømmen.

Man har ikke forstået en tekst som *Fragmenter af en Dagbog* alene ved at være i stand til at give et referat af dens indhold. Og slet ikke ved blot at læse en gengivelse af den. Man må møde teksten og udsætte sig for den i dens konkrete udformning. I bogens form er »det ukendte«, den dynamiske enhedsforestilling, indskrevet. I læsningen opstår ideelt set, på negativ vis, indtrykket eller aftrykket af den uformulerbare radikale positivitet, som er identisk med la Cours vitalistiske poesibegreb.

Noter

1. Niels Kaas Johansen: »Skabende Kritik«, anmeldelse i *Dagbladet Information*, 24.11.1948.
2. Thorkild Bjørnvig: »Paul la Cours Lyrik og Tænkning« i: *Heretica*, 4. årg., nr. 1, 1951, s. 11-41.
3. Se dog: Susanne Kemp: »Du må forvandle dig – en slags stilanalyse af Paul la Cours *Fragmenter af en Dagbog*« i: *Synsvinkler*, nr. 37, 2008, s. 43-54, og Michael Schmidt-Madsen: *Fragmenter af en genre. Et studie af poetik og genre i dansk litteratur 1948-2009*. Upubliceret magisterafhandling. Københavns Universitet. 2011.
4. Niels Egebak: *Indskrifter. Essays om fænomenologi og æstetik*. Fredensborg 1967, s. 230-231.
5. Jacob Paludan: »Paul la Cour i breve«. Kronik i *Dagens Nyheder*, 12.3.1957.
6. Jf. Hanne Engberg: *Kætterne. Kredsen omkring Heretica. 1948-54*. København 1999.
7. Jf. Ernst Behler: »Das Fragment« i: Klaus Weissenberger (red.): *Prosa kunst ohne Erzählen. Die Gattungen der nicht-fiktionalen Kunstprosa*. Tübingen 1985, s. 125-143, hér s. 125ff. Andre afhandlinger om fragmentet og den moderne aforisme, som har været af relevans for min artikel: Lucien Dällenbach og C. Hart Nibbrig (red.): *Fragment und Totalität*. Frankfurt a.M. 1984. Tineka Kingma-Eijgendaal: »La poéticité de l'aphorisme chez René

- Char« i: Tineka Kingma-Eijgendaal og Paul J. Smith (red.): *Lectures de René Char*. Amsterdam 1990, s. 43-58. Werner Helmich: *Der moderne französische Aphorismus. Innovation und Gattungsreflexion*. Tübingen 1991. Philippe Moret: *Tradition et modernité de l'aphorisme*. Genève 1997. Françoise Susini-Anastopoulos: *L'écriture fragmentaire. Définitions et enjeux*. Paris 1997. Ulrike Schneider: *Der poetische Aphorismus bei Edmond Jabès, Henri Michaux und René Char. Zu Grundfragen einer Poetik*. Stuttgart 1998. Anders Olsson: *Skillnadens konst. Sex kapitel om moderna fragment*. Stockholm 2006. Specifikt om aforismen i skandinavisk litteratur, se: Annette Elisabeth Doll og Katarina Yngborn (red.): *Skandinaviske Aphoristik*. Freiburg i.Br. 2008 og Katarina Yngborn, Anngret Heitmann og Annette Elisabeth Doll: *Am Rand. Zur Poetik des skandinavischen Aphorismus*. Freiburg i.Br. 2012. Se også udvalget af skandinaviske aforismer: Annette Elisabeth Doll og Anngret Heitmann (red.): *Konfetti, Splitter, Taschenwolle. Skandinaviske Aphorismen*. Münster 2011.
8. Via Behler, s. 126, egen oversættelse.
 9. Jean Lafond: »Des formes brèves de la littérature morale aux XVIe et XVIIe siècles« i: Jean Lafond (red.): *Les formes brèves de la prose et le discours discontinu (XVIe-XVIIe siècles)*. Paris 1984, s. 101-122, hér s. 116.
 10. Behler, s. 131.
 11. Philippe Lacoue-Labarthe og Jean-Luc Nancy: *L'absolu littéraire. Théorie de la littérature du romantisme allemand*. Paris 1978, s. 62, egen oversættelse.
 12. Emil Frederiksen: *Ung dansk Litteratur. 1930-1950*. København 1951, s. 60.
 13. Der citeres fra: Paul la Cour: *Fragmenter af en Dagbog* [1948]. København 1993 med sidehenvisning i efterfølgende parentes.
 14. Søren Ulrik Thomsen: *En dans på gloser*. København 1996, s. 179.
 15. Ibid.
 16. Philippe Lacoue-Labarthe og Jean-Luc Nancy: *L'absolu littéraire. Théorie de la littérature du romantisme allemand*, 1978, s. 58, egen oversættelse.
 17. Jf. Lucien Dällenbach: »Fragmentarisches Vorwort« i: Lucien Dällenbach og C. Hart Nibbrig (red.): *Fragment und Totalität*, 1984. Se også: Ernst Behler: »Das Fragment«, 1985, s. 136.
 18. Svend Erichsen: »Fragmenter af Paul la Cour's breve« i: *Perspektiv*, vol. 4, nr. 4, 1956, s. 32-42, hér s. 40.
 19. Werner Helmich: *Der moderne französische Aphorismus*, s. 69.
 20. Ifølge Werner Helmich er kronologisk opløsning et kendetegn ved den moderne aforistiske dagbog: Tidligere var datoen altid markeret, men i det moderne dagbogsværk er denne kronologi oftest fraværende, jf. Werner Helmich: *Der moderne französische Aphorismus. Innovation ud Gattungsreflexion*, 1991, s. 92f.; om forholdet mellem dagbog og aforisme i det hele taget, s. 68-102.
 21. Jens Kruuse: »Fragmenterne Da og Nu« i: Ejvind Larsen (red.): *Møde med Fragmenterne*. Fredensborg 1959, s. 79-103, hér s. 99.
 22. Se: Svend Erichsen: »Fragmenter af Paul la Cour's breve«, 1956, s. 39f.
 23. Maurice Blanchot: *L'entretien infini*. Paris 1969, s. 228.

24. Friedrich Nietzsche: *Afgudernes ragnarok – eller hvordan man filosoferer med hammeren* [ty. 1888]. Oversat af Jens Erik Kristensen og Lars-Henrik Schmidt. København 1995, s. 27.
25. Werner Helmich: *Der moderne französische Aphorismus. Innovation und Gattungsreflexion*, 1991, s. 14.
26. Arthur-Hermann Fink: *Maxime und Fragment. Grenzmöglichkeiten einer Kunstform. Zur Morphologie des Aphorismus*. München 1934, s. 101.
27. Jean Beaufret: »L'entretien sous le marronnier« i: *L'ARC*, nr. 22, 1963, s. 1-7, hér s. 5, egen oversættelse.
28. Heinz Krüger: *Über den Aphorismus als philosophische Form*. München 1988, s. 20.
29. Jf. Franz H. Mautner: »Der Aphorismus als literarische Gattung« [1933] i: Gerhard Neumann (red.): *Der Aphorismus. Zur Geschichte, zu den Formen und Möglichkeiten einer literarische Gattung*. Darmstadt 1976, s. 19-74.
30. Se: Uvo Hölscher: »Die Wiedergewinnung des antiken Bodens. Nietzsches Rückgriff auf Heraklit« i: *Neue Hefte für Philosophie*, nr. 15/16, 1979, s. 156-182.
31. Heinz Krüger: *Über den Aphorismus als philosophische Form*, 1988, s. 26.
32. Friedrich Nietzsche: efterladt fragment fra maj-juni 1885 i: *Kritische Studienausgabe*. Ved Giorgio Colli og Mazzino Montinari. Neuausgabe. Bind 11: *Nachgelassene Fragmente. 1884-1885*. München 1999, s. 522, egen oversættelse.
33. Dorthe Jørgensen: *Aber die Wärme des Bluts. Et studium i den romantisk-moderne dialektik imellem vilje til Form og erfaring af faktisk fragmentering. I anledning af G. W. F. Hegels fortrængning af modernitetserfaringen*. Aarhus 1996, s. 233.
34. Roman Diltscher: *Studies in Heraclitus*. Hildesheim/Zürich/New York 1995, s. 143.
35. Werner Helmich: *Der moderne französische Aphorismus. Innovation und Gattungsreflexion*, 1991, s. 289.
36. Svend Erichsen: »Fragmenter af Paul la Cour's breve«, 1956, s. 40.
37. Horace Engdahl: »Anteckningar om fragmentet« i: *Kris*, nr. 36/37, 1988, s. 14-25, hér s. 22.
38. Roland Barthes: *Af mig selv* [fr. 1975]. Oversat af Steffen Nordahl Lund. København 1988, s. 104.
39. Harald Fricke: *Aphorismus*, 1984, s. 18.
40. Henri Bergson: *Den skabende Udvikling* [fr. 1907]. Oversat af Knud Ferlov. København 1915, s. 259f.
41. Gilles Deleuze: *Le bergsonisme*. Paris 1966, s. 108.
42. Opretrykt i: Povl Schmidt: *Paul la Cour*. København 1971, s. 119.
43. Erik Rostbøll: »Samtale med Paul la Cour« i: *Det danske Magasin*, 1954, s. 593-603, hér s. 603.
44. Henri Bergson: *Den skabende Udvikling*, 1915, s. 264ff.
45. Op. cit., s. 268.
46. Horace Engdahl: »Anteckningar om fragmentet«, 1988, s. 15.
47. Christine Dupouy: *René Char*. Paris 1987, s. 210, egen oversættelse.

Forskningsoversigt

Forskningen i dansk nylatin ca. 1970-2014. En oversigt

Af Minna Skafte Jensen

Fænomenet nylatin

Med termen nylatin betegner man den form for latin der blev skrevet under renæssancen og i oplysningstiden, dvs. perioden man også kalder tidlig moderne tid. Det er dog med fuldt overlæg betegnelsen renæssance er valgt her, for det er et vigtigt fællestræk ved de nylatinske forfattere at de tog afstand fra de former for latin der havde udviklet sig i løbet af middelalderen, og med stor energi forsøgte at genskabe oldtidens latin. Bevægelsen tog sit udgangspunkt i Italien i 1300-tallet og nåede til Danmark i begyndelsen af 1500-tallet.

Her blev den i første omgang bremset af diskussionerne omkring reformationen, der fortrinsvis foregik på dansk og betød en fremgang for folkesproget som skrevet medium. Men da først reformationen var etableret og institutionaliseret, slog den antikimiterende latin igennem for fuld kraft. Ambitiøse unge danskere studerede hos Melanchthon i Wittenberg og kom hjem fulde af antikbegejstring, og paradoksalt nok blev århundredet efter reformationen vidne til et aldrig tidligere set opsving for latinen som skønlitterært medium. Samtidig fortsatte latin som skolens og universitetets sprog, og selv om messen blev dansk med prædikener og salmesang på folkesproget, blev præsterne ved med at bruge latin i deres interne kommunikation.

Det var en dynamisk periode med forfattere fulde af ideer om at skabe en ny litteratur på højde med hvad der var blevet opnået længere sydpå, og med stor national selvbevidsthed. Grundtanken var at efterligne og helst overgå de klassiske romerske digteres værker. Ved så at sige at skrive oven på kendte værker, men samtidig være en aktiv del af sin egen tid, ville man skabe noget nyt gennem efterligning af gamle, beundrede former. Antikken blev en overordnet forståelsesramme for samtiden, som de danske forfattere havde til fælles med alle veluddannede mænd i Europa. Konkurrencen med oldtiden var også en konkurrence med samtidens eller den umiddelbare fortids store navne.

I forhold til middelalderen er det iøjnefaldende hvordan 1500-tallets latindigtere gjorde sig selv og vennerne til genstand for digtekunst. Mens den dansksprogede poesi fortrinsvis udtrykte almene erfaringer – med folkeviserne som det berømteste udtryk – slog individualismen stærkt igennem i latinpoesien.

Det var ikke noget man kom sovende til, og i poesien kan den nutidige læser se hvordan de antikke latinske formuleringer i løbet af 1500-tallet blev mere og mere naturlige for digterne. Fra omkring 1600 udviklede der sig en stadig forfinelse af det litterære udtryk og en ny manierisme.

For samme fjerne læser kan det se ud som om den danske intelligentsia var blevet grebet af et kollektivt vanvid der holdt sig det meste af 1500-tallet igennem. Det var ikke kun et sprogligt projekt man var i gang med, men et forsøg på at forstå sig selv og sine omgivelser som om man befandt sig i Rom på Vergils og Horats' tid, og det lykkedes overraskende godt.

Som tiden gik, blev oldtidsefterligningen mindre dominerende, og de latinske former fik gradvis status af at være noget tilvant og hensigtsmæssigt snarere end udtryk for en grundlæggende selvforståelse. Latin var det skriftsprog man lærte i skolen, og som dermed blev det man brugte hvis der ikke var særlige grunde til noget andet.

I årtierne efter 1600 blev der flere og flere der begyndte at interessere sig for dansk som litterært sprog og arbejdede for at indføre æstetiske krav til folkesprogs poesien der kunne måle sig med de latinske – en bevægelse der hentede inspiration fra kredsen omkring Martin Opitz i Tyskland. Tit begyndte en ung digter med at skrive på latin for så efterhånden at vove sig ud i det danske; det gælder f.eks. Lyschander. Meget af det nye hos de store barokdigtere i 1600-tallet tog sin begyndelse i den umiddelbart foregående latinpoesi.

Efterhånden blev valget mellem de to sprog mere og mere rationelt så forfatterne udtrykte sig på enten dansk eller latin, alt efter hvad de skrev om og til hvem. Dermed fik latin en plads der minder om den engelsk har i vore dage. Holbergs forfatterskab er det betydeligste eksempel på denne form for tosprogethed. Fra midten af 1700-tallet blev poesi på latin sjældnen, men latinen bevarede sin stilling som internationalt videnskabsprog til langt op i 1800-tallet.

I Norden var perioden præget af at Danmark og Sverige konkurrerede om stormagtspositionen, et forhold der fandt markant udtryk i meget af litteraturen. Svenskere og danskere lå i næsten konstant krig med hinanden, og slagene udkæmpedes ikke kun i felten, men i høj grad også i poesi og historieskrivning. Samtidig havde finske, norske og islandske forfattere

travlt med at markere deres nationers betydning i spillet. Man kan næsten beskrive latinlitteraturen som en imaginær retssag med digterne som advokater og den internationale lærde republik som dommerkollegium.

De store lærde

Redaktionen har bedt mig om at beskrive dansk nylatinforskning »fra Schepelern til nutiden«. Formuleringen lægger velfortjent vægt på den betydning H.D. Schepelern (1912-2001) havde. Han var klassisk filolog og museumsmand, og hans interesse for dansk nylatin ser ud til at være begyndt med en optagethed af Ole Worm som den der indrettede Danmarks første videnskabelige museum. Men gennem årene fortsatte og uddybede Schepelern sit kendskab til 1600-tallets danske lærde, fortrinsvis Ole Worm, Oluf Borch og Niels Stensen. Han oversatte Worms store brevsamling, der strækker sig over næsten et halvt århundrede og giver et levende indblik i det lærde miljø i Danmark og kontakterne med udlandet. Han udgav Borchs omfattende rejsedagbog, og han oversatte noterne i Stensens vanskeligt læselige »Chaos-manuskript«, hvor den unge studerende havde skrevet ekscerpter af bøger og referater af forelæsninger og tilføjet en række personlige notater. Foruden disse monumentale værker skrev Schepelern også en kort oversigt over den danske nylatinpoesi, den første i sin art siden Vilhelm Andersen.¹

Ved siden af Schepelern skal nævnes en anden stor nylatinist, Aage Kragelund (1894-1985). Han udmærkede sig ved at udgive den eneste eksisterende antologi af danske latindigte, men også ved et stort forfatterskab samlet omkring Ludvig Holbergs latinske værker. Ud over sit omhyggelige arbejde med at udgive og oversætte undersøgte han også Holbergs forhold til antikke romerske forfattere i en række bøger. Da han satte sig for at tegne femten renæssanceportrætter, var de danskere han medtog, Helgesen, Stephanius, Stensen, Falster og Holberg, et interessant udtryk for Kragelunds renæssanceopfattelse. En vigtig side af hans indsats for nylatinen var at han nu og da underviste i nylatinske tekster og dermed åbnede til et felt inden for den klassiske filologi mange studerende ikke ellers ville have opdaget.

Schepelerns og Kragelunds arbejde med nylatinen er i flere henseender typisk for den ene hovedstrømning i de senere årtiers danske nylatinforskning: Det er prosaen der er i fokus, først og fremmest som forfattet af fortidens store lærde. Forskeren samler sig om ét eller nogle få forfat-

terskaber og koncentrerer sig om at tilgængeliggøre dem gennem udgaver og oversættelser. Tit er der også et vist åndsfællesskab mellem den lærde forsker og hans/hendes genstand.

I nogle tilfælde har lokal forankring betydning for en forskers interesse for nylatinen, befordret af den særlige charme man kan opleve ved at se sin hjemegn spille en rolle i latinske tekster. Det gælder Bue Kaaes arbejde med ribebiskoppen Peder Hegelund, og som udgangspunkt også Jacob Isagers indsats for udgivelse af Peder Hansen Resens *Atlas Danicus*, idet han inddrog en gruppe studerende ved det daværende Odense Universitet i oversættelsen af Resens beskrivelse af Fyn. Siden etablerede han en komite med deltagelse af Henrik Hertig og Thomas W. Lassen, og en række yderligere Resen-bind så dagens lys.

Sten Ebbesen har forsket i dansk nylatinsk filosofi i almindelighed og Caspar Bartholins værker i særdeleshed. Niels W. Bruun arbejder med medicinhistorie, især med Thomas Bartholin, og forbereder en udgivelse af Bartholins brevveksling. Kaare Rübner Jørgensen fordyber sig i Poul Helgesens synspunkter, bl.a. som de kommer til udtryk i hans latinske arbejder. Richard Mott har oversat arbejder af Niels Hemmingsen og Jacob Ulfeldt. Kirsten Jungersen har specialiseret sig i medicinhistorie og arbejder i tilknytning til Medicinsk Museion. Gorm Tortzen har udgivet og/eller oversat andre naturvidenskabelige tekster, især af Tycho Brahe og Ole Rømer. En markant nylatinforsker, Erik Petersen, har kun undtagelsesvis givet sig af med danske emner; hans hovedværk gælder den nordtyske lærde Johann Albert Fabricius.

Skønlitteraturen har været et stedbarn. Men som en del af sit imponerende arbejde med at kortlægge danskeres studierejser skrev Vello Helk en lille bog om stambøger, der giver et charmerende indblik i de mange fantasifulde måder de unge menneskers venskab kom til udtryk på. Desuden har Sebastian Olden-Jørgensen analyseret den skov af lejlighedsdigte, fortrinsvis på dansk, tysk og latin, der blev udgivet i anledning af enevældens indførelse 1660.

Den nye forskning

Den anden forskningsretning, der forløb som et tæt samarbejde mellem en lille gruppe latinister, forsøgte at danne sig et overblik over al den danske nylatin. Fra begyndelsen af var den karakteriseret ved at lægge særlig vægt på international og tværfaglig inspiration.

Internationale kontakter

I 1971 havde en gruppe latinfilologer ledet af belgieren Jozef IJsewijn grundlagt *The International Association for Neo-Latin Studies (IANLS)* på en konference i Louvain, og denne forening blev snart centrum for et intensiveret studium af nylatin. Engelskprofessoren Eric Jacobsen var med fra begyndelsen, og Schepelern og Erik Petersen viste også tidligt deres interesse for foreningen. I 1979 deltog Karsten Friis-Jensen i foreningens fjerde kongres i Bologna, og siden har der været dansk deltagelse i alle foreningens konferencer. I 1988 deltog hele syv danskere i konferencen i Toronto, og Minna Skafté Jensen holdt den ene af konferencens fem plenarforelæsnings. I 1991 blev foreningens ottende kongres afholdt i København under ledelse af Friis-Jensen. Marianne Pade var foreningens sekretær i perioden 2000-2012, Skafté Jensen præsident 2009-12.

Tre internationale forskningscentre har haft betydelig indflydelse på de involverede danske forskere: *Thesaurus Linguae Latinae* i München, *Herzog August Bibliothek* i Wolfenbüttel og *The Warburg Institute* i London.

Projekt dansk Litteraturhistorie

1983-85 udgav et forfatterkollektiv en stor dansk litteraturhistorie på historisk-materialistisk grundlag hos Gyldendal. Forud var gået en mangeårig forberedelsesperiode, hvor Statens humanistiske Forskningsråd havde muliggjort at et bredt udvalg af de mest markante repræsentanter for moderne dansk litteraturkritik fra hele landet jævnlige mødtes til seminarer. Formelt var projektet kollektivt ledet, men i praksis var det Johan Fjord Jensen der holdt tøjlerne. I 1977 blev Ivan Boserup og Karsten Friis-Jensen inviteret med i projektet med særligt henblik på at beskrive den danske latinlitteratur, men Boserup overlod snart sin plads til Skafté Jensen.

Det var ganske hårdt arbejde at få de unge nordiske kritikerløver til at interessere sig for latinlitteraturen, og mange kræfter blev brugt på at informere de andre i projektet om at der faktisk findes en omfattende og spændende litteratur på latin, som havde nydt stor respekt i samtiden. Til gengæld var det lærerigt for de to latinister at afprøve deres egne analysemetoder i diskussion med litterater hvis faglige baggrund var anderledes. De var tilknyttet gruppen omkring bind 2, der bl.a. også talte Peter Brask, Tage Hind og Sigurd Kværndrup.

I retrospekt skyldes det nok til en vis grad Projekt dansk Litteraturhistorie at den nylatinforskning Friis-Jensen og Skafté Jensen blev initiativtagere til, prioriterede det man anakronistisk kan kalde skønlitteratur, mens de mange andre felter hvor danskere havde ytret sig på latin, fik lidt mindre opmærksomhed. Der var jo nok at gå i gang med! At latin var et sprog danske digtere i ramme alvor havde udtrykt sig på, havde været næsten ukendt siden romantikken. I sin store litteraturhistorie (1853-64) havde N.M. Petersen i sin tid nedgjort denne del af den danske litterære kulturarv (som han dog selv var solidt indlæst i). Efterhånden som latin-kundskaber var blevet sjældnere uden for de professionelles kreds, var det blevet almindeligt at litteraturhistorikere overtog Petersens vurderinger og regnede med at man uden større problemer kunne se bort fra denne del af den danske litteratur.

Des mere fornøjelse har den nye nylatinforskning haft af at grave betydelige forfatterskaber ud af glemselen. Det var lidt utroligt at opdage at selv centrale og velkendte personer som Anders Sørensen Vedel, Tycho Brahe og Peder Griffenfeld har skrevet bevægende digte som lå stort set udforskede, og at næsten ukendte navne som Erasmus Lætus, Hans Jørgensen Sadolin og Zacharias Lund viste sig at være spændende bekendtskaber. I andre tilfælde var det udbytterigt at gå til kendte forfattere som f.eks. historikerne Johannes Meursius og Johannes Pontanus med friske øjne og ikke kun vurdere dem ud fra moderne krav til historisk kildekritik, men også på baggrund af viden om humanistisk historieskrivning og dens ambitioner.

I studiet af den danske latinlitteratur har gruppen benyttet sig af et bredt udvalg af de metoder faget litteraturvidenskab har udviklet, uden nødvendigvis at være enige om hvilke redskaber der er bedst egnede til at åbne teksterne. Fælles har dog været en interesse for litteratursociologien, fordi den så umiddelbart røber anakronismen i den N.M. Petersen-inspirerede holdning: Mange af de digtere den romantiske litteraturkritik forkastede, var højt ansete i deres samtid og modtog store belønninger for deres arbejde, både økonomisk og anseelsesmæssigt.

Forum for Renæssancestudier

I 1984 oprettede en gruppe lærere og studerende ved Københavns Universitet *Forum for Renæssancestudier*. Jacobsen, Friis-Jensen og Skafté Jensen var initiativtagere; de øvrige var Marianne Alenius (latin), Han-nemarie Ragn Jensen (kunsthistorie), Peter Ulf Møller (slavisk), Marianne

Pade (latin), Lene Waage Petersen (italiensk) og Peter Zeeberg (latin). Fra da af blev *Forum* den naturlige ramme for denne gren af den danske nylatinforskning. Gennem stadigt arbejde med konferencer, publikationer og undervisning blev latinfilologerne vant til at tænke de latinske tekster ind i de større renessancesammenhænge. Det var jo ikke kun digterne i 1500-tallet der havde ambitioner om at genoplive oldtidens Rom i samtidens Danmark. Deres udfoldelser løb parallelt med tendenser inden for kunst, arkitektur, politik, naturvidenskab, filosofi og religion, hvor man overalt finder den typiske dialektik mellem antikefterligning og nyskabelse som kendetegnede renessancen.

Der var også tværfagligt samarbejde med forskere som ikke lige var med i *Forum*; især bidrog kirkehistorikeren Leif Grane generøst med sin dybtgående viden om reformationsperioden.

Forums første større arrangement var et seminar på Schäffergården i april 1985, hvor en række svenske og danske forskere indviede hinanden i hvad de var optaget af inden for nylatinforskningen. Foredragene blev siden udgivet på Museum Tusulanums Forlag som bind 1 af *Forums* serie *Renæssancestudier*. I august 1987 blev initiativet fulgt op af et flerdages seminar på Biskops-Arnö uden for Stockholm. Det lykkedes at samle næsten 70 deltagere fra en lang række fag og fra alle fem nordiske lande. 29 af foredragene findes udgivet som bind 5 af *Renæssancestudier*.

Projekt nordisk Nylatin

Fra *Forum* udgik også initiativet til oprettelse af et fællesnordisk forskningsprojekt (*Nordisk litteratur på latin og dens forhold til Europa*), der løb over årene 1987-91 med Skaftø Jensen som leder, og hvor de fem nordiske forskningsråd afsatte midler til mødevirksomhed og forskningsstipendier.

Den nordiske forskergruppe gik i gang med en fælles kortlægning af tekstmassen, hvis to vigtigste resultater blev en database (www.uib.no/neolatin) og en litteraturhistorie, begge udformet på engelsk.

Der fandtes i forvejen håndbøger der registrerede latinlitteraturen som en del af de nationale litteraturer – i Danmark Lauritz Nielsen og *Bibliotheca Danica* – men det var nyt at samle informationerne i en fælles nordisk registrant, og samtidig gav den elektroniske form mulighed for søgninger af mange slags, som de trykte fortegnelser ikke gjorde. Med Ivan Boserup som konsulent indkøbtes databasesystemet BRS, som på det tidspunkt var meget avanceret, bl.a. ved at være fleksibelt i feltlængderne.

Det var de to danske stipendiater, Marianne Alenius og Karen Skovgaard-Petersen, der sammen med Boserup og Skafte Jensen gennemdrøftede efter hvilke principper de forskellige teksttyper skulle beskrives. Det drejede sig ikke kun om hele værker, men også om dele heraf hvis de var på latin. Disse dele fik selvstændige registreringsnumre i basen og kunne ofte indgå i værker der i øvrigt var på nordiske sprog. Således f.eks. latinske fortaler, dedikationsdigte, epigrammer, hyldestdigte, bryllups- og andre lejlighedsdigte. Basen registrerer ca. 2400 tekster, heraf ca. 950 danske. Basen er tilgængelig på adressen www.uib.no/neolatin.

Litteraturhistorien blev først påbegyndt da projektet havde kørt nogen tid og deltagerne kendte hinanden. Den behandler hvert land for sig, men ud fra en fælles synsvinkel og periodisering, som blev fastlagt efter mange og indgående diskussioner. Den var den første håndbog af sin art og er stadig den eneste.²

Ved siden af disse fælles opgaver affødte projektet et væld af individuelle publikationer, ikke kun skrevet af dem der direkte indgik i det formaliserede samarbejde. Der blev også affattet en del prisopgaver og ph.d.-afhandlinger. Denne del af arbejdet forløb ret anarkistisk, så de involverede hver for sig valgte hvad de ville arbejde med, og hvilke metoder de ville bruge. De mange nedsættende bemærkninger latindigtningen var forsynet med i den eksisterende forskningslitteratur, følte provokerende, og ved at gå efter tekster den enkelte brændte varm på, fandt mange af forskerne sig snart i gang med et implicit forsvar for værkernes litterære værdi.

For de fleste af de involverede blev projektperioden formativ så de fortsatte med forskningen i nordisk latinlitteratur enten som deres hovedinteresse eller som en vigtig del af deres arbejdsfelt. For de danske deltagere gælder det

Marianne Alenius: breve, biografi, lærde kvinder, litteraturhistorie, database,

Karsten Friis-Jensen: lyrik, historieskrivning,

Pernille Harsting: lyrik, særlig bryllupsdigtning,

Minna Skafte Jensen: lyrik, litteraturhistorie, database,

Lars Boje Mortensen: historieskrivning, medieskift, database,

Marianne Pade: biografi, kommentarer, renaissancebegreb,

Karen Skovgaard-Petersen: epos, historieskrivning, litteraturhistorie, database,

Peter Zeeberg: hyrdedigtning, historieskrivning, lærdomshistorie, litteraturhistorie, database.

Forfattere hvis værker der var særlig opmærksomhed på, er (i kronologisk følge) Mathias Gabler, Jens Andersen Beldenak, Hans Svaning, Jakob Jespersen, Jens Andersen Sinning, Erasmus Lætus, Henrik Rantzau, Hans Jørgensen Sadolin, Hans Frandsen, Jacob Madsen Århus, Peder Hegelund, Anders Sørensen Vedel, Johannes Pratensis, Tycho Brahe, Hans Lauridsen Amerinus, Niels Krag, Peder Jacobsen Flemløse, Peder Hegelund, Johannes Pontanus, Holger Rosenkrantz, Johannes Meursius, Bertel Knudsen Aqvilonius, Zacharias Lund, Birgitte Thott, Christen Lauritsen Aagaard, Ole Borch, Otto Sperling junior, Peder Griffenfeld, Henrik Harder og Ludvig Holberg. – Listen kan forekomme lang, men kaster man blot et blik på det register af navne Schepelern opregnede i sin oversigt, vil man se at der kun er tale om et beskedent udvalg.

Væksten i nordisk nylatinforskning satte sig spor internationalt, som det bl.a. kan ses af at Jozef IJsewijn i andenudgaven af sin *Companion to Neo-Latin Studies* udvidede beskrivelsen af de nordiske lande kraftigt. De blev også fint repræsenteret i det nye bind 2, hvor nylatinen undersøges gennemræssigt på tværs af Europa.³

Videre udvikling

Skovgaard-Petersen og Zeeberg har siden 1997 fulgt den nordiske nylatinforskning ved fra tid til anden at publicere bibliografier i *Symbolae Osloenses*. Deres indledning til den første af dem er en ganske detaljeret forskningsoversigt, historiens første af slagsen.⁴

Det er i et vist omfang lykkedes at skaffe den latinsksprogede litteratur plads i litteraturhistoriernes univers. I 1993 udkom første bind af en nordisk kvindelitteraturhistorie, hvori Alenius skrev en række kapitler om kvinders plads i renæssancens og barokkens litteratur, især som beskrevet i »gynæceer«, mandlige forfatters latinske beskrivelser af lærde kvinder. I 2006-9 udkom en ny dansk litteraturhistorie, hvori Skovgaard-Petersen og Zeeberg beskrev de nylatinske forfatterskaber. I modsætning til Friis-Jensen og Skaftø Jensen, der i sin tid havde haft et separat kapitel til deres rådighed, fik de mulighed for at lade latinen indtage sin retmæssige plads som en integreret del af dansk litteratur.

Serien *Renæssancestudier* trives og er foreløbig nået op på 15 bind.

Siden 2005 har *Forum* udgivet et elektronisk tidsskrift, www.renaessancesforum.dk, der foreløbig er udkommet med otte numre.

I øjeblikket er det især *Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL)* der er hjemsted for forskning i dansk latin. Som et særlig positivt træk er

det værd at pege på hvordan studiet af latin og dansk her går hånd i hånd. Det gælder Zeeberg og Jonathan Adams' elektroniske udgave af syv ordbøger fra perioden 1500-1700, *Renæssancens sprog i Danmark*, hvor man kan søge på både latinske og danske gloser (www.renaessancesprog.dk), og Marita Akhøj Niensens tilsvarende udgave af Mathias Moths ordbog (www.mothsordbog.dk). *DSL* er også hjemsted for det store norsk-danske Holbergprojekt, i hvis redaktionsgruppe Skovgaard-Petersen og Zeeberg indgår. I de mange dels elektroniske, dels trykte udgaver projektet stiller i udsigt, bliver Holbergs latinske værker lige så omhyggeligt behandlet som de danske.

Et problem for denne forskningsgren har været dens svage institutionstilknnytning. De klassisk-filologiske institutter har prioriteret antikken og middelalderen, og den eneste af de involverede der havde fagområdet nylatin i sin stillingsbeskrivelse, var Friis-Jensen. Den elektroniske database venter på at blive udbygget. De forskellige unge forskere der deltog som stipendiater, har måttet søge sig arbejde andetsteds, og det har været problematisk at foreslå andre at begive sig ind på et felt der er fagligt krævende med ringe fremtidsudsigter. Imidlertid er Aarhus Universitet ved at tage nylatinen til sig. Siden Pade i 2004 blev professor dér, har nylatinstudierne fået fodfæste, og det adjunktur Trine Arlund Hass i 2012 blev ansat i, gælder bl.a. den klassiske litteraturs receptions-historie. Hun har foreløbig fordybet sig i 1500-tallets danske hyrdepoesi. I april 2014 har Camilla Plesner Horster forsvaret en datalingvistisk ph.d.-afhandling der analyserer en række italienske forfatteres latinske sprog; den er altså ikke et bidrag til dansk nylatinforskning, men dog et opmuntrende udtryk for voksende interesse for nylatinen ved Aarhus Universitet.

Nordisk Netværk for Renæssancestudier

Selv om det nordiske projekt udløb i 1991, blev de kontakter der var etableret, ved at være en stor inspiration. I januar 2011 afholdt *Forum* et fællesnordisk seminar på Det danske Akademi i Rom, hvor det blev besluttet at oprette et *Nordisk Netværk for Renæssancestudier* (www.nnrs.renaessancestudier.org/).

Som navnet angiver, henvender netværket sig ikke kun til litterater, men litteraturen har sin solide plads. Netværket har foreløbig afholdt en velbesøgt konference på Københavns Universitet i oktober 2012, og en tilsvarende forberedes i Stockholm oktober 2014.

Konklusion

Ved den første *IANLS*-kongres blev Eric Jacobsen, som den eneste danske deltager, bedt om at give en oversigt over nylatinforskningens stilling i Danmark. Selv om han omhyggeligt henviste til de indledningsvis nævnte forskere, konstaterede han alligevel »at der hverken på dansk eller noget verdenssprog foreligger en nogenlunde fyldig og tidssvarende oversigt over den eftermiddelalderlige latinlitteratur i bredere forstand, at der kan henvises til meget få monografier, ingen antologier (bortset fra Kragelunds længst udsolgte pionerarbejde) og praktisk talt ingen nyudgivne tekster. Sproglige studier og subsidier er ligeledes en mangelvare«. ⁵

Hvor meget af det er der blevet rådet bod på siden 1972?

Med hensyn til oversigter er der taget et stort skridt frem med den nordiske database, bidrag til en nordisk og to danske litteraturhistorier og en engelsksproget beskrivelse af de nordiske landes nylatiniske litteratur. Desuden har begge de to nye internationale companions til nylatinlitteraturen – den ene nyudgivet, den anden under udgivelse – den nordiske latinlitteratur med. ⁶

Der er udkommet nogle monografier i bogform og en lang række nærstudier af udvalgte værker i artikelform. Men der er stadig et væld af værker og forfatterskaber som næsten ikke er undersøgt, og der kan fortsat dukke uregistrerede tekster op, som da Zeeberg fandt et hidtil ukendt dansk hyrdedigt i herregårdsbiblioteket på Breitenburg i Holsten, og Hass et lige så ukendt dansk propempticon i Herzog August-biblioteket i Wolfenbüttel.

Antologier og udgaver er det ikke blevet til så mange af, men behovet er mindre nu end da Jacobsen skrev sin oversigt, fordi de europæiske forskningsbiblioteker i disse år er flittigt beskæftiget med at scanne deres bestand af tidlige tryk i *Early European Books*, tilgængeligt via Det kongelige Biblioteks hjemmeside. Det er karakteristisk for nylatinlitteraturen at det ældste bevarede eksemplar tit er den første trykte udgave. Des vigtigere er Skovgaard-Petersen og Zeebergs udgave af Lætus' næsten ulæselige manuskript fra 1577 hvori han beskriver Christian IV's fødsel og dåb. ⁷ Men selv hvor en trykt førsteudgave findes, er der stadig i høj grad brug for moderne udgaver med introduktion, oversættelse og noter.

Sproglige studier er stadig en mangelvare, og den nye forskergruppe har ikke bidraget med ret meget på dette felt. Dertil kan man føje at store dele af lærdomslitteraturen – disputatser og anden faglitteratur – stadig ligger næsten urørt.

Med hensyn til skønlitteraturen er der sket et nybrud, og her har udviklingen været med nylatinerne. Litterær æstetik har flyttet sig milelangt siden N.M. Petersen. For ham og hans samtidige var det utænkeligt at god poesi kunne udfolde sig på andet end digterens modersmål, og endnu da Conrad og Nabokov opnåede international anerkendelse, var det usædvanligt at forfattere skrev på et fremmedsprog. Med den globalisering der i mellemtiden har fundet sted, er det for de fleste læsere i vore dage blevet en helt naturlig ting at nogle forfattere har mere end ét sprog til deres rådighed.

Et andet fænomen der har fjernet nogle af barriererne for forståelse af nylatinpoesien, er moderne kritiks interesse for intertekstualitet. Renæssancens latinpoesi falder normalt inden for den kategori Gérard Genette kaldte palimpsester: Digterne er i stadig dialog både med de store klassikere og forgængere fra samtiden eller den umiddelbare fortid. I arbejdet med at fange flest muligt af de lærde referencer har nutidens forskere hjælp i stadig voksende tekstbaser på internettet.

Dermed har nylatinerne i princippet langt bedre mulighed for at blive forstået på deres egne præmisser end de havde for bare halvtreds år siden. Men samtidig er latinkundskaber som del af en almen uddannelsesmæssig bagage gået tilbage, og det er stadig fristende for en historisk interesseret læser af dansk nationallitteratur at se bort fra at danske forfattere engang skrev latin. Til gengæld har begge retninger inden for nylatinistikken gjort sig stor umage for at komme de ikke-latinkyndige i møde gennem oversættelser og kommentarer, så med en smule tålmodighed er det bestemt muligt, også uden at kunne latin, at finde glæde i dette stof.⁸

Bibliografi

(Listen tilstræber repræsentativitet, ikke fuldstændighed. Udgaver og oversættelser registreres under forskerens navn.)

ACNL 1979 = Acta Conventus Neo-Latini Amstelodamensis. Ed. by P. Tuynman, G.C. Kuiper & E. Kessler. München: Wilhelm Fink.

ACNL 1985 = Acta Conventus Neo-Latini Bononiensis. Ed. by R.J. Schoeck. Binghamton, New York: Medieval & Renaissance Texts & Studies.

ACNL 1991 = Acta Conventus Neo-Latini Torontonensis. Ed. by Alexander Daltzell, Charles Fantazzi & Richard J. Schoeck. Binghamton, New York: Medieval & Renaissance Texts & Studies.

ACNL 1994 = Acta Conventus Neo-Latini Hafniensis. Ed. by Ann Moss & al. Binghamton, New York: Medieval & Renaissance Texts & Studies.

- ACNL 1998 = Acta Conventus Neo-Latini Bariensis. Ed. by Rhoda Schnur & al. Tempe, Arizona: Medieval & Renaissance Texts & Studies.
- ACNL 2000 = Acta Conventus Neo-Latini Abulensis. Ed. by Rhoda Schnur & al. Tempe, Arizona: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies.
- ACNL 2012 = Acta Conventus Neo-Latini Upsaliensis. 1-2. Leiden: Brill.
- Adams, Jonathan & Peter Zeeberg 2010: The Dictionary Database at www.renaessancesprog.dk: An online tool for the study of Renaissance language in Denmark (Renæssanceforum 6, www.renaessanceforum.dk).
- Alenius, Marianne 1987a: Om dissektion af en rokke (E15), Om æggeblommens passage over i kyllingens tarm (E16), og Om en kalv med vand i hovedet (E41, 1669). Oversættelse fra latin af tre medicinske afhandlinger af Niels Stensen. Harriet M. Hansen (ed.): Niels Stensens korrespondance i dansk oversættelse 1. Kbh.: Reitzel, 73-95, 136-146.
- Alenius, Marianne 1987b: Skrifter om lærde danske kvinder. (Alenius & Zeeberg 35-48).
- Alenius, Marianne 1988: Love at first (w)ink. A fragment of a Neolatin correspondence between Otto Sperling the Younger and Sophia Elisabeth Brenner. (Graham D. Caie & Holger Nørgaard (edd.): A Literary Miscellany presented to Eric Jacobsen. Cph.: Department of English, University of Copenhagen, 164-184).
- Alenius, Marianne 1991: Learned Scandinavian women in the 17th and 18th centuries. (ACNL 1991, 177-87).
- Alenius, Marianne 1993: Kapitler i Elisabeth Møller Jensen & Eva Hættner Aurelius (edd.): Nordisk kvindelitteraturhistorie 1: I Guds navn. 1000-1800. Kbh.: Rosinante. – English version: History of Nordic Women's Literature, Cph., www.nordicwomensliterature.net.
- Alenius, Marianne 2004a: Birgitte Thott (1610-1662). (M. Stecher-Hansen (ed.) : Dictionary of Literary Biography 300: Danish Writers from the Reformation to Decadence, 1500-1900. Detroit: Thomson/Gale, 443-45).
- Alenius, Marianne 2004b: Matthias Henriksen Schacht – og Danmarks første kvindelitteraturhistorier. (Marianne Alenius & al. (edd.): Kampen om litteraturhistorien. Festskrift til Pil Dahlerup. København: Dansk lærerforening, 165-97).
- Alenius, Marianne 2012: Otto Sperlings 1.399 lærde kvinder og hans kilder. (Fund og Forskning 51, 187-212).
- Alenius, Marianne & al. (edd.) 1991: Latin og nationalsprog i Norden efter reformationen. Konference 1.-5. august 1987, Biskops-Arnö. Kbh.: Museum Tusulanums Forlag. (Renæssancestudier 5).
- Alenius, Marianne & Troels Kardel 1987: A Neuropathological Examination Anno 1669 of Hydrocephalus by the Danish Anatomist Niels Stensen – Steno (1638-86) (European Journal of Clinical Investigation 17. 2).
- Alenius, Marianne & Peter Zeeberg (edd.) 1987: Litteratur og lærdom: Dansk-svenske nylatindage april 1985. Kbh.: Museum Tusulanums Forlag. (Renæssancestudier 1).
- Bisgaard, Lars & al. (edd.) 2008: Renæssancen i svøb: Dansk renæssance i europæisk belysning 1450-1550. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

- Brask, Peter 2000: Vergil i Ribe. Christen Aagaards latinske hyrdedigt. (Arne Jönsson & Anders Piltz (edd.): *Språkets speglingar: Festskrift till Birger Bergh*. Lund: Klassiska institutionen / Skåneförlaget, 228-40).
- Bruun, Niels W. 1998: Om Thomas Bartholins redaktionelle principper for udgivelsen af sin korrespondance. (*Danske Studier* 93, 134-51).
- Bruun, Niels W. 2000: Zum Briefwechsel Thomas Bartholins. (*ACNL* 2000, 129-38).
- Bruun, Niels W. 2007: Thomas Bartholin, Anatomihuset i København kortfattet beskrevet. Udgivet, oversat og kommenteret af N.W.B. Med en efterskrift om anatomiske teatre i Europa af Hans-Otto Loldrup. København: Loldrups Forlag.
- Bruun, Niels W. 2008: Fem nyfundne Niels Stensen-breve. (*Fund og Forskning* 47, 115-65).
- Bruun, Niels W. & Finn Gredal Jensen 2002: Die lateinischen Übersetzungen Søren Kierkegaards aus dem Neuen Testament. (*Neulateinisches Jahrbuch* 4, 17-30).
- Christensen, Johnny 1987: F.C. Eilschov og hans sprogdannende virke. (*Alenius & Zeeberg* 65-74).
- Dal, Erik 1991: Latin og dansk i danica 1482-1600. (*Alenius & al.* 67-72).
- Dal, Erik 1996: Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi 1482-1600. [1919-35.] 2. udgave med Supplementbind ved E.D. 1-4. Kbh.: C.A. Reitzel.
- Ebbesen, Sten 2001: Caspar Bartholin. (Marianne Pade (ed.): *Renaissance Readings of the Corpus Aristotelicum*. Proceedings of the conference held in Copenhagen 23-25 April 1998. Kbh.: Museum Tusculanums Forlag (*Renæssancestudier* 9), 207-24).
- Ebbesen, Sten & Carl Henrik Koch 2003: Den danske filosofis historie 2: Dansk filosofi i renæssancen. 1537-1700. Kbh.: Gyldendal.
- Ekrem, Inger & al. 1996: *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Friedrichsen, Per & Chr. Gorm Tortzen 2001: Ole Rømer, Korrespondance og afhandlinger samt et udvalg af dokumenter samlet, oversat og udgivet af P.F. og C.G.T. Kbh.: C.A. Reitzel.
- Friis-Jensen, Karsten 1987: Syvårskrig og salmesang. En gendigtning af Johannes Pratensis' latinske hyrdedigt til Hans Thomesens bryllup 1563. (*Museum Tusculanum* 57, 94-103).
- Friis-Jensen, Karsten 1991: Historiography and humanism in early sixteenth-century Scandinavia. (*ACNL* 1991, 325-33).
- Friis-Jensen, Karsten 1993: Vedels Saxo og den danske adel. Kbh.: Museum Tusculanums Forlag. (*Studier fra Sprog- og Oldtidforskning* 320).
- Friis-Jensen, Karsten 1996: Versification and topicality: Two encomiastic poems written during the Seven Years War. (*Ekrem & al.* 179-92).
- Friis-Jensen, Karsten & Minna Skafte Jensen 1980: Humanismens gennembrud i Danmark set gennem Hans Frandsens forfatterskab. (*Museum Tusculanum* 40-43, 651-80).
- Friis-Jensen, Karsten & Minna Skafte Jensen 1984: Latindigtningens spejl. (Johan Fjord Jensen & al. (edd.): *Dansk litteraturhistorie 2: Lærdom og magi, 1480-1620*. Kbh.: Gyldendal, 368-438).

- Haastrup, Niels 1991: Dansk-latinske parlører i genremæssig og leksikografisk sammenhæng eller om dansk og latinsk kurant. (Alenius & al. 251-68).
- Harsting, Pernille 1995: Latin valedictory poems of the 16th century. (Jensen 203-18).
- Harsting, Pernille 2000: From Melanchthonism to mannerism: The development of the Neo-Latin wedding poem in 16th century Denmark. (Thomas Haye (ed.): *Humanismus im Norden: Frühneuzeitliche Rezeption antiker Kultur und Literatur an Nord- und Ostsee*. Amsterdam: Atlanta, 289-318).
- Harsting, Pernille 2001a: Four autograph poems by Jacobus Jasparus Danus (fl. 1529-1549) discovered in the Vatican Library. (*Analecta Romana Instituti Danici* 27, 151-60).
- Harsting, Pernille 2001b: Jacobus Jacobaeus Volvius: *Carmen in nuptias Jacobi VI regis Scotiae et Annae* (1589). (*Humanistica Lovaniensia* 50, 329-49).
- Harsting, Pernille 2007: What's in a title page? Title-page topics in Neo-Latin epithalamia printed in sixteenth century Denmark. (Stefan Ekman & al. (ed.): *Den litterära textens förändringar. Studier tillägnade Stina Hansson*. Stockholm: Brutus Östling, 230-40).
- Hass, Trine Arlund 2013: Erasmus Lætus and Virgil's *Eclogue 7*. Two cases of intertextuality. (*Neulateinisches Jahrbuch* 15, 11-26).
- Hass, Trine Arlund under udgivelse: A secretive muse. Hidden references in a Neo-Latin eclogue. (Eva Mortensen & Sine Saxkjær (ed.): *Revealing and Concealing – Secrecy in Antiquity*).
- Helk, Vello 1980: Stambøger i Det kongelige Bibliotek før 1800. Kbh.: Det kongelige Bibliotek.
- Hertig, Henrik 1987: Peder Hansen Resen, *Atlas Danicus V: Lolland-Falster, Langeland, Tåsinge, Ærø, Als*. Odense Universitetsforlag.
- Hertig, Henrik 1990: Peder Hansen Resen, *Atlas Danicus, Møn*. Facsimile af håndskriftet Uldall 186 fol. III pag. 121 med oversættelser og kommentarer på dansk og tysk (Lateinisch-Dänisch-Deutsch) ved H.H. Odense Universitetsforlag.
- Hertig, Henrik 1996: Peder Hansen Resen, *Atlas Danicus, Vestsjællands købstæder*. Odense Universitetsforlag.
- IJsewijn, Jozef [1977] 1990-98: *Companion to Neo-Latin Studies 1-2*. (Part 2 with Dirk Sacré) Leuven: Peeters Press.
- Isager, Jacob 1984: Peder Hansen Resen, *Atlas Danicus IV: Fyn*. Udgivet af J.I. I dansk oversættelse ved Inge Lyng, Mette Molvig, Ellen Kristensen, Susanne Lykke Niesen og J.I. Odense Universitetsforlag.
- Isager, Jacob 1991: Resens *Atlas Danicus: Latinen som medium for den nationale selvhævdelse i Svenskekrigene*. (Alenius & al. 183-94).
- Isager, Jacob och Thomas W. Lassen 1993: Peder Hansen Resen, *Atlas Danicus: Gotland*. Odense Universitetsforlag. – Svensk version 1995.
- Jacobsen, Eric 1977: Notat 6/10 1972 om studiet af nylatinsk litteratur i Danmark. (Karsten Friis-Jensen (ed.): *Latinen i Norden 1500-1700. Indlæg ved nylatin-kurset på Biskops-Arnö august 1975*. Kbh.: Museum Tusulanums Forlag, 62-64).
- Jacobsen, Eric 1991: Jens Andersen Sinning, *Oration on the Philosophical Studies Necessary for the Student of Theology, 1545*. Facsimile of the Latin edition,

- Ribe 1591. Translations by Christian Høgel and Peter Fisher, Postscript by F.L. Billeskov Jansen. Edited by E.J. Cph.: Museum Tusculanum Press.
- Jensen, Minna Skafté 1994: Dänische Lateindichtung als Vermittlerin europäischer Kulturströmungen nach Dänemark 1550-1660. (Robert Bohn (ed.): Europa in Scandinavia. Kulturelle und soziale Dialoge in der frühen Neuzeit. Frankfurt am Main: Peter Lang, 85-90).
- Jensen, Minna Skafté (ed.) 1995: A History of Nordic Neo-Latin Literature. Odense University Press. (Odense University Studies in Scandinavian Languages and Literatures 32).
- Jensen, Minna Skafté 2003a: 16th century nationalism: The case of Erasmus Laetius. (Eckhard Kessler & Heinrich C. Kuhn (edd.): *Germania latina – Latinitas teutonica. Politik, Wissenschaft, humanistische Kultur vom späten Mittelalter bis in unsere Zeit.* München: Wilhelm Fink, 499-516).
- Jensen, Minna Skafté 2003b: A Latin poem by Zacharias Lund (1608-1667). (Outi Merisalo & Raija Sarasti-Vilenius (edd.): *Erudition and Eloquence. The Use of Latin in the Countries of the Baltic Sea (1500-1800).* Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, 33-49).
- Jensen, Minna Skafté 2004: Friendship and Poetry. Studies in Danish Neo-Latin Literature. Edited by Marianne Pade & al. Kbh.: Museum Tusculanums Forlag.
- Jensen, Minna Skafté 2007: Treacherous Danes or greedy Swedes? Two Latin epics of the 17th century. (Maria Berggren & Christer Henriksén (edd.): *Miraculum Eruditionis: Neo-Latin Studies in Honour of Hans Helander.* Uppsala Universitet, 81-100).
- Jensen, Minna Skafté 2008: Jens Andersen Beldenak og den nye latin. (Bisgaard & al. 149-67).
- Jensen, Minna Skafté 2009a: Lærde vilde? Hans Grams tale ved optagelsen af fire islandske studenter på Københavns Universitet 1732. (Jón Ma. Asgeirsson & al. (edd.): *Pulvis Olympicus: Afmælisrit tileinkad Sigurdi Péturssyni.* Reykjavík: Háskólaútgáfan, 189-210).
- Jensen, Minna Skafté 2009b: Tycho Brahe's double identity as a citizen of Denmark and of the world. (Dirk Sacré & Jan Papy (edd.): *Syntagmatia. Essays on Neo-Latin Literature in Honour of Monique Mund-Dopchie & Gilbert Tournoy.* Leuven: Leuven University Press, 569-77).
- Jensen, Minna Skafté 2011: Competing aesthetics in the poetry of Zacharias Lund (1608-1667). (Ulrich Heinen & al. (edd.): *Welche Antike? Konkurrierende Rezeptionen des Altertums im Barock.* Wiesbaden: Harrassowitz, 985-94).
- Jensen, Minna Skafté 2012: Interpretation of Neo-Latin poetry: Some questions. (ACNL 2012, 1005-13).
- Jensen, Minna Skafté 2014: Neo-Latin Literature – The Nordic Countries. (Philip Ford & al. (edd.): *Brill's Encyclopaedia of the NeoLatin World.* Leiden, Boston: Brill, 1098-1101).
- Jungersen, Kirsten 2006: En doktor kom og skrev latin – men hvordan var den latin han skrev, f.eks. i Århus i 1788? (Aigis 6, www.aigis.igl.ku.dk).
- Jungersen, Kirsten 2009: Reception of uroscopy in Scandinavia. (*Journal of Nephrology*, 51-55).

- Jørgensen, Kaare Rübner 2000: Humanistiske træk i Paulus Helie's Chronicon Skibyense. (Per Ingesman & Bjørn Poulsen (edd.): Danmark og Europa i Senmiddelalderen. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 282-305).
- Jørgensen, Kaare Rübner 2008: Paulus Helie som humanistisk historieskriver. (Bisgaard & al. 169-91).
- Jørgensen, Kaare Rübner 2010: Paulus Helie – a sixteenth-century Danish humanist and historian. (Renaissanceforum 6, www.renaissanceforum.dk).
- Kaae, Bue 1976: Peder Hegelunds almanakoptegnelser. Udgivet ved B.K. 1-2. Ribe: Historisk Samfund for Ribe Amt.
- Kragelund, A. 1942: Dansk Digtning paa Latin gennem syv Aarhundreder. Med Oversættelser. Udvalgt og kommenteret ved A.K. Kbh.: Aschehoug.
- Kragelund, A. 1965: Ludvig Holbergs tre levnedsbreve, 1728-1743. Ved A.K. 1-3. Kbh.: Gad.
- Kragelund, A. 1970: Ludvig Holberg, Niels Klims underjordiske rejse, 1741-1745. Ved A.K. 1-3. Kbh.: Gad.
- Kragelund, A. 1974: Ludvig Holberg: Latinske smaaskrifter. Udgivet med indledninger, oversættelser, kommentarer og registre af A.K. 1-2. Kbh.: Gad.
- Kragelund, A. 1976: Den humanistiske renaissance og antikken: 15 portrætter. Kbh: Berlingske.
- Kragelund, A. 1977: Holberg og Petronius' Satyrica. Odense Universitetsforlag.
- Kragelund, A. 1978: Holberg og Cicero. Kbh: Gad.
- Kragelund, A. 1983: Holberg og Seneca. Kbh: Gad.
- Lindahl, Sven 2000: Tycho Brahe og Ovids 'statque caditque'. (Danske Studier 95, 179-81).
- Lundgreen-Nielsen, Flemming 1991: Claus Christoffersen Lyschander: Et forfatterportræt. (Alenius & al. 81-91).
- Lundgreen-Nielsen, Flemming & Erik Petersen 1989: C.C. Lyschander's Digtning. 1579-1623. 1-2. Udgivet af F.L.-N., de latinske digte af E.P. Kbh.: C.A. Reitzel.
- Mortensen, Lars Boje 1991: Den latinske version af Anders Sørensen Vedels historiografiske programskrift. (Gks 2437 4°) (Alenius & al. 33-44).
- Mortensen, Lars Boje 1992: Tyrkerfaren set fra Ribe og Wittenberg. Jacob Nielsen Bonnums Analysis (1596). (Danske Studier 87, 5-25).
- Mortensen, Lars Boje 1994: The printed dedication: Its functions and some Danish statistics from the Nordic Neo-Latin Database. (ACNL 1994, 699-709).
- Mortensen, Lars Boje 1995: Anders Sørensen Vedel: The Latin writings of a vernacular humanist. (Jensen 267-80).
- Mortensen, Lars Boje 1998a: Andreas Velleius's *Commentarius de scribenda historia Danica* (1578) and its European background. (ACNL 1998, 401-10).
- Mortensen, Lars Boje 1998b: Francois Bauduin's *De institutione historiae* (1561): A primary text behind Anders Sørensen Vedel's *De scribenda historia Danica* (1578). (Symbolae Osloenses 73, 188-200).
- Mortensen, Lars Boje & Karen Skovgaard-Petersen 2007: 'Helt anderledes ser det ud i vor tid', Anders Sørensen Vedel og det Første Korstog. (Marita Akhøj Nielsen & al. (edd.): Tænkседler. Festskrift til Flemming Lundgreen-Nielsen. Kbh.: C.A. Reitzel, 55-71).

- Mott, Richard 1991-95: Niels Hemmingsen, Om naturens lov 1562. 1-3. Oversat og med indledning og noter ved R.M. Kbh.: Forlaget Øresund.
- Mott, Richard [1993] 1999: Jacob Ulfeldt, Ruslandsrejsen 1578. Oversat fra latin af R.M. Kbh. Forlaget Øresund. 2. udg.
- Olden-Jørgensen, Sebastian 1996: Poesi og politik. Lejlighedsdigtningen ved enevældens indførelse 1660. Mit deutscher Zusammenfassung. Kbh.: Museum Tusculanums Forlag. (Renæssancestudier 8).
- Pade, Marianne 1987: Danske ligtaler i det 16. århundrede. (Alenius & Zeeberg 95-106).
- Pade, Marianne 1994: Horace's *Ars Poetica* in Denmark in the Sixteenth and Seventeenth Century. The commentaries of Andreas Krag and Zacharias Lund (Atti del convegno di Licenza. Bimillenario della morte di Q. Orazio Flacco. Venosa: Osanna 1994, 217-46).
- Pade, Marianne under udgivelse: Royal Biography in Denmark: Hans Olufsen Slangstrup's Funeral Oration for Frederick the Second (Marianne Pade & al. (edd.): *Portræt og selvscenesættelse i den nordiske renaissance*. Kbh.: Museum Tusculanums Forlag. (Renæssancestudier)).
- Petersen, Erik 1985: Humanism and the medieval past: Christiernus Petri as a humanist scholar. (ACNL 1985, 172-76).
- Petersen, Erik 1989, se Lundgreen-Nielsen & Petersen.
- Petersen, Erik 1991: De lærdes latin: Om lærde og litterære holdninger til latin i Danmark (Alenius & al. 309-17).
- Schepelern, H.D. 1965-68: Breve fra og til Ole Worm. 1-3. Oversat af H.D.S. under medvirken af Holger Friis Johansen. Kbh.: Munksgaard.
- Schepelern, H.D. 1979a: Dansk Latindigtning ca. 1200-1800. En Oversigt. (Museum Tusculanum 34-35, 86-132).
- Schepelern, H.D. 1979b: Latin poetry in Denmark in the 17th century. (ACNL 1979, 898-908).
- Schepelern, H.D. 1983: *Olai Borrichii Itinerarium 1660-1665: The Journal of the Danish Polyhistor Ole Borch*. Edited with Introduction and Indices by H.D.S. 1-4. Kbh.: C.A. Reitzel.
- Schepelern, H.D. 1986: Niels Stensen, En dansk student i 1659 og noterne i hans Chaos-manuskript ved H.D.S. Tekst med oversættelser udarbejdet i samarbejde med Søren Hindsholm. Biografisk indledning ved Poul A. Christiansen & Harald Moe. Kbh.: Katolsk forlag. Engelsk udgave 1987.
- Skovgaard-Petersen, Karen 1988: Erasmus Lætus' *Margaretica*. Klassisk epos og dansk propaganda. Kbh.: Museum Tusculanum. (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning 312).
- Skovgaard-Petersen, Karen 1991a: Beskrivelser af Frederik d. 2.s kroning på dansk, tysk og latin. (Alenius & al. 11-20).
- Skovgaard-Petersen, Karen 1991b: Danish Neo-Latin epic as anti-Swedish propaganda. (ACNL 1991, 721-27).
- Skovgaard-Petersen, Karen 1993: The literary feud between Denmark and Sweden in the 16th and 17th centuries and the development of Danish historical scholarship. (Jean R. Brink & William F. Gentrup (edd.): *Renaiss-*

- sance Culture in Context. Theory and Practice. Aldershot: Scholar Press, 114-20).
- Skovgaard-Petersen, Karen 1994: The beginnings of Danish history in the *Rerum Danicarum historia* of Johannes Pontanus. (ACNL 1994, 907-16).
- Skovgaard-Petersen, Karen 1995: Avant-garde polemics in Latin: Three defamatory writings from the Danish-Swedish wars 1657-60. (Jensen 309-20).
- Skovgaard-Petersen, Karen 1996a: Den største zirat udi Fædermelandets historie? – om folkevandringerne i Pontanus' og Holbergs danmarkshistorier. (Mette Sophie Christensen & al. 389-99).
- Skovgaard-Petersen, Karen 1996b: Universal history and early national past – the *De Historia* (1604) by Jon Jakobsen Venusin. (Ekrem & al. 226-36).
- Skovgaard-Petersen, Karen 1998: A safe haven for the church – on Melanchthon's influence on historical discourse in sixteenth-century Denmark. (Birgit Stolt (ed.): Philipp Melanchthon und seine Rezeption in Skandinavien. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 113-35).
- Skovgaard-Petersen, Karen 2002: Historiography at the Court of Christian IV (1588-1648). Studies in the Latin Histories of Denmark by Johannes Pontanus and Johannes Meursius. Kbh.: Museum Tusculanums Forlag. (Renæssancestudier 11).
- Skovgaard-Petersen, Karen 2003a: '...By the direction of the most noble and distinguished Christen Friis'. The influence of Chancellor Christen Friis (1581-1639) on the Histories of Denmark by Johannes Pontanus (1571-1639) and Johannes Meursius (1579-1639). (Mara Wade (ed.): Pomp, Power, and Politics. Essays on German and Scandinavian Court Culture and their Contexts, Daphnis 32, 199-229).
- Skovgaard-Petersen, Karen 2003b: Fortæller, stil og autoritet i Svanings Danmarkshistorie og Torfæus' Norgeshistorie. (Rhetorica Scandinavica 28, 9-21).
- Skovgaard-Petersen, Karen 2005a: Danish-Swedish polemics in the sixteenth century. Anmeldelse af Magnus Karlsson: Erik XIV, Oratio de inusto bello regis Daniae anno 1563. Stockholm: Almqvist & Wiksell 2003. (Neulateinisches Jahrbuch 7, 347-50).
- Skovgaard-Petersen, Karen 2005b: 'Et virksomt middel mod giftige bid.' Johannes Spithoffs rapport fra London oktober 1559 om nødvendigheden af en ny danmarkshistorie – med udblik til den samtidige danske historieskrivning. (Renæssanceforum 1, www.renaessanceforum.dk).
- Skovgaard-Petersen, Karen 2006: Erasmus Lætus' *Res Danicae* (1574): En Danmarkshistorie i lyset af Syvårskrigen. (Renæssanceforum 2, www.renaessanceforum.dk).
- Skovgaard-Petersen, Karen 2007: 'Det sted hos Saxo du spørger om' – glimt fra Stephanius' og Pontanus' Saxo-diskussioner sidst i 1620'erne. (Renæssanceforum 3, www.renaessanceforum.dk).
- Skovgaard-Petersen, Karen 2008: Arguments against barbarism. Early native, literary culture in three Scandinavian national histories. Johannes Magnus's History of Sweden (1554), Johannes Pontanus's History of Denmark (1631),

- and Tormod Torfæus's History of Norway (1711). (Renæssanceforum 5, www.renaissanceforum.dk).
- Skovgaard-Petersen, Karen 2009: Political polemics in early modern Scandinavia. (Anne Eriksen & Jón Vidar Sigurdsson (edd.): Negotiating Pasts in the Nordic Countries. Interdisciplinary Studies in History and Memory. Lund: Nordic Academic Press, 79-98).
- Skovgaard-Petersen, Karen & Peter Zeeberg 1992: Erasmus Lætus' skrift om Christian IVs fødsel og dåb (1577) udgivet og oversat af K.S.-P. & P.Z. Kbh.: C.A. Reitzel.
- Skovgaard-Petersen, Karen & Peter Zeeberg 1997-2001-2004-2011: Recent work on Nordic Neo-Latin literature (1992-96). (Symbolae Osloenses 72, 172-84; 76, 201-10; 79, 179-89; 85, 226-45).
- Skovgaard-Petersen, Karen & Peter Zeeberg 2007: Kapitler i Klaus P. Mortensen & May Schack: Dansk Litteraturs historie 1. 1100-1800. Kbh.: Gyldendal.
- Skovgaard-Petersen, Karen & Peter Zeeberg 2014: Verdensfjerne matematikere, blodtørstige anatomer og sexhængende hustruer: Swifts *Gulliver* og Holbergs *Klim*. (Aigis Supplementum III: Festskrift til Christian Marinus Taisbak - 80 år, www.aigis.igl.ku.dk).
- Ström, Annika & Peter Zeeberg under udgivelse: Scandinavia. (Sarah Knight & Stefan Tilg (edd.): Oxford Handbook of Neo-Latin. Oxford University Press).
- Tortzen, Chr. Gorm 1988: Liber Compositionum: Christian IVs latinske brevstile 1591-1593. Udgivet af C.G.T. et al. Herning: Klassikerforeningen.
- Tortzen, Chr. Gorm 2002: Tycho Brahe, Om den nye stjerne. På dansk ved C.G.T. (Jan Teuber (ed.) Højdepunkter i dansk naturvidenskab. Kbh.: Gad, 26-48).
- Tortzen, Chr. Gorm 2004: Tre nye Rømerbreve. (Per Friedrichsen & al. (edd.): Ole Rømer – videnskabsmand og samfundstjener. Kbh.: Gad, 107-19).
- Zeeberg, Peter 1987: Kemi og kærlighed: Naturvidenskab i Tycho Brahes latindigtning. (Alenius & Zeeberg 149-61).
- Zeeberg, Peter 1991a: Adel og lærdom hos Tycho Brahe. (Alenius m.fl. 21-31).
- Zeeberg, Peter 1991b: Science versus secular life: A central theme in the Latin poems of Tycho Brahe. (ACNL 1991, 831-38).
- Zeeberg, Peter 1993: Den praktiske muse. Tycho Brahes brug af latindigtningen. Kbh.: Museum Tusulanums Forlag. (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning 321).
- Zeeberg, Peter 1994a: Alchemy, astrology, and Ovid – A love poem by Tycho Brahe. (ACNL 1994, 997-1007).
- Zeeberg, Peter 1994b: Neo-Latin poetry in its social context. Some statistics and some examples from sixteenth-century Denmark. (Outi Merisalo & Raija Sarasti-Vilenius (edd.): Mare Balticum – Mare Nostrum: Latin in the Countries of the Baltic Sea (1500-1800). Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 9-21).
- Zeeberg, Peter 1994c: Tycho Brahes »Urania Titani« – et digt om Sophie Brahe. København: Museum Tusulanums Forlag. (Renæssancestudier 7).
- Zeeberg, Peter 1995a: 15 epigrammer af Holberg. (C.G. Tortzen & T. Heine Nielsen (edd.): Gammel Dansk: Studier *et alia* til ære for Mogens Herman Hansen. København: Hetaireion, 112-15).

- Zeeberg, Peter 1995b: The inscriptions at Tycho Brahe's Uraniborg. (Jensen 251-66).
- Zeeberg, Peter 1996: Heinrich Rantzau (1526-1598), a literary Maecenas between Denmark and Germany. (Ekrem & al. 138-50).
- Zeeberg, Peter 2001: Heinrich Rantzau (1526-98) and his humanist collaborators. The examples of Reiner Reineccius and Georg Ludwig Froben. (Günter Frank & Martin Treu (edd.): *Melanchthon und Europa*. Stuttgart: Jan Thorbecke, 539-552).
- Zeeberg, Peter 2004: Heinrich Rantzau. A Bibliography. Kbh.: C.A. Reitzel.
- Zeeberg, Peter 2006a: Diktaren. (Håkan Håkansson (ed.): *Att låta själen flyga mellan himlens tinnar. Tycho Brahe och renässancen*. Stockholm: Atlantis, 135-65, 226-27).
- Zeeberg, Peter 2006b: Peder Flemløses lærde hyrder. (Carsten Bach-Nielsen & al. (edd.): *Danmark og renässancen 1500-1650*. København: Gad, 206-15).
- Zeeberg, Peter 2007: Tycho Brahes Uraniaelegi. Nyoversættelse, tekst og kommentarer. (Renæssanceforum 3, www.renaessanceforum.dk).
- Zeeberg, Peter 2008: Virgilian imitation in Johannes Pratensis' Latin pastoral *Daphnis* (Copenhagen 1563). (Symbolae Osloenses 83, 96-103).
- Zeeberg, Peter 2011: »Amico optimo!« Den indledende brevveksling fra Tycho Brahes bog om den nye stjerne (1573) i dansk oversættelse. (Aigis Supplement I: Festskrift for Chr. Gorm Tortzen, www.aigis.igl.ku.dk).
- Zeeberg, Peter 2012: Ludvig Holberg, Niels Klims underjordiske rejse. Oversat af P.Z. Med illustrationer af Ole Sporning. Kbh.: Forlaget Vandkunsten.
- Zeeberg, Peter & Lars Boje Mortensen 1997: The database of Nordic Neo-Latin literature on the World Wide Web. Introduction and status 1997. (Symbolae Osloenses 72, 185-89).

Noter

1. Schepeleern 1979a; cf. Schepeleern 1979b, der delvis beskriver samme stof, men på engelsk.
2. Jensen 1995.
3. IJsewijn 1990, 263-73.
4. Skovgaard-Petersen & Zeeberg 1997, 172-84.
5. Jacobsen 1977, citat 62.
6. Jensen 2014, Ström & Zeeberg under udgivelse.
7. Skovgaard-Petersen & Zeeberg 1992.
8. Tak til Marianne Alenius, Marianne Pade, Karen Skovgaard-Petersen og Peter Zeeberg for kritisk gennemlæsning, der har medført mange ændringer. Det endelige resultat er dog stadig mit ansvar.

Mindre bidrag

Ewalds Felix culpa

In an alexandrine verse drama, *Adam og Ewa* (1769), a “felix culpa” rendering of the Fall, its plot culminating in a heavenly display of golden letters of John 3:16 as well as showcasing other very notable features in common with the so-called Simultaneous Theater of the Middle Ages, Danish Johannes Ewald (1743-81) presents a further unique, ultra-cosmic perspective. In a strikingly original interpretation of the Fall, Ewald lets his readers understand that Adam is a first appearance of the Saviour figure, in his freely chosen Fall accepting his own death out of love for Ewa, thereby apparently causing radical change in Heaven and he himself quoting Jesus’ last words on the cross in his reply to God’s calling him forth after the Fall: “Where art thou?” – “In thy hands” (Gen 3:9 with Luke 23:46). Man, a carrier of God’s All-Goodness.

Johannes Ewalds dramatiske stykke *Adam og Ewa* (1769) fortjener skærpet opmærksomhed. Ewald lader sin Adam ikke blot foranledige, men direkte foregribe Jesus. Adam som forbillede for Frelseren, en uhørt tolkning af grundmyten, hvis udbredelse og skiftende forståelse endnu frem til i dag optager forskningen.

Professor i almindelig litteraturvidenskab ved Københavns universitet Paul V. Rubow (1896-1972) skriver i sin samling *Tendenser* (1944) om selve Adam og Eva historien:

De tre første Kapitler i det gamle Testament, om Skabelsen og Haven i Østen og de første Mennesker, er vistnok den mest udbredte Lektüre i vor Verdensdel. Da deres Indhold ikke blot er de Kristnes og Jødernes Ejen-dom, men ogsaa Muhammedanernes, og i det mindste Historien om Adam og Eva er den af alle mest yndede blandt Malere, Tegnere og Billedhug-gere, tør man vel kalde denne Introduktion til første Mosebog for Verdens mest bekendte Værk (s. 214)

Historien har jo været velkendt og betydningsfuld i længere tid og i højere grad end nogen anden, formentlig allerede drøftet i århundreder før den blev nedskrevet, siger Elaine Pagels (Religionsvidenskab, Princeton), som i 1988 resumerer fortolkningshistoriens hovedtræk og dens langtrækkende virkninger i kristendom-mens grundlæggende dogmatik.

Johannes Ewalds dramatiske tolkning af historien er så vidt vides uden lige (jf. Kirkconnell 1952); og meningsanalytisk betragtet er *Adam og Ewa* radikalt

enestående. Aarhus Universitet udskrev i 1959 en prisopgave om stykket; man ønskede:

En kritisk bedømmelse af tidligere litteratur- og åndshistoriske behandlinger af Ewalds *Adam og Ewa* og en æstetisk analyse og karakteristik af værket set i lyset af dets forhold til relevante hovedværker i verdenslitteraturen.

Ved professorerne Gustav Albeck (1906-95), Sven Møller Kristensen (1909-91) og Paul Krüger (1897-1965) modtog jeg i 1961 universitetets guldmedalje for en besvarelse, der i 2011 blev udgivet i skannet form sammen med bedømmelsen. Udgivelsen er anmeldt af Jørgen Elbek og Mads Sohl Jessen, og mit ærinde her er at præcisere analysen fra 1960, at sætte den på begreb, som man siger.

Johannes Ewalds lærde far, Enevold Ewald (1696-1754), betydningsfuld i tidens pietistiske vækkelse og kirkeliv i Danmark, bringer i sin konkordans (1748), i artiklen om Adam, sammenhængen mellem ham og det Ny Testamets hovedskikkelse, Jesus Kristus, i erindring:

Christus kaldes ikke alene Adams Søn, Luc. 3,38. coll. v.23, men hand kaldes og den anden eller sidste Adam, som Paulus siger: Det første Menneske Adam [e]r bleven til en levende Siel, men den sidste Adam (Christus) er bleven til en levendegiørende Aand. 1Cor. 15,45 (s. 29)

Betragtet som årsagsforhold har forbindelsen fra Adam til Kristus givet anledning til begrebet »felix culpa«. Det findes defineret kort i *SOED* (2007):

[ORIGIN Latin, lit. 'happy fault', from the Exultet in the liturgy for Holy Saturday.]

THEOLOGY. The Fall of Man or the sin of Adam as resulting in the blessedness of the Redemption; *transf.* an apparent error or tragedy with happy consequences. (s. 944)

Tilsvarende i *Brockhaus* (1997), men ikke til at finde i nyere danske leksika. Begrebet er imidlertid inden for almen rækkevidde udførligt sat på plads i engelsk *Wikipedia*, hvor det forklares at tanken stammer fra Augustin (354-430) om Syndefaldet, men synges lyrisk »O felix culpa quae talem et tantum meruit habere redemptorem« i påskens »Exsultet«, som citeres og benyttes teologisk generaliserende af Thomas Aquinas (1225-74) for siden at blive brugt bl.a. af Leibniz (1646-1716) i hans teodicé og i ældre og nyere litteratur, mere eller mindre ordret og

seriøst, måske ikke overraskende også af James Joyce (1882-1941) i *Finnegan's Wake* (1939). Den forkyndende Johannes Væрге (f. 1946) henviser (2014, s. 55) til en individuationslignende forståelse af begrebet i forbindelse med tolkning af Karen Blixen (1885-1962).

Johannes Ewald (1743-81) strukturerer sit dramatiske stykke *Adam og Ewa* i analogi med tankegangen i det liturgiske »felix culpa«, nemlig sådan at Den Femte Handling – efter at æblet er spist – slutter med at Eloah, »den øverste iblant Englene« (145/11f), peger op mod himlen og siger til Adam: »See den, som bar din Straf! –« og Adam svarer: »Min Gud! – min Frelser! –« (263/14-18). Man ser dog i selve dette læsedramas handling kun kort dødens overmand – der slet ikke er nævnt i den foransatte liste over »Handlende Personer« (145/8) – i et glimt (245/16-19), og til slut ikke klart Frelseren, men kun en overordentlig prægtig kerub, som for os alle fremviser bibelteksten Joh. 3,16 med store gyldne bogstaver: »*Altsaa elskte Gud Verden, at han gav sin enbaarne Søn, paa det at alle de, som troe paa ham, ikke skulde fortabes, men have det evige Liv*« (263/6-13). Kronologisk tid er således ophævet i en sammentrækning af bibelhistorien fra Fald til Frelse ligesom i middelalderens mysteriespil, som Johannes Ewald kan have overværet opført med kubisk simultanscene.

Teksten er imidlertid ikke blot særlig bemærkelsesværdig ved at bruge afgørende scenisk-dramatiske aspekter af det middelalderlige teater i et nyt stort drama så sent op imod vore dage, men religionshistorisk er den litterært sensationel ved at tillade læseren at se ikke blot Kristus som den anden Adam i paulinsk forstand, men Adam som den første Kristus i evangelisk forstand. Dette er mere end »felix culpa«, men kan vel betragtes som en variant, hvis jeg her må supplere og præcisere mit arbejde fra 1960.

Johannes Ewald benægter ikke arvesynden eller djævelens og syndens virkelighed, men han skænker sin læser den mulighed at se Adam som den, der (uden selv at vide det) humant foregriber Frelseren, himmelsk fremkalder ham, og således i vore øjne ændrer Gud. Har nogen anden fortolker af historien vovet det? Ikke så vidt jeg véd.

Satan frister den usikre Ewa, nyt og forbløffende med sine ord om Himlens Gud:

Han bør takke dig, at han ey selv ophører! –
Thi, sæt, det faldt dig ind, at handle mod hans Bud,
Da holdt hans Godhed op – du kan forandre Gud! –
(229/17-20)

Og da Ewa insisterer på at ville prøve æblet, selv om det kan trække Adam efter, så udbryder Adam heftig: »Velan! – og om jeg dør, da dør jeg best for dig«

(241/28f), og idet han spiser efter hende: »Døm om min Kiærlighed, af det jeg vo-ver nu!« (244/38f). Englen Gabriel, »Al-Godheds Sendebud« (145/17f), fortæller derefter desorienteret til den gode skytsengel Irmiel, der er sørgende over Adam på jorden, om oplevelsen i himlen i selve det øjeblik, hvor dødens overmand bry-der frem deroppe:

Et fremmed Under for de allerældste Himle –

(...)

En Helt! – du saae det vel –

IRMIEL

Som med Obaddon streed –

Den tapre Helt! – men hvem? –

GABRIEL

Just det, som ingen veed. –

Det syntes alle, som vi neppe turde vide

Naar og hvorfra han kom, og neppe see ham stride. –

Vi undrede – vi taug – men lønlig Suk og Bøn

Steeg op for Helten – Gud! – hvor var han ikke skøn? –

En Engels Glands mod ham var Skygge – Soelen maler

Ey Eden halv saa smuk, saa yndig naar den daler –

Enhver tilbad ham snart, uvidende hvorfor,

Og alle troede vi hans Striid at være vor. –

Det overgik vort Haab – han vandt – Obaddons Kræfter

Gav da den førstegang til alles Under efter –

Vor Vældige forsvandt, og Dødens grumme Aand

Saae fnysende sit Sværd udrevet af sin Haand

(252/24-253/37)

Satans fristelse af Ewa er således blevet til en ganske uforudsét, modsat rettet sandhed ved hende, Adam og en ukendt helt: »Vor Vældige«, »Helten – Gud!«, »Et fremmed Under for de allerældste Himle«. Jesus Kristus, først opdukket på Jorden og i Himlen efter Adams fald!

Ewald lader Frelseren i den scenisk-dramatiske fremtræden ligne andre gode ånder, blot i »det stærke og usædvanlige Lys (...) som med et oplyser Jorden (...) en stoer Aand« (245/15f), som råber »Holdt!« (245/19), tager sværdet fra død-senglen Obaddon og forsvinder, så Adam i den store SLUTNINGSSANG under det gyldne skriftsted rekapitulerer:

Men Himlen taug, og ingen var, som turde
 Gaae frem, at frelse mig for Almagts Vrede. –
 Og Almagt kunde selv ey frelse for sin Vrede. –
 Da saae jeg Naadens Straaler – Guds enbaarne,
 Den eneste, som kunde frelse,
 Var skjult i Naadens Straaler. – (264/33-38)

Således slører Adam selv sit primat, men for os var det endnu til at se og høre i det afgørende øjeblik, hvor han, i stedet for at flygte til Satans side, siger det, som han først selv udfører: »*tager Ewa ved Haanden og gaaer frem*«, svarende på Eloahs »Hvor est du Adam?« med de (her dramatisk sande) velkendte frelserord på korset (Luk. 23,46): »O Gud! – i dine Hænder« (260/39-261/5).

Det er mærkeligt, at ingen af mine forgængere, store og små i det par hundrede år efter udgivelsen i 1769, med en del genudgivelser, berømmende og kritisk omtale, har sét og reklameret denne disposition af Adams Fald som foregribelse af den bibelhistoriske frelse, en *felix culpa*-variant uden lige, som havde menneskets kærlighed ultra-kosmisk skaberkraft. Har der i alle de år været tale om religiøst motiveret tilbageholdenhed? Dekorum? En anonym anmelder af stykket i udgivelsesåret er den, der er kommet nærmest (2, s. 604f), idet han fremhæver Adams ovennævnte »og om jeg dør, da dør jeg best for dig« (241/29), dog uden at drøfte dette ord »for«, der jo blot kan betyde »før«, og man kan heller ikke bebrejde de venlige bedømmere i sin tid, og anmelderne efter offentliggørelsen af min analyse, at de ikke nævner »*felix culpa*«, for det begreb er først her og nu blevet fuldt ud tilordnet analysen.

Afhandlingen afstår, skal jeg sige, udtrykkeligt (2, s. 517f) fra at diskutere stykkets »*felix culpa*«, fordi vi ikke kan se, om Adams kærlighed er Guds plan eller menneskets overraskende heldige satsning. Dette er på sin vis heller ikke forkert, men det er uvigtigt, for hele stykkets antagonistiske konfrontation af valgmuligheder forudsætter valgenes betydningssvangre relevans uanset den kristne Guds almindeligt antagne alvidenhed og almagt. Ser vi imidlertid nu, som udførligt påvist i afhandlingen, at Adam faktisk foregriber (uden at kunne vide det), så kan vi kalde stykkets udogmatisk human religiøse *felix culpa* forståelse for kosmisk eller ultra-kosmisk, idet vi finder, hvad Satan forjætter Ewa, nemlig at mennesket forandrer Gud, som er i sin Himmel uden for kosmos. Det er jeg i dag nærmere ved at ville se som variant af *felix culpa*, end før, men kristen var jeg heller ikke dengang. *Adam og Ewa eller Den Ulykkelige Prøve, Et dramatisk Stykke i fem Handlinger med Mellem-Sange* (1769) er måske allerede på selve sit hermed citerede, oprindelige titelblad annonceret som et uafgjort valg enten/eller, og således som åbent kunstværk hver gang nyt. Stykket synes mere end ét sted helt ned i det

enkelte ord at udfordre læserens bevidste valg i sigende alternativer. Slående er ordet »for« (241/29) = »for din skyld«. Som allerede nævnt kan det betyde »før«. Det er med nødvendighed holdt fortolkeligt, fordi Adam ikke selv er skildret som sig bevidst i sin funktion som foregribende. Men der er mange andre tilfælde af påtrængende fortolkelighed, påfaldende dobbelt-forståelige steder i teksten. Det vældigste findes i stykkets eneste fodnote (224/41-228/40), som handler om Satan-slangen, hvor dens tænkelige udseende drøftes og fallisk sandsynlighed lader sig se og læse, som »dristigt« påvist i afhandlingen (2, 460-471, jf. pag. 167). Her skal et par andre, stærkt forskellige tilfælde anføres.

Den gode Aand Raphael er i den indledende fortegnelse over »Handlende Personer« betegnet »Retfærdigheds besynderlige Sendebud« (145/15f), det sære eller særlige sendebud for Guds retfærdighed. Hans første ankomst på scenen i Paradis sker med regiångivelse og replik som følger:

I medens Irmiel siger dette sidste, kommer Raphael, en af de syv, under stærke Tordenslag til den middelste Deel af Skue-Pladsen. Irmiel gaaer noget tilsides af Ærbødighed for denne mægtige Aand. Raphael synes nogle Øyeblik at staae henrykt i dybe Betragtninger. Efter nogen Taushed opløfter han sin høyre Haand for at velsigne Jorden og siger:

Den Herre Herre være,
Med Jorden! – Alting skee til Elschadaihs Ære! (150/21-27)

Jeg, som – i modsætning til Ewald – ikke er studeret bibel- eller hebraiskkyndig, må vel med det helt store flertal af Ewalds læsere spørge mig selv, hvad dét er for et navn ved siden af »Den Herre Herre«, Guds navn? Umiddelbart læst med min danske alexandriner-rytme kunne det lyde næsten københavnsk som »élskar dá-ig« (élsjar dá-ij), ikke noget dårligt kaldenavn i dette stykke om Guds og menneskers kærlighed. Men, men, men, navnet »Elschadai« (El Shaddai) findes faktisk i Genesis, 1. Mosebog 17,1-2; ikke i den autoriserede danske bibel, men i en udgave med mere hebraisk, f.eks. *The Jewish Study Bible* (1999), hvor det side 37 hedder: »When Abram was ninety-nine years old, the LORD appeared to Abram and said to him, 'I am El Shaddai. Walk in My ways and be blameless.'«, og i en note til navnet står: »Traditionally rendered 'God Almighty.'« Ganske rigtigt hedder det så i den danske oversættelse af 17,1-2: »Da Abram var nioghalvfems år, viste Herren sig for ham og sagde til ham: 'Jeg er Gud den Almægtige! Du skal vandre for mit ansigt og være udadledig.'«. Vi er måske (grundtvigsk før tiden?) særlig heldige som danskere, når vi kan læse hebraisk »Elschadai« på dansk som »élskar dá-ig«? Eller er dette her bare min fejl, en syg Holberg-vits à la Per Degn?

Måske! Navnet forekommer kun denne ene gang i *Adam og Ewa*. Hvad skal det her? Hvem kender det i forvejen?

Det gør (og gjorde) vel teologer, skønt heller ikke ældre danske bibeloversættelser har dette hebraiske ord på det sted og »Elschadaih« end ikke er et opslagsord i Enewald Ewalds konkordans i 1748. *Adam og Ewa* er kun i den omtalte fodnote en »lærd« tekst, og dér – som påvist – mest på skrømt. Jeg lader roligt den »fonetiske« tolkning af Elschadaih stå, som den nu står her: tænkelig. – Men hør nu polysemi i Ewas elskov og Raphaels vision, et længere citat med uforglemmelige højdepunkter, efter min mening stykkets herligste:

Men Gud, og du min Lyst! – Fra hine tætte Greene
Gik Saligheder ud – o søde andet Bliv!
Jeg saae en anden Jeg og fandt et dobbelt Liv. –
Ah Elskov! – Følelse, som quæler alle Tanker! –
Og du mit kiæle Suk, som i mit Hierte banker,
Og stedse voxende opløfter Siæl og Bryst,
Og sænker Sands og Vid i – ak! – i lutter Lyst! –
Tie! – Gud er al min Sang – Gud, alt det godes Skaber! –
Og du bundløse Svælg, hvori min Siæl sig taber! –
Da mørknes Soelene, naar Siælen sank i dig,
Og følte Skaberen og at den var ham lig! –

Ewa, som har talt denne sidste Linie ud med en større Heflighed, synes nogen Tid at forundre sig over den næsten usædvanlige Gienlyd, som omtalte Bierg og den omkring liggende Skov giver af det sidste Ord, og siger endelig:

Lig! – Svarte Cedrene – men Gud! – hvi slaarer mit Hierte
Nu meere stærk end før? Min Mand! –

Hun gaaer hastig af, og Raphael lader sig strax igien see. – Hans Mine er mørk og eftertænkende. – Det er ikke uden efter nogen Taushed at han udbryder i følgende Ord:

Min Aand begierte,
At kiende Viisdoms Vey – Høyt steeg jeg for at see,
Hvor heele Kiæden slap, som samler Tingene? –
Da saae jeg Ting ved Ting og i en fremmed Orden
Hang Overtrædelsen imellem Gud og Jorden;
Men Enden saae jeg ey – Thi Lyset sluktes ud

De sidste Soele sank og Verdner sank i Gud. –
Hvor var jeg? – Aanden bæver – Millioner Himle
Flyer under Thronen – Gud! – her maae din stærke svimle. –
Hold op min Aand, hold op at forske meere der,
Hvor alt det første Trin en bundløs Afgrund er! –
Men denne Salige! – Thi her tør Aanden giette –
Mon hun har seet sin Gud og ham som skabte dette? –
(161/18-162/12)

Ewas påfaldende vejledning gennem ekkoeffektens fremhævelse af enkeltordets lyd, der udtrykkeligt semantisk forskudt (lig! > Lig!) aktualiserer i hvert fald *vores* viden og den dermed givne latente dødsfrygt, kan minde om min danske læsning af en (fonetisk > semantisk) dansk latens i det hebraiske *Elschadah*. Jeg insisterer med omhu på betydningsfylden i Ewalds skabende sprog og glæder mig over det i teksten fremhævet enkle til sandsynliggørelse af det mere diskutale. Men nu bliver det vanskeligt! Raphael er ved sin første tilsynekomst – i den ovenfor citerede regibemærkning (150/23f) og derefter – tegnet i en attitude som en lidt sært drømmende-visionært-anelsesfuld seer (»Og Lyset sluktes der, hvor Skiæbnens Engel stoed« erindrer han stærkt, 151/10f). Hans »Aand begierte, / At kiende Viisdoms Vey«, sådan som ventelig enhver tids tolkning af historien om de første mennesker vil, »og i en fremmed Orden / Hang Overtrædelsen imellem Gud og Jorden«, det hele citeret umiddelbart her ovenfor. Menneskene har (endnu) ikke smagt den forbudte frugt. Men er da selve overgangen (i »the great chain of being«) mellem Gud og Jorden givet i »Overtrædelsen« og har ordet således to betydninger, dels »forbindelse« – dels »lovkrænkelse«, og er dette sted i handlingen Raphaels (for ham selv og os) kun dunkelt forståelige vision af *selveste felix culpa*, begivenheden, således givet og ventende i hele skaberværket, »Hvor alt det første Trin en bundløs Afgrund er!«? Således tolket er Adams handling over for Ewa og Gud virkelig *felix culpa* kosmisk indlejret af skaberen i en fremmed orden på vejen til det ultra-kosmiske og givet læseren af Ewald til belæring og opbyggelse, som Adam siger til sig selv:

Lad større Skabninger med et ublandet Øye
Beskue Thronens Ild og stirre paa den Høye! –
Men Seraph øyner ey Al-Godheds Grændse der,
Hvor før et Intet var og nu en Adam er. –
(172/10-13)

De to sidste vers her bruger digteren i 1780 i ganske lidt ændret form som motto på første side af stykkets gengivelse i første bind af *Johannes Ewalds samtlige*

Skrifter: »Zeraphen øiner ei Algodheds Grændser der, / Hvor før et Intet var, og nu en Adam er«. (s. 35). Ændringerne bevidner eftertanke, og det er stærkt, at det netop er Adams ord, der citeres på det sted. En selvbekræftende gestus af sjældne dimensioner: Adams forståelse fremhævet som styring for en læsning, der vil se, at mennesket har Guds algodhed i sig selv, i sit væsen, sin »Siæl« (262/11).

Vi taler om »Religious Drama« i H.D.F. Kitto's forstand (2, 549ff). Ikke handlingen eller personerne er stykkets vigtigste aspekter, men de givne, af os fattede, religiøse betingelser, som stykket anskueliggør. Felix culpa omfatter Johannes Ewalds hovedværk. Fagfolk kan nu tage stilling til variantens radikale originalitet.

Det var denne transcenderende menneskemagt, Ewalds (Adams) felix culpa, Sven Møller Kristensen havde i tankerne den dag i september 1961, efter at kong Frederik havde givet mig hånden og han – min ene ugudelige bedømmer – og jeg nu stod dér i universitetets vandrehal med medaljen og han spurgte, om den belønnede tolkning mon kunne være rigtig, være sand tolkning af teksten? – Spørgsmålet blev strukturelt besvaret af gængs litteraturvidenskabelig praksis i diskussionen af »Høit fra Træets grønne Top« (1969) og derpå oplyst ved hjælp af dansk erkendelsesteori i *Verifikationsproblemet* (1971); imponeret – som jeg til dato er – af den eminente Paul V. Rubows uimodsigelige dictum (1944, s. 71): »Ewald er vores største digter«.

Litteratur

Adam og Ewa citeres efter nedenstående udgave af Ewalds samlede skrifter, bd.

1 (1914 og 1967), med angivelse af udgavens side-, og efter skråstreg / dens linjetælling. – Stykkets regiangivelser gengives i kursiv. Der henvises til prisafhandlingen om stykket (1960/2011) ved sidetal (uden foransat s.) med bindtallet 1, 2 eller 3 foransat; ved sidetal (med foransat pag.) når der citeres af bedømmelsen 1961, som er aftrykt med forlæggets egne sidetal i afhandlingens bd. 3.

Bibelen. Den hellige Skriffs kanoniske Bøger. Det Danske Bibelselskab. København 1992.

Brockhaus. Die Enzyklopädie in 24 Bänden. Mannheim 1997.

Christensen, Erik M.: *Ewalds Adam og Ewa (1769) og verdenslitteratur*. Prisopgave Aarhus Universitet 1959-60. Besvarelse 1960 scannet og trykt 2011 med Bedømmelse 1961 ved Professorerne Gustav Albeck, Sven Møller Kristensen, Paul Krüger 1-3. Odense 2011.

Id.: *En fortolkning af »Høit fra Træets grønne Top«*. Verifikationsproblemet ved litteraturvidenskabelig meningsanalyse belyst i praksis. København 1969.

- Id.: *Verifikationsproblemet ved litteraturvidenskabelig meningsanalyse*. Odense 1971. (disputats)
- Elbek, Jørgen (anm.): Værdig til nåden. Johannes Ewalds debut nærlæst og perspektiveret, i: *Standart*. Anmeldelser af ny litteratur, 25. årg., nr. 4, s. 72, Århus december 2011.
- Ewald, Enewald: *Den Bibelske Concordantztes Første Deel*. København 1748.
- Ewald, Johannes: *Adam og Ewa / eller / Den Ulykkelige Prøve, / Et dramatisk Stykke / i fem Handlinger med Mellem-Sange, / af / Johannes Ewald, / S.S.T.C. / (...)/ København 1769*.
- Id.: *Johannes Ewalds samtlige Skrifter* 1-4. København 1780-91.
- Id.: *Johannes Ewalds samlede Skrifter efter Tryk og Haandskrifter*. Udgivne af Det danske Sprog- og Litteraturselskab 1-6. København 1914-24. – 2. udgave, med et tillæg i bd. 6. København 1967.
- Jessen, Mads Sohl (anm.): Erik M. Christensen: *Ewalds Adam og Ewa (1769) og Verdenslitteratur*, i: *Danske Studier* 2013, s. 214-217. København.
- Jewish Study Bible, The*. Jewish Publication Society Tanakh Translation. Oxford 1999.
- Kirkconnell, Watson: *The Celestial Cycle*. The Theme of Paradise Lost in World Literature with Translations of the Major Analogues. Toronto 1952.
- SOED = New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles* 1-2 1993. Sixth Edition. Oxford 2007.
- Pagels, Elaine: *Adam, Eve, and the Serpent*. London 1988.
- Rubow, Paul V.: »Johannes Ewald« og »Kundskabens Træ«, i id.: *Tendenser*. Nye litterære Betragtninger, s. 61-71 og 214-20. København 1944.
- Værge, Johannes: *Guds skrøbelige arvinger*. En bog om menneskets fald og fuldendelse. København 2014.
- Wikipedia*, the free encyclopedia (www.wikipedia.org – English), art. »felix culpa« læst marts 2014.

Efterskrift

Nærværende artikel står i taknemlighedsgæld til anmelderne Jørgen Elbek i Århus og Mads Sohl Jessen i København, som hver på sin måde og i korteste form er søgt imødekommet her, men især til læseren Jakob Anderhandt i Sydney, og hans nære kollega i Berlin, Beijing og Sydney, forfatteren Ulf Beckerhoff, MA, min skarpsindige ven. Dybere forståelse er en sand glæde.

Erik M. Christensen

Anmeldelser

Malene Monka: Sted og sprogforandring – en undersøgelse af sprogforandring i virkelig tid hos mobile og bofaste informanter fra Odder, Vinderup og Tinglev. I: Danske Talesprog, bind 13. Udgivet af Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning. Museum Tusulanums Forlag 2013.

Det årligt udkommende tidsskrift Danske Talesprog udgives af Afdeling for Dialektforskning ved Københavns Universitet og er en fortsættelse af Danske Folke-mål (1927-1999). Navneskiftet svarer til en gennem årene gradvis udvidelse af dialektinstituttets, nu dialektafdelingens, arbejdsfelt og forskningsområde fra danske dialekter til danske talesprog eller ligefrem talesprog i Danmark. Det afspejler sig også i tidsskriftets indhold: »fx sproglige analyser af de traditionelle dialekter, sociolingvистiske studier af interaktion i samtaler, af socialt betinget variation eller af sprogholdninger«, som anført på indersiden af tidsskriftets forperm. Bind 13 indeholder Malene Monkas ph.d.-afhandling, som hun forsvarede sommeren 2013. Den undersøgelse som afhandlingen omhandler, ligger centralt inden for afdelingens forskningsområde samtidig med at den meget direkte knytter an til det arbejde der i disse år foregår på Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvистiske Sprogforandringsstudier (Sprogforandringscentret). Min anmeldelse vil til dels have karakter af præsentation af Monkas arbejde, herunder nogle centrale sociolingvистiske begreber og problemstillinger.

Afhandlingen falder i fire hovedafsnit som man, med støtte i indholdsfortegnelsen, kan kalde: 1 Problemformulering, 2 Teori, 3 Metode og empiri, herunder kvantitative og kvalitative analyser, 4 Konklusion.

Malene Monka (herefter MM) kalder sin undersøgelse af sprogforandring et panelstudie i virkelig tid (første gang s. 15) og nævner også termen trendstudie (s.19). Det er først s. 67 de to termer defineres og modstilles. Nu er panel et velkendt begreb inden for sociologi, hvor det betegner et mere eller mindre repræsentativt udvalg af personer der undersøges over tid. I MM's undersøgelse er det personernes sprogbrug i dimensionen dialekt-rigsmål der sammenlignes ved kvantitative analyser af interviews med dem da de var unge (Odder) eller store skolebørn i 8. eller 9. klasse (Vinderup og Tinglev), og interviews med de samme personer 20-30 år efter. De tre steder er velkendte i dansk dialektologi og sociolingvistik: Odder i det østjyske dialektområde, Vinderup i det vestjyske dialektom-

råde og Tinglev i det sønderjyske dialektområde. Fra disse steder foreligger der fra tidligere projekter optagelser af børns og unges sprog, og Odder og Vinderup er to af Sprogforandringscentrets syv undersøgelsessteder. Et sprogforandringsstudie i virkelig tid kan også foregå som trendstudie, der som beskrevet s. 67 foretages ved at sprogbrugen hos en oprindelig gruppe og en senere, sammenlignelig gruppe sammenlignes. MM argumenterer ikke klart for sit metodiske valg af panelstudie, men nævner den stigende interesse for denne tilgang på Sprogforandringscentret. Umiddelbart kunne det tale til panelstudiets fordel at informanternes sociale og andre baggrundsvariabler på den måde ligger fast.

I afsnittet Panelstudie i virkelig tid, s. 66, omtaler MM William Labovs skelnen mellem undersøgelser af sprogforandring i virkelig tid (real time) og i forestillet tid (apparent time). Ved en undersøgelse i forestillet tid – og af den type foreligger der en del – analyseres sprogbrugen i flere aldersgrupper på samme tidspunkt, og det antages så at sprogforandringen i sprogsamfundet med tiden vil gå i retning mod de unges sprog idet de unge jo efterhånden bliver ældre og de ældre dør. Argumentationen forudsætter at de unges sprogbrug er stabil efter at den såkaldte kritiske alder, ca. 11 år, er passeret. Det er en særdeles omdiskuteret antagelse, og som MM skriver, har en del studier modbevist den. Derfor vil en undersøgelse af sprogforandring i virkelig tid være at foretrække, men den kræver selvfølgelig adgang til gamle optagelser, og man kan risikere at resultaterne af den type diakrone undersøgelser kan anfægte den viden man troede at have på grundlag af synkrone studier.

Mobilitet regnes for én af de vigtigste faktorer for sprogforandring, og MM's hovedsigte med sin undersøgelse er netop at belyse sammenhængen mellem mobilitet og sprogforandring med de tre nævnte steder som udgangspunkt. Mobilitet kan defineres som bevægelse eller bevægelighed fra én position til en anden, og i samfundsvidenskabelig forstand kan mobilitet udspille sig i tre dimensioner: geografisk (ved flytning eller migration), social (ved opad- eller nedadstigen i det sociale hierarki, i visse tilfælde mønsterbrud) og mental (mental orientering mod et andet sted eller en anden position end dér hvor man er nu). De tre former for mobilitet præsenteres indgående i afhandlingen, med inddragelse af både forskellige teoridannelser, andre sociolingvistiske mobilitetsstudier og egne problemstillinger i forbindelse med undersøgelsen. MM påpeger at der er en vis sammenhæng mellem de tre former for mobilitet, fx sådan at mental mobilitet rettet mod urbanitet kan føre til en længerevarende uddannelse, en højere social placering end forældrene og en flytning fra i dette tilfælde en stationsby i Jylland til Københavnsområdet, måske allerede under uddannelsen. Nogle af MM's informanter er mobile på denne måde.

Også begrebet *sted* er centralt i undersøgelsen, ja ordet forekommer endda i afhandlingens hovedtitel. I traditionel dialektologi og i tidlig sociolingvistik proble-

matiseres sted ikke fordi man der undersøger én sproglig varietet (eller variationen i den) hos indfødte sprogbrugere på ét bestemt sted, i ét geografisk fikspunkt. Der er som man har formuleret det, kobling mellem sprog, krop og sted, og stedet opfattes nærmest som en beholder for sprog. Denne teoretiske og metodologiske position udfordres af nyere sociolingvistisk teoridannelse der opfatter sted som led i en dynamisk og kompleks hierarkisk struktur præget af bl.a. mobilitet på forskellige niveauer, sprogkontakt, spredning af sproglige træk og sprogholdninger. Inspireret af humangeografien opererer man med de to begreber *space* og *place*. MM skriver: »Space dækker over forhold, der vedrører afstande samt noget abstrakt og ukendt ... Place er steder, mennesker har erfaring med, steder de kender og har fyldt med betydning« (s. 33). Space drejer sig om en lokalitets afstande, nærhed og beliggenhed i forhold til andre lokaliteter, fx normcentre, mens place rummer de samlede sociolingvistiske betingelser på en lokalitet, fx historiske, sociale, politiske, kulturelle, holdningsmæssige og socioøkonomiske forhold. På den ene side er den klassiske dialekt i de tre områder hvor stationsbyerne ligger, det lingvistiske udgangspunkt for MM's undersøgelse; herved manifesteres sprogkrop-sted-synsvinklen. På den anden side inddrager hun space- og placeeffekter flere steder, bl.a. s. 41, hvor forskellene mellem de tre steder sammenfattes: Odder som større end både Vinderup og Tinglev og beliggende i et vækstområde tæt ved Århus med tidlig urbanisering, Vinderup og Tinglev som perifert beliggende i forhold til København og andre urbane centre, og Tinglev som præget af den særlige sønderjyske historie med et samfund delt mellem dansk- og tysksindede. Andre steder i afhandlingen bruges begrebsparret space-place til at vise forskellen i sprogholdning mellem at føle et sted som fremmed og føle det som hjemligt, fx s. 159: I Lisas beretning om at flytte til København er det ud fra en humangeografisk vinkel interessant, at hun giver en karakteristik af byen som space, der bliver forvandlet til place – fra stor og uoverskuelig til hendes hjem.

I et teoretisk afsnit s. 21ff., Mobilitetssociolingvistik, omtales Jan Blommaerts kritik af den »hidtidige« sociolingvistik, sociolinguistics of distributions, og hans forslag om en ny sociolinguistics of mobility. MM udvikler nærmere hvori det nye paradigme består, og præsenterer begrebet *indeksikalitetsorden* således: »Sproglige træk og varieteter er indlejrede i forskellige *orders of indexicality* (herefter indeksikalitetsordner) ..., så de betyder noget forskelligt afhængig af, hvor de benyttes« (s. 23). Begrebet bruges i afhandlingen i en, synes jeg, noget udvandet version til en karakteristik af sprogforholdene i dimensionen traditionel dialekt-rigsmål i de tre kommuner Odder, Vinderup og Tinglev. Anskueliggørelsen af sprogforholdene sker vha. Auer og Hinskens' model af et arketypisk sprogsamfund, en model der samtidig er en abstraktion over sprogudviklingen i Europa de sidste ca. 200 år. Modellen er en trekant, eller pyramide om man vil,

med spidsen opad. Den nationale standard er placeret i toppen, de traditionelle dialekter i bunden, og derimellem nogle mellemformer, bl.a. regionale standarder (regionalsprog) og regionale dialekter (dialektnært sprog). MM bruger som nævnt modellen til at give et anskueligt billede af den varierende sprogbrug de tre steder sådan som tidligere undersøgelser har beskrevet den. MM er ikke ganske klar i mælet mht. hvad hun opfatter som den nationale standardvarietet – hun beskriver den som »den mest standardiserede varietet« – men det fremgår af de tre modeller at det er rigsmål i den almindelige faglige betydning af ordet, for ingen af informanterne taler det: man kan uden undtagelse høre på dem, at de er fra Jylland (s. 52). Modellerne viser at der (næsten) ikke var nogen traditionelle dialekttræk i Odder, men variation i retning mod en regional standard. I Vinderup var der variation fra dialektnært sprog til regional standard og tendens hos enkelte sprogbrugere til at bruge kodeskift. I Tinglev var der ligeledes variation fra dialektnært sprog til regional standard, men med bevidsthed hos sprogbrugerne om to funktionelle koder: regionalsprog og sønderjysk, ofte med evne til at bruge dem i kodeskift.

MM's empiriske arbejde omfatter dels kvantitative analyser af udvalgte fonologiske og morfologiske variabler i interviews med i alt 6 mobile og 17 bofaste informanter, optaget med 20-30 års mellemrum, dels kvalitative analyser af informanternes udsagn i interviewene, især de nye, om forhold der kan resultere i sprogforandring, forhold der fremgår af deres oplysninger om livshistorie, om mental orientering i barndommen og om tilhørsforhold til det sted hvor de er vokset op, og evt. det sted de er flyttet til. MM har udvalgt en mobil kvinde og en mobil mand fra hvert af de tre steder idet valget er faldet på dem der er flyttet længst mod København og, hvis muligt, har en social baggrund i landbruget. Desuden omfatter det undersøgte panel et antal bofaste informanter de tre steder. De bofaste informanter tjener som nødvendig referencegruppe for de mobile idet sprogforandringen hos de mobile informanter bør holdes op mod den sprogforandring der også kan være sket hos de bofaste. Udvælgelsen af mobile informanter har ikke været uproblematisk. Eksempelvis var kun 3 ud af 21 mulige informanter fra Vinderup flyttet væk fra Jylland: to mænd til Fyn og en kvinde til København. Og en mobil informant fra Tinglev må kaldes tvivlsom, hvad MM da også medgiver. Han er kun flyttet de ca. 50 km fra Tinglev til Sønderborg, og selvom han ifølge en anført almindelig anvendt definition af mobilitet kan kaldes geografisk mobil, kan en flytning inden for Sønderjylland til en købstad der har en bydialekt, og hvor man upåfaldende kan benytte omegnens sønderjyske dialekt (s. 210), ikke siges at indebære den kontakt og konfrontation med en helt anden sprogbrug der kan resultere i sprogforandring. Men det var altså nødvendigt at bruge ham som mobil informant.

Informanternes sprogbrug i interviewene er undersøgt kvantitativt ved registrering af manifestationerne af nogle fonologiske og morfologiske variabler defineret på grundlag af de klassiske dialekters træk, for eksempelvis Vinderups vedkommende bl.a. vestjysk stød, diftongering af langt e og o, foransat bestemt artikel og *a* for rigsmålets *jeg*. Da der næsten ingen klassiske østjyske dialekttræk var tilbage hos informanterne fra Odder, registreres hos dem forekomsterne af nogle variabler der kan have enten en rigsmålsvariant eller en regional sprogsvariant, bl.a. blødt d eller ej, endelsen –et udtalt med blødt d eller hårdt d, og ordet *også* udtalt som i rigsmålet eller som *og*. Målet for en informants sprogbrug i et interview er den såkaldte dialektprocent udregnet som et gennemsnit af procenterne for de analyserede variabler.

Det mest iøjnefaldende resultat af den kvantitative analyse er at de mobile informanter gennemgående har lavere dialektprocent end de bofaste har, både i de gamle og de nye interviews. Nogle af de mobile informanter udviser sprogforandring i retning mod mindre lokalt præg, især den foromtalte mand fra Tinglev og også manden fra Odder. De bofaste informanter har altså højere dialektprocent end de mobile, både før og nu, men mange af dem, navnlig kvinderne, har i løbet af perioden forandret deres sprog i retning bort fra lokalsproget. Man ser at antagelsen om stabilt sprog efter den kritiske alder ikke rigtig holder. Det skal i øvrigt bemærkes at de konstaterede forskelle ikke er efterprøvet statistisk. De mobile informanter fra Vinderup udviser en sprogbrug der er klart forskellig fra de fleste bofastes samme sted. De har dialektprocenten 0 både før og nu. Der er således ikke målt nogen sprogforandring hos dem. Deres sprogbrug ligger imidlertid så langt fra dialekten at aggregatet af klassiske vestjyske dialekttræk ikke kan udgøre et måleredskab der er fintmærkende nok for dem. Her kunne et supplement med regional sprogsprogstræk a la dem i Odder måske have givet udslag.

Hovedresultatet, at de mobile informanternes sprogbrug er mindre lokalt præget end de bofastes, vel at mærke allerede da de gik i skole, altså inden de viste sig geografisk og socialt mobile, har givet anledning til overskrifter i formidlingen af MM's arbejde som »Dit sprog røber, om du flytter fra din barndomsegn«, »Sproget afslører børns mulige mobilitet« og »Teenageres sprog afslører deres fremtid«. Jeg synes at den slags bredt rettede formidling af forskningsarbejde med særlig vægt på det interessante og overraskende er fuldt ud acceptabel, ja ofte formålstjenlig. Men det skal vel bemærkes at resultatet hviler på kun 6 forsøgspersoner. Og hvorfor så ikke flere? Det er allerede omtalt at det var svært overhovedet at finde så mange egnede mobile informanter, og for det andet har MM udført et stort og nødvendigt arbejde med kvalitativ analyse af alle sine 23 informanternes livshistorie, holdninger til sted og sprog osv. Jeg vil sætte spørgsmålstegn ved om udtalen hos de unge skulle være den lettest udførte lakmusprøve for deres mobili-

tet selvom det absolut er et spændende eksperiment, åbenbart med god mulighed for succes. Men når man taler med et ungt menneske, får man alligevel hurtigt et vist indtryk af personens mobile potentiale gennem hvad vedkommende frivilligt eller ufrivilligt røber om social baggrund, miljø, interesser, viden, horisont og fremtidsplaner.

Her er vi ved spørgsmålet om sammenhængen mellem mobilitet og de vilkår og muligheder der er i spil for den enkelte person. Hvorfor bliver nogle mobile, andre ikke, skønt de tilsyneladende har samme sociale baggrund? Hvordan forklarer man i det hele taget de iagttagne sprogforandringsmønstre hos både mobile og bofaste informanter? Og er der kvalitative forskelle i sprogbrugs- og sprogforandringsmønstrene de tre steder imellem? Disse spørgsmål kan de traditionelle sociolingvistiske baggrundsvariabler som socialgruppe, køn, alder osv. ikke besvare alene. Derfor har MM som allerede nævnt gennemført en meget omfattende kvalitativ analyse, dels på individniveau, dels af de tre sprogsamfund. De oplysninger der ligger til grund for den kvalitative analyse, stammer fra de gennemførte interviews (undertiden suppleret med telefonsamtaler) og tilhører to typer: biografiske og demografiske oplysninger om den enkelte (bl.a. flytninger og job), og svar på spørgsmål om bl.a. mental orientering i barndommen, stedstilknytning til hjemegnen og evt. tilflyttersted, og holdning til sproget her og der.

Ved den kvalitative analyse benytter MM en række redskaber og begreber. Fra svensk sociolingvistisk forskning (Andersson og Thelander) er hentet et kvantitativt mål for stedstilknytning der kaldes *integrationsindeks*. I beregningen af en informants integrationsindeks indgår pointgivende oplysninger om familiemedlemmers, kollegers og venners (fødsels- og) opvækststed, egen aktivitet i lokale foreninger, tilbøjelighed til flytning, tilhørsforhold til stedet (føler informanten sig hjemme?) og arbejdspladsens beliggenhed. Hypotesen er at velintegrerede personer med et højt integrationsindeks taler et mere lokalt præget sprog hvad enten det er hjemegnens sprog eller tilflytterstedets sprog. De svenske sociolingvister sammenholder mobile informanters integrationsindeks med forhold omkring deres flytning der indebærer *kontekstbrud* (intet kendskab til tilflytterstedet, flytning alene, ingen bevaret forbindelse til hjemegnen) eller *kontekstkontinuitet*. Her er hypotesen at stor kontekstkontinuitet modvirker eller forhindrer sprogforandring. Begge mål er forsøg på at operationalisere nogle sproguafhængige parametre med relevans for sprogforandring. Andersson og Thelanders resultat er at en bestemt kombination af integrationsindeks og grad af kontekstkontinuitet er korreleret med en bestemt form og grad af sprogforandring; fx beholder informanter med højt integrationsindeks og høj kontekstkontinuitet træk fra deres oprindelige dialekt og optager en del træk fra den nye dialekt, hvorimod de ikke bruger mange træk fra standardsproget (s. 116).

Derudover trækker MM ved den kvalitative analyse på nogle begreber fra den franske sociolog Bourdieus teorier om sociale klassers og gruppers materielt, kulturelt og historisk bestemte grundvilkår og de heraf betingede ofte små muligheder for social mobilitet. Et centralt begreb hos Bourdieu er *habitus*, som er et produkt af socialiseringen fra omgivelserne og som sådan oftest, men ikke altid bestemmende for de dispositioner individet handler ud fra. Som netop antydnet er *habitus* fra Bourdieus side ikke tænkt som deterministisk bindende for individets handlemuligheder, for det åbner under gunstige omstændigheder adgang til forandring, til mulighedsrum der ligger uden for det forventelige, ja til mønsterbrud. De gunstige omstændigheder kan ifølge Bourdieu være kollektive eller individuelle situationer eller begivenheder. For flere af undersøgelsens mobile informanter, der oprindeligt boede på landet, kan landbrugets tilbagegang i perioden siges at være en kollektiv situation der tvang dem til at gøre sig tanker om uddannelse og fremtidigt erhverv uden for landbruget. Men for den kvindelige mobile informant fra Vinderup, Lisa, blev det snarere to individuelle begivenheder der afgørende ændrede hendes livsbane. I to tilfælde blev hun rådet til andre uddannelsesmæssige valg end svarende til klassehabitus for hende selv og hendes forældre. Jeg omtaler det første tilfælde: Efter skolen ville hun på handelsskole, men en lærer ringede til hendes forældre og insisterede på at hun skulle på gymnasium, og sådan blev det. I et excerpt fra interviewet med hende – i øvrigt ét af mange excerpter i afhandlingens kapitel om kvalitativ analyse – fortæller hun om telefonsamtalen så det fremgår at det lå ud over forældrenes klassehabitus som landbrugere at forestille sig at datteren skulle på gymnasium og ikke handelsskole (»sådan en fornuftig jysk ting«). Hvad der yderligere fremmede Lisas mobilitet, var at hun i barndommen orienterede sig bort fra det helt nære miljø på gården to kilometer uden for Vinderup og i retning mod byen Vinderup fordi hun gik i skole der og ikke på en landsbyskole, og fordi hun der havde sine venner. Det med skolegangen sætter et afgørende skel for informanterne fra Vinderup og omegn i forhold til mobilitet. Eleverne fra landsbyskolen i Herrup, der først senere kom på realskolen i Vinderup, blev bofaste, men dog med en vis sprogforandring bort fra det dialektnære sprog, især hos kvinderne.

Et sted i afhandlingen, s. 226, nævnes det sammenfattende at tilknytningen og tiltrækningen til den nært liggende stationsby lader til at have været afgørende for de mobile informanters ændrede (sproglige) *habitus* og i forlængelse deraf deres sociale og geografiske mobilitet. Det var i stationsbyen de gik i skole, selvom de boede på landet, det var der de havde deres venner og fritidsaktiviteter, og det var der de fik kontakt med folk fra andre samfundslag med andre måder at tale på. Også andre faktorer med indflydelse på den konstaterede mobilitet omtales: Den mobile kvinde fra Tinglev er lærerbarn med deraf følgende adgang til stor kulturel

kapital (Bourdieu's begreb). Sproglig metabevisthed nævnes også som en faktor. Ud fra interviewet fra 1986 tillægges den mobile mand fra Tinglev sproglig metabevisthed, dog lidt tvivlsomt fordi han nærmest aftvinges svar på hvad hans uddannelsesønske om at blive elektroniktekniker fordrer sprogligt. Netop for ham nævnes også søskendeeffekten, den viden han har om at hans storebror taler rigsdansk i sin hverdag i Sønderborg.

Integrationsindeks viser sig ikke særlig givende til forklaring af evt. sprogforandring. Ganske vist udviser en bofast mandlig informant fra Tinglev det højeste integrationsindeks af alle og samtidig den højeste dialektprocent, i øvrigt uden sprogforandring fra før til nu. Men ellers ser integrationsindeks i kombination med variabelen kontekstbrud-kontekstkontinuitet ikke ud til at have nogen særlig udsigelseskraft. Forsøget på at bruge disse to mål bryder delvis sammen.

Den netop nævnte bofaste informant fra Tinglev taler sønderjysk i begge interviews med en standardtalende interviewer, i øvrigt en og samme person ved de to tilfælde. Han og den mobile mand fra Tinglev kaldes metabeviste om hvilken sprogbrug der passer til deres vidt forskellige situation og fremtid. MM's behandling af materialet fra Tinglev viser klart indeksikalitetsordenen eller sprogsituationen i Sønderjylland, hvor sprogbrugerne er bevidste om to koder og om eksistensen af kodeskift, endda hos nogle med en form for kobling mellem sprog, sted og krop: Hvis man er født sønderjyde, må man også snakke sønderjysk. Det lokale sprog har fået navn; det har det ikke på samme måde i Vinderup og Odder, hvor det bare kaldes jysk eller bondsk. De særlige historiske og kulturelle forhold i Sønderjylland virker dialektbevarende til forskel fra situationen i Vinderup. Den kvalitative analyse i afhandlingen er i øvrigt et mylder af omstændigheder, detaljer, sammenligninger og forklaringer, som jeg ikke kan komme nærmere ind på inden for anmeldelsens rammer. Det præger fremstillingen at der søges forklaringer dér hvor det overhovedet er muligt eller blot fristende, fx som omtalt ovenfor dér hvor den mobile mand fra Tinglev lidt tvivlsomt tillægges sproglig metabevisthed. Jo flere oplysninger der foreligger om en informant og hans eller hendes sprog, jo flere forklaringsmuligheder er der selvfølgelig.

Malene Monka har gennemført et pionerarbejde med sin store undersøgelse af sammenhængen mellem mobilitet og sprogforandring i dansk. Hendes ph.d.-afhandling udmærker sig ved, foruden at gøre omhyggeligt rede for det udførte store empiriske arbejde, at indeholde en meget omfattende gennemgang af relevant sociolingvistisk forskning samtidig med at der præsenteres en stor mængde sociologisk og sociolingvistisk teori. Det er i sig selv en fond af information der kan tjene som introduktion til sociolingvistikken for nogle og til ajourføring af faglig viden for dem der kun har lejlighedsvis berøring med området. I pressemeddelelsen i forbindelse med tidsskriftets udgivelse står der at »afhandlingen er den

hidtil eneste undersøgelse af sammenhængen mellem mobilitet og sprogforandring i dansk«. Jeg kan oplyse at det næste nummer, bind 14, af Danske Talesprog vil indeholde en afhandling om det samme emne.

Kjeld Kristensen

Bent Holm: Holberg på tværs. Fra forskning til forestilling. Forlaget Multivers, København 2013. 415 sider, 368 kr. (vejl.). Illustreret. ISBN: 978-87-7917-330-9.

Holbergs komedier er skrevet for teatret. De er beregnet til at blive spillet af skuespillere på en scene for et publikum. Dette faktum bliver slået fast med syvtommersøm i Bent Holms bog. Bogen henvender sig til praktiske teaterfolk, navnlig dramaturger og instruktører. Men litteraturforskere og litteraturformidlere kan sikkert også hente megen øjeåbnende viden og inspiration i bogen. Bent Holm er ude med riven efter den såkaldte Holbergtradition som er karakteriseret ved komiske parykker, teaterdialekter eller arkaiserende, skriftsprogsnære udtaler, bindingsværk og dansk hygge. Kritikken kan udvides til at omfatte håndteringen af klassikerne i det hele taget. Hvad skal man stille op når kulturarven skal løftes? Uden historiebevidsthed går det i hvert fald slet ikke, ifølge Bent Holm.

Bogens undertitel »Fra forskning til forestilling« er i virkeligheden hovedærinnet. Den handler om hvordan der i et samarbejde mellem teaterhistorikeren Bent Holm som dramaturg, sceneinstruktøren Asger Bonfils og senere også scenografen Anette Hansen blev skabt en række Holbergforestillinger på først og fremmest Aarhus Teater fra 1993 til 2006. Bogen er inddelt i tre store kapitler: *Holberg på trods*, *Holberg på spil* og *Holberg på langs*. De mere teoretiske overvejelser som det første kapitel rummer, udmøntes i det næste kapitel i en dybdegående historisk og tekstmæssig analyse af komedierne *Hekseri eller Blind alarm*, *Jeppe på Bjerget*, *Den politiske kandestøber*, *Ulysses von Ithacia*, *Henrik og Pernille*, *Don Ranudo* og *Melampe* samt *Jean de France*. Samtidig vises det hvordan man kan holde fokus på publikum i realiseringen af stykkerne. For eksempel skrællede man i *Ulysses von Ithacia* de for et moderne publikum uforståelige parodiske henvisninger til det tyske samtidige heltedrama væk for at få Holbergs syn på krigens meningsløshed og krigsherrerens naragtighed til at stå tydeligere. Bl.a. beholdt man det opstyltede, absurde heltesprog i krigsheltenes replikker, mens man skrev de replikker som på Holbergs tid var dagligdansk, om til nutidig dagligdansk. I forestillingen fremtrådte personerne i forskellige våbenfrakker og gasmasker fra

en senere tid, og på scenen var der en dyb, skyttegravsagtig rende, som skuespillerne kunne gerere sig i.

I det tredje kapitel, *Holberg på langs*, videreudvikler Bent Holm sine tanker om forholdet mellem tekst og publikum i opsætningen af Holbergs komedier og af klassiske teaterstykker i det hele taget. Og atter harcellerer han over den gængse opførelsespraksis, som på ham virker tandløs og klichépræget og slet ikke har sans for de barske, mørke sider hos satirikeren Holberg. Det er navnlig Bent Holms grundige forskningsbaserede gennemgange af de udvalgte komedier og hele den historiske og æstetiske kontekst som kan være lærerig læsning også for andre end praktiske teaterfolk.

Elsie Bojsen

Marianne T. Stecher: The Creative Dialectic in Karen Blixen's Essays. On Gender, Nazi-Germany and Colonial Desire. Museum Tusulanum Press. University of Copenhagen 2014. 276 sider, kr. 298. ISBN 978-87-635-4061-2.

I betragtning af, hvor omfattende litteraturen er om Karen Blixen, er det en ejendommeligt ting, at Marianne Stecher i optakten til sin nye bog kan fastslå, at Blixens essays aldrig tidligere har været genstand for nogen større selvstændig fremstilling (faktisk heller ikke nogen mindre). Ikke mindre ejendommeligt er det, at dette forhold efter udgivelsen af *The Creative Dialectic in Karen Blixen's Essays* ikke grundlæggende er ændret.

Bogen handler ikke om Karen Blixen som essayist og har ikke til formål at reflektere over genren som alternativ til hendes fortællinger. Den handler derimod om tre kontroversielle problemfelter i eftertidens omgang med forfatterpersonen: feminismen, nazismen og kolonialismen med udgangspunkt i læsninger af tre af Blixens posthumt udgivne *Essays* (1. udgave 1965 på i alt otte stykker; 2. udgave 1978 på i alt ni stykker; 3. udgave 1985 på i alt tolv stykker). Læsningerne kan da også ubesværet glide over i andre dele af forfatterskabet. Det fremgår flere steder, at uanset hvad Marianne Stecher beskæftiger sig med, anser hun det hele for dele af én og samme fiktion, inklusive *Out of Africa*. Ikke desto mindre behandles det hele, med en enkelt uomgængelig undtagelse, som referentielt pålideligt.

De tre læsninger skanderer således bogens tematisk opbyggede dele, hvoraf den første lægger ud med »En Baaltale med fjorten Aars Forsinkelse« fra 1953, der tidligere har cementeret opfattelsen af Blixen som reaktionær kønsrolle-roman-tiker. Den anden med »Breve fra et Land i Krig«, en antropologisk-journalistisk

reportage fra Hitler-Tyskland marts 1940, der som følge af den tyske besættelse 9. april, umiddelbart efter nedskrivningen måtte henlægges og i 1985 blev hævdet ændret af forfatteren inden offentliggørelsen i *Heretica* 1948, fordi hun skammede sig over, hvad hun havde skrevet otte år tidligere. Samt endelig »Sorte og Hvide i Afrika«, et foredrag fra 1938, som efter offentliggørelsen i *Blixeniana* 1979 blev indlemmet i 3. udgaven af Karen Blixens essays, der er lidt af en blandet landhandel. Foredraget hører snarere hjemme under det selvbiografiske efterslæt til *Den afrikanske Farm* (1937), der udkom i *Skygger paa Græsset* (1960). Det foreligger nu for første gang på engelsk som et appendiks til *The Creative Dialectic* til dementi af den postkoloniale kritik af Karen Blixen som skabsracist (»*If Ever There Were Racists, Karen Blixen Is The Baroness!*«).

Fælles for de tre dele er dels rehabiliteringen af forfatteren på samtlige de punkter, hvor hun i eftertiden har været udsat for ideologisk kritik; dels den grundpåstand, som fremgår af bogens titel, at Karen Blixens forfatterskab er holdt sammen af én og samme *skabende dialektik*. Denne påstand formuleres kortest og klarest med Blixens egne ord i den engelsksprogede version af *Skygger paa Græsset* fra 1961, hvor det i optakten hedder:

In order to form and make up a Unity, in particular a creative Unity, the individual components must needs be of a different nature, they should even be in a sense contrasts. Two homogenous units will never be capable of forming a whole, or their whole at best will remain barren.

Det er dette synspunkt, der udmøntes »dialektisk« af Marianne Stecher. Det lægges til grund for Karen Blixens tilsyneladende traditionelle kønsrolle-opfattelse i båltalen (med manden defineret ved, hvad han *gør*, og kvinden ved, hvad hun *er*), men får sin sprængkraft demonstreret ved en glidning undervejs i Blixens fremstilling, fra biologisk til kulturelt køn via hendes mere polemiske definition af manden som traktor og kvinden som egetræ. Samt ved den afsluttende opfordring til datiden om at lægge mindre vægt på produkt end på eksistens.

Og det transponeres, når Karen Blixen i bogens postkoloniale slutdel citeres for det synspunkt, at forholdet mellem den hvide og den sorte race i Afrika svarer til forholdet mellem de to (europæiske) køn. Ligesom det gøres gældende, yderligere transponeret, at de nazistiske raceteorier havde været utænelige uden kolonialismen. Dette varierer så igen midterdelens (dvs. Blixens) synspunkt på Hitler-Tyskland som et mono-seksuelt eller énkønnet samfund: en gold tour-de-force underlagt mandlig vilje også i tyske kvinders apparition og væsen.

Meningen med denne »dialektik« er altså, at hverken kønnene eller racerne skal ligne hinanden, men tværtimod hver for sig stå i et *direkte* forhold til tilvæ-

relsen – ikke det ene køn indirekte via det andet, ikke den sorte race indirekte via den hvide, juridisk, religiøs, kulturelt etc. Dette synspunkt føres overbevisende og originalt igennem. Kulminerende med Karen Blixens opbrud fra Afrika, da hun efter altings ophør går rundt som en posedame i Nairobis gader, mens Farah ledsager hende i kongelige silkekjortler med turban i funklende røde og blå farver: »There he and I became a real true Unity«.

Det begreb om en dialektisk monisme, der gøres gældende for forfatterskabet som helhed, er dog kun delvis dækkende for bogens argumentationsrækker. Derfor har Marianne Stecher forsynet begrebet med yderligere to »dialektiske« undervarianter. Den ene går ud på, at de tre omtalte essays gør brug af en *sokratisk* metode via en slags dialog mellem to eller flere mennesker med forskellige synspunkter med henblik på at udforske og nå frem til sandheden. Den anden går ud på at hævde Karen Blixens opfattelse af kulturhistorien som en dynamisk proces, der udvikler sig trinvis i interaktion mellem modstridende kræfter.

Ingen af de to varianter, hverken den *sokratiske* eller den *hegelske*, lykkes det dog Stecher at dokumentere eller forbinde med overbegrebet. Der fremgår ikke nogen dynamisk historieopfattelse af Karen Blixens sammenligninger mellem Islam og Nazismen. Og selvom der enkelte gange undervejs veksles mellem tillægsformerne »dialogic« og »dialectical«, forekommer begreberne sporadiske, hentet ind til lejligheden – hvad de da også viser sig at være, hvis man sammenholder de to af bogens tre dele, der tidligere har været offentliggjort, med artikelversionerne i *Scandinavian Studies* 2010-11.

Som udgangspunkt for rehabiliteringen på det feministiske felt hævder Stecher om båltalen, at den i virkeligheden var dybt ironisk ment fra forfatterens side. Det begrundes med, at Karen Blixen ved starten af sit radioforedrag gør gældende, at kvindesagen er »en Sag som jeg ikke forstaar mig paa, og som jeg aldrig af egen Drift har beskæftiget mig med«. Som bekendt (siden udgivelsen af *Breve fra Afrika* i 1978) havde Blixen i allerhøjeste grad kendskab til Sagen, som hun diskuterede løbende med sin moster Mary i Danmark, selvom hun rigtig nok aldrig ytrede sig offentligt om den, endsige da som repræsentant for den.

Længere henne udlægger Marianne Stecher i stedet Blixens adfærd som udslag af et strategisk ønske hos forfatteren om at vinde sine lyttere for sig ved at etablere en talerposition af upartiskhed og neutralitet i forhold til emnet. Blot ses der heri ikke at ligge nogen ironi fra Karen Blixens side. Derimod nok en manifestation af en gennemgående talerposition i hendes essayistik.

I modsætning til resten af forfatterskabet er Blixens essays (på ét nær) alle undfanget på dansk – og aldrig af forfatteren oversat til engelsk (som tilfældet ellers var med *Gengældelsens Veje* og *Skygger paa Græsset*). Hun ytrer sig i sine essays ikke i egenskab af fiktionsforfatter. Hun ytrer sig som en dansker, der skriver for

danskere om emner af fortrinsvis dansk interesse – hvad enten det nu er ny (dansk) retskrivning, en ny (dansk) roman eller (danske) hundes fritagelse for dyreforsøg. Alle hendes essays er skrevet, som det hedder i titlen på et af dem, *fra lægmand til lægmand*; ligesom Blixen også omtaler sin rolle i Hitler-Tyskland som en *fordomsfri lægmands* optegnelser. Hun taler i ingen tilfælde som ekspert. Hun er hverken sprogforsker eller veterinæruddannet og hendes eksplicitte adkomst til at skrive (så genialt) om H.C. Branners *Rytteren* er først og fremmest »en mange gange gentagen Gennemlæsning« af romanen.

I egenskab af lægmand taler hun, som hun selv siger, om det »alment menneskelige« til almindelige mennesker, og udstikker sine retningslinjer for danskeres tilværelse grundet på fornuft og med den vægt, det giver at have baggrund i et andet århundrede, en anden socialklasse og en anden verdensdel. Hun beder i radioen ikke sine lyttere om at sende flere penge, kun om en eneste krone pr. indfødt til Rungstedlunds fuglereservat. Så at hun ved slutningen af sit liv ikke bare har sine sorte folk i Afrika, men også sine hvide i Danmark at tale til.

I båltalen taler hun da heller ikke om fremtidens kvinder, ja, knap nok om nutidens (når undtages kvindesagskvinder i herretøj), men leder inden for sin berømte tretusindårige bagage efter eksempler på kønsfæller i fortiden, der uberoende på mænd har stået i et *direkte* forhold til tilværelsen – såsom hekse, abbedisser og jomfru Maria (samt mandlige autoriteter med behov for kvindeklæder, som fx præster og dommere). I den sammenhæng bliver kvindebevægelsen indrangeret som en overstået, men uundværlig parentes i historien. Hvad der unægtelig forlener foredraget med et ret konservativt perspektiv. Det medgiver Marianne Stecher da også i forhold til Mogens Pahuus, men afviser det fuldstændig i forhold til Dag Heede.

Ikke desto mindre er konklusionen på bogens første del, at Karen Blixen i 1953 var »a forerunner to essentialist New French feminist theory«. Argumentationen for den påstand rykkes på de sidste fjorten sider desværre over i en analyse af »Det ubeskrevne Blad«, som anvender størst energi på at tilbagevise amerikanske feministers udlægning af fortællingen i 1980 for i stedet at 'indskrive' Hélène Cixous' fra samme tidsrum, der aldrig har beskæftiget sig med den. Mindre kunne have gjort det, hvis Marianne Stecher havde holdt sig til båltalen alene, som hun gjorde i *Scandinavian Studies* 2011, i stedet for at sample en artikel om »The Blank Page« fra 1994.

Men som vi skal se, udtømmes formålet med »Det ubeskrevne Blad« ikke med rehabiliteringen af Karen Blixen som *New French feminist*. Fortællingen dukker op igen ved bogens slutning og spænder en bue over fremstillingen, der med et hasarderet kunstgreb afrunder dens umærkelige overgange mellem fiktion og selvbiografisk reference.

Dette gælder dog ikke bogens midterdel, der umiddelbart hævder sig som en rent saglig, arkivbaseret undersøgelse af omstændighederne omkring Karen Blixens Tysklands-besøg i marts 1940. I virkeligheden en undersøgelse, der er lige så selektiv i sin afsøgning af kilder, som vidtløftig i sine kontekstualiseringer af emnet.

Hvad angår selve undersøgelsens hovedtese – at Karen Blixen ikke var nazist – må Marianne Stecher siges at rende åbne døre ind. Dette har ingen nogen sinde hævdet. Heller ikke hendes fremstillings antagonist Martin Günter, der i tidsskriftet *CRAS* 1985 derimod insinuerede, at Karen Blixen i tidsrummet mellem nedskrivningen i 1940 og trykningen i 1948 havde renvasket sin fremstilling for nazi-venlige ytringer (underforstået: der fandtes ingen sådanne ytringer i 1948-versionen). Insinuationen hvilede på den påstand, at manuskripterne til de fire kroniker ikke længere eksisterede.

Men skønt det af en avispolemik i 1985 fremgik, at Martin Günter ikke vidste, at der i bedste velgående befandt sig tre manuskriptsæt på Det Kongelige Bibliotek (fordi han var blevet forment adgang til dem), har Marianne Stecher sat sig for at føre et for så vidt overflødigt bevis for, at et af manuskriptsættene med sikkerhed kan dateres til foråret 1940. Overflødigt, for så vidt som det må påhvile Martin Günter at underbygge sin insinuation, før andre forskere kan være forpligtet på at tilbagevise den.

Men også overflødigt i den forstand, at det ikke lykkes Stecher at føre sit modbevis igennem. Det eneste, hun med sikkerhed kan siges at have fundet, er et renskrevet trykmanuskript til *Heretica*-versionen fra 1948, samt et tidligere renskrevet og rettet trykmanuskript til Befrielses-tidsskriftet *Frie Ord* fra 1947 (som aldrig blev bragt). Disse to sene renskrifter er indbyrdes afvigende, men øjensynligt baseret på samme forlæg. Hvad angår det ældste af de tre sæt (som med sikkerhed heller ikke udgør originalmanuskriptet), indbefatter det ikke de to første, i politisk sammenhæng væsentligste af de fire oprindelige kroniker, men kun de to sidste, der fortrinsvis beskæftiger sig med dagliglivet og kunstscenen i Berlin. Hvorved undersøgelsen snarere bidrager til opretholdelsen end til svækkelsen af insinuationen.

Så meget står nemlig fast, at når det hos Karen Blixen i den tredje af de fire kroniker i *Hereticas* version hedder: »Vi har i dette Herrens Aar, i marts 1940, svært ved blot at forestille os England kuert af en overmagt etc.«, så fremgår det ved sammenligning med de to andre overleverede manuskriptsæt, at det er en fiktion (oven i købet i præsens), der med sikkerhed kan fastslås at være tilføjet i udgivelsesåret 1948 (selvom Marianne Stecher forsikrer, at der ikke findes sådanne fiktioner i de eksisterende manuskripter). Også hele den efterfølgende passus, der handler om, at de Allierede selv havde nedkaldt Verdenskrigen over sig pga. den ydmygende fredsslutning i Versailles »for toogtyve Aar siden« (hvad der alt sammen forbigås

hos Stecher), er udstyret med lignende fiktioner, kulminerende med følgende konklusion, helt og holdent kreeret i 1948: »Tag ikke«, tænkte jeg, »tag ikke Troen paa La Grâce de Dieu fra en overvunden Fjende«. I samme anledning udskifter Blixen også det tyske folks »Lidelser« med dets »Prøvelser«, da der i de mellemliggende otte år var kommet et andet folk til, det jødiske, som med nogen bedre ret kunne gøre krav på det første af de to ord.

I betragtning af at Stecher har gjort manuskriptoverleveringen af de oprindelige kroniker til en hovedhjørnesteen i sin argumentation, er det forunderligt, at hun senere i sin fremstilling kan bringe den totalt overraskende oplysning, at »in fact, the first chronicle, 'En gammel Helt i Bremen', was initially published in Germany on March 20, 1940, in *Völkischer Beobachter*«!

Endnu forunderligere er det, at hun aldrig undersøger dette faktum. Der anføres kun en lakonisk henvisning til to sider i Grethe Rostbølls bog om *Karen Blixen og Sverige* fra 2011. Men på dem findes der ikke mere information end i *The Creative Dialectic*. Heller ikke Rostbøll har nogensinde undersøgt sin egen påstand.

I virkeligheden viser referencen sig at dække over en 2-spaltet hyldestartikel i *Völkischer Beobachter* i anledning af general von Lettow Vorbecks 70 års fødselsdag, ikke affattet af Karen Blixen, men af *Oberregierungsrat* Ludwig Boell: »General von Lettow-Vorbeck« (*VB, Berliner Ausgabe*, 20.03.1940, s. 2). Det var samme Lettow-Vorbeck, der som nyudnævnt øverstbefalende for »beskyttelsestropperne« i *Deutsch Ostafrika* havde ledsaget Karen Blixen på hendes jomfrurejse ned til brylluppet med Bror Blixen i Mombasa, 14. januar 1914. Og som altså i 1940 bliver fejret i den nazistiske partipresse samme måned, som Karen Blixen besøger ham i Bremen og skriver sit helteportræt til tre skandinaviske aviser.

Der er det dobbelt ironiske ved Stecher & Rostbølls udnævnelse af *Völkischer Beobachter* til første version af Blixens oprindelige kronik, at artiklen i det nazistiske partiorgan rent faktisk har udgjort forlægget for kronikens tilsyneladende selvoplevede skildring af generalens kispus med de talmæssigt overlegne briter under krigshandlingerne mellem Tysk og Britisk Østafrika under 1. Verdenskrig (inklusive avisens skildring af de allierede officerers beundring for den tyske kriger). Det hele kulminerende med ordene om generalens afsluttende fremstød fra vestsiden af Nyassa-søen inden den tyske kapitulation i 1918: »Her blev han indhentet, så at sige med sværdet i Haanden, af Vaabenstillstands-Betingelserne, den 13de November, to Dage efter Vaabenstillstanden i Europa«. Ordret identisk, næsten, med det tyske fødselsdagsportræts udgang på historien: »Dort wanden ihm die Waffenstillstandsbedingungen am 13.11.1918, zwei Tage nach Einstellung der Feindseligkeiten in Europa, sein immer noch scharfes Schwert aus der Hand«.

På den baggrund virker det lidt paradoksalt, når der i *The Creative Dialectic* efterfølgende gøres så stort et nummer ud af at understrege afstanden mellem

Blixens portræt af generalen fra kejsertiden og det omgivende Nazi-Tyskland, der året forinden faktisk havde gengivet Vorbeck den rang af general, han var blevet frataget som meddelagtig i Kapp-Putsch Kuppet mod Weimar-republikken i 1920. På intet tidspunkt forsøger Stecher at skaffe sig viden om generalens omdiskuterede rolle i Forbundsrepublikkens historie (og historieskrivning), hvor militærkaserne og gader stadig bærer hans navn (jf. Uwe Schulte-Varendorff: *Kolonialheld für Kaiser und Führer. General von Lettow-Vorbeck*. Berlin 2006). Intet om folkemordet i Afrika 1904-08, intet om Lettows yderliggående racisme eller om det højreradikale parti, han blev rigsdagsrepræsentant for i 1928. End ikke om hans utrættelige koloniale revanchisme, som Marianne Stecher derfor heller ikke bemærker i Karen Blixens omtale af sit besøg hos generalen i Bremen. Og kein Wort om den myte, Karen Blixen siden udbredte i Blixen-forskningen via Parmenia Migel, om Lettow-Vorbeck som en fjende af Hitler og forfulgt af det nazistiske regime i krigens sidste år.

Til gengæld bruger *The Creative Dialectic* flere sider på at rehabilitere Ole Wivel for de anklager for ungdommelig nazisme, der blev rettet mod ham de sidste år af hans liv, skønt dette intet har at bestille med Karen Blixens historie – uden nogen steder at omtale det famøse digt fra Wivels ungdom, »Korset« (dvs. hagekorset), der ikke lader sig bortforklare ved den skelnen mellem indflydelse fra Stefan George og indflydelsen fra Nietzsche, som Stecher introducerer i sin løbende hvidvaskning for faktiske og imaginære anklager – nu, hun ligesom er i gang.

Ved således at udnævne Günters insinuation til hovedmodstanderen for sin 'rehabilitering' af Blixen (og komme så gelinde omkring sit dementi af den) har Marianne Stecher gjort sig opgaven lidt for let. Den virkelige udfordring ligger ikke udenfor, men inden for rammerne af hendes fremstilling. Ikke i nogen imaginære eller presseskabte beskyldninger imod Karen Blixen for at være nazist. Men derimod i Stechers forhånds-accept af Karen Blixens »neutralitet« i forhold til den tyske besættelsesmagt i Danmark: »When the war actually broke out on September 3, 1939, Blixen had already assumed the posture of neutrality that she attempted to maintain throughout the war«.

Med den formulering har Stecher anskaffet sig et par politiske skyklapper, der tillader hende at se bort fra de langsigtede omkostninger (og øjeblikkelige fordele) ved et sådant valg fra forfatterens side. Hun har således ikke bare undladt at undersøge Grethe Rostbølls urigtige oplysning om Bremen-kronikens første version. Hun har også glemt, at hun selv for længst må have fået kendskab til indholdet. Portrættet af generalen i *Völkischer Beobachter* viser sig nemlig at være fremdraget allerede i *CRAS*-artiklen fra 1985, som (når bortses fra Günters indledende og afsluttende insinuationer) rummede et væld af nye kilder til omstændighederne omkring Karen Blixens Tysklands-reportage i marts 1940 – der for størstepartens

vedkommende vanskeligt forståeligt er udeladt i *The Creative Dialectic*. Ligesom Stecher også forbigår det fyldige interview med Karen Blixen, som blev bragt i *Völkischer Beobachter* tre dage efter, at hun havde forladt Berlin (genoptrykt på både dansk og tysk i Else Brundbjergs antologi fra årtusindskiftet). Så meget mere uforståeligt, som Stecher i en note (uden belæg) kan oplyse, at samtlige dokumenter i Günters fremstilling stammer fra boet efter Karen Blixens sidste advokat, Philip Ingerslev (1916-81), og efterfølgende blev videresolgt til Det Kongelige Bibliotek af Lyng & Søn, hvor Martin Günter på daværende tidspunkt var ansat.

De(t) manglende belæg for dette hidtil ukendte køb, som viser sig at have fundet sted via Rigsbibliotekarembetet i september 1984, er betegnende for Marianne Stechers hele arkivbrug, for så vidt som hun ingen steder anvender anden form for reference end den helt generelle til *Karen Blixen Archives, Royal Library, Copenhagen*. Intet om arkivgrupper eller undergrupper, intet om kapselnumre eller læg. Det vil sige, at læsere, der fx ønsker at stifte bekendtskab med det brev fra 1938 (første gang fremdraget af Judith Thurman i 1983), hvori Karen Blixen får svar fra datteren af en eks-svigerinde i Sverige, efter at hun har bedt Brors familie skaffe sig foretræde for Hitler *himsel* – er afskåret fra at finde det. Det befinder sig således ikke i nogen af de 44 alfabetisk ordnede brevkapsler og figurerer heller ikke i arkivregistranten over afsendere og adressater, men ligger derimod i Familiearkivet, ks. 3.

Der er derfor heller intet grundlag for Marianne Stechers påstand om, at det var den tyske censur, som forhindrede trykningen af Blixens reportager i maj 1940. For det første fandtes der ingen tysk forhåndscensur af pressen i Danmark før end 1943. For det andet forholdt det sig lige omvendt. *Politikens* chefredaktion modtog kun de to første af de fire kroniker, fordi Karen Blixen anså sin »neutralitet« i Berlin for undermineret ved den tyske invasion af Danmark den 9. april, og derfor holdt hun de to sidste manuskripter tilbage. Via indgreb fra Erik Scavenius, der var formand for bladets bestyrelse, lykkedes det hende alligevel at få det fulde honorar udbetalt i maj 1940 (om Scavenius selv og hans centrale rolle for Karen Blixens forfatterskab under den tyske besættelse findes ikke et ord i Stechers undersøgelse).

Ikke desto mindre havde Karen Blixen samtidig henvendt sig til sit forlag i Stuttgart for at få de tre tidligste af de senere vintereventyr oversat og trykt i tyske magasiner (accepteret af forlaget 7. maj 1940). Og dermed indledt den potentielt selvundergravende fraternisering med besættelsesmagten om en tysk udgave af *Winter's Tales*, hvis følger i efterkrigsårene hun kun blev frelst fra ved de allieredes udslettelse af Deutsche Verlags-Anstalt 12. september 1944.

Alligevel vil Marianne Stecher i den sammenhæng vide, at Karen Blixen i efteråret 1943 »was angered by the discovery that a (Nazi) German periodical

had published without permission 'The Sailor-Boy's Tale'«. Også her en påstand uden reference (til andet end en anden fremstilling uden reference) – hvis troværdighed undergraves af den sammenhæng, hvori den oprindeligt blev fremsat. Næmlig da Karen Blixen af tre udenlandske forlagsfolk (hendes svenske agent, hendes forlægger i London og De Allieredes redaktør af antologi-serien *Blick in die Welt*) i 1948 blev spurgt, hvorvidt »Skibsdrengens Fortælling« var udkommet i Nazi-Tyskland under Anden Verdenskrig. Karen Blixen valgte i sit svar at fortie samtlige egne udgivelsesinitiativer i perioden maj 1940 til januar 1945, inklusive signeringen af den tyske forlagskontrakt 31. juli 1943, umiddelbart forud for publiceringen i *Europäische Revue*, så at hendes britiske forlægger blev overbevist om, at »Die Geschichte des Schiffsjungen« var et pirattryk!

Anderledes med tredje og sidste del af *The Creative Dialectic*, som ikke tidligere har været offentliggjort og efter alt at dømme udgør platformen for bogens retrospektivt etablerede begrebsdannelser, ironisk tilspidset i Karen Blixens underfundige selvkarakteristik af sin egen rolle i forhold til de sorte på farmen: »Jeg har siden ofte tænkt, at der i mit forhold til de indfødte vist var lighed med en mands forhold til kvinderne: den svagere – underlegne – race, af hvem min velfærd i mit daglige liv afhang, som jeg ikke forstod, men om hvem jeg vidste at de, ikke med forstand, naturligvis, men af instinkter, forstod og helt igennem kendte mig«.

Blixen udnævnte selv sin passion for de sorte til »vistnok den stærkeste følelse jeg nogensinde har kendt« – med den tilføjelse: »De indfødte kom nu aldrig til at elske mig til gengæld«. Det kunne lyde resigneret, hvis ikke man kendte fortsættelsen: »Men de indfødte endte med at *stole* på mig på en mærkelig, for os mystisk måde. De gik ud fra at jeg havde deres ve og vel på sinde fremfor noget i verden, og at jeg ville dø for dem, hvis det skulle være. Og ved deres stille insisteren fik de det, som de ville. Man lægger sig virkelig deres ve og vel på sinde fremfor noget andet. Det var da den magt, som jeg til syvende og sidst fik over dem; med dette måtte jeg lade mig nøje«.

Nøje og nøje – siden hvornår er det blevet en lille ting at indtage en guddoms rolle i forhold til et folk? Dette lader sig jo ikke forstå alene inden for kønsrollerens ramme, men hæver sig til en slags Kristus-travesti, en vild offerberedthed i forhold til de sorte, fra deres hvide kobberslange. Men jo altså også en ophøjelse med umiskendelig forskel i magt og rang mellem de to parter. Den magt, hun efterstræbte, sammenlignede Blixen rigtignok med »den, som man taler om, når man siger, at en mand har magt over kvinder; det er jo ikke for at kommandere«. Nej, men magten tjente i hendes tilfælde heller ikke noget seksuelt formål.

Det var denne usædvanlige form for *affectionate maternalism*, den kenyanske forfatter og postkolonialist Ngugi wa Thiong'o generaliserede (til *paternalism*), da han betegnede Karen Blixens forhold til de sorte som en avanceret form for

racisme: »The sentiment that's expressed in her work as part of the relationship between, let's say, the settler and the Kenyan people, was one of charity, aid, benevolence, which are in fact some of the sentiments which now tend to govern the neo-colonial relationship between the Third World and Western countries«.

Det er ikke racisme i den forstand, Lettow-Vorbeck udtrykker, når han anser de indfødte for en primitiv, laverestående race, af natur afskåret fra de hvides højere civilisationsniveau. Eller når det britiske kolonistyre til beskyttelse af de hvides prestige vanemæssigt udsatte de sorte for grov juridisk forskelsbehandling. Blot findes der, uden for Danmark, ikke længere nogen rigtig formildende omstændigheder ved Karen Blixens sidestilling af voksne kikuyu'er med 9-årige europæiske børn eller af Farah med en gepard, uanset at barnet og de vilde dyr var noget af det mest storartede, hun kunne forestille sig; og uanset også, at hun, hvad angik de sortes barnlige stade, udtrykkelig talte om de alderstrin, afrikanske stammer var nået til, dengang *hun* var i Kenya, underforstået: at de udmærket kunne være opsteget til andre trin siden. Hvorfor skulle hun ellers lære deres børn at læse?

I sin redegørelse for disse forhold ligger Marianne Stecher i forlængelse af de retningslinjer for en afvisning af Karen Blixen som racist, der for syv år siden blev udstukket af Lasse Horne Kjældgaard i hans efterskrift til *Den afrikanske Farm* (hvad han også flere gange bliver krediteret for). Det var ham, der som den første fremdrog essayet om »Sorte og Hvide i Afrika« fra 1938 som et hovedargument i tilbagevisningen af de omtalte anklager. Det gælder også udskiftningen af postkolonialismens førende profet, Edward Saïd, med Homi K. Bhabha, der foretrækker at vægte ambivalensen i den koloniale diskurs (og de sortes mimicry af de hvides fordomme om dem), frem for – som Saïd – den totale kulturelle projektion.

Ikke desto mindre indfinder der sig undervejs i de gentagne påvisninger af den koloniale ambivalens i den blixenske omgang med de indfødte en helt ejendommeligt ambivalens over for Karen Blixens egen diskurs. Ingen steder så tilspidset som i den afsluttende gennemgang af »Barua a Soldani« fra *Skygger paa Græsset* (1960), hvor »Det ubeskrevne Blad« som antydnet atter dukker op, med om muligt endnu mere vidtgående betydning for bogen som programmatisk rehabilitering af Blixen.

Det var her, Karen Blixen til slut forfattede den definitive version af en historie, hun flere gange tidligere i sit liv havde fortalt mundtligt. Dels i Danmarks Radio i 1942, dels til et kamera under sit besøg i USA i 1959. Historien handler om, hvordan hun på en jagt, med Denys Finch Hattons riffel havde nedlagt en løve, hvis skind hun derpå sendte til Christian X. Fra kongen modtog hun efterfølgende et håndskrevet takkebrev, som hun gik rundt med i lommen og en dag brugte som mirakuløs *pain killer* på en kikuyu, Kitau. Han havde under rydning af et stykke skov til plantning af ny kaffe (efter regntiden) af et faldende træ fået brækket sit

ene ben, så at det lå i en ganske makaber stilling. Hun fremkaldte miraklet ved at trykke kongens håndskrevne brev – *barua a soldani*, som hun forklarede den klynkende kikuyu – mod Kaitas bryst. Siden syede hun en lille lædertaske med rem til opbevaring af brevet, fordi det fra den dag blev efterspurgt og brugt af alle uheldbredeligt skadelidende på farmen.

»Jeg har endnu Kongens Brev. Men nu er det ulæseligt, Skriften er udvisket og Papiret brunt og stift af gammelt størknet Blod og Materie«, fortalte hun i *Skygger paa Græsset* 1960. Sluttende med de berømte ord: »Her er, i Blæk og Blod, en Pagt indgaaet mellem Europa og Afrika. Vi kan ikke vide om et Dokument af saadan Art igen vil blive underskrevet«.

Det bliver så konklusionen på Marianne Stechers fremstilling af Karen Blixen i Afrika: at der i hendes virke på farmen fandt en unik udveksling sted, et eneste sandt møde mellem den sorte og den hvide race, uigentageligt i den vestlige kolonialismes historie, bl.a. fordi farmen gik tabt.

Undervejs er det også lykkedes Stecher at få sin læser til at sluge den kamel, som udgiveren Frans Lassen i 1974 serverede for offentligheden, da han i en efterskrift til Thorkild Bjørnvigs *Pagten* kunne oplyse, at brevet fra Christian X rigtignok eksisterede i bedste velgående, men til gengæld var fuldstændig uplettet af blod og materie! Det vakte skandale i Blixen-kredse. Den tidligere formand for Rungstedlundfonden, Steen Eiler Rasmussen, mente således ikke, at denne oplysning burde være kommet frem. Siden har Blixen-forskningen sundet sig, og i dag gælder det pletfri brev for et raffinement yderligere ved historien. Ingen har dog nogensinde forudset det trumfkort, Marianne Stecher nu kan sætte på Frans Lassons afsløring (som ikke omtales).

Det administreres alt sammen trinvis, på en ganske paradoksal og lige lovlig dialektisk måde. Indledningsvis, over en hel side, reduceres Blixens fremstilling således ganske overrumplende til en opvisning i »some of the most distasteful colonialist tropes of Blixen's fictionalized memoirs«! Så skulle man ligesom tro, at den historie ikke var længere.

Ikke desto mindre går Stecher derefter i gang med, under anvendelse af hele udtrækket fra Georges Bataille (*l'Erotisme*) og Marcel Mauss (*The Gift*), hvis teorier ellers ingen rolle spiller i bogen, ganske uironisk at udlægge historien som led i et blodoffer af kærlighed og død, hvori begæret efter den elskede ikke er til at skelne fra drabet (på en løve); en gavegivning i flere etager og led, som blandt andet begrundes i den uventede oplysning vedrørende kongebrevet: »That the letter in fact exists presents a surprise to the reader, and provides further opportunities for reading Blixen's text«! Ikke et ord om afsløringen i 1974, kun om brevets overraskende fakticitet (som om den overraskelse nogensinde havde været oplevet af nogen).

Først på de sidste to af denne kunstfærdigt forlængede læsnings tolv sider røbes det, at brevets faktuelle eksistens sådan set overgås af den omstændighed, at den *pagt i blæk og blod*, som på papiret blev indgået mellem Europa og Afrika, aldrig er blevet signeret af nogen afrikaner.

Men på dette tidspunkt har Marianne Stecher allerede gen-introduceret den fortælling, der ved bogens begyndelse omskabte Blixen til *New French feminist*: »Det ubeskrevne Blad«. Med den i hånden kan det nu også forklares, hvordan kongebrevet skal læses, hokus-pokus, i lyset af det uplettede brudelagen fra *Sidste Fortællinger: snow-white from corner to corner – a blank page*; omend det aldrig bliver klart for læseren, hvordan så kulturelt aparte en bryllupsnat lader sig tænke. Ikke desto mindre bliver det *fakede* blod af Marianne Stecher udnævnt til »the tale's central fiction«, og så kan det som bekendt ikke blive meget finere.

At dette mildt sagt næppe kan være rigtigt, fremgår, da der på en ny venstreside bringes et farvefoto af kongebrevet, blankt og ukrøllet i forgyldt ramme. Heraf fremgår også datoen: 23. december 1930, som det iøjnefaldende første fra kongens egen hånd. Og med den dato udelukkes, hvad Marianne Stecher vel burde have haft åndsnaervær nok til også selv at indse: at noget som helst af det, der foregår i »Barua a Soldani«, kan være foregået i virkelighedens verden. Der findes ikke nogen central fiktion. Der findes ikke nogen Kitau. Der findes ikke noget fældet træ. Der findes ikke noget brækket ben eller nogen lædertaske. Det hele er fiktion. Det er det centrale læserbedrag.

På det tidspunkt i december 1930, hvor kongebrevet blev skrevet (og det blev tidligst modtaget en måned senere), var alt indbo på farmen tidligere samme måned blevet afhændet på auktion. Og der var kun et godt halvt år til, at Karen Blixen, blanket af for alt, måtte forlade Afrika. I den periode forekommer det ikke tænkeligt, at der skulle være ryddet nyt land til dyrkning af kaffe på en matrikel, der blev solgt til udstykning. For ikke at tale om rum for alle de øvrige følger af kongebrevets mirakuløse kraft.

Det korte af det lange er imidlertid, som det fastslås af Karen Blixen, at træfældningen fandt sted *efter* regntiden. Af dem var der to i Kenya. Den lange om foråret, som ifølge *Den afrikanske Farm* varede fra slutningen af marts til begyndelsen af juni. Og den korte om efteråret, som kun varede oktober måned ud. Karen Blixen fortæller, at begivenheden indtraf efter den *korte* regntid. Altså inden noget brev overhovedet kan være ankommet – og nogen historie derfor kan tænkes at have fundet sted.

Men så kongebrevet da, det findes vel stadig, som et *fact* og en *surprise for the reader*? Det kan enhver jo se på side to hundrede tyve i *The Creative Dialectic*. Og hvad med den ros, Baronesse Karen Blixen-Finecke modtog for »den af Dem

nedlagte Løve« fra den kongelige modtager af skindet, som sagkyndigt fastslog: »Der hører unægtelig et roligt Aftræk til, for at nedlægge et saadant Dyr«?

Desværre var det rolige aftræk ikke Karen Blixens, selvom historien om hendes plets kud er bevidnet af hele to offentlige kilder med 33 års mellemrum. Men ligesom *Breve fra Afrika* i 1978 røbede, at Karen Blixen var en anderledes moderne kvinde, end stil og emnevalg i hendes skønlitterære forfatterskab havde givet indtryk af, sådan fremgik det også af et brev til hendes mor fra 18. maj 1930, at det var Denys Finch Hatton, og ikke Karen Blixen selv, der havde nedlagt løven – »selvom dette maa bevares for evigt som en dyb Hemmelighed«.

Er dette besværgende *for evigt* da sandheden om begge hemmeligheder i »Barua a Soldani«? Eller er fortællingen tværtimod en forklædning af en forfatterstrategi? Karen Blixen lod jo brevene til sin mor (og brevet fra kongen) ligge livslangt oppe på loftet af Rungstedlund (og tilbød endda Aage Henriksen at læse dem). Hun kunne dårligt være i tvivl om, at det øjeblik på et tidspunkt ville indtræffe, hvor alting kom for en dag.

At bevare den *dybe hemmelighed* om løveskindet gav imidlertid god mening i *Out of Africa*. Den fiktive gestus fra Finch Hatton, da han rækker Karen Blixen riflen, udtrykker, stærkere end nogen ord havde kunnet det, den dybe samhørighed imellem de to, der er værkets sandhed. Måske det falske jagttrofæ i »Barua a Soldani« alligevel ikke udelukker, at der findes en anden sandhed om det uplettede brev end Frans Lassons?

Det gør der som sagt i hvert fald efter Marianne Stechers mening. Hun har fundet en slutning på historien, som er udeladt af *Skygger paa Græsset*, men som står i et maskinskrevet manuskript, hun ikke daterer. Det er fra den slutning, hun låner et par ord som støtte for sin sammenkædning af kongebrevet med »Det ubeskrevne Blad«, skønt ordene også findes i *Skygger paa Græsset*.

Det drejer sig imidlertid om et fuldt udarbejdet manuskript til det tidligere omtalte radioforedrag fra 1942 (og *Skygger paa Græsset* er i forhold hertil først og fremmest forsynet med mange flere virkelighedsillusionerende detaljer). Det må derfor anses for usandsynligt, at Karen Blixen, da hun i sin tid affattede historien, skulle have alluderet til en fortælling, der først så dagens lys femten år senere. Kombinationen af kongebrevet med »The Blank Page« er ikke forfatterens, men Marianne Stechers.

Slutningen på 1942-manuskriptet (og i det store hele også resten af historien) er identisk med den slutning, Karen Blixen fortalte sine amerikanske læsere i 1959. Den lød på dansk i 1942: »Paa mit Brev er Pletterne ikke Kongeblood. Det er mit stumme, taalmodige, overbærende Folks Blood. Men saa er det en Konges Skrift, *mokoni yake*. Jeg har da ønsket, at noget som var skrevet med min egen Haand engang for Mennesker i Nød kunde blive Barua a Soltani.«

I kraft af de slutord, som hun gentog i USA 1959, og som hun med samme sikkerhed har vidst, at nogen en gang ville sammenligne med, hvad hun havde tilbageholdt af information i *Skygger paa Græsset*, bliver hele den forudgående historie ændret fra virkelighed til lignelse. Dens vigtigste funktion er ikke at være sket, men at skulle ske. Selv havde Blixen ti år tidligere advaret danske læsere af H.C. Branners roman *Rytteren* mod at lade sig forføre til en sammenblanding af myten og mysteriet, kunsten og religionen. Var det da ikke, hvad hun selv havde gjort sig skyldig i, med miraklet fra det blodige kongebrev?

Det var det vel, ret beset, overhovedet ikke. Brevet kan ikke få et brækket ben til at hele. Det kan heller ikke få en gammel døende kikuyu til at overleve. Det ved vi fra historien. Brevet kan derimod afstedkomme, hvad der ifølge *Samtale om Natten i København*, er det saligste af alt her på jorden – smertes ophør. Ikke ved mirakuløst at helbrede smertens årsag. Men ved at gøre den til at bære. Det var vel, hvad Karen Blixen ville med sit forfatterskab.

Efterskrift. Den danske offentlighed kunne mene, at den amerikanske og kenyanske postkoloniale og (-feministiske) kritik med denne bog har fået svar på tiltale. Det ville være en misforståelse. Bogen hedder som sagt *The Creative Dialectic in Karen Blixen's Essays*, og med et sådan forfatternavn må der fortrinsvis være tænkt på danske læsere. »Karen Blixen« har endnu aldrig solgt en bog i USA. Forfatteren til den amerikanske udgave af hendes essays, *Daguerreotypes and Other Essays* fra 1979, hedder da også *Isak Dinesen* (ligesom den forfatterperson, der var titelfiguren uden på Judith Thurmans biografi i 1983). Marianne Stecher skriver på de første linjer af *The Creative Dialectic*, at Isak Dinesen var det pseudonym, Karen Blixen anvendte over for sit engelsktalende publikum. Det er ikke helt sandt. Det blev kun sådan, fordi Random House afviste at lade »Karen Blixen« figurere på titelblad og omslag til *Out of Africa*, som hun ellers havde ønsket det for at tilkendegive sin virkelighedskontrakt med bogens læsere (til forskel fra *Seven Gothic Tales*). Navnet *Isak Dinesen* valgte Blixen som bekendt også som forfatterbetegnelse for sin debut på dansk. Og hun opgav det kun, fordi Gyldendal ønskede det udskiftet med hendes eget navn, da *Winter's Tales* i 1942 skulle udkomme på dansk. Skulle *The Creative Dialectic* have haft en chance uden for klodens population af skandinavist-institutter, burde bogen være udkommet på et amerikansk videnskabsforlag. Og så skulle dens tres citatblokke på dansk ikke have dubleret de tres tilsvarende på engelsk, men været anført i noter nederst på siden. Og titlen være forsynet med det forfatternavn, der nu engang er blevet Karen Blixens på den anden side af Atlanten.

Fra Redaktionen

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Danske Studier udkommer normalt med ét bind om året. Abonnement på tidsskriftet kan tegnes i enhver boghandel for 275 kr. årligt inkl. moms (ekskl. ekspedition). Man kan dog erhverve det billigere ved at indmelde sig som medlem i Universitets-Jubilæets danske Samfund, hvis kasserer er Simon Skovgaard Boeck, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Årskontingentet er kr. 250, hvortil lægges forsendelsesgebyr (porto + ekspedition). Medlem kan enhver blive.

To our members abroad: You are kindly requested to pay your membership fee for 2014, DKK 275 (inclusive of postage and packing) to the Giro account of the University Press of Southern Denmark, swiftbic: dabadkkk, IBAN: DK 24 3000 0008 0420 20. Please note that UJDS can bear no unintentional reduction of your annual contribution caused by charges. If you pay by a Giro transfer, either a foreign Eurogiro or a Swift transfer, you are kindly requested to pay the service charge of DKK 30 that is a total of DKK 305.

For årskontingentet får medlemmerne tilsendt en del af de i årets løb udsendte bøger, herunder altid *Danske Studier*, mens andre tilbydes dem til en favorabel subscriptionspris. Medlemmerne kan derudover købe tidligere udsendte – ikke udsolgte – publikationer til reducerede priser. Medlemsleveringen for 2014 består af *Danske Studier 2014* (nr. 586).

Tilsendte publikationer

Claus *Drengsted-Nielsen*: Grammatik på dansk. 2. udgave. København 2014. – Kristian *Himmelstrup*: En sejlbåd for vindstille. En biografi om J.P. Jacobsen. Museum Tusulanums Forlag. Københavns Universitet 2014. – Aage *Jørgensen* (udg.): Johannes V. Jensen, Ord og virkelighed. Forfatterskabets hidtil ikke optrykte artikler, bind 1-5, 2014 (Johannes V. Jensen Forum; skriftserie, 7.) – Aage *Jørgensen*: Willy-August Linnemann 1971-2013 < Lys over Linnemann. I anledning af forfatteren Willy-August Linnemanns 100-år, udg. Annegret Frederiksen og Johan de Mylius, 2014. – Aage *Jørgensen*: Husket og erindret – Johannes V. Jensens Himmerlandshistorier < Fra Himmerland og Kjær Herred, 103, 2014. – Aage *Jørgensen*: Johan de Mylius. En bibliografi 1968-2014 < Nordica, 31, 2014. – Aage *Jørgensen*: H.C. Andersen og P.C. Skovgaard < Nordica, 31, 2014. – Ole *Togeby*: Bland blot genreerne - ikke tekstarterne. Om sprog, tekster og samfund. København 2014.

Etudes Germaniques, 69e année, 2-3 2014. – Jahrbuch des österreichischen Volksliedwerkes, 63, 2014. – Norsk Folkmuseums By og Bygd nr. 45. Forskning og fornyelse - By og Bygd 70 år, 2013. – Zeitschrift für Volkskunde, 110. Jahrgang, 2014/I-II.